

КЪУНЫЖЪ МЫХЪАМЭТ

АДЫГЭ ЛИТЕРАТУР

я 7-рэ класс

Адыгэ Республикэм гэсэныгэмрэ шэныгэмрэклэ
и Министерствэ ыштагъ

Зэхьокыныгэхэмрэ хэгэхьоныгэхэмрэ
зилэ яцэнэрэ тедзэгъу

Мыекьуапэ
ООО-у «Качествэр»
2015

УДК 373.167.1:811.352.3+811.352.3(075.3)
ББК 81.602:2я721
А21

Автор-составитель: **Кунижев Магомед Шамсудинович**

Редактор переиздания: **Мамий Мариет Хабибовна**

А21 **Адыгейская литература** : учебное пособие для 7 класса / автор-составитель Кунижев М.Ш.; под ред. Мамий М.Х. – Майкоп : Качество, 2015. – 248 с.
ISBN 978-5-9703-0501-0

Мы тхылгъыр Федеральнэ къэралыгъо гъэсэнэгъэ стандартым ишапхъэхэм адиштэу ыкIи адыгэ литературэмкIэ гурыт еджапIэхэм апае программэм елгытыгъэу зэхэгъэуцуагъэ. Я 7-рэ классым адыгэ литературэмкIэ щаджыцтхэр дэт: тхэкIо нахыжгъэхэм япроизведениехэм къащегъэжыагъэу, непэ тилитературэ хэлажгъэхэрэм атхыгъэхэм къанэсу тхылгъым дэхьагъэх. Адрэ классхэм цагъотыгъэ шIэныгъэхэм апыдзагъэу кIэлэеджакIохэм зэрагъэшIэн фэе теориери къыделгытэ.

Тхылгъым иэлектроннэ шъуашэрэ иаудиогуадзэрэ Адыгэ Республикэм гъэсэнэгъэмрэ шIэныгъэмрэкIэ и Министерствэ исайт (minobr.ru/audio) къыщыбгъотыцт.

Шъузыгъэгъозэцт тамыгъэхэр:

- ⓧ — упчIэ къинхэр
- ⓧ — зыуплъэкIужь
- ⓧ — творческэ IофшIэн
- ⓧ — проектнэ IофшIэн
- ⓧ — компьютерымкIэ гъэцкIэн



УХЭЗЫЩЭРЭ УБЛАПИ

«Литературэ» зыфэтлорэ гушылэр шэныгээ хэхыгээ горэм емыхыгээ хумэ, кызылэуиубытырэр бэ: зэклэ хэутыгээу шылэ тхылхэр зэхэугоягээу ащ кытэггэклэ. Ау, зэрэщыт шыпкэмклэ, шэныгээу цыфлэпкыер зынэсыгээ пэпчэ ежэ иунаеу ихабзэхэм атэтэу тхыгээ литературэ шхьяф ил. Мы тхылымклэ зэдгьашлэ тшоигьо адыгэ литературэри ахэмэ зыклэ ащыщ. Ащ «художественнэ литературэклэ» теджэ.

Адэ сыда художественнэ литературэр адрэ литературэхэу зыфэтлуагээхэм афэмьдэу, кьатеклэу, ежэ идунэеу шуашэрэ хабзэрэ хэлэу зышырэр? Ащ икызыэхэфын псынклэу, кызырыкьло дэдэу щытэп – клэклэу кьэлөгьуай.

Сыд фэдэ тхылэ пштагэми, автор ил, е нэмыклэу кьапломэ, зытхыгээм ыцлэ кьырело. «Авторы» латин гушыл. Авторхэм, тхаклохэм ацлэхэр зэрээзэтемыфэхэрэм, зэрээзэфэмьдэхэм афэдэу атхыгээхэри (япроизвэдениехэр) зэфэдэхэл, зэфэшхьяфых. Авторым итхылэ шырихуухьэгээ геройхэм, перонажхэм (усэм кыгьэлээгьорэ лиричэскэ героири зэрахэтэу) яобразхэмклэ мэхьанэ шхьялэр кызылэуехы, кьегьэлэагьо. Геройхэу (е перонажхэу) хэтрэ тхаклуи кыгьэлэагьохэрэр сыдигьокли зэфэшхьяфхэу, идее (гупшысэ) гьэнэфагьэхэр ахэлхэу кьетых, кьегьэлэагьох – шылаклэм зэрэщыхуэрэ шапхэхэм атэтэу, литературэм иамалхэмклэ зэгьэклугьэхэу. Зы образыер шэнылухэм атэтэу шыпкьягьэм, зэфагьэм, гухэлэ тэрээхэм тафищэу тапашхьэ кьырегьэуцо. Ащ фэдэм урысыбзэм кьыхэклыгээ терминхэу «положительнэ герой», «положительнэ образ» зыфатлохэрэмклэ теджэ. Мыхэм апэгьэуцугь «отрицательнэ образ», «отрицательнэ герой» затлохэрэр, мыхун шэнхэр зыхэлхэр. Произвэдениехэм мыщ фэдэхэм тащылоклэ: ишэнклэ зыфэдэр кьэмынэфагьэу, хэукьоныгьэхэр ышлхэу, шуагээ зыхэлэ лофым лыхьоу, кьыдэхурэми кьыдэмыхурэми апсыхьэу. Ахэр зэклэ зэгьусэхэу, зэпхыгьэхэу, авторым шхьяадж пшээрылэуу фигыэуцугьэм елытыгьэу «ихыльгээ» ыхьэу, пхырищэу тхылым итемэрэ иидеерэ кьызылэуехы, гьунэм негьэсы. Джауцтэу авторым шоигьор итхылэу шырехуухьэ, щегьэцаклэ.

Мы тхылым кьыдэхьэгээ произвэдениехэм акьыл ахэшбухыным, адыгэ шэн-зэхэтыклэ хэбзэ дахэхэм гьуазэ шуащыфэхуным, шылэныгьэм кьыгьэуцурэ упчлэ кьинхэм яджэуапхэр ахэжьугьотэным тыщэугьы.

**Кьуньжэ Мыхамэт,
тхакло, журналист, профессор**

АДЫГЭ ИОРЫУАТ

Фольклорэу... тхылгыбзэ зимылагъэ цыф льэпкъхэм ахэлгыгъэр мэхъанэу илагъмкIэ джы, тэ тилгъэхъан, художественнэ литературэмрэ газет-журналхэмрэ мэхъанэу яIэм ычIыпIэ итыгъ.

КIэрэщэ Тембот

НАРТ ЭПОСЫР

Тинарод жэрылокIэ ыусыгъэ произведение гэшIэгъоныбэмэ нарт эпосыр апэрэу ащыщ. Ар дунаим цызэлъашIэрэ художественнэ гэхъэгъэ ин дэдэу адыгэхэм яI.

А произведениешом яхэнэрэ классым шъузцыгъозагъэхэ геройхэм (Саусырыкъу, Сэтэнай) афэшхъафхэри хэтых. Ахэр Хъымыщыкъо Пэтэрэз, Шэбатныкъу, Акуанд, Ащэмэз ыкли нэмыкIхэр арых.

Джы яблэнэрэ классым цызэжъугъэшIэн фаер Шэбатныкъо ехыылэгъэ едзыгъор ары. Саусырыкъу, Хъымыщыкъо Пэтэрэз зыфэпIощтхэм ыкли нэфэшхъафхэм афэгъэхъыгъэхэм афэдэ пкъы инэу, ахэмэ ягъусэу, япхыгъэу нартмэ яэпос ари хэхъэ.

Хэта Шэбатныкъо? Ар герой шъхъалэу эпосым хэтхэм зыкIэ ащыщ, цэрыIу, народым шIу елэгъу. Шэбатныкъо пае адыгэ лэжъакохэм аусыгъэр бэ мэхъу. Прозэм тетэу къалуатэхэри оредышъом илгъэу къалохэри цыIэх. Мыщ дэт текстыр оредышъом илгъэу гъэпсыгъэ.

Шэбатныкъо, народым зэрилъытэрэмкIэ, лыхъужъ пхъаш. Шъыпкъэмкли, ар лыблан, сыдигъокли къыззкIакIо зыфалорэр ышIэрэп, гухэлгъэу ежъ иIэм къызэтемыуцоу занкIэу фэкло. Нартмэ яхэгъэгу илыгъэкли ипытагъэкли ишьогу имысэу ары эпосым къызэриорэр. Пыйхэр Шэбатныкъо ылгъэгу хъухэрэп. Ахэмэ зыцязэошт ыкли зыщызэхигъэтэкъоштхэ чIыпIэм лыхъоу, хэгъэгум илофхэм агъэгумэкIэу ар цыт.

Шэбатныкъо изекIуакIэхэми ар нафэ къытфашы: хэт Iукагъэкли ар къызэтеуцорэп, ежъ зыфаем лгъэхъу, екIу. ЗыIуIэхэрэм зэклэми яфэшъошэ джуапыр шъхъэихыгъэу аритыжыызэ ешы ыкли ыпэ регъэхъу. Къыпэуцужыырэм шIу зэрпимыхыщтыри хэти гурегъало.

Народым изэхэшIыкIыныгъэ зынэсыщтыгъэр, ичыгу шIу дэдэ ылгъэгъоу, пыйхэм ар къащиухъумэу, пхъашэу ахэмэ апэуцужыу зэрэщытыгъэр а образым къеушыхъаты.

ШЭБАТНЫКЪУ

Ей, Шэбатныкъяу,
Ер зинэкъокъогуа,
Хьягъу-шъугъу бэша,
Ябгэр зишыхафа,
Хьяфынчъэ шыуа.
О-уи-у, Нарты ишьогъу
имыса,
Тенэ кырыгъуаза,
Гъуазэм кырыдэкIа,
Пшызэм иикIыгъожъхэр
Шы чэпэпс фэмышъяу.
Хъоу нэкIэу иIэми
Ра кырыдэкIошъя,
Ра кырекIошгэкIа.
Нарт яIахъо-цуахъяу,
Къорэгъы лъэшъяу,
«Бэхъяуапщыри» реIуа.
– Зышгъхъэ тымылгъогуи
Зигугъум тигIалIэрэ,
О, Шэбатныкъяу,
Ер зинэкъокъогуа,
«Еблагъэри!» кьеIуа,
Тичэмыбгъэ яехэр
Ра фэтыукIына,
Тэ тифыгу щалгъэхэр
Ра фэтыутэзына,
Къыль-гулгъы бганэхэр
Уишы жэхэтлгъхана.
Алахъэм уигъатхъэмэ,
Ра удгъэтхъэжына!
– СыешхэкIо-ешъяуакIопи,
СыджэгокIо шъаопи,
Уичэмыбгъэ яери
ХъадIус тхъэ ешIа,
О уифыгу щалгъэри
Бзыумэ тхъэ арегъэшха,
Къэлгъы-гулгъы бганэри
Хъамылыу тхъэ ешIа,

Ей, Алэдж яунэжгъэуи
Нартхэр зыщыхасэрэм,
Нарт яшIэгъо шIапIэм
Сэ сырилгъыхъяуакIуа,
Сэ сыриупчIакIуа.
Ащ игъогу лъапэри
Ра кысIэкIэгъахъэба.
– Алэдж яунэжгъыхэр
Гъогу лъэгъо закъяу,
Мые лъащэр Iута,
Унэ фыжбы кIыхъа,
Тхъэ щэкI икIыхагъа.
Унэ плIэIуфа,
Унэ кьебэ-наба,
КIэсэнубэ кIэта,
КIэсэнэуи кIэтыхэр
Цуиймэ яцурылгъэшъяу.
Ащ ипэлIулашгъори
Шы бгъэлыбэм къэса,
Псэлгъыхъомэ аутагъэу
Зы темэни иIэшгъы,
Уичэгые дахэри
Ра хэучынтэна.
– О-уи, нартмэ яIэхъожъя,
Зы темэн иIэмэ,
Сичэгые дахэри
Ра хэучынтэщтмэ,
Чырты сэ сыккъикIэу
Нарты сыккъэкIоныепи!
Алахъэм семыплгъымэ,
Iахъомбэ бармэкъым
Ра укIэггъэпшына!
...Домбаишгъо кIэпщыр
Ра кьеутIэрэбгъуа,
Шыбгъум кыырефэкIа,
Орэда ишы кыыхырегъэута,
Орэда кыыхыутырэр
КъончIэфы-къончIапцIэу

Ра ошъофыми хехъа.
Ихъэ къыхигъэщтырэр,
Ибгъэ регъэубыта.
Акондэ дахэри
Ра кызыщэлъэта...
Дышгъэ пхъэмбгъужъыехэр
Ра кызэхетакъуа,
Дышгъэр Iэпытэкъуи,
Ра кызыщэхъушгъута...
– Дышгъэр зэхэптакъоу,
Дышгъэр пIэпытэкъоу,
О узыфэтэджырэр
Тэ кыкIыгъэ шыуа?
– Ей, тянэу Сэтэная,
Сэтэнэе гуаца,
Ра гоцэ къатина,
Ра гоцэ хъашхъуашгъуа,
Ра гоцэшъо шхъуантIа,
Мыщ зы шыу къэкIошгъы,
Нартым кыыралъфагъэп.
IэшгорэкIы кIэкIа,
Щэ кIаком кыырэуа,
Ра ац ищэбзэ щашхъэхэр
Мэзышхоми фэда,
Джабгъу тэмэкъупшгъхъэм
Осэпсыр кыыщеха,
Сэмэгү тэмэкъупшгъхъэм
Тыгъэри кыыщепса.
Иумэрэ бзигъури
Шыпкъым кыыщэхъопкIа,
Шырэу имаисэри
КъекIоты-ехъажъа.
Ишы гъозэу Iуихырэм
Уцыри елыгъуа,
Ишы тхъурбэу пызырэр
Щэтырэу мэуцуа.
Ихъэ гъэсэгъитIухэм
БгъитIур кыыдачгъыхъа.
Ибгъэ гъэсэгъитIури
IакIым щэчэрэза.

Ра зы шыу къэкIошгъы,
Нартым кыыралъфагъэп.
– Ей, ар Шэбатныкъуа,
«ЛIыхъу копкъ хэтхына! —
Саурэу ипапыщитIуми
Дахэу къарэуцуа,
Джабгъум кыытеуцомэ,
Зэхэбаджэм фэдэба,
Сэмэгүм теуцомэ,
Тэмэтазэм еоба.
Баджэу зыкъегъаза,
Цызэу кыырэкIуашгъа,
Чэупчъэм идэхъагъум
Зыкыытырегъафа.
– Зышгъхъэ тымылгъэгоу
Зигугъум тигъалIа!
«Еблагъэр» кыыреIуа,
Тицугъо бжъэпэплъыр
Тэ тихъакIэныща,
Тигъэлгъэхъу пщэрыхэр
Тэ тиIэпэ щыпса,
ТисэнэфыкIадэри
КъекIоты-ехъажъа,
Тиордэ лэгъунэри
Бэуи ар зэгъокIа,
Акуандэуи дахэри
Пшгъхъэми хэдгъэуIона,
Алахъэм уигъатхъэмэ,
Тэ удгъэтхъэжына.
– СыешхэкIо-ешгъуакIопи,
СыджэгокIо шъаопи,
Сышыу къежыгъакIэпи!
Уицугъо бжъэпэплъыри
ПсэхалIэ тхъэ ешIа,
Уигъэлгъэхъу пщэрыри
Хъэмэ тхъэ арегъэлIа,
УисэнэфкIадэм
Цыгъо тхъэ хегъалIа,
Уиордэ лэгъунэри
МашIом тхъэ регъэста,

Ра Акондэ дахэри
 Тыщылэ тхэ ешIа!
 «Нартмэ ятхьарыIуагъэми
 Ра укъимыубытыщтмэ,
 Сэ усыубытынба!»
 Чэупчъэ зэIуошхори
 КъызэIуегъэожъа.
 Хьалыр дарегъалъхъэшъы,
 Ра пелыуаныжъихыри
 ПчъэIум Iуегъэуцуа.
 Домбаишъо кIэпщыр
 Ра къеутIэрэбгъуа,

Шыбгъуми къырефэIа,
 Ра пелыуаныжъихыри
 Шы лъэгуанджэ ешIа,
 Чэупчъэ зэIуошхори
 Ишы джалэ хэлъэуи
 Темэным къыхедза:
 «Акуандэм ипсэлъыхъумэ
 Гъогу афэхъун!» — еIо.
 «Алэдж яунэшхоми
 Сэ сырилъыхъуакIо нахь,
 Акуандэ дэж псэлъыхъо
 СыкъэкIуагъэп», — еIо.

ТЕКСТЫМ ЕХЪЫЛЭГЪЭ ГУЩЫАЛЪ

Хьагъу-шъугъу бэшIа — зыгорэ щыхьагъу ышызэпытэу ары;

Ябгэр зишыхьафа — лы бзадж, губжыпх, губжыгъошл; «ябгэр зишыхьафа» зилкIэ, кIуачIэ хэлъэу, инэу зэкIэм къэгубжыныр ихабз, «губжыпхашху» ыIоу ары къыкIырэр;

Хьафынчъэ шыуа — еж ишы сьидигъокIи тес, хьафэу къалихырэп;

Тенз, Тен — псыхъоу Дон адыгэхэр ижъым ззреджэщтыгъэхэр ары;

Гъуазэм къырыдэкла — еж зыдэклорэ чIыплэм фэзыщэрэ гъогухэу, лъагъохэу зыщыгъуазэхэм къарэкло;

Тичэмыбгъэ яехэр — тичэмыбгъэ пцэрхэр, зишлугъохэр;

Къыль-гуль бганэхэр — уцы Iашл лъэпкъы IаплIхэр;

Хьамылыу тхэ ешIа — орэшъу, хьамылыу херэдз;

Нартхэр зыщыхасэрэм — нартхэр зыщызэлукIэхэу, зыщызэрэугъойхэу хэгъэгумкIэ, лъэпкъымкIэ мэхъэнэ ин зилэ Iофыгъохэр зыщызэшIуахыхэрэр, ахэмкIэ унашъо зыщаштэрэр ары;

Нарт яшIэгъо шIаплэм — а чIыплэу унашъохэр зыщаштэхэу, хасэр зыщызэхэсэу щытыр ары. Ащ «Алэдж иунэжъкIи» еджэх.

Тхэ щэки IкIыхьагъа — адыгэмэ ыпэм шапхэу яIагъ. Iэнтэгъупэм къыщегъэжъагъэу Iэхъомбапэмэ анэсэу ары къыкIырэр;

IкIэсэнъыбэ кIэIта — унэлъэгуцымрэ унашъхъэмрэ азыфагу пкъэухэу кIагъэуцохэрэр арых;

Ащ ипэлIулашъори — унэлъэгуцыр ары;

Шы бгъэлыбэм къэса — шым ыбгъэ, ыбгъэгу къэсэу лъагъ;

Уичэгые дахэри — шым, шыцым ышъо;

Ра хэучынтэна — темэным хэнэн, хэукIорэен;

Чырты — чIыплэу, хэкоу Шэбатныкъо къыздикIырэм ыцI;

Іэхъомбэ бармэкъым — Іэхъомбитлу зэгощыгъэмэ азыфагу дигъэпшыну ары кыыригъэкӀырэр;

Домбаишъо кӀэпщыр — мэз псыцушхом ышъо лужъу хэшлыкыгъэ къамыщ;

Ра кьеутӀэрэбгъуа — къамыщыр тӀоу кыызэкӀоцӀелъхъэ, кыызэтырелъхъэ;

Орэда ишы кыхырегъэута — чыплэу зэрытым зыречышъ, зыредзышъ, быбыгъэм фэдэу кӀелэ;

Орэда кыхиутырэр — шыр чыплэм зельэтым, шылъэгум кыхиутыгъэ чыгу такъырыр ары;

Ихъэ кыхигъэщтырэр ихъэ регъэубыта — зекӀолӀхэр, шакӀохэр хъэхэри бгъэшхохэри ягъусэхэу зекӀоштыгъэх; ащ фэдэу хъэкӀэ-кыуакӀэхэр кыыхзыгъэщтхэу, зыубытхэу Шэбатныкъо игъусагъэхэр арых мыщ дэжъым зигугъу кышырэр;

Дышъэ пхъэмбгъужьыхэр — пхъэмбгъу пӀокӀэ плӀамые цыкӀлухэу гъонэ цыкӀлухэр бэу зилэу шъагъэхэр зэрашъэрэр ары. Мыщ дэжъым кызырӀорэмкӀэ, ахэр дышъэм хэшлыкыгъэхэу цытыгъэх.

Дышъэр Іэпытэкъуи — дышъэпс егъэшъогъэ луданэхэу а шъагъэхэр Акуандэ зыхишыкӀыштыгъэхэр арых;

Ра гоцэ къатина — гоцэ пхъаш, бзадж ылоу ары;

Иумэрэ бзибгъури — ижъырэ адыгэ Іэшэ лъэпкъ;

Шырэу имаисэри — шылыч пытэм хэшлыкыгъэ сэшхо чан лъэпкъ;

Щэтырэу мэуцу — ос зытырамыгъэсэным, осщ зытырамыгъэсщхэным пае агъэфедэрэ хъап-щып пкыгъор ары (урысыбзэкӀэ «зонтик» зыфӀорэр ары). Шэбатныкъо ишы тхъурбэу пызырэр щэтырэ зэлухыгъэм мыщ дэжъым фегъадэ;

Лыхъу копкъ хэтхына — копкъыр, ко кӀупшъхъэхэр арых. Мыщ дэжъым лы кыытфыхэкӀын, лы тфэхъун ылоу ары;

Саурэу ипапыщитлу — «саурыр» шъо пӀокӀэ лъэпкъ, онэпкъым, саплэм атырашхэ, цуакъи хашлыкы; «папыщ» — ылъэдакӀэ лъагэу, ынэлэ ихыгъэу пасэм адыгэ пшъашъэхэм ащыгъыштыгъэ цокъэ лъэпкъ. Мыщ дэжъым: шъо пӀокӀэ дахэм хэшлыкыгъэ цокъэ лъэдэкъэ лъаг;

Тэмэтазэм еоба — ытэмэ лъэныкъо ришэхыгъ ылоу ары. «Пчъэр тэмэтазэ ышыгъ» ыломэ, пчъэр ныкъоӀухы ышыгъ ылоу кыырегъэкӀы.

Цызэу кыырэкӀуашъа — цызэр псэушъхъэ цыкӀлоу мэзым хэсы (урысыбзэкӀэ «белка» palo);

Цугъо — гъожьышъо зытеорэ цу;

Тэ тыхъакӀэныща — хъакӀэмэ апагъохынэу, агъашхэу алыгъ былымыр ары;

Тиордэ лэгъунэри — лэгъунэшхор ары;

Тыщылэ тхъэ ешӀа — тышчы, ны-тыхэм яун; ащ кымыкӀэу, лы дэмыкӀоу ерӀлыхъажь ылоу ары мы чыплэм кыыригъэкӀырэр;

Хьалыр дарегъалъхъэшъы — пасэм пчъэм (къэлапчъэм) сэхыр зырагъэчъэ-жыкӀэ, пхъэтакъыр дальхъэти теожьыштыгъэх. Ащ хьалыкӀэ еджэщтыгъэх;

Ра пелуаныжыхыри — «пелуаныр» персымэ ягушылу адыгабзэм бэшлагъэу кыхэхэагъ — лы кочлэшху, бэнаклу, батыр ылоу ары;

Ишы джалэ хэлъэу — шыбгъэклэ ылоу ары. «Шым иджал» залоклэ, сэкур кызыдиублэрэм, онаплэм дэжъ ылоу ары кыкырэр. Мыщ дэжым «шыпшэклэ» пломи хушт; «Чэупчэ зэлуохори Ишы джалэ хэлъэуи Темэным кыхедза» зилоклэ, джары кыыригъэкырэр.



1. Сыда мы едзыгъом нарт эпосым чыплэу щуыбытрэр?

2. Сыд хуугъэ-шлагъэха едзыгъом лъапсэ фэхъугъэхэр, нарт Шэбатныкьо изекуаклэхэр кызылуатэрэр?

3. Едзыгъор кызытегушылу, Шэбатныкьо зылукулэу, зыдэгушылу щыт образхэр кыжъугъэнафэх. Хэта ахэмэ ащыцэу анахь чыплэ ин ащ щызыубытырэр ?

4. Сыда анахьэу Шэбатныкьо зылыхъурэр, зыфаер? Адыгэ хабзэм тетэу, нартмэ ялахьорэ Сэтэнаерэ Шэбатныкьо рагъэблагъэ, ау ахэмэ квалорэр зэклэ ащ щегъэзые. Сыда ащ фэдэу Шэбатныкьо зыклэзеклорэр?

5. Диалог зыфэтлорэ шыклэ-амалыр хуугъэ-шлагъэр кызылотэрэ орэдылом текстым щегъэфедэ. Ащ фэдэу хэтхэр кыхэжъугъэщых едзыгъом. Ахэмэ шъузэпяплъ: диалогхэр зэклэ Шэбатныкьо епхыгъэха?



6. Шьо нахь тэрэзэу зэрэшъулытырэм тетэу, текстыр пычыгъо-пычыгъоу зэтешъуут. Етланэ а пычыгъохэм шъхэ гъэнэфагъэхэр афэшъушых.



7. Мы план цыкълум иупчэхэм зэклэлъыкълу джэуап кыашъутыжыызэ, шъуитетрадхэм адашъутхэх: а) Шэбатныкьо ипортрет кыжъэнафэрэр; б) Шэбатныкьо илыхъужьныгъэ кыжъэлыагъорэр; в) едзыгъом щыгъэфедэгъэ амалхэу «диалог», «кылотэн» зыфэпоштхэм ямэхъан; г) едзыгъом ижабзэ идэхагъ, игъэпсыкъл (мыш дэжым текстри текстым кыкълэлъыкълорэ гушылалъэри жъугъэфедэх).

КЪОЛЭЖЪЫМЫКЪО ЗЕЗЭРЫХЪЭ ИТАУРЫХЪЭ

Зэшиц хъоу щылагъ. Анахыжъым Шыужъыепщ, гурытым Блэклахьыр, анахыкълэм Шъхъэцлакълэр ацлагъ. Шыужъыемрэ Блэклахьымрэ зэхэсхэу зы чылэ алэмычлэ илыгъ. Шъхъэцлакълэми зы чылэ ылэмычлэ илъэу щытыгъ. Чылитлури зэпэмычыжъэу, псыхъо закъо азфагу икълэу, зэпэгъунэгъоу щысыгъэх. Анахыжъэу Шыужъыепщыр тэджи, анахыкълэ Шъхъэцлакълэм дэжъ кълуи: «Сичылэ укыхэхэмыхажьы хуштгэп», — рилуагъ.

Шъхъэцлакълэм хэхажьынэу фидагъэп.

«Адэ, укыхэхэмыхажьыщтымэ сибатырэу Хъусеныжъым кыбэнын ылэкълынэу батыр кыбгъотын фае. Кызымыгъотыкълэ, сичылэ укыхэхэмыхажьынэу слуагъэшъы, укыхэхэмыхажьыщт», — рилуагъ.

ШъхъэцІакІэр батыр лъыхъоу ежъагъ. КІозэ, хъазырѳу пшъыгъѳу, мѳзы горѳм нѳсыгъ. «Мыщ дѳжъым зыщызгъѳсѳын», — ыІуи шыр ытІупщыгъѳу ежъ зигъѳсѳѳѳу щысзѳ, а мѳзым пѳмычыжъѳу щыс чылѳм лъѳс закъо горѳ къыдѳкІыгъѳу къакІоу ылъѳгъугъ. КъакІорѳр гъунѳгъоу къѳсыгъ.

Обзѳгъу кІѳлтыкІыгъѳшІу горѳ ыІыгъѳу кІѳлѳр мѳзым къыхахъишъ, ІаплѳкІу¹ зыфѳлорѳм фѳдѳу, чъыг горѳм еуцуалІи риупкІыгъ. Чъыгыр риупкІи, фѳхынѳу зежъѳм, чІым нѳмысѳу чъыг горѳм шІуани, мыукІорѳѳу тѳнагъ.

Мо кІѳлѳу чъыгыр изыупкІыгъѳм зыкъиплтыхъ-зиплтыхъѳжъи кІигъѳѳцІыикІи кууагъѳ. Ау зи ылъѳгъугъѳп. Аузѳ щѳ кууагъѳ.

Модрѳ ШъхъэцІакІѳм къогъу зыритыгъѳу щысти, зытекуухъѳрѳр зыфигъѳдѳн ымышІѳу, еплъызѳ, кІѳлѳм къѳхъыѳ-нѳхъыѳе зѳмылъѳгъум, чъыг лъѳпсѳр къыубыти, къутамѳу чъыгыр зышІонагъѳр къыдыгуитхъѳу, чъыгыр къычІилъѳшъугъ.

«Ыхъы, джы сѳ сызфѳаѳр къѳзгъотыгъ, а кІѳлѳр тѳ кІѳми, зыдѳкІорѳм ыуж сфын, сыдѳкІон», — ыІуагъ ШъхъѳцІакІѳм.

Еплъызѳ, кІѳлѳм чъыгыр тІѳу зѳпиупкІыгъ, пхъѳ бруситІур² блыгучІѳ зырызым ачІилъхъи ежъѳжъыгъ. ШъхъѳцІакІѳри ыуж ихъагъ. Къѳзылъѳгъурѳ щыІ ыІѳу ымышІахѳу, кІѳлѳри кІѳзѳ, ШъхъѳцІакІѳри ыужы итѳу, унѳ зѳкъо цІыкІу нахъ дѳмытѳу щѳагу горѳм кІѳлѳр кІѳу дѳхъажъыгъ. Дѳхъажъи пхъѳ бруситІур ыгъѳтІылтыгъ, унѳм ихъажъыгъ. Мыдрѳри дахъишъ, псынкІѳу унѳм ихъагъ. КІѳлѳм нѳмыкІѳу ныѳожъ закъо горѳ унѳм исыгъ. Ныѳожъыр къѳтѳджи: «Еблагъ, сикІѳл!» — ыІуи ригъѳблѳгъагъ. Ыкъо унѳм къызѳкІым: «Уилъѳгъун къѳлѳ», — къыІуагъ ныѳм.

— Бѳу лъѳгъун сиІ, тѳн, сыкъѳогъѳгъугъѳмѳ къѳсІѳщт,— ыІуагъ ШъхъѳцІакІѳм.

— Сѳ слъѳкІыщтмѳ, зи къогъу-къѳкІ фѳсшІынѳп. Скъѳ закъо нѳмыкІыкІѳ къысѳлъѳІуи слъѳкІыщтѳмкІѳ усѳгъѳгъугъѳ.

— Тѳн, а пкъѳ закъѳр ары сыкъызкІѳкІуагъѳр,— риІуагъ.

— Адѳ, сикІѳл, сыдѳу сшІына, къыѳостын, пѳѳѳу къысѳѳѳщѳжъыщтѳу сыкъѳогъѳгъугъѳмѳ!

— Пѳѳѳу къыпфѳсщѳжъынкІѳ усѳгъѳгъугъѳ, тѳн. Сѳнѳ къылыфъ-гъѳр арыми, лыѳ къѳзыхырѳм есхъжъынкІѳ усѳгъѳгъугъѳ, — ыІуи тхъѳ фиІуагъ.

¹ ІаплѳкІу — зѳпщѳкІымѳ, плитІу къѳкІѳкІын зыфѳлорѳм фѳдиз зигъумѳгъѳ чъыг.

² Брус — урысыбзѳм къыхѳкІыгъ. Пхъѳ бруситІур зѳлѳкѳ, пхъѳ хъурай пыупкІыгитІур — джары къыкІырѳр.

КІалэм ылтэкъуацІэр Къолэжъымыкъу, ыцІэр Зезэрыхъэу щытыгъ. КІалэр кыџихи кыџирищэжъагъ. Ежъхэр зыдэс чылэм игъунэгъоу кыџезэхэм, кІалэр шым кыџиригъэпсыхи: «Мо мыщ фэдэм сиунэ щытышъ дахъ, сэ сыпкІэхъажъыщт», — риІуагъ. КІалэр ШъхъэцІакІэм ичылэ дэмыхъэу, ымышІахъэу Шыужъыем ичылэ дэхъагъ.

КІозэ, Шыужъые ищагуи дэхъагъ. Щагум зыдахъэм, Хъусеныжъэу ибатырыжъы култэмыдж горэ ыупсэу дэгъыти, екІуалІи еупчІыгъ.

— ШъхъэцІакІэм иунэ тара?

Хъусеныжъым шІогъэшІэгъонэу култэмыджыр, щэрыхъыр зэрэпылъэу, Іэ лъэныкъомкІэ кыџІэти: «Морары ШъхъэцІакІэм иунэр», — кыџиригъэлъэгъугъ. Модрэ кІалэр щхыщІишъ: «Хъун ащыгъум, сэ сыкІон», — ыІуи, кыдэкІыжъи ШъхъэцІакІэм дэжъ кІуагъэ. ШъхъэцІакІэр кыдэхъажъыгъэти, кІалэр унэм рищагъ. Янэ риІуагъ: «Тян, мыщ непэ ышхыгъэр неущ емыгъэшхыжъ. Щыгъын къабзэ нэмыкІ щымыгъэгъ, ауцтэу тхъемафэрэ зепщэн фае».

Батыр кыџыгъотмэ, зыщызэрагъэбэныщт мафэмкІэ ШъхъэцІакІэмрэ Шыужъыемрэ пІалгъэ зэфашІыгъэу щытыгъ. А мафэр къэмысэу, ШъхъэцІакІэм къумыкъуищ горэ лъэІу кыџифэкІуагъ. Къумыкъуищмэ аритыщтыр хъазыр дэдэу щыІэпти, ШъхъэцІакІэр янэ дэжъ ихъажъи: «Тян, сэ къумыкъуищым ястыщтым ыуж сихъащтышъ, бэкІи макІэкІи сэ сыкъэмыкІожъэу, мы кІалэр хэт дэжъи имыгъахъ, кыџылыкІокІи умыгъакІо, хэти къимыгъахъ», — унашъо кыџифишІи дэкІыгъ.

ШъхъэцІакІэр къэтзэ, Шыужъыер янэ дэжъ къэкІуагъ. «Тян, ШъхъэцІакІэм ихъакІэ сэри сихъакІэ. Ар къэплъфыгъэмэ, сэри сыкъэплъфыгъ. Тизэщ зытредгъэгъэуцтышъ, сшынахъыкІэ ибатыр кыџисфэгъакІу», — кыџириІуагъ.

Янэ фигъэкІонэу риІуагъэп. Шыужъыем кыџзэпыригъази къэкІожъыгъ. Ары шъхъакІэ ШъхъэцІакІэр къэмысыжъэу кІалэр зыІэкІимыгъахъэмэ, Хъусеныжъэу ибатырыжъыр кІалэм кІочІэгъу зэрэфэмыхъуцтыр Шыужъыем ышІэу щытыгъ. Ар игугъоу етІани янэ дэжъ къэкІуагъ. Сыдэу щытми янэ кыџытыригъэпцІыкІи кІалэр Іихыгъ. ШъхъэцІакІэр къэмыкІожъэу къэтзэ, мэфэ пІалгъэу зэфашІыгъэр къэмысэу: «ШъхъэцІакІэм сежэн слъэкІыщтэп сэ, зэдгъэбэнынхэ фае нахъ», — ыІуи Шыужъыем унашъо ышІыгъ.

Унашгъор зеришлыгъэм тетэу, цыфхэр зэлуигъаки: «ШъхъэцIакIэм ибатырырэ сэ сибатырырэ зэдгъэбэныщтхэшъ шъуеплъ», — ылуи утыгур инэу ышлыгъ.

Мо къекIолIэгъэ цыфмэ къумыкъуищыри ахэтыгъ. ШъхъэцIакIэ янэ къумыкъуищым ялъэIугъ: «ШъхъэцIакIэм ычIыпIэ шъо шъуисэгъэуцо, кIалэм шъуфэсакъ», — ылуи.

Къумыкъуищыр цыфэу зэрэугъоигъэмэ апашъхъэ исэу Хъусеныжъыр пчэгум гъуахъоу къыхагъ. Мыдрэ Зезэрыхъэри пчэгум ихыи зэуцум, Хъусеныжъыр зы блыпкъымкIэ кIалэм къеблыпкъэуагъ. Ары шъхъакIэ зыкIи чIыпIэ ригъэкоцыкIынэу амал фигъотыгъэп. Аргорэу етIани адрэ блыпкъ лъэныкъомкIэ къеуагъ. Зезэрыхъэ щхыщIи: «Е-о-ой, Хъусеныжъыр, зын тыкъилъфыгъэп шъхъакIэ, а зы куашъом тыщапIугъи!» — ылуи егыигъэу аIо. ЕтIанэ Iаби Хъусеныжъыр къызэрилъэшъулIи зефызым, Хъусеныжъым ыпэ лъыр къырифыгъ.

Ащ дэжъым Шыужъыер щытыти, Хъусеныжъыр кIалэм зэрэпыримыкъущтыр зешIэм: «Хъау, тэрэзэу шъузэрэубытыгъэп, мырэуцтэу шъузэрэубытын фае!» — ылуи, къяччалIи, зэрегъэубытыхэ фэдэ ышIызэ, сыхъэджасэр¹ ыIэгъуапэ илъыти, цыфмэ къамылъэгъоу, Къолэжъымыкъо кIалэм ыпшъэлышъо ригъэчъэхыгъ. «Джы шъузэрэубыт!» — ылуи Шыужъыер псынкIэу къызIокIыжъым, кIалэр фэхыгъэ. Купэу къырихыылIагъэу щысхэмэ Хъусеныжъым ыукIыгъэкIэ аригъэштагъ.

Арэу цыфмэ апIошлыгъ. Ары шъхъакIэ модырэ къумыкъуищэу щысыгъэхэр, кIалэм фэсакъыхэти, сыхъэджасэу Шыужъыем ригъэчъэхыгъэр къалъэгъугъ. КIалэр агъэтIыллыгъэу, зы мафэ тешIагъэу, ШъхъэцIакIэр къэсыжыгъ. Къызэрэсыжыгъэм тетэу, янэ еупчIыгъ.

— Тян, тэ щыI Къолэжъымыкъор?

— Шыужъые нычэпэ цызгъэIэщт ылуи, къысшIомыкIы зэхум, естыгъэти... — ылуи кIалэм къехъулIагъэр рилотэжыгъ.

— AI, сэ сызэнэгугъэм сыIуки, — ылуи ащ дэжъым ШъхъэцIакIэр Iысти гыгъэ.

Мыдырэ къумыкъуищым алъэгъугъэр ШъхъэцIакIэм къыраIожыгъ.

— КIалэм иукIыкIэ хъугъэу тлъэгъугъэр къэтIотэжыщт. Хъусеныжъыр нибжыи къытекIонэу щытыгъэп. Шыужъыем зэригъэубытыхэ фэдэу ышIи, сыхъэджасэр пшъэлышъом

¹ Сыхъэджасэр — чан, гъучI папцI.

ригъэчъэхи, ар иукIыкIэу кIалэр Шыужъыем ыукIыгъ. Тторэр пцIы пшIомIымэ, кычIягъэхыжьи еплъ, сыхъэджасэр ыпшъэлышъо кыызхэмыкIыкIэ.

ЦIыф рамыгъашIэу, шъэфыкIэ чэщым кIохи, ШъхъэцIа-кIэм кIалэр кычIаригъэхыжьи. Еплъыхэмэ, сыхъэджасэр пшъэлышъом егъэчъэхыгъэу кычIэкIыгъ.

— Ыхъы, джы непэ щегъэжъагъэу, Шыужъыер сянэ кыылъфыгъэ шъхъакIэ, лIыукIэгъу пыеу сиI,— ыIуагъ ШъхъэцIакIэм.

Мо Шыужъыер ежъыри батырыжъэу щытыгъ. ШъхъэцIа-кIэр пэгъокIэу еомэ, фырикъун ылъэкIынэу щытыгъэп. Арыти ШъхъэцIакIэр ашы гурытэу БлэкIахъым дэжъ къакIуи: «Тау хъумэ Шыужъыер сыукIыщта?» — ыIуи еупчIыгъ. Шыужъыер щымыIэжъэу, пщыгъор изакъоу кыфэнэным БлэкIахъэр фаети, аукIымэ, ыгукIэ имыджагъоу щытыгъ. Ауштэу кыыIуагъ БлэкIахъым:

— Шыужъыер кызыихъажъыкIэ, сэ укъысфэгубжыгъэу укъысао фэдэу, лъэшэу укъызилтъыкIэ, тызэримыгъэзэонэу тазыфагу къихъанэу фежъэшт. Ащ паекIэ къэмыгъанэу, сэ укъысао фэдээ, кIэрахъор къихыри еу.

Ащ тетэу цIэцIэ мэкъэшхор унэм къиIукIэу, зэшитIур зэщы-хъагъэу зэхъум, Шыужъыер къихъажъы: «Сыда шъузыкIызэщы-хъагъэр?» — ыIуи, нэгыритIумэ азфагу зехъэм, ШъхъэцIакIэр БлэкIахъым ео фэдээ, Шыужъыем кIэрахъомкIэ еуагъ.

— Е-е, о делэр, узыдаорэр умышIэжъэу! — ыIуишъ, ШъхъэцIакIэр унэм кыыридзыгъ.

Ащ тетэу зы куп шIагъэу ШъхъэцIакIэр БлэкIахъым егIани еупчIыгъ.

— СшIэрэп, — ыIуагъ БлэкIахъым, — ащ джы амал узэрэ-фэхъужъыщтыр. Ау зекIо кIон зыхъукIэ, сэри сыздащ Iуи, елъэIу. Уздимыщэнэу фежъэшт, ары шъхъакIэ ушIомыкI. Шъеужъэу, гъогууанэ шъурыкIозэ, гъэпсэфыпIэу иIэм шъузынэсыкIэ: «Арэп, лIыр псынкIэу зэрэуукIыщтыр сыда?» — Iуи еупчI. Шыужъые ащ дэжъым ежъ кыыуиIощт. КъыуиIоу зыгорэкIэ уукIыгъэ зыхъукIэ, Шыужъые зикъанэу иаталыкъхэр зэшиблы мэхъушъ, ащ узашIэкIэ уаукIыжъыщт. Ау ащ уашIэным ыпэкIэ псынкIэу, къэбарыр алъымыIэсызэ, а зэшиблым янэ дэжъ кIуи: «Тян!» — Iуи ыбгъэ зыкIадз. Янэ ыIорэм а зэшиблыр блэкIыщтэпышъ, ахэр кыыпщимыгъэхъанхэ ылъэкIыщт, — ыIуагъ ащ.

Ащ тетәу, БлэкIахьым ШъхьэцIакIәр кыуIушыгъәу щыгызә, Шыужъыер зекIо кIонәу хъугъә. ШъхьэцIакIәр кыакIуи зыдицәнәу кьелъәIугъ. «Е-е, о Iаер, укъәкIошъуцта сә сыздакIорәм?» — ыIуи къебжъәпәуагъ¹.

— УкIодыми зызгъәкIодыцт, — ыIуи, къаигъәу зәуцум, зыдицагъ. Ащ тетәу, зырагъэхьымә кIохәзә, хәку шIукIае кыызәранәкIыгъәу, загъәпсәфынәу Iыстыгъәх.

— Шыужъыер, сьд фәда лIыр анахъ псынкIәу зәрәуукIыщтыр? — къеупчIыгъ ШъхьэцIакIәр.

— ЕI, о Iаер, — ыIуи щхыпцIыгъә Шыужъыер, — сьда ащ укIәмыупчIәмә мыхъунәу узәрәнәсыгъәр?

— КIо сьуопчIы, гүзәжъогъу горәм тифәмә, сьзәрәмышәоIыным паекIә.

— Адә умышIә мыхъуцтмә, анахъ псынкIәу зәрәуукIыщтыр, чатәр кыипхәу ышъхьә уеоу зәфәдитIоу зызәгоуупкIыкIә ары, — кыыриIуагъ.

Ар кыыриIуи, Шыужъыем зыригъәкIи зәчъыем, ежъ Шыужъыем ичатә ымышIахәу кыыбгъодихи, лъәшәу кыызәрихьәкIи Шыужъыем ышъхьә еуи, зәфәдитIоу зәгуиупкIыгъ. Шыужъыер кыызыщыIыстыкIи: «AI, ащ сенәгуегъагъ!» — ыIуи Iә лъәнныкъомкIә ышъхьә зәгуиубытагъ, адырә Iә лъәнныкъомкIә къатхъуи, чатәр IәкIиутыжьи, ШъхьэцIакIәм кыызылъәом, ылъакъо кыуIәжъыгъ. Ежъ ыпси ащ щыхәкIыгъ.

Ащ дәжъым ШъхьэцIакIәм хьадәр кыыщини, мо аталыкъ зәшиблыр зьдәс чыләм зыригъәхьыгъ. Нәси занкIәу унәм ихьи, зәшиблымә янә изакъоу унәм исти, икIалә фәдәу ыбгъә зыкIидзагъ, елъәIугъ.

— Непә хьакIәу ськыыокIолIәжъыгъ, ськыызкъогъәнәжъ. Мыры, мыры, Шыужъые мыхъо-мышIәкIә сIәкIәукIагъ, иаталыкъхәр кыысщымыгъәхьанхәу сьолъәIу, — риIуагъ.

— Ай-ей гуц, арәу умышIыгъәмә, а дунаим псәоу укытырагъәнәнәыеп! Ау сьдәу сшIына, усымышIугъәми «тян» кыысәпIуагъ, сикIаләкIә усәштә... кIо, кIожъ, зямыгъәлъәгъу, — ыIуи лIыр кыытIупщыжъыгъ.

Ащ тетәу Къоләжъымыкъо Зезәрыхьә кIәлә батырыр пщы жъалымәхәм азыфагу икIодагъ, орәди фаусыжъыгъәу щыI.

¹ Къебжъәпәуагъ — пхьатә кыыпихьыгъәп.



1. Сыда мы произведением таурыхькӀэ еджэнхэу зыкӀэхьугьэр?
2. Мы таурыхьым хэт геройхэр зэутӀкӀынхэу сыда анахьэу кызыыхькӀыгьэр, ащ ылӀапсэ сыда зыхэшӀульагьорэр?
3. Кьолэжьымыкьо Зезэрыхьэ изекӀуакӀи кьумыкьуйыщымэ язекӀуакӀи сыда кьаушыхьатырэр, кьытагьэльэгьурэр?
4. Зэшхэу Шьужьыер, БлӀкӀахьыр ыкӀи ШьхьэцӀакӀлэр зэнэкьокьунхэм фэзыщэхэрэ юфыгьор сыдым кьыхькӀырэ?
5. Адыгэ лӀэпкьым ишэнхэу мыщ хэшӀульагьохэрэм еплъыкӀэу фышӀуилэр кьэжьугьэльагьу.
6. Таурыхьым исюжет гьэпсыкӀэ, изекӀэльыкӀуакӀэ зэрэщытым, хьугьэ-шӀагьэу кьызтегушылэрэр зэгьӀкӀугьэу зэрэщытым, жабзэм иӀупкӀагьэ шьуальпылӀ.
7. Художественнагьэу таурыхьым хэлъым мы кьыкӀэльыкӀлорэ шьхьэ цыкӀур жьугьэфедэзэ зыщыжьугьэгьуаз.

ТАУРЫХЪХЭМ ЯХУДОЖЕСТВЕННЭ ГЪЭПСЫКӀ

Кьолэжьымыкьо Зезэрыхьэ ехьылӀгьэу произведением фэдэхэу таурыхькӀэ (е таурыхьыжькӀэ) яджэхэу адыгэхэм яжэрыӀо творчествэ хэтхэр макӀлӀп.

Сыда анахьэу ахэр зыфэгьахьыгьэхэр ыкӀи тауштӀэу гьэпсыгьэха? АпэрэмкӀэ, таурыхьхэр (таурыхьыжьхэр) адыгэхэм ящыӀакӀэ кьыхьэхухьэгьэ хьугьэ-шӀагьэ горэхэм яхьылӀагьэу аусыщтыгьэх. Джащ фэдэу а хьугьэ-шӀагьэм хэтыгьэу зы нэбгырэ горэм е купым, нэбгырэ пчъагьэмэ лыгьэу зэрахьагьэм таурыхьыр фызэхалхьэщтыгьэ.

ГушыӀэу «таурыхьым» лӀапсэу иӀэмкӀэ «хьышӀэ» («историе») ылоуи кьекӀы. АрышӀ, хьугьэ-шӀагьэу, цыфхэу таурыхьхэр кьызтегушыӀэхэри кьэхьугьэхэу, щыӀагьэхэу, щыӀакӀэм лӀапсэ щыряӀэу зэрэщытым ащи гу лъыуегьатэ. Мары, гушыӀэм пае. Кьолэжьымыкьо Зезэрыхьы, МафӀкьо Урысбий, Хьаткьокьошхори тштӀэных. Мыхэр щыӀэгьэу цыфхэу произведениехэм ахьагьэх. Ахэмэ лыгьэу зэрахьагьэр ары таурыхьхэм ахалхьагьэри.

Хьугьэ-шӀагьэхэри героим кьехьулӀэхэри зекӀэльыкӀохэу, кьежьӀпӀэ ыкӀи ухьыжьыпӀэ гьэнэфагьэу яӀэу таурыхьхэм кьалуатэ. ЧыпӀэу хьугьэ-шӀагьэр кьызщы-хьугьэри, героир зэрэзеклогьэу шыкӀлэри, ар зыфэдэу цыффри нафэу кьашы. Джащ фэдэу героим лӀэпкьыр зэрэфыщытри (шӀу ельӀэгьумэ, ымыльӀэгьумэ) зэхӀпшыкӀынэу гьэпсыгьэ. Хьугьэ-шӀагьэхэм, банэм лыгьэу ащызезыхьагьэм ищытхьу лӀэпкьым кьелӀо, ащ фэгумӀкӀы, ау пыхьэр, гьэпщылӀакӀохэр ылӀэгьу хьухэрӀп.

Таурыхьхэм ахэт геройхэм характеристикэу аратырэр кӀӀкӀы, гум кьенэжьы. Ащ анахьэу кьыхьщырэр героим изекӀуакӀ, ицыфыгь ары.

Ащ фэшхьафэу, таурыхьхэм ащагьэфедэрэ художественнэ амалхэм гиперболэхэри кьахэфэх. Таурыхьым хэт персонажхэм (цыфхэм), хьугьэ-

шлагъэхэм, пкыгыгъохэм язэрэщыт, анахь къахэцзэу ахэлъ нэшанэр ахэмэ лупкIэу кыуагъэлъэгъу. Гушылэм пае, Зезэрыхьэ клочIэшхоу кыгыгъэлъэгъоным фэшI, «Къолэжъымыкъо Зезэрыхьэ итаурыхь» зыфилорэм мыщ фэдэ гиперболэ щыгъэфедагъ: «...кIалэм къэхъые-нэхъые земыльэгъум, чыг лъапсэр кыубыти, къутамэу чыгыр зышлонагъэр къыдыгуитхъэу, чыгыр къычилъэшъугъ».

ЦIэхэр кыизэралорэми таурыхьым мэхъанэ щыриI. Шъузэпяплъ Къолэжъымыкъо Зезэрыхьэ пае «кIалэ», ащ къырагъэбэныгъэ батырым пае «Хъусеныжъ» зэралорэ зпытым.

Таурыхьэр кыизэралотэрэ шыкIэми гу зылъыптэн фэе Iофыгъо хэлъ: зырамыгъэулыкыхъэу, кIэклэу, шъыпкъагъэм тетэу хъугъэ-шлагъэхэм, геройхэм ашIэхэрэм ахэр къатегушылIэх. Ауцтэу «Къолэжъымыкъо Зезэрыхьэ итаурыхь» къалуатэ.

- ①
1. Сыда анахъэу таурыхьэр кыизтегушылIэхэрэр?
 2. Тауцтэу гъэпсыгъэха таурыхьэр? Сьд фэдэ художественнэ амалха ащагъэфедэхэрэр?
 3. Литературнэ терминэу «гиперболэ» зыфилорэм мэхъанэу иIэр сьд фэд? Ар зыщыгъэфедагъэ произведениер щысэу къахь.

КЪОДЖЭБЭРДЫКЪО МЫХЪАМЭТ ИГЪЫБЗ

ТIопсапэ гуцIэми шыблэр щэгъуагъори,
Жъыубгъу гуцIэми лъыпсыр щагъачъэ.
Топ азатэр къытфахэзыщырэр —
Къоджэбэрдымэ я Мыхъамэт.
КIэичIэм сыкъыздаплгэкIэ,
ПкIэгъуалэр унэ фэчъэжъ.
Тенджызым къикIыгъэ къухьэр
Мыхъамэтым исымэджаплъ.
Зэшыпхъухэр зызэхэплгэжъыкIэ,
Дэнэгъо шъхьацыр къызэлъырач,
Пчъэблэ ичыр къызыфэкIуагъэр
Къоджэбэрдымэ я Мыхъамэт.
Мыхъамэт иныбджэгъушIумэ
Быракъыр зэлъагъэсысы,
ТIопсэ дэсымэ япшгъэшгъэ дахэмэ
Гъэзэуатэм гурыцтэ фашI.
Ластычым хэгъэшIыкIыгъэр
Зэшыпхъумэ япшхъашIопхыкI.

УЛэггэжъым щыныр кыкІәкІәу,
 УЛэггәкІәр зытырябгъащ.
 Іазэжъмә узызәхащхәм,
 МакІәуи укыытфәщхыпцІыжь.
 Мыхъамәт ичәтәутым
 Сабыибә кыфыкъонәжь,
 Мыхъамәт ижъау дахәм
 Ныбджәгъубәр кыычІәуцожь.
 Чәщныкъом щәр зыхахым,
 Нәфшгъагъом зыпсә хихыгъәр —
 Къоджәбәрдымә я Мыхъамәт.
 Уятәжъәу Къоджәбәрдыжъым
 Пхъәщцынәр кыызәлгәгъәгъи.
 О уятәу Къоджәбәрдыжъыр
 ЕгъашІәм шышгъхъәмыгъаз.
 Къымыгъазәу зязыгъәукІыр —
 Къоджәбәрдымә я Мыхъамәт.
 ПсышІуапә батәр щегъәщы.
 Топы азатыр кыытфахәзыщырәр —
 Къоджәбәрдымә я Мыхъамәт.
 Зыблыпкыышгъхъә къязыгъәкъутәу,
 Зыкопкъ пхъәцәкъутагъәр —
 Къоджәбәрдымә я Мыхъамәт.
 Шышхъу кІасәу Хъабыбә дахәр
 Чәщ щысым къеогъәзәщ,
 КІәпщәныщәу кыырацәлІагъәр
 Хъаджә-моләмә зәбгырацъыжь.

ТЕКСТЫМ ЕХЪЫЛІӘГЪӘ ГУЩЫАЛЪ

Жыубгъу — чыпІәм ыц;

Азатәр — топгъаохәм япащә зәрягъусәу;

ПкІәгъуаләр — шы, шым ышъу; шы фыжь ылоу ары;

Тенджыз — хышху, океан;

Гъәзәуат — зау, лышІәжъ зау;

Ластыч («Ластычим хъагъәу хәшыкІыгъәр») — шәкІ лъәпкъ; сатин;

«Іазэжъмә узызәхащхәм» — цыф Іазәхәм иулагъәхәр апхыгъәх, шәкІ пкІәкІә
 фыжь къабзәм сабыныпс-кІәнкІәпс зәхәшыхъагъә щәфзәзә ащхагъәх;

«Мыхъамәт ичәтәутым» — Мыхъамәт ичәтә утынәу арихырәр;

«**Псышыуапэ батэр щегъэщы**» — ПсышыуапэкIэ чыплэм еджэх, батэм бэ дэдэ ылоу ары кыкIырэр. Е нэмыкIэуи къаплэ хъушт: лыгъэ ин; Псышыуапэм Iаджи щигъэжъагъ, бэ щишIагъ;

«**Чэщ щысым къеогъэзэщ**» — уIагъэ зытелъым чэщрэ кIэрысыщтыгъэх, кIапщэ фашыщтыгъэ; А чэщ щысыным ихылыгъэ шыпхъоу Хъабибэ дахэм ещэчы ылоу ары ащ дэжъым кыкIырэр;

КIэпцэныщэу — кIапщэм цаукIынэу къырацэлIэгъэ былымхэр, мэлхэр арых;

Хъаджэ-молэхэр — ислъам диным илумэтыхэм ащыщых; хъаджэхэр ефэндхэм апшъэ итых, молэхэр — еджакIох; уIагъэм къыфащэгъэ ныщхэр ахэмэ зэбгыращыжых, ядэжъмэ ащэх ылоу ары мыщ дэжъым къыригъэкIырэр.



1. Сыда мы оредым гыбзэкIэ зыкIеджагъэхэр — жанрэ шэнхэу хэлхэр кыхэжъугъэщых. ЫпэрапшIэу «Гыбзэмэ ягъэпсыкI» зыфилоу мыщ кыкIэлъыкIорэм шъуедж. Произведениер анахъэу зыфэгъэхыгъэр къэжъугъэнаф.

2. Сьд фэдэ чыплэ произведением кылотэрэ хъугъэ-шIагъэр кызыщыхурэр?

3. Къоджэбэрдыхъо Мыхъамэт иобраз характеристика къешъут. Мыхъамэт илыгъэ ин, ар лъэпкъым шу дэдэ зэрильэгъурэ шыкIэр къэзыгъэнэфэрэ чыплэхэр шъор-шъорэу текстым кыхэжъугъэщых.

4. Апшъэрэ героуе Мыхъамэт фэшъафхэми яобразхэр произведением хэтых. Хэтха ахэр? Мыхъамэт иобраз нахь лупкIэ сьдэуштэу ахэмэ къашыра?

5. Аужырэ сатыритIум джыри зэ шъукъяджэжъ. Ахэмэ къарыкIырэр сьдэуштэу къыжъугурыIора?

ГЫЫБЗЭМЭ ЯГЪЭПСЫКИ

Адыгэ лъэпкъым жэрыIокIэ зэхилъхъагъэхэм гыбзэхэри ащыщых. Гыбзэхэр, оред зэфэшъафэу адыгэхэм ялэхэм афэдэу, пыцынэлъэ гъэнэфагъэм илэу къаIох. Ащ кыхэкIэу ахэр бэрэ оредхэм афагъадэ.

Ау гыбзэхэр къоджэ оред, къэшъо оред, унэгъо Iофхэм, шульэгъуныгъэм яхылыгъэ оредхэм афэбгъэдэн плъэкIыштэп. Ахэмэ зэратегIырэр нэшанэхэр ахэлъых.

А нэшанэхэр нахь тэрэзэу къыдгурыIоным фэшI, апэрэу тежъугъэгупшыс гущыIэу «гыбзэ» зыфиIорэм. Ар гущыIитIоу зэхэлъ: «гы» «бзэ», гыным ыбз. Е нэмыкIэу къэпIон хъумэ, гын, тхъаусхэшхо, драмэ е трагедие, гукъэошхо зыхэлъ оред.

Гыбзэр лыгъэшхо зезыхъагъэм, лъэпкъым иIоф пае къызэкIэмыкIоу бэнагъэм ыкIи зыпсэ зыгъэтIылыгъэм ехылыгъэу зэхалъхъэщтыгъэ. Ащ фэдэм лыгъэу кыхэфагъэр, ар анахь гузэжъогъоу зыщыхъугъэм дэжъ зэрэзекIогъэ шыкIэр ары гыбзэм халъхъэщтыгъэр. Ау ащ имызакъоу, а лыбланэр зэрашIокIодыгъэм игукъэошхо цыIофхэм а произведениехэм къащалуатэщтыгъэ.

Ащ фэдэу героим лыгъэу зэрихьагъэмрэ ащ иклодыкIэ ехьылIэгъэ тхьаусхэшхомрэ зэгъусэу кызыралуатэрэм гыбзэхэр гум лъегъэлэсыпэх.

Арышъ общественнэ мэхьанэшхоу яIэмкIэ, Iофыгъошхохэу квалэтырэмкIэ ыкIи ягъэпсыкIэкIэ гыбзэхэр адрэ ордэхэм атекIых.

Отечественнэ зоошхом илIэхъан лыгъэшхо зезыхьэзэ хэклодэгъэ кIалэхэм апае кьуаджэхэм гыбзэ гъэшIэгъонхэр ащызэхалъхьагъэхэу квалох. Ахэмэ ащыщхэр шьори зэхэшухыгъэнхэ фае (ахэр шьугу къэжъугъэкIыжьых).

Къоджэбэрдыхъо Мыхьамэт игыбзэ адыгэхэм заусыгъэр бэшIагъэ — я XIX-рэ лIэшIэгъур ары. Мыхьамэт лыгъэшхо зэрихьагъ. УIэгъэжъыр зэрэтелъызэ зэуагъэ ыкIи икIэрыкIэу кьауIагъ, щэр хахи зэхашхыхьагъэ шъхьае, нэфшъагъом ыпсэ хэкIыгъ. Ар гыбзэм IупкIэу кьелуатэ.

Мыхьамэт цыфмэ лъэшэу шу альэгъуштыгъэ. Ары ащ гыбзэ фаусынэу зыкIэхъугъэри. Лыхъужъыр лъэпкъым зэрикласэр мыщ фэдэ гушыIэхэм дэгъу дэдэу кыытагъашIэ:

Мыхьамэт ичэтэутым
Сабыибэ кыфыкьонэжь,
Мыхьамэт ижъау дахэм
Ныбджэгъубэр кычIэуцожь.

Мыхьамэт ежъ ышъхьэ иIоф паеп, кыызхэкIыгъэ цыфмэ апае нахь ыпсэ зыкIигъэтIылыгъэр. Ары а гыбзэм кыIуатэрэм общественнэ мэхьанэшхо иIэу къэзышырэри. Ары цыфхэми непэ кызынэсыгъэм ащымыгъупшэжъэу ар кыызкIалорэри.

- ①
1. Сыда гыбзэр ордэмэ зэрафэдэри зэратегIырэри?
 2. Сыд фэдэ чыпIэха Мыхьамэт илыгъэ къэзгъэлъагъохэрэр?
 3. Мыхьамэт иклодыкIэ гукъэзошхо зэращыхъурэр къэзгъэлъагъорэр сыд фэдэ чыпIэхэр ара?
 4. Сыда Мыхьамэт ехьылIэгъэ гыбзэр ащымыгъупшэжъэу непэ кызынэсыгъэми кыызкIалорэр?
 5. «Гыбзэмэ ягъэпсыкI» зыфилорэ текстыр къэшъуIотэжъынэу зэжъугъашIэ.
- @
6. Тхылым иаудиогуадзэ жъугъэфедзэ гыбзэ зэфэшъхьафхэм шъуядэу, зыфэгъэхьыгъэхэр кыызэхэшъуф.

АДЫГЭ ЛИТЕРАТУРЭР

ХЪАТКЪО АХЪМЭД (1901—1937)



Адыгэ литературэр ильэс мин-шъэ пчъагъэ зыныбжъ нэсыгъэхэм ябгъапшэмэ, ащ фэдэу джыри жъы хъугъеп, ныбжыкI. Ау ащ емылбатыгъэу, узыгъэгушорэ гъэхъагъэхэр жанрэ пстэухэмкI (прозэмкI, лирикэмкI, драматургиэмкI) ышыгъэх. Арэу ихэхъоныгъэ гъогу тетэу къаклозэ, лъэхъан зэфэшхъафхэр, цыф зэмлэужыгъохэр, хъугъэ-шIэгъабэхэр, цыIакIэр игъэкIотыгъэу къыгъэлъэгъон ылъэкIыгъ. Тхылхэу титхаклохэм атхыгъэхэр тыхъишъэ, тильэпкъ инэпэеплъ нэклубгъо шIагъох.

Ахэмэ тяджэ зыхъукIэ, тильэпкъ зыфэдэр, ащ культурэу, цыIакIэу ыгъэлсын ылъэкIыгъэр, цыIэныгъэ гъогуу къыкIугъэр нахъ дэгъоу, художественнагъэ хэлъэу, гум, тизэхшыкI икъукIэ алыIэсэу къэтэшIэ. Пуныгъэ IофымкIэ литературэр, ащ ипроизведениехэр, кIочIэшхоу, амал инэу цыт.

Ары ыкIэ тиеджапIэхэм а литературэм изэгъэшIэн, иегъэджэн мэхъанэшхо зыкIыщыратырэр.

Джы я 5-рэ ыкIэ я 6-рэ классхэм шъузэджагъэхэм апыдзагъэу мы классэу шъузэрыхъагъэм титхаклохэм атхыгъэхэм ащыщхэу программэмкIэ аштагъэхэм шъуцеджэщтых.

Ар адыгэ усэкло цIэрыIоу, типозие бэ фэзышIагъэу, ащ икъежьэн, икъэхъун бэмкIэ зэпхыгъэу Хъаткъо Ахъмэд иусэхэмкIэ къэтэублэ. Мы тхылхэу шъузэджэщтым дэтхэм фэшхъафхэу усаклом бэ ытхыгъэр. Рассказхэми, пьесэхэми Iоф адишIагъ. Ау анахъ гъэхъагъэ зыщишыгъэр поэтиер ары. АщкIэ тхылхэу «КIэр» (1930-рэ ильэс), «Пщыналъ» (1931-рэ ильэс), «Часовой» (1935-рэ ильэс), «Цыфыр щэрэI» (1959-рэ ильэс), «Стиххэр» (1967-рэ ильэс) къыдигъэкIыгъэх. УрысыбзэкIэ зэдзэкIыгъэу Хъаткъом итхыгъэхэр, урыс усэклошхоу А. С. Пушкиным ихэшпыкIыгъэ тхыгъэхэр зыдэт тхылъ адыгабзэкIэ зэридзэкIыгъэу къыдагъэкIыгъэх.

ТИПСЫ ШХЪУХЪАШ

Ти Лабэ — нэIуц,
Пцелыбэр ынапц,
МыжъуакIэр цэжъгъэеу

ЗэдикIәу кыIопс.
Псы цахьшIәгъудж:
Джәгум хәтәу мәгубжы,
Гъатхәм мәстапә,
Гъогупәхәр зәпечы.
Зы нәпкъым нәпч реты,
Гуеуты, зыIуедзә,
Зыкъедзы, къәбанә,
Къәнагъәр лъехъыжъы.
ЗылIыныбжъым псыныбәр ехъожъы,
Пцелыр хегъакIә,
Клаер егъәцIацIә,
Чыләм къенәцIызә,
Гъә къәс лъәкIуашъә.
Купәмрә кукIәмрә зәпазәу,
Зәтриутымә, Iуилъәсәу,
Апсә хъафәу, яшхәр ыхъыгъәу
КIәлә-гъолабә кыыхегъәкIыжъ.
Ар ибзәджагъәми —
Ипсыоры сыдж,
Ипсыныджы пшахъу,
Ипсычәты хъубг —
Сибгыбзи сигубжи егъәкIоды.
Зызгъәдыдәу сыхәпкIә.
СыкъегъәпIыкIәшъ сыкъыхәчъ,
Сәчъә, идышъә пшахъо зезгъажъ.

Мы емылычыжъәу егъәдыдаер зимафәм
Хъәсабәр тфижъоу,
Жъуоу машинәр рифәкIәу
ЗәрәкIәтшIәцтым сеусә.
Пцә кыIумыгъәпс!
О нахъ Iәли Совет хабзәм егъасә,
Гидростанцәхәм оц нахъ псышхуаIуи
акIәшIә.

Ащ шIагъо хәлъәп,
Непә ымыгъәпсымә — неущ!



1. «Ти Лабэ...» — елош, авторым усәр кыырегъажъэ. АщкIә ар псыхъоу кыызтегушыIәрэр зәкIәм къәтәшIә. ЕтIанә ащ лыпытәу псыхъом итеплъы изәрәцтыи

лүклэу танэу кырегеэуцо. Сыда ащ фэдэу природэм ипкыгъо, илъэныкыо зэфэшхьафхэм (псыхьом, мээым, нэмыкхэм) яхьылэггэу произведениехэм зэряджэхэрэр?

2. Псыхьом (Лабэ) итеплээрэ изэрэщитрэ кыггэлъагъохээзэ, поэтым иусэ гупшысэ гъэнэфагъэхэр хилъхьагъэх. Сыд фэдэ сатырха ар анахьэу кыызхэщыхэрэр?

3. Поэтым апэрэмклэ ыналэ зытыридзэрэр псыхьом «шхъухьэхэу» ышлэхэрэр ары. Ау зы чыплэ горэм ащ мырэу кыщело: «Сибгыбзи сигубжи егъэклоды...» Сыда арэу ахэр зыгъэклодыхэу псыхьом хилъагъохэу авторым зигугъу кышлыхэрэр? А сатырхэри текстым кыыхэжъугъэщых.

4. Сыда арэуцтэу Лабэ «ибзэджагы» шлуагъэу хэлги поэтым кыызэриггэлъэгъуаггэм мэхьанэу илэр?

5. Лабэ ыкчолэ ин цыфхэм афэлорышлэу зэрэхьуцтым игуггэу лъэш усэм иклэхым дэжъ авторым кыщело. Сыда ащ фэдэ шлошхьуныггэшхо ащ кыыхэзылхьэрэр?

6. Адыгэ народым иашуг цлэрылоу Теуцожь Цыгъо ипроизведение инэу «Пщы-оркъ зау» зыфилорэм тихэку инэмык псыхьоу Пщыцэ ехьылаггэу мыщ фэдэ сатырхэр хэтых:

Пщыцэ псы нэшхэо псы шуашку.

Псышхоуи щымыт,

Уеплэынклэ лумаф.

Клалэу икырэр римыхьыжь,

Ежъаггэм кыыримыггэггээжъ.

Кыыхахьомэ, хьуаоу мээеклу,

Клэй дахэхэр еклуахы,

Зыдахьэрэм пэггошхохэр кыденэ.

Напцэу лутыр пцелыб.

Мыжбоклэ жггэибэр кылопс.

Псымэ ялыеу кьаргъо,

Псы мычгэп,

Псы чгэрэп.

Псынэклэчыбэр кьелушгашъ,

Пшгэшгэ дэхабэмэ псы кыыдах.

Ауцтэу Пщыцэ изэрэщитэу, итеплэу Теуцожь Цыгъо кыггэлъэгъуаггэмрэ Хьаткыо Ахьмэд Лабэ ехьылаггэу кыитхыггэмрэ эжжъуггашхэ, зепэжжъуггэуцух. Псыхьо зэфэшхьафхэм яобраз ггэшлэггонэу поэтитүмэ кыызэратыггэм шьулыпллэх, ахэр (образхэр) зэрээтэклыхэрэр, зэрээзпэлаггэхэр кжжъуггэнафэх.

7. Джаш фэдэу произведениемэ ятекстхэр эжжъуггашхэхэ зыхьуклэ, мыщ шьулыпллэ: глаголхэу ахэмэ ахэтхэм яггэпсык, язэклэлъыклуак. Сыда Хьаткыом иусэ нахьыбэрэ глаголхэр кыызкыхафэхэрэр?

Т.1

8. «Типсы шхъухьаш» зыфилорэ произведениер езбырэу эжжъуггашлэ.

9. Авторитүми ятекстхэр жжъуггэфедеггээзэ, ахэмэ ахэт гущылэхэу (образхэу) анахь шжугу рихьыхэрэр хжжъуггэуцоггээзэ, рассказ цыкүлүм е усэм иформэ илгэу шьо кышшупэггунэггэу псыхьом ипейжаж кжжъуггэлъаггэу.

МЭКЪУОНЫГЪО МАЗ

Мэкъуоныгъо маз,
Фабэм изэман...
Фэщынэ нэгуплэмэ
Матэу унэр к'гахэплъ.
Пчэдыжъ нэфылтэм
УпкIэ палор к'этэдж,
Щэмэджышгъхэ теохэм
Джэрпэджэжъ аг'вадж.
Хьасэ х'эджэндэшхэр¹
Гъогу напцэ темыкI;
АпэкIэ к'ык'окIы,
К'ыызэтекIэпIыкIэу
Сомэ пыупкIыг'вакIэхэр
КIыфыхэу к'ык'уех.
— Ащ Iэтих к'икIынэп,
Л'эпIащэ нахъ, пыутыхэп.
Ащ фэдизы уасэ
О пэмыкI сэ естырэп, —
Депл'экIызэ, к'эег'умыг'у.
Щыг'у уасэу
Сомэ мыг'уищыр
К'ыызIэкIег'эпш,
Мэк'у десятинэр
АщыкIэ IэкIеш'у,
Л'эх'у-л'эуш'эу
Адрэ г'огу м зыредз.

К'ырирдз-ридзэми — сомищ,
ШэкI рищэфынти — щыг'унчъ;
Быны пч'эг'абэр иIыг'ын...
Г'ваг'оу ниг'эсымэ,
Г'этхэ уасэр шIукIай,
Ышгъхэ инэу к'ыкIэпIастхэ,
«Х'уныгу», — еIо, дэх'ажы.

Мэкъуоныгъо мазэу
Дахэм изэманым
ЗимыIэм иIупс

¹ Хьасэ х'эджэндэшхэр — щэфакIу, г'эпцIакIу.

Псынтагъэм¹ икъонтхъ.

1926-рэ илъэс, Москва



1. Сьд фэдэ лъэхъана мы усэм кыгъэлыагъорэр? Мы упчэм иджуап усэм шхъэу илэми, усэр кызыэрэригъэжьэрэ апэрэ сатыритлуми кыратыжьы. Ау ащкIэ, зигугъу къашырэ уахътэр кыхэбгъэщын къодыемкIэ, Iофыр зэшIохыгъэу хъурэп. УсакIор нахъ куоу мэгушысэ — хэта а уахътэм кытыщтым анахъэу ыгъэгумэкIырэр? Ащ джуапэу илэр зы — лэжъакIор, мэкъумэщышIэр ары. Ау ащ ыцIэ занкIэу кырымьIоу образ гъэнэфагъэкIэ ар кыегъэлыагъо. Кыхэжъугъэщ ар усэм итекст.

2. Ау етIани усакIор ащ кышымыуцоу, а мэкъумэщышIэм, лэжъакIом кыылэжыгъэм кыфыхыгъэ уасэр мэкIэ дэдэу зэрэщытыр кытегъэлыэгъу. А чыпIэр кыхэжъугъэщ ыкIи ар кызыэригъэлыэгъорэ шIыкIэр, амалыр кэжъугъэлыагъу (гущылэм пае, диалог е ежъ авторым къеуатэ).

3. Идеуе, гушысэу усэм хэлъыр нахъ гурыIогъошIу хъуным фэшI, усэр авторым зитхыгъэ илъэсымрэ зыщитхыгъэ чыпIэмрэ шъуяплъ.

4. Кызыэхэщыуф мы сатыритлумэ къарыкIырэр:

«Щэмэджышхъэ теохэм

Джэрпэджэжъ агъадж».

5. Мы гущылэхэм къарыкIырэр кэжъугъэнаф: «Хъасэ хъэджэндэшхэр», «Мэкъу десятинэр», «Псынтагъэм икъонтхъ».

ЛЭЖЫГЪЭМ ИМАФ

Лэжыгъэм имаф,
Фабэм игъо икIыгъ.
Гъэхъагъэу яIэр коным екIужыгъ,
Хэт игъэхъагъи непэ елгытэ,
ЗэфаIотэжы, зэджэнджэшыжыых:
Хэт ичылэ гъэбэжъу,
Хэт ижъуагъэ тэрэз,
Лэжыгъэм фэIазэм сьд кыгъэхъагъ, —
Гъэлъэгъон зиIэм непэ къеIуатэ,
Тиныкъо-тыкъохэр зыхэтэгъэзы,
ЩыIэкIэ тэрэзым зыфэтэгъэпсы.

1927-рэ илъэс



1. Мы усэ цыкIумрэ мыщ ыпэкIэ шъузэджэгъэ усэу «Мэкъуоныгъо маз» зыфилорэмрэ сьда анахъэу зэпэблагъэхэу зышIырэр? Ащ иджуап къешъуытыжьыным фэшI, уситIур зэпэжъугъэуцухэзэ, арэу ахэр зэрэзэфыщытыхэр кызыгъэнэфэрэ пкъыгъохэмрэ нэшанэхэмрэ кыхэжъугъэщых.

¹ Псынтагъэ — бэскъагъэ, пцэры.

2. Мэкьумэщышлэ кызырыкдохэм шэн-хабзэу ахэлъыр кызыгьэнэфэрэ чыплэхэу усэм хэтхэм шьуалъыплъ, ахэр кызырэржыгурылорэ шыклэм шьукъытегушы.

3. «Хэт ичылэ гъэбэжъу, Хэт ижъуагъэ тэрэз» ылоу шьузэджагъэм сатырхэр хэтых. Мыхэмэ къарыкырэр шьо тауштэу кыжыгурылорэ? Хэта мы гуцылэхэр анахъэу кызылорэр? Ащ иджэуап шьульыхъузэ, шьегупшыс: хэта апэрэу гъэбэжъум, жьоным ялоф ыгъэгумэкырэр?

4. Гуцылэу «чылэ» зыфилорэр мы усэм, шьуинэрлэгъушь, хэт. Ащ, тыбзэ зэрэхэтымклэ, мэхъанитлу кьеклы. Сыд фэдэ мэхъанэ кыыригъэклэу Хьаткъом иусэ жабзэ щигъэфедэрэ а гуцылэр? Ар шьор-шьорэу кыэжъугъэнаф.

5. Лэжъыгъэм ехылылэгъэ гуцылэжъэхэу шьуиунагъо кыщалоу е кьоджэдэсхэм кьалоу зэхэшьухыгъэхэр шьугу кыэжъугъэкыжъых. Ащ фэдэ гуцылэжъэхэу нахыбэ зышлэрэми шьуеплъ. Гуцылэм пае, мыщ фэдэхэр: «Хатэм хэмылхъэрэ кыыхэпхыжырэп», «Бажьо нахы — гъэбэжъу».

ЛИТЕРАТУРЭМ ИТЕОРИЕ. ТЕМЭ ЗЫФАІОРЭР

Щыфхэм, цыфзэхэтхэм (обществэм) яхылылагъэу, япхыгъэу щыт лофыгъо зэфэшхъафхэм тхаклом тхыль ытхынэу зырихъухьэклэ, ыналэ атыредзэ ыкли ежъ зэрэпльырэм, зэхэшыклэу, гулытэу ыкли лэпэлэсэнгыгъэу хэлъым ялытыгъэу, адыригъаштэу ахэр итхыгъэ (ипроизведение) кыщегъэлыгъо. Ащ фэдэу тхаклом ыналэ зытыридзэгъэ лофыгъоу (цыфхэм язэхэтыкл, шулъэгъуныг, мамыр шылакл, блэкыгъэм шыщ хъугъэ-шлаг, лэжъэн лоф, заом ехылылаг, дунаим идэхаг е нэмыклэхэу) итхыль кыщигъэлыгъэуагъэм, художественнэу кыщилотагъэм, кыщызэлуихыгъэм темэклэ еджэх.

Арэу темэу, лофыгъоу тхаклом кыыхыгъэмклэ, зынэсыгъэмклэ ыгукли ыпскли зыгъэгумэклэу, зыфэбанэу, ыгъэхъунэу, ыгъэуцунэу, кыдэхъунэу зыфаеу шытым тхылъеджэхэр кырищэлэнхэу, щигъэгъозэнхэу ыкли ригъэгупшысэнхэу пылъ. Ащ ишлуагъэклэ, нэрлэгъушь, художественнэ тхылъым лъэныкыуитлу зэгопчынхэ умыльэклынэу цызэпхыгъэхэу, зым адрэр кыыхигъэщэу, кыгъэнафэу шызэрэубыты — тхаклом кылытэыгъэ лофыгъомрэ ащклэ кыло шлоигъомрэ. Е ар нэмыкл гуцылэхэу, терминхэу литературэшлэныгъэм цагъэфедэхэрэмклэ кьапломэ, ащ кыкырэр, тхылъым итемэрэ авторым игупшысэрэ (идеэ зыфатломрэ — мы гуцылэм ыпэклэ шьушыгъозагъэу щыт) зэрэзэфыщытхэр ары. Мары, гуцылэм пае, ар нахъ нэрлэгъоу кызызэхэфыгъэным фэшл, Хьаткъо Ахьмэд иусэу «Типсы шхъухъаш» зыфилорэр тштэн. Ар зэхылылагъэу, кызытегушылэу шытыр (итемэ) псыхъоу Лабэ игъэпсыкл ары. А псыхъо шлагъоу адыгэ чыгум рычъэу, тигупсэу шытыр мафэ къэси зыльэгъухэрэр шылэх, мафэ къэс дэдэ ымылэгъуми, бэрэ ащ тель лъэмыджыхэм зэпырыкыхэрэри, инэпкъ лухъэхэрэри кьахэклых. Ау джаузэ есэжыгъэхэу, сыд фэдизрэ альэгъугъэми, ащ изэрэщыт, игъэпсыклэ лъыплэхэрэп, мэхъанэ шлагъуи ратырэп.

Ау Хьаткъо Ахьмэд усаклоу зэрэщытыгъэм кыыхэклэу, нэмыкл еклолаклэклэ, епльыклэклэ, поэзием иамалхэмклэ ащ кьеклолагъ. Дунаеу тызытетыр,

тызшыпсэурэр гьунэнчэу дахэ. Ар чыопсым ильэныкыо зэфэшхьафхэмкэ нэрлэгьу кытфэху. Лаби зыкэ ахэмэ ащыц. Ащ кыыхэкэу а псыхьом изытет, итеплэ, игьэпсыкэ иусэ пае темэу зыкыштагьэр авторым. А темэр е, нэмыкэу кьапломэ, Лабэ зыфэдэр сурэтхэмкэ, образхэмкэ кыизэуихызэ, а псыхьом ежэ иунэе «шэни», теплэи, гьэпсыкли, чьакли зэриэр ащ лупкэу кытигьэлэгьугь. Арэу а темэм ыналэ зытыредзэм, Хьаткьом кытило шлоигьуагьэр (гухэлэу, идееу илагьэр) а кыизэригьэлэгьорэ шыкэм нафэ кытфешы: Лабэ дахэ, гьэшлэгьоны, псы лээш, ар шу шульэгьу! Тинэрлэгьушэ, джауцтэу мы усэм темэмрэ идеемрэ цызэпхыгьэхэу, цызэгьусэхэу хьугьэ.

Джауцтэу усэм тытегушылээ, кыизэхэтфызэ, тыкыызфэклауагьэр тинэрлэгьу: ащ итемэр — Лабэ е ежэ произведением цэу илэм кыизэриорэмкэ, «Типсы шхьухьаш». Гупшысэу (идеуеу) хильхьагьэр, Лабэ кочлэшхо зэрэхэльыр, амалышхохэр зэриэр, а кочлэшхор цыфмэ афигьэлорышлэным, шуагьэ кьафихьыным фацэн зэралэклыщтыр ары.

А лээныкыуитлурэ нахэ нафэ кьэхуным фэшл, шьугу кьэжьугьэкыжыкы шьузэдэжгьэ текстым цыщхэу мы кыкэлэлыкьлорэ сатырэхэр:

Ти Лабэ — нэлуц,
Пцелыбэр ынапц,
Мыжьуаклэр цэжгьэеу,
Зэдиклэу кылопс...

Мы апэрэ гушылэхэмкли усэм итемэ зыфэдэр кьэтэшлэ: «Ти Лабэ». Етланэ а «Ти Лабэ» зыфэдэр, ащ ичэ хэтызэ, ышлэхэрэр зэкэлэлыкьлоу кылуатээзэ, ащ даклоу гупшысэу, шлоигьоныгьэу ипроизведение хильхьагьэр (идеер) нафэ кытфэху. Усэм ипкыгьо цыкылу пэлчэ зыгорэуцтэу а гупшысэр (идеер) е шлоигьоныгьэр авторым кыщегьэнафэ, кыщыхегьэщы. Ау ар нахэ зэфэхьысыжыкыгьэу, зэхэлэу, лупкэу ыкли клэух кыфишыжыкы кыизхэщырэр мы пычыгьор ары:

Мы емылычыжэу егьэдыдаер зимафэм
Хьасабэр тфижьоу,
Жьуоу машинэр рифэкэу
Зэрэклэтшлэцтым сеусэ.
Пцэ кылуыгьэпс!
О нахэ лэли
Совет хабзэм егьасэ,
Гидростанцэхэм оц нахэ псышхуалу аклэшлэ,
Ащ шлагьо хэлэп:
Непэ ымыгьэпсымэ — неуц!

Джац фэдэу произведением итемэри идеери зэкэлэлыкьлоу кьэнафэ. Ау шысэу а лээныкыуитлурэ произведением кыизэрэщылэгьорэ шыклар кыизэхэфыгьэ

зэрэхуугээр усэ цыкы нахь мышлэми, ащи лофыр зытетыр, темэклэ тызэджэрэ пкыгыгор зыфэдэр кьегэнафэ лупклэу. Тхыгээ (произведение) инхэми (гушылэм пае, романми, тхыдэми, нэмыкл жанрэхэми) джащ фэдэу ятемэ кьэбгээнэфэн плъэкышцт.

КІЭРЭЩЭ ТЕМБОТ (1902—1988)

Джы зитхыгээ шьузшыгьозэщтыр тхаклоу, прозаикэу КІэрэщэ Тембот ары. Хьаткьо Ахьмэд поэзием нахь фэгьэзагьэу шытыгьэмэ, КІэрэщэр анахьэу зыпылгыгьэр прозэр ары. Мы тхэклошхоу, лъэшэу цлэрылоу шытыгьэм адыгэ прозэм ыльапсэ ыгьэуцугь, кьежьаплэ фишыгь.

Я ХХ-рэ лэшлэгьум иятлоклэнэрэ ильэсхэм адэжь кьыригьажьи, КІэрэщэр 1988-рэ ильэсым нэсыфэ ишыпкьэу адыгэ литературэм изыкьэлэтынрэ ихэхьоныгьэрэ ахэлэжьагь. Апэрэ адыгэ советскэ романри «Щамбул» ыцлэу ытхыгь. Щамбул зыфилорэ гушылэм бэ кьеклы: зыгорэм лъэбгьу еудзыныр, ужэхэхьаныр, уебэныныр.

Рассказхэри, повестхэри, нэмыкл романхэри ытхыгьэх. Ахэмэ ащыщ романэу «Типшъашъэхэр» зыцлэри. Мыщ кьыхэхыгьэ пычыгьох шьузэдженхэу мы тхылым кьыдахьэхэрэр.

«Типшъашъэхэр» произведение инэу шыт. Адыгэ кьуаджэр, ащ дэс цыфхэм ящылак, ялофшлагьэхэр ары кьызытегушылэрэр. Романым ипчэгу ит героир Шумаф. Мыр тхакло, лы гьэсагь, Хэгьэгу зоошхоу 1941—1945-рэ ильэсхэм шылагьэм хэлэжьагь, бэ кьызгурылорэ, зигупшысэ чыжьэу нэсырэ цыф. Бэмэ альэплэ, ыльэгьурэ пстэуми уасэ афешы, ягупшысэ, цыфхэм псынклэу благьэ зафешы, ахэр зыгьэгумэклыхэрэм гу альетэ. Лэжьэкло кьызырыклохэр ары анахьэу ащ ыгу зэтыгьэр. Ахэмэ заригьэштэни, лэпылэгьу афэхьуни ельэклы.

Шумафэ ежь лофэу иэу кьуаджэм кьызфэклагьэр, ащ дэс цыфхэм яхьылагьэу, ахэмэ ящылаклэрэ ядунаерэ кьыгьэлъагьоу тхыль ытхынэу ары. А пшъэрылпыр ыгьэцэклэным фэшл, цыф жьугьэхэм ахахьэ, лэжьаклохэми адэлажьэ, унагьохэм арэхьэ, кьоджэдэхсэм агу ихьыкыхэрэр, лофэу ашлэрэм зэрэфышцтхэр зэрегьашлэ. Джаузэ романэу лофэу зыдишлэрэмклэ ишыклэгьэ материалхэр, фактхэр, хьугьэ-шлагьэхэр етхых, еугьох.

Тхылым итхын Шумафэ псынклагьо кьышыхьурэп. Ыпэклэ зэратхышцтыгьэ схемэм тетэу ар ытхынэу фаеп — шлуцлэмрэ фыжьымрэ фэшъхьаф шымылэу шылаклэр кьыгьэлъэгьоныр ыштэрэп. Куоу, шыпкьагьэ хэлэу, шылаклэр зэфэмыдабэу зэрээхэлпыр итхыль кьышызлуихыныр ары мурадэу илэр.



Ахэмэ ягупшысэ тхаклор зэльештэ. Итхэнклэ пэрыохъу кыфэмыхъухэу, цыфхэм адэгущылээз, ахэмэ ящылакларэ ялофшлагээрэ альпыллээз, ыгу щызэттехуаггэхэр тхылъыплэм зэрэриггэклуштым илоф хэт.

Сыдми, утхэныр зэрэмыпсынклаггор, ар лофышхоу зэрэщытыр Клэрэщэ Тембот ироман кытеггэлъэгъу. Тхэным ихылылаггэ ащ кызыриггэлъэгъуаггэм фэдэу зеггэушомбггъуегъу тилитературэ кызытхыггэ титхаклохэм кгахэклыггэп. Усаклохэм яусэ зырызмэ ар зэрэмыпсынклаггор кьалоу кыхэклы, ау ар нэмыкл жанрэу щыт. Гущылэм пае, Бэрэтэрэ Хьамид ащ ехылаггэу усэ шлагго ытхыгг. Ащ хэт мыщ фэдэ сатырхэр:

Сыда зыклэстхэрэ непэ сонет?
Сшлэрэп диштэштми адыгэ усэм.
Шапхэр сшллофэл, ар сиггэрет,—
Сфеггээзэггыщта гурышэ ггусэм?..

Ауштэу а гумэкл-гупшысэхэм ахэмыхэмэ мыхъунэу, апэрэмклэ, Шумафэ зышыггээр кьуаджэм щымыхъурэ лофыггохэу щылакларэ зетезылажэу, ар ыпэ лызымыггэклуатэу щытхэм апэуцужьыныр, ахэр критикам клиггэклынхэр (ем, мыхъурэм узэрэбэнышт лашэ закьоу а лгэхъанэу Клэращэм кыггэлъаггорэм щылаггээр ары) зытетым тетэу кытхыныр пшгэрылгэу зэриштаггэм епхыггагг. Ащыггум произведениябэ атхыщтыггэ колхоз тхаматэр дэггумэ, колхозыр баеу щылэу, дэймэ, ар зэклэми ауж кьинэу, кьодждэсмэ тхэр кьяуаггэу. Колхоз щылаклэ закьом нэмыкл зэрэщымылэм ар илажгэми, имылажгэми емыгупшысэхэу.

А лгэныкьо зэфэшхьафхэр кыщыцзэхифэу ежэ Шумафэ тхыль ытхынэу, хъури, мыхъурэри тхамэтэ закьом епхыггэу зэрэщымытыр кыщычихыггэщэу - джары гьогу закьоу хихыггэр. Ар дэггоу едзыггом кыхэщэу авторым ытхыгг.

? Шумафэ ытхырэ тхылымклэ гумэклыггоу зыхэтым шьуналэ тежыггэт. Шумафэрэ Бэрэтарымрэ ягупшысэхэр зэпэжыггэуцух, шьузэляплых.

ТХАКЛОР КЪУАДЖЭМ МАКИО

Ар арэу зыхъуггэр, мыщ фэдэ илгэсыр, лгэхъаныр ары плонэу кгэшлэггъуай. Ау зы лгэхъанэ горэм щыублаггэу адыггэмэ ныбжырэ ггусэу ялэггэ шым агу бггодэклыжыггэу хъуггэ: сыд фэдизэу шы тесыныр якласэу есаггэхэу щытыггэ нахь мышлэми, машинэклэ зеклоныр нахь кгаштэу, шым пыклыжыггэхэу хъуггэ. Гьогу чыжгэ рьтехъанхэклэ шы зыклэшлаггэр ханэжыггэ, цыфхэр гьогу напцэм лутхэу,

машинэ гьогурыкIомэ аIэ фалэтыным есагъэх, машинэр къафызэтемыуцоу блэчъыми, шъхъакIо амышIыжьыпхъэу зэрэщытыри къагурыIоу хъугъэ.

КъулыкъушIэ цIыфхэми линейкэр абгынэжьыгъ: хэку къалэм е районым къарыкIэу къэкIорэ IофышIэхэр, къыздизыгъэхэр умышIэнэу, ошIэ-дэмышIэу занкIэу машинэкIэ къоджэ советым е колхозым иправление къыIулъадэхэу хъугъэ. Ежь ямашинэу мыхъоу, машинэ гьогурыкIом исхэми, ащ фэдэ пассажирхэр а чылэ пчэгупIэм къынагъэсэу хэбзагъэ.

Ау Шумафэ къызэрэкIуагъи, къызщыдэхъагъи цIыфхэм гу лъатагъэп: рюкзак мытIыр ыкIыбы илъэу урамым рыкIоу къуаджэм щалъэгъугъ. Арэу, икъыдэхъакIэ IофышIэ хэлэтыкIыгъэмэ афэмыдэу, зи дауш пымылгъэу щытыгъэ нахъ мышIэми, нэгъунджэшхо зыIулъ а кIэлэ мытIырыр апэу зэралъэгъугъэм тетэу, цIыфмэ анаIэ ащ тырадзагъ.

Апэрэу ашIогъэшIэгъоны хъугъэр рюкзакыр ары. Къуаджэми ащ фэдэ Iалъмэкъ лъэпкъыр, Iо хэмылгъэу, щалъэгъугъэу щытыгъ — зэо ужым фронтым къикIыжьхэу къэкIожьыгъэ кIалэмэ ащыщхэм ащ фэдэ Iалъмэкъ лъэпкъыр къыздахьыгъагъ. Джыри чылэм щыщэу къалэхэм ащеджэрэ кIалэхэм ащыщхэри загъорэ рюкзак аIыгъэу къыдэхъажьэу хъуцтыгъэ.

Ау афэдизэу адыгэмэ яунагъуи, ящылэкIэ-гъэпсыкIи кIэу къыхэхъуагъэмэ рюкзакыр ахэхъагъэп арэу къыхэщэу.

Ащ фэшъхъафрэмкIи, а кIалэу къыдэхъагъэр ищыгъынкIи чылэмэ ахэмыкIуакIэу, агъэшIэгъон фэдэу щытыгъ.

Шумафэ инэгъунджи чылэр емысагъэу щытыгъ: апчхэр инхэу, хъураехэу, бжъэ шIуцIэ къягъэчъэкIыгъэу — афэдэ нэгъунджэхэр къуаджэм щызэрахъэщтыгъэп.

Пстэумэ акIыIужьэу, Шумафэ иIокIэ-шIыкIэкIи чылэр зэсэгъэ шIыкIэмэ афэдагъэп. Адыгэхэмэ цIыфмэ аIощтым ищынагъо ренэу ашъхъащыт. Ащ фэдэу цIыфмэ гъунэ къыплъафынэу зыхъурэм, аIон зэрагъотыщтыр апэу къээзгъэнэфагъэу зыфаIори ижьыкIэ цыIагъэмэ анахъ цIыф губзыгъэу алъытэрэ Хъуаджэр ары.

Зы мафэ горэм Хъуаджэ: «ЦIыфмэ зыгорэ ямыгъэIонэу узекIон плъэкIын шъуIуа?» — ыIуи егупшысагъэу аIо. Ар ыгъэунэфыным пае, ищыд цIыкIу тетIысхьи, ишгъэожьые къеджи, ар лъэсэу ыужы итэу, мэщытыIум щызэхэс лIыжьхэмэ апашъхъэкIэ блэкIыгъ.

«ЛIыжьхэмэ моуцтэу аIуагъ: «Сыдэу лIыжь гукIэгъунчъа: ежь щыдым тес, кIэлэ тхъамыкIэр лъэсэу ыуж ит!» Хъуаджэ

ар зызэхехым, кІэлэцІыкІур щыдым тыригъэтІысхьи, ежъ лъэсэу ыуж итэу лЫжъмэ къаблэкІыжыгъ. «Мыр сыдэу кІэлэ нэпэнчъ: лЫжъ хъыбыер лъэпэхъынтэу лъэсэу макІо, ежъ щыдым тес!» аІуагъ лЫжъмэ. Хъуаджэ щыдым тетІысхъажи, кІэлэцІыкІури зэригъэкІэси, къытыригъази, яцани къаблэкІыгъ. «МитІур сыдэу гукІэгъунчъа: нэбгыритІури щыд тхъамыкІэм тезэрэгъапІыІуагъэх!» — аІуагъ лЫжъмэ. ЯплІани Хъуаджэ щыдыр шъхъарытІупщ къыши, икІалэрэ ежырырэ ыуж итхэу лЫжъмэ къаблэкІыжыгъэх. ЛЫжъмэ аІуагъ етІани: «Сыдэу делэха мыхэр: щыдыр Тхъэм къыкІаритыгъэр зыфагъэфедэныр ары, ежъ делитІур лъэсэу макІо, ящыд шъхъарытІупщэу апэ ит!» Джащ дэжым Хъуаджэ «цІыфмэ зыгорэ ямыгъэІон плъэкІыщтэп», — ыІуи, философии гулътэу ащ къыхишІыкІыгъ...

* * *

Джащ фэдэу Шумафэ къуаджэм къакІо. ЦІыфыбэмэ аІокІэ, нэІуасэ ахэмэ афэхъу, ящыІакІэ зэрегъашІэ, ылгэгъурэ пстэури ыгу реубытэ, тхылгэу ытхыщтым зыфегъэхъазыры. Іоф дишІэуи регъажэ. Ау ащ итхын арэу къызэрыкІоу хъурэп. Ащ ехъылІагъ джы къыкІэлъыкІорэ пычыгъор.

* * *

Шумафэ ыгу илгым нэмыкІ ымылгэгъужыэу гупшысэ гүмэкІхэр къышъхъарыоу зыхъурэ лъэхъанхэу къыфекІухэрэмэ Марыхъуи гу алъитагъ. Зэгорэм Бибэрэ ежырырэ зэдэгущыІэхэзэ, Марыхъу арэу къыІуагъ: «Ащ фэдэу зыхъурэм, ар былымэу гъэмэфэ фабэм дэжъ бадзэмэ рагъэзыгъэу, жъау къогъупІэ лъыхъурэм фэдэу къысщэхъу сэ. Шъхъао хъугъэм фэдэу, ащ фэдэкъабзэу хэт. Сыд гупшысэ бадза шъуІуа ащ гупсэфыгъо къезымытырэр? ЗанкІэу зэрымыры хъугъэм фэд! Шъыпкъэ сэІо! Ащ фэдэм дэжъ ар къыоплгъыкІи уилгэгъужыерэп, къыпхырышлгэу чыжыэу плъэрэм фэдэу къыоплгы. Угу щэч къырегъахъэ. ЦІыф гупсэфыдж: ежъ ышгъхьи гупсэфыгъо ритырэп, адрэмэ ашгъхьи ыгъэгупсэфырэп...»

А Марыхъу зыфигъэдагъэр Бибэ къызреІотэжым, Шумафэ ыгу къыдеІэу лъэшэу щхыгъэ: Марыхъу зериІуагъэм фэдэ хъазырэу зэрэхъурэм еуцолІэжыын фаеу хъуштыгъэ. Шъыпкъэ дэдэу, ащ фэдэ лъэхъанхэм гупшысэ бэдзэ бзаджэхэмэ

гупсэфыгъо кыратыщтыгъэп, ыкIи хьамым тет бырсырым хэкIэу, цIыфи кытемыплъэу изакъоу игупшысэхэм заритэу, тхылгыплэ тхьапэ фыжыым кIэрытIысхьан зыщилгэкIын чIыплэ лыхъоу, шгъхьаом фэдэу кыыкIухьащтыгъэ...

Непи ац фэдэ гупшысэплэ зыгъэбылгыплэ фэхъопсэныр Шумафэ кыышгъхьарыогъагъ. Ау ац фэдэ чIыплэ зэгъокI хьамым кыыщыбгъотыным зи цыгугъыплэ цылагъэп. Ац цIыфхэр темысхэу зыхъурэми, тIури зы, Хьацацэ изакъоми гупсэфыгъо кыуитыщтэп. Ары пакIошгы, Хьацацэ ежъ зэрар кыфэмыхъу шIоигъоу анахъ зыпылгыми, ыIэмэкъэ-лгэмакъэхэмэ Шумафэ агъэгупсэфыщтыгъэп: зыдэгущыIэн зимыгъотырэми, ар ичэтхэм яцIацIэу кыуублэщтыгъэ. Ац Марыхъуи кыыхэхьажыщтыгъэ. Мы аужырэ уахътэхэмэ лIыжыым хьарыф зырызэу зэшиблэу еджэкIэ тIэкIу зэригъэшIагъэти, икIэщыгъошхоу тхылгэмэ апылгыгъ. Нэгъунджэшхом ыгу зэремыIурэ пстэури цыгъупшэжыгыгъэу, ежъ зэриIоштыгъэу, цIыфыгъэ уасэ рипэсыжыгыгъэу, ар джы Шумафи кIэщыгъошхокIэ кыыпыхьажыгыгъагъ, зызэIукIэрэм, «философск» упчIэ мыхьажыжхэмкIэ кыыпыхъыжгъэщтыгъэ.

Цутхьалэ Iушгъо мэзым чIыплэ зэгъокI горэ Iоф шишIэнэу кыыщигъотынэу Шумафэ тыриубытагъ. Пцэрыхьаныр Хьацацэ кыылгэхинажыи, а Iофым ежъ хэкIыжыгыгъ, ац дыхэтэу ипцэрыхьакIо тхылгыи ац кыылгэхинагъ,— тхылгыр ежъ щэлэфэ ыIыгъынгоу кыыритэу, кIожьын зыхъукIэ Iихыжыынэу фиггъэпытишъ. Арэу зэрэгокIыжыырэр Хьацацэ иджэгъо дэдэу, Шумафэ тетрадь Iужъур IонгIагъэу иджыбэ илгъэу, термосри ыбгъукIэ шIохэлгъагъэу, хьамым текIи ежыагъ.

Мы аужырэ мафэхэм Шумафэ ыгу шIугъэп, гумэкIыгъо гупшысэ хьылгэ горэ ыплIэIу кыиуаггэм фэдэу илгыгъ. Шумафэ ынэгу зэхэхьагъэу зилгэгъурэм, Хьацацэ ар ежъ ыгу къебггэкIэ ылгытэу ыггэгумэкIэу хэтыгъ. Ау сыд фэдизкIэ ац зэрэшIоигъоу пстэури ыггэцакIэ шIоигъоу Хьацацэ пылгыггэми, Шумафэ игупшысэ нэшхъэяггэ шгъхьащыкIыщтыгъэп.

А гумэкIыггьор Шумафэ кызыфэкIуаггэр бэшIаггэ: къуаджэм кызыкIуаггэм апэрэ мафэм щыублаггэу ар ыгу кыихьэггэагъ. ЩыIакIэу мыщ щилгэгъурэм, тхылгэу ытхыщтыр зэрэрихъухьаггэ шIыкIэр лгэубэкъу пэпчъ кызызприггэазэщтыггэ. Мы аужырэ мафэхэм а рихъухьэггэаггэр зэрэмыхъухэщтыр кыыгурыIопаггэу щытыгъ.

Литературэ тхэн IофымкIэ Шумафэ езггэжыэггэкIэ дэдэхэм ахэпллытэ хъунэу щытыггэп. Заом кыыпэм, литературэ

факультетыр кызыеухы ужы, ащ к'алэм гурыт еджап'лэм щыриг'аджэу щытыг'. А л'ээх'аным а литературэ 'офэу зэриг'аджэу зыпыл'ыг'эм л'ээшэу дих'ыхыг'эу ыгуи ыпси етыг'аг', литературэ тхыл'эу заджэхэрэм арил'гаг'охэрэм ял'ытыг'эу ар дунаеми хапл'эщтыг'э, дэхаг'эу, ш'уаг'эу щы'лэныг'эмрэ ц'ыфхэмрэ ахил'гаг'охэрэм зэрэпл'ыщтыг'ээр, тхэк'лошхохэм ятхыл'хэмэ к'ыщцаг'эл'эг'ог'э гупшысэхэмрэ ц'ыфш'ык'лэ характерхэмрэ ял'ытыг'э зак'оу арыг'э.

Ау Хэг'эгу зеошхор к'ызщеж'аг'эм апэрэ мафэм щыублаг'эу фронтым к'уи, дзэ ц'ыф ж'уэг'эм зыхафэм, г'уни нэзи зимы'лэ ц'ыфыбэ ц'ыфш'ык'лэ характер зэмл'эужыг'уабэмэ ахафаг'эу х'уэг'э; тхыл'эмэ арытхэр п'цаг'эг'уупшэж'ынэу ц'ыф теубытэг'э инхэр, к'амыл'эг'уэг'э л'ыблэнаг'ээр, Родинэмк'лэ зыфэдэ к'эмых'уэг'э ш'ыпк'эныг'ээр, ныбджэг'уэг'э пытэр — ц'ыфым анах'ыш'лоу хэл'ын ыл'эк'ыщтэу, ц'ыфыг'э нэшанэмэ анах'ыш'лу п'стэури ыпаш'х'э к'ытэджаг'эх, гук'эк'ышхо гупшысэшхор ыгу к'ыщца'этэу нэфынэшхоу ынэ к'ык'лэлыдаг'. Шумафэ апэм тхыл'хэмэ ыгу япхыг'эу, арил'гаг'орэр ш'ол'гап'лэу ыгу зэрэриуг'уаеццтыг'эм фэдэк'абзэу, джы ц'ыф ш'ыпк'эхэм язэрэщыт, яц'ыфш'ык'лэ, ямурадхэм итхыл' нэрыл'эг'уи егуг'оу зэриг'аш'лэу феж'аг'. Апэм литературэм пыщцаг'эу инэу хэгупшысэу зэрэпыл'ыг'эми иш'уаг'э к'эк'ыж'ыг': литературэм к'ыг'эл'эг'орэ ц'ыфхэмэ я'ок'лэ-ш'ык'лэ, ягухэл', ягупшысэхэм сак'эу л'ыпл'эу, бэмэ гу ал'витэу зэрэщытыг'эм иш'уаг'эк'лэ джы ц'ыфым зэ зы'улп'лэк'лэ, шэн ш'ык'лэ л'гапсэу и'лэхэр к'ыгурыфэу, зыфэдэ л'гапсэр зэу к'ыгуры'он ыл'эк'лэу х'уэг'аг'э.

Шумафэ фронтым щил'эг'оу ыгу щих'ык'ырэ п'стэури ытхэу хабзэ зыфиг'эуцужыг'. 'офыг'эо ц'ык'лу-ш'ок'лухэр, х'уэг'э-ш'лэг'э мыш'о-мылхэр арыг'эп ащ ытхыщтыг'ээр, ц'ыфыбэмэ язэо бэнэшхоу щы'лэныг'эмрэ л'эныг'эмрэ зыщызэг'усэ 'офышхом хэтэу гупшысэшхоу, п'чык'лэу чэщ мэзахэм к'ыххэлыдык'ыг'эм фэдэу а 'офышхохэмэ ыгу к'ыщцаг'элыдыщтыг'эхэр ары ащ итетрадь дитхэу ыух'умэ-щтыг'ээр. Ащ фэдэу ыгу к'ыххэрэ гупшысэхэр ытхыным, ыуг'оиным нах'ыпэми пыл'ыг'эу есаг'эу щытыг', ау ащыг'ум ытхыщтыг'ээр нэмык'лэхэм ягул'ытэхэу, ягупшысэхэу литературэ тхыл'хэм арил'гаг'охэрэр арыг'э. Джы а гул'ытэ-гупшысэхэр еж' ыш'х'э к'ыщытэджыщтыг'э, еж' к'ызжихыщтыг'э, ык'ли ахэр еж' зэрэфэл'эк'ыным фэдизк'лэ к'э'ок'лэ дахэк'лэ

кыбубытынхэу, гущыIэ кIуачIэкIэ мыкIодыжынынэу ыгъэчъын фаеу хъуцтыгъэ. АпэрэмкIэ ар фэмыгукIочIыным кыгыащтэу, ыкIуачIэ кымыхынкIэ щынэу фежыагъ; гупшысэ гукъэкI фыртынэу ыгу кыиуагъэр зэхиугуфыкIэу, икъоу IупкIэу гущыIэхэмкIэ кыбубытэу тхылъыпIэм тыритхэным фэхъуапсэу, ау кыдэмыхъоу ыгу зытекIодэжъэу къин ыхъоу цысэу бэрэ кыххыгъ, ащкIэ зэхэшIыкI кIуачIэ гори имыIахэу зилъытэжъэу, гухэкI цыхъоу ыгу зэбгъэжъэу хэцэтгыкIэу итетрадь зэтрипIожъэу мымакIэу кыфекIоу хъугъэ ащ. Ау щытми, Шумафэ кIэрымыкIэу ыуж итзэ, мэкIэ-макIэзэ гупшысэхэр къэзыбубытрэ гущыIэхэм яфытакIэм икъин ыукIочIы фежыагъ. ЫкIи, ежъ зэриIощтыгъэу, гупшысэу, хъугъэ-шIэгъэ, гукъэкI сурэт бзыхъафхэу ыугъоихэрэр кIуатэ къэси нахыбэу зэтэхъощтыгъэх. ЗытIо-зыщэ ащ фэдэу ытхыгъэ тетрадхэр ичемодан дэлъэу бомбёжкэхэм ахэкIуадэу хъугъэ. Ау етIани жъгъэеу IупкIэу зэдикIэу тхыгъэхэу тетрадь кIэрыкIэхэр ичемодан щызэтэхъожьыщтыгъэх.

Ари, шъыпкъэу, тхэн Iофэу щытыгъ, ау тхэн ылъэкIыным ицыхъэ темылъэу, тхэным фэхъопсэнным кыыхихэу къэрабгъэу зэплъэкIыжъэу ригъэжъэгъэ тхэн Iофэу щытыгъ. Аузэрэ ащ фэдэу ынэгу кIэкIхэрэр, гупшысэу ыгу кыихъэхэрэр ытхэу ыугъоинным ар лъэш дэдэу зыпищагъэу хъугъэ. Анахъ бомбёжкэ цынагъом хэтэу, анахъ ыгу зелъэжырэ уахътэхэми иакъыл цыпэ горэ а щынэгъо плъыр-жъэрыми зэцимыгъакъоу, ежъ ыгу ихъыкIрэм лышплъэжъэу, зыбгъукIэ щыт плъакIом фэдэу, зиуплъэкIуцтыгъэ. Ежъ ыгу ихъыкIырэри, ицтагъи, игуаIи алъыплъэжъэу, адрэ цIыфхэми гъунэ алъифэу, а машIом хэтэу гу зылъитэхэрэр ытхыжынын ылъэкIыным нэсэу пылъыгъ.

Арэу кIуатэ къэсми тхакIо хъуцтым инэшанэхэр Шумафэ нахъ кыыхафэу хъуцтыгъэ. Ау художественнэ тхыдэ ежъ ытхынэу фежъэным джыри рикущтыгъэп — ар талант шъхъаф иIэу, нэшанэ шъхъаф зыхэлъ цIыфхэм анэмыкI ыукIочIынын ымылъэкIынэу ылъытэщтыгъэ. Арэу щытми, кIуатэ къэсми ежъ итетрадь дитхэрэ сурэтхэр нахъ IупкIэу, зыфаер нахышIоу къарыкIэу хъуцтыгъэ, игупшысэхэр псалъэу ыгъэчъхэу, а псалъэхэр зэрифытэжърэми ежъ ыгуи нахъ агъэрээжъэу хъуцтыгъэ. ТхакIом зыригъэжъакIэрэм анахъ къин кыфэхъурэ лъэныкъор — формэм лыхъуным, тхэкIэ шIыкIэ гъэнэфагъэ хихыным икъини Шумафэ нахъ псынкIагъо кыфэзышIыцтыгъэр нахыпэм литературэм ишъыпкъэу

зэрыпылгыгээр ары. Тхылгхэм зяджэрэм, тхакло пэпч тхэклэ гупшысэ зэхэлгыклэ шгхьяфэу илэм, стиль шгхьяфэу илэм гьунэ алгыфэу, ар зэхифын ылгэклэу есагэу цытыгь. Ац ишлуаггьэклэ клэлэггэ-плгыржгээр гуцылэ зеггэлэтыклэу тхэн езггэжьяклэхэрэр бэрэ зэхэлгэхгэжьяггэу зыхэтхэм, Шумафэ псынклэ хьазырэу хэклын ылгэклыгь ыкли гуцылэ самбырэу, зэплэээрытэу щэрыоу тхыггээр нахь куоу гум зэритгысхьэрэм гу лгытэу, тхэклэ гьэтгысыггэу, гупшысэмрэ акгылымрэ зэбэклэре тхэклэ зэплэээрытым иашлу псынклэу кыгурылуаггь. Ыкли мэклэ-маклэээрэ еж тхэн зэрилгэклыщтымкли нахь ицахь зытелгыжгэу хьущтыгь.

Фронтым щилгэггэрэ пстэуми ащыщ зыгорэ Шумафэ анахь гьэшлэггон фырикгущтыггэ — ар солдат сэмэрггэу-юморэу гуклодыггор зымышлахэу, пыр мыскгэрэ ышлыным фэщэрыоу, ренэу гулэггыггэ-шгхьялэггыггэу дзэмэ ахэлгэу зэхихгэрэ арыггэ.

Пстэумэ анахгэуи ац гьэшлэггон фырикгущтыггээр, солдат Горготэжгхэу, ижгыгум жгыбггэр кызщеггэггэ чыплэр кгэпшлэн зэрэмылгэклыщтым фэдэу, кызщеггэггэри кызхэклгыггэри умышлэнэу дзэмэ ахэлгыггэхэр арыггэ. Ахэр гьунэм нэсэу дэггэу упсыхьяггэхэу клэклхэу, ясюжет упэлцгыггэу гур зылапашгэу, юмор чэфклэ зэпэлыдыжгыхэу солдат цлыфыбэмэ ягулгытэ чаныр ахизгэу, ллэныггэми пыими шлэмылгыклэу лгыггэу ахэлгыр кгыхгэщгэу ггэпсыггэггэх. Гитлеровцэхэмэ яшгхьягуггэу нэйпсыггэ, яцлыфтхьямыклэггэ фэмыдахэу, тизэол узшлэмыклыжгын лгыггэу ии, шгыпкгэггэм фэбанэрэ гукгэбзэ цлыфыггэшхоу хэлгы а Горготэжгхэм Гупклэу кгэхгэщыщтыггэ. Солдат куп тэ цызэхэтгысхьяггэми язэщ тыриггэу, япшыггэи ащиггэггупшггэжгэу, зыфэбанэрэ Гофышхом ииныггэи апашгхгэ кгыщилэггэу а Горготэжг кгэбархэр кгэахгэщтыггэх, ахэмэ якгэлотаклэмэ афэлээхэри нало хгэжгыггэхэу ахэтыггэх.

А солдат жэрыло кгэбархэм ащыщгэу заулэ кгариггэлээ Шумафэ ытхыггь, ыкли литературэ шлыклэу тэрээу ыггэпсэу, ыпсахгэу феггэггь. Мыхгыжгэу Гоф дишлэггэщтыггэ, иггэо зыщифэрэм клэрытгысхгэу, зыггэпсэфыггэо тгысыггэохэм, зэо зэпыуггэохэм еплэггэжгэу пылгыггь. Апэрэ рассказыр зэрэхгуггэмклэ ежгыри ыгу рихгыжгэу разэ хгуггэ. Ац фэдэ рассказыц горэ хьазыр зэхгум, дивизионнэ ггээетым иредакцие ритыггь. Зэрэмыггэггэу Гофышхо кгыдэхгуггэу кгычлэклгыггь.

Военнэ бэнэн Иофым анахь тегъэпсыхьагъэу, анахь ищыкIэгъэ тхэкIэ шIыкIэр кыIэкIэхьагъэу кыычIэкIыгъ. Редакцием кыикIхи кыылъыхъухэзэ, Шумафэ кыагъотыгъ, ыкIи джы фэхъу-фэмыхъуми, ац фэдэу редакцием тхэн фаеу пшгъэрылъ кыыфашыгъ. Заулэ тешIэгъэ уж ежъ Шумафи редакцием Иоф щишIэнэу ащэжыгъагъ.

Арэу Шумафэ, ежъ цымыгугъыхэу цыщтапэзэ, тхэкIо гъогум теуцауагъэу хъугъэ. Зэо пхъэшаем хъугъэ-шIагъэхэр цызезэрэхъэу, цIыфым ыкIуачIи игупшыси, игугъуи зэкIэ пным зэрэбэныным фэгъэзагъэу зыщытыгъэ лъэхъаным ежъ Шумафи фэмыхъоу кыыгъэгузажъозэ, пIэлъэ кIэкI тIэкIу горэм кыыкIоцIы ац фэдэу рассказ бэкIае IэкIэтхыхьагъэу кыычIэкIыгъ. ТхакIом итхэн Иоф кыызэрыдэхъурэм IэшIугъэу, гухэхъошхоу хэлъыр ац тетэу Шумафэ зэхишIагъэу хъугъэ. Ау ац бацэрэ ыукъудыиыгъэп.

Бэрэ пэмытэу Шумафэ тхэн Иофым хэцагъэу зэрэхъугъэр ошIэ-дэмышIэу зэпыутыгъэ хъугъэ. Пным иавиацие кыазытеуагъэхэм ащыц горэм фронтым шъхьагъусэу цигъотыгъэ Шурочкэу военврачэу медсанчастым цыIагъэр хэкIодагъ. А гукIаем Шумафэ зыпылтыгъэ Иофыр пIэлъэ кIыхъэкIэ IэкIиутыгъ. Юмористическэ рассказ щхэныхэу а кыызэрэригъэжыагъэм фэдэ тхэкIэ шIыкIэм ац ыуж ныбжыи фигъэзэжыыгъэп. ШIу ылъэгъурэ бзылфыгъэм илIэныгъэ дыхэтэу ежыри хьадэгъур къебгъуауи, гугъуемылI юморымкIэ тхэкIэ Iэзагъэ тамэу кыыгокIэнэу ежыэгъагъэр гуиутыгъэ фэдэу хъугъэ.

НыбжыкIэгъэ гүIэтыгъэу, ныбжыкIэгъэ гушхуагъэу сэмэркъэу дахэр къебэкIэу цыIэныгъэм зэрыхапльэщтыгъэри лыузышхокIэ Шумафэ ыгу хатхыгъэм фэдэу хъугъэ. ЩыIэныгъэр гугъэпIэ хъопсэпIэ дахэмкIэ зэхэхъыхьагъэу, пцэ шIуцIэхэр кыызтримыхъэхэн мэфэ тыгъэпс закIэу гъэпсыгъэу, цыIакIэм ныбжыкIэ еплъыкIэу фыриIагъэри IэкIэзыгъ. ЩыIакIэм шъхьас зимыIэ утын пхъашэхэми уащпэкIэфэнэу зэрэщытыр ошIэ-дэмышIэу ац кыыгурыIуагъ. Ац фэдэ апэрэ утынри пны мэхъаджэм ежъ кыырихыгъ. Ежъ илъапIэу, шIу ылъэгъоу зыфэбанэу, зыфэгушIоу зыдэлажъэу зыпылтыгъэ пстэури зэхикъутэнэу къежыгъэ пным имэхъэджагъэ зыхишIагъ, ац дыхэтэу иныбжыкIэгъэ гушIубзыугъи ыухыгъ. ЩыIэныгъэм нахь сакъэу хаплъэу хъугъэ.

Шумафэ цIыфхэмэ зэряплъырэри зэхъокIыгъэу хъугъэ. Нахыпэм дунаер гукIэенчъэ, гупшысэнчъэу зэцтегъэу тхъэгъо

закIау зэхэлъау кыщыхъуцтыгъа. Ащ кыдыхэт цIыфхэм, илэгъу джэгогъухэм зэряплгынэу, цIыф пстэуми ныбжьыкIа еплъыкIау яплъыцтыгъа. Джы цIыфхэми, а бэнэн пхъашэу шъхъас зимыIау зыхэфагъэм кыдыхэт изэогъухэм зэряплгынэу яплъау хъугъа. Джы цIыфхэм язэрэщыт уасэ фишIынэу, зыфигъэнэфэнэу гулгытэ диIыгъау алъыплъэщтыгъа ыкIи цIыфым ишIуагъэрэ ыуасэрэ зэрилгытэри а бэнэным епхыгъау ары: щыIэкIа тыгъэпсэу иныбжьыкIагъур ащ фэдэу насыпышIоу кыфэзышIыцтыгъэм икъаухъумэн зэрэфэбанэрэм, а щыIакIэм игъэпсын зэрэфэбанэрэм епхыгъау цэчалъэм рилъхъау кыублагъ...

Шумафэ дзэм кызыхэкIыжым, нахыпэм Iофэу зыпылгыгъа кIэлэегъаджэм Iухъэжыгъэп, хэку гъэзетым иредакцие чIэхъагъ. Ау аци тхэн Iофым пыхъажыным ыгу шIэхэу фэщагъа щыхъужыгъэп. Ишъхъагъусэ кIасэу заом хэкIодагъэм игукIае гъучI гъэплгыгъа такъыр фэдэу лыуз мыкIосэжъау ыгу илгыгъ. А гукIаер зэкIа ищыIэныгъа хэгъэщагъау хъугъа, ынэхэмэ гукIае шъэфыр акIагъэщагъау, гукъао тамыгъау ынэгу идзагъау, гупшысэ хылыр кытыригъакIоу хъугъа.

Арэу щытми, мэкIа-макIэзэ уахътэу кIорэм а игуузи нахъ хигъэкIуакIэщтыгъа. Ау хэмыкIокIэжыхъу щымыгъупшэ-жыхъу Шумафэ ыгу илгыгъэр ишъхъэгъусэрэ ежырырэ аужырэу зэрэзэрэлъэгъужыгъагъэм игукъэкIыжъ арыгъа. Ар катастрофэр¹ кызыхъуцтым зы мафэкIа ыпагъ. Шумафэ, икомандир елъэIуи зыкыригъэтIупщи, Шурэ зэригъэлъэгъунэу гъогурыкIо машинэ горэм зыдыридзи медсанчастым кIогагъа.

Ишъхъагъусэу мэфэ зытIуц нахыбэ зыбгъагъа чIэсэу зыдэмыпсэугъэм, IукIа къэсми гъэшIэгъон фырикъоу, зы шIыкIа хэлгыгъ: врач Iоф IэнатIэм зыIутрэм джэгуни сэмэркъэуни емыпэсынэу нэхэе пхъэшэ дэдэу, ау, ащ епхылыIэн умылгэкIыхэнэу, ежъ итIум язакъоу кызызэфанэрэм, джэгулэ убзалэу, дэхэшIэн гу шъэбагъэр ыгу изэу кызызэрычIэкIыщтыгъэр ары. Ащ фэдэу дэхэшIэн гуфэбагъэм ыгукIа фэныкъоу, фэхъуапсэу Шурэ зышIыщтыгъэри мафэ къэсми лIэныгъэм пэгъунэгъоу, лIэныгъэм ынэгу кIаплъау зыхэтыгъа зэо хылыр арыгъэнкIи мэхъу кызыхэкIыщтыгъэр. ЫкIи, мары, Шумафэ зэрыкIожыщт машинэмкIа къежъэжыгъахъу, гъогу ныкъом кызызэтригъауцуи, Шурэ хъакъу-жъокъоу зыкыIуишIыхъау фежъэгъагъ. Сэмэркъэу кыдэджэгоу, ыгъэгубж шIоигъо

¹ Катастрофэ — тхамыкIагъу, гукъэшхо къэзыхырэ хъугъэ-шIагъ.

фэдэнри дыхэтэу зигъэсэхъуджэгъашъоу, убзэ дэхашлэу зыкы-
пишлагъ, — мамыр цылаклэу зыфэхъуапсэрэм зэрэпалачъэм
игуклае кыыхихэу илl цlыф сэмэркъэу гүфэбэгъэ тlэкlу дишlы
шlоигъоу ыгу кыытелъэдэгъэн фае. Арэу ошlэ-дэмышlэу
кыызэтыригъэуцуи, ышъхъац дэнэфхэр ыбгъэгу кыырилъ-
хьи, гусэлэ-джэгулэ макъэкlэ кълъэлэу фежъагъ: «Кlо джыри
тlэкlужъыерэ, сикlас! Сыда кыыпщышlыщтыр джыри тlэкlу
дэдэрэ зыбгъэгужъомэ, сизэолl бэлахъыжъ?..» Шурэ фронтым
хабзэу цылэхэр ымышlэу цытыгъэп, а кыызэрелъэлурэр
зэрэмытэрэзыри, щэч хэмылъэу, ащ кыыгурылощтыгъэ, ау
кlо сыд епшlэщт бзылъфыгъэм, ащ фэдэу ыгу кыытелъэдагъ.
Ыпкыышъол псыгъо ищыгъэ цlыкlукlэ зыкыкlэригъэпкlагъэу
Шумафэ ыбгъэ кыыхэмыщыжъэу хэкlуадэ пlонэу цытыгъ.
Игъусэхэу машинэм итlысхъажъыгъэу къежэхэрэми ар
кълъэгъугъ, шоферми кыыдэхъащхэу гудокыр кыыгъаджэу
фежъагъ. Цыфхэмэ кълъэгъоу ишъхъагъусэ ащ фэдэу lапlл
кыызэрырищэкlырэм Шумафэ теукlытахъэу фежъагъ. Ары
пакlопышъ, ащ фэдэу къемыкlун лъэлукlэ кыызэрэпыхъы-
жъагъэмкlи ишъуз губгъэн тlэкlуи ыгу зыкыщфилэтыгъагъ...

Аужыпккъэм Шурэ, сэмэркъэу гусэгъашъоу тlэкlурэ къегыеу
пылъи, лыгъэкlэ зыкlэритхъыжъырэм фэдэу, зыкlэридзыжъи
ыгу хэкlэу кыылуагъ: «Кlо, джы кlожы!» Ыкlи бзылъфыгъэ
шlыкlэу зигъэтхъамыкlэу, ышъхъэ къуащэу риуфэхьи,
ымакъи тхъаусыхэ гусэр кыыхэщэу кыыпидзэжъыгъ: «О джы
угубжыгъах, арба? Ау, сыпсэм фэд, сэ армейскэ щыгъын
сщыгъыми, сызэрэбзылъфыгъэ шъыпкъэр зыщыогъэгъушшэ
о!» Джыри зэ зыкыжэхидзи, ыпшъэ зыкыыришlи, къебэужъи
кыызэмыплъэкlэу lукlыжъыгъагъ...

Ятlонэрэ мафэм Шурэ бомбэм зериукlыгъэм икъэбар Шумафэ
кыылъыlэсыгъ...

Анахъ шlу ылъэгъоу дунаим щыриlэгъэ цlыфым аужырэ
инэплъэгъур Шумафэ щыгъушшэн ылъэкlыщтыгъэп. Анахъэу
гукlаеу щыхъушщтыгъэри аужырэ зэлукlэгъум Шурэ ыгу
ихъыкlырэр, мамыр цылакlэм бзылъфыгъэ тхъамыкlэр
зэрэфэхъуапсэрэр кыыгурымылоу ежъ ыгу зэрэбгъэгъагъэр ары.
Ау сыдэу зишlыныгъи? Ар кыызэрелъэлугъэр фигъэцакlэу
ипlалъэ емыкlолlэжъынэу фитыгъа ар?..

Литературэ lофшlэным хэщагъэу мыхъужышъузэ, Шумафэ
хъазырэу кыыукъудыигъ. Тхэнымкlэ пшъэрылъэу зыфигъэуцу-
жъыхэрэр нахъ ин хъугъэу, тхэкlэ lэзагъэм lофышхоу

пылгыр нахь кыгурылоу хьугъэу, кларыкIэу, макIэ-макIээ тхэным диублэжыгъ ащ. Фронтовой рассказ цыкIухэм Иоф задешIэм зыпэлэшыгъагъэу тхэн ылъэкIынкIэ ицахь зытемылтыжыныгъэр джыри кыфыкыоужыгъ. Нахьыпэм фэдэкъабзэу, джыри демызэщыжыэу ылъэгъухэрэмрэ игушшысэхэмрэ ытхэу ыугъоу ыублэжыгъ. Апэу зыригъэжыгъагъэм фэдэкъабзэу зыкIэщтэжыэу, ицахь зытемылтыжыэу апэрэ расказым итхын диублэжыгъ.

Ау ащ фэдэу джэнджэшэу кыыхафи, зэрэзытещынахьыжыри, нахьыпэм фэдэу, тхэным пылгыррэ-пымылтынырэм изэхэфын икыинэу цытыгъэп. Цыфэу зиИоф IэнатIэ шIу ылъэгъуным нэсэу зызымыIэтышгъэгэхэмэ зэряхабзэу, «нахь Иофыгъо гоIу, нахь Иофыгъо дэгъу» лыхъоу, зэхидзэу арыгъэп джы Шумафэ зыпылтыгъэр. Хъау, джы Шумафэ Иофыгъо лыхъо иIэжыгъэп. Тхэным нэмыкIырэ гъогу ащ зэримыIэщтым тыриубытэгъахэу цытыгъ. Тхэныр игъашIэм игъомлапхъэу хьугъэ, ар ынап, ышгъакуцI, ыгу, ищыIэныгъэм ылъапс. Тхэн Иофыгъом епхыгъэу Iэзагъэм лыхъоу, тхэкIэ шIэныгъэм цыгъуазэ шIоигъоу кыинэу ыхъухэрэми гушIогъо шгъаф хигъуатэу цытыгъ. Къыдэхъуми, къыдэмыхъуми, кыиными псынкIэми — а тхэн Иофыр ыгурэ ыпсэрэ щыщы хьугъагъэ.

АпэрэмкIэ, Шумафэ гъэзетым очеркхэр ритэу ыублагъ, ыужым бэрэ зэпIэжъэжыэу зыпылтыгъэ рассказ зытIущ гори кыыригъэхъагъ. АхэмкIи, фронтым щитхыгъэмэ афэдэкъабзэу, еджагъэхэмэ агу зэрэрихыгъэр итэу письмэхэр кыфакIохэу фежыагъ. Ау ытхыгъэхэмэ яджэхэрэмэ агу ыгъэразэу цытыгъэми, Шумафэ гъэзетым иредакцие ыгъэрэзахэу цытыгъэп. Ытхыщтым гушшысабэрэ Иофыбэрэ диIыгъэу, гулгытэм кIопIэ-гъээпIэ бэдэдэу кыгыотырэм ащыгъозэныр икIасэу, гущыIэхэр дахэу зэгъэкIугъэным мыпшгыжыэу кларысыныр ишэнэу зэрэщытымкIэ, Шумафэ тхыгъэу кыIэкIэкIырэр макIагъэ. Журналист псынкIэ зыгъэзакIэу, журналист чаныгъэр хэлгыгъэп. Анахъэу Шумафэ къехьылъэкIыщтыгъэр, мафэ къэсми сатырэ пчъагъэ гъэнэфагъэ гъэзетым фигъэхъазырын фаеу пшгъэрылъ кызэрэфашIырэр арыгъэ. Ежъ зы гущыIэ едзыгъо закъом еIэээкIэу, ыгъэчанэу, ыгъэдахэу чэщ реным кларысын ылъэкIэу зыщытырэм, ащ фэдэу сатырэ пчъэгъэ гъэнэфагъэм дэхъыжъэныр ыгу ыштэщтыгъэп. ЫкIи тхылгышхо хъазыр ытхынэу зырехъухъэм, гъэзетым Иоф щышIэн щымышIэными дегушшысэн фаеу хьугъэ. Бэрэ зэнэкъокъужыэу гушшысэ кIахь-

кIэ пылгыгъэ уж, ащ тхэным пае илгъэс отпуск къаIихи, роман ытхынэу кIэрытIысхьагъ.

Ау ащ дэжбым Шумафэ зы цыкIагъэ къызхигъотэжыгъ: тхэкIэ Iэзагъэу иIэм нахь, тхыгъэн зэрэфаер зыфэдэр къызэрэгурыIорэр нахьыбэу къычIэкIыгъ. Джыри ригъэжъэжьи, цыIакIэм хилгъэгорэ фактхэр ыугъоеу, гупшысэхэмрэ образхэмрэ алгъыхъоу хъазырэу къыукъудыижыгъ. Итхыгъэ бзыхьафхэу, ежъ къызэрэшIошIырэмкIэ, дэгъухэу ыкIи дахэхэу хъухэрэр бэу зэтэхъоштыгъэх, ау ахэр зэпхыгъэу зы литературэ художественнэ тхылъ псаоу зэгъэуIугъэнхэр къыдэхъуштыгъэгоп. ШыIакIэм хилгъэгогъэ фактхэр, ыгу къихьэгъэ гупшысэхэр, нэмыкIэу ыугъоигъэ пстэури зэхэхьажьэу, ежъ ышгъхьакуцI цызэхэчыхьажьэу цIыф плгышгъо ухыгъэхэу, цыIэкIэ Iофыгъо картинэ гъэшIэгъонхэу тхылгъэу зэгъэуIугъэу хъуным нэсыным пае, уахътэу ищыкIагъэр тхакIо пэпчъ зэфэмыдэу зэрэщытыр ащ ышIэщтыгъэп, ащ пае ежъ ышгъхьэ охътэ шапхъэу иIэр зыфэдэри ыушэтэгъэу, цыгъуазэу цытыгъэп. Ащ фэдэу ыгу илгыр тхылгъэу гъэчыгъэу хъуным зиукIахъ фэдэу къызэрыщыхъурэр, ежъ тхэкIэ Iэзагъэу хэлгыр зэрэмакIэм, тхэным фэцэгъэ кIуачIэу хэлгыр зэрэмакIэм фихъти, гукъэошхоу фэхъуштыгъэ.

ЕтIани, езгъэжъэгъакIэхэмэ къызэрахъулIэу, ытхырэм хъугъэ-шIэгъэ гъэшIэгъон дэдэ горэ хигъэщэнэу, къамыупсэлгырэ гущыIэ гъэшIэгъон горэхэр къыгъотын фаеу ылгытэным Шумафэ итхэкIэ Iэзагъэ шIокIыгъэгоу цытыгъэгоп. ГущыIэм икIэрэкIагъэр арэу мыхъоу еджэрэм анахъ агу нэсырэр гупшысэ куухэмрэ художественнэ шъыпкъагъэмрэ арэу зэрэщытыр, гущыIэ кIэрэкIэ зэпыблагъэ нахъри, самбырэу мэхъанэ куу къызэрыкIырэ гущыIэхэм еджэхэрэм агу нахъ зэрэнэсрэр къыгурыIоным Шумафэ итхэкIэ Iэзагъэ джыри нэсыгъэу цытыгъэп.

ШыIакIэр зытетым тетэу къыгъэлгъагъоу, къуаджэм иIофхэр зымыгъакIорэм ылгъапсэ къычIигъэщэу ыкIи цыIакIэм тIэкIу дэдэ ыпэ ишгъэу, а цыIакIэр зэрэщытыр къыгъэлгъагъоу тхылгыр ытхынэу Шумафэ рихъухьагъ.

Ау джырэ адыгэ къуаджэм иIоф зытетым ар шIагъоу цыгъозагъэп — еджакIо зыкIуагъэм цыублагъэу шIагъоу къуаджэм дэхьажыгъагъэп. Ащ къуаджэр зэришIэрэр, нахьыбэу ицIыкIугъом ынэгу кIэкIыгъэхэмэ япхыгъэу арыгъэ. Итхылъ иплан ыгъэуцу зэхъуми, зытригъэпсыхьагъэр пIэлгъэ

макIэкIэ районым, к'уаджэхэм зашыIаг'эхэм ыл'эг'уг'эхэмэ арилгытэу ары.

Пстэумэ апэу Шумафэ пш'эрыл'гэу зыфиг'эуцужыгыг'эр к'уаджэм ех'ылIаг'эу атхыг'э пстэуми к'бах'эфэрэу конфликт схемэу, колхоз тхамэтэ дэймрэ дэг'умрэ, парторганизацием исекретарь ахэтыж'эу, ищым язэфыщытыкIэ к'баIомэ кIаIотыкIыж'эу зэрэпыл'гэхэм фэдэу, еж' итхыль ымыг'эпсыныр арыг'э. Ау Шумафэ джыри риг'эж'эг'бакIэщтыг'э ныIэп, тхэн Iофым сэнаущыг'э шIаг'о фыриIаг'эп. ЫкIи бэрэ атхыг'эу, литературэм бэрэ к'ых'эфэг'э щыIэкIэ Iофыг'о горэ икIэрыкIэу пштэу, л'эх'ан зэх'окIыг'эу зых'эх'ух'эрэм епхыг'эу, нах' IупкIэу, зэрэщыт ш'ыпк'эм тетэу, ренэу мафэ к'эс зэх'окIыныг'эу ах'эх'ух'эх'эрэр дэпIыг'эу зыптхыжыкIэ, нибжыи амытхыг'бахэм фэдэу, г'эшIэг'оны зэрэх'уцтыри, дэг'у дэдэуи птхын зэрэпл'экIыщтыр зэхишIыкIыным Шумафэ нэсыг'аг'эп джыри. Апэу романьр зэрэрих'ух'эг'э шIыкIэм пыл'гэу Шумафэ гурымык'эу, еж' зыфиIорэм тыриг'эпсых'эу пыл'гыг', тхамэтэ дэй, тхамэтэ дэг'у зыфэпIоным афэдэхэр к'ыхыг'эх'аныр ицтапIэу зацидзыецтыг'э, к'уаджэм щых'урэ Iофхэм ахэри ахэмытэу зытет ш'ыпк'эр к'эбг'эл'эг'он зэрэмыл'экIыщтым еуцолIэн ымыдэу зы заулэрэ хэтыг'. Дэг'ум е дэйм аль'апсэ тх'эматэм емыпхыг'эу, нах' куоу х'эIабэу цIыфыбэмэ язэфыщытыкIэ рипхэу к'ыг'эл'гаг'о шIоиг'уаг'. Арэу зэрэщытымкIэ пIэл'гэ кIэкIыкIэ к'уаджэхэм командировкэ зыкIорэми, еж' зыфаер ыл'эг'унэу л'ых'уцтыг'э нах', Iофыр зытет ш'ыпк'эм хэг'озэным пыл'гыг'эп.

Ащ фэдэ Iофыг'охэу зэхифын ымыл'экIэу ыпаш'х'э к'ьиуцохэрэмэ к'бах'экIэу, колхоз щыIакIэм нах' тэрэзыIоу зыщиг'эг'озэн, нах' куоу зэриг'эшIэн фаеу Шумафэ ег'эзыг'эу х'уг'э.



1. Мы едзыг'ом хэт героуе Шумафэ тыда зыдакIорэр ыкIи а зыдакIорэм с'ид щил'эн ыгу хэл'а?
2. Шумафэ зыдэх'аг'э к'уаджэм тауцтэу к'ыщыпэг'окIых'эра ыкIи ащ ител'э-г'эпсыкIэ тауцтэу к'епл'ых'эра?
3. Х'уаджэм ех'ылIэг'э к'эбарыр, ащ к'ех'уллаг'эр сыда мы чIыпIэм к'ыщил'отэныр зэпхыг'эр?
4. Мы пычыг'ом, ыпш'экIэ зэрэхэдг'эунэфыкIыг'эу, герой ш'х'валэу хэтыр Шумаф. НэмыкIхэу мыщ хэтхэм чIыпIэу аубытырэр к'эж'уг'энаф — джау с'идми авторым ацIэ к'арелэ к'одыя х'ауми характеристикэ горэ к'арета?

5. Сид фэдэ гупшысэ гумэклха Шумафэ зыхэхьагээр, ахэмэ ахэхьанри сыдым епхыгьа? А юфыгьом ехьылагьэу сыда Марыхуеу ыпорэр. Шумафэ ыгу ихьыкыхээрэ сыда ащ зыфигдаэрэр? А образыр кыыхэжыгьэщ.

6. Шумафэ тхылхэу заджэщтыгьэхэм кьарихыгьэ гупшысэхэмрэ еплыкылэхэмрэ щылакьэм, щыф жьугьэхэм фронтым кьаугьэу захахьэм, сид фэдэ зэхьокыныгьэха афэхьугьэхэр? А зэхьокыныгьэхэр тхылхэу ытхырэм сидэуцтэу япхыгьэу хьугьа?

7. Фронтым Шумафэ щылэ зэхьум, сыда анахьэу ащ кыыщиугыоеу итетрадь дитхэщтыгьэхэр?

8. Апэрэ рассказхэр Шумафэ тауцтэу ытхыгьэха ыкли сыда ащ ищылакьэрэ итхэнрэ кьазэрэхэщыгьэр?

9. Пыим иавиацие кьазытеом дэжь Шумафэ ишхьэжыгьэу, военврачэу Шурочкэ хэклодагь. Арэуцтэу шлоклодыгьэ бзыльфыгьэ благьэмкьэ гукьаоу ышыгьэр тауцтэу Шумафэ ищылакьэрэ итхэнрэ кыыхэщыгьа? «Ишхьагьэуэс класэу заом хэклодагьэм игукае гьучи гьэпллыгьэ такьыр фэдэу лыуз мыккьосэжыэу ыгу ильыгь», — ело авторым. Мыщ епхыгьэу шьуйджэуап жьугьэпсы.

10. Тауцтэу Шумафэ, фронтым кыизеклыжыым, тхэн юфым фигьээжыгьа — псынклэгьуагьа ар ащкьэ. Сыда тхаклор игьогу тыхажьынымкьэ пэрыохуеу кыифэхьуцтыгьэр?

11. Епланэ итхэн зырегьэжыжыым, сид фэдэ романа ыкли сид фэдэ шыкьэм тетэу ар Шумафэ ытхынэу рихьухьагьа?

12. Авторым кылуатэрэр зэрээкьэлъыкьлорэм елэытыгьэу едзыгьор пычыгьо-пычыгьоу кыызэтешуут.

Т.И 13. Классым исхэм ащыщэу тхэным зыгу фэцагьэу пылхэм атхыгьэхэм шьукьаджэх, шьуатегуцылэх.

@ Тхыллым иэлектроннэ шуашэ жьугьэфедэээ романэу «Типшашэхэр» зыфилорэм кыыхэхыгьэ пычыгьохэм защыжыгьэгьуаз.

ЛИТЕРАТУРЭМ ИТЕОРИЕ

Зы хьугьэ — шагьэр адрэм епхыгьэу , зэкьэлъыкьлэхэу, зым зыр хахьо фэхьоу произведением кыыщтыгьэхэр арых ащ исюжеткьэ заджэхэрэр.

КЛУБЭ ЦЭБАН (1890—1974)

Мы аужырэ лээхьаныр ары Клубэ Цэбан ыцлэ кызылуужыгьэри, тилитератури кыыхэхьяжыынэу, кыгьээжыынэу зыхьугьэри. Хабзэу кыызэтынэклыгьэм, коммунистмэ япартие тетыгьор зыщылыгьыгьэ илэхсэхэм ащ игугьэу пшыным, ытхыгьэхэм уатегуцылэным уфитыгьэл — Сталиныр мыскьарэ ышлэу ытхыгьэ оредым



пае щылакӀ кырамытыжьёу ӀкыӀб хэгъёу кложьынёу зэрэхъугъэм фэшлы. Джаш нахъ хэмьльёу тихэгъёу ипыйхэм ар ахалытагъ.

КӀубэр цыфышхоу, тхэкӀлошхоу щытыгъ. Ар адыгэ ускӀо ин, оредус, оредыӀу, фольклорым иугъоин ыкӀи изэгъэшӀэн пылтыгъ, къэшъоным фигъасэщтыгъэх, цыфгъэсакӀоштыгъэ, кӀэлэегъэджагъ, кӀэлээджакӀохэм ящыкӀэгъэ тхылъхэр предмет зэфэшъафхэмкӀэ ытхыгъэх. Адыгэхэр зэрыс хэгъёу пчъагъэмэ ащылагъ, ахэмэ гъэсэнъыгъэмрэ еджэн Ӏофымрэ афихыщтыгъ. Тьдэ кӀуагъэми, адыгабзэм Ӏлоф зэрифэщтыгъ, тильэпкъ культурэ зыфэдэр, ащ лъэпсэшхо зэрилэр аригъашӀэщтыгъэ.

А цыфыр, адыгэр зыфэдэр кыгъэлъагъоу тилитературэ ишӀэныгъэлэжьёу, тхакӀоу, критикэу ЩэшӀэ Казбек «КӀубэ Щэбан» ылоу 1993-рэ илъэсым Мыекъуапэ кыщыдэкӀыгъэ тхылъым ипэублэ мырэу щетхы: «КӀубэ Щэбан кыкӀӀэныгъэр осэнчэ. ТхылъитӀоп, щэп, тхылъ пчъагъ; тхылъ пчъэгъэ закъори арэп: адыгэ зэрыс хэгъёу — адыгэ зыщыпсэурэ-зыщылажьэрэ хэгъёу цыӀэр 50-м иӀэпэцыпэ нэсыгъ — адыгэ зыдэщыӀэ хэгъёу КӀубэ Щэбан зыщамышӀэрэ цыӀэп, иорэдхэр кымыӀоу, кассетым тетхагъэу имыӀэу, ымыгъэлъапӀэу, рымыпагъэу. Ащ шӀокӀэуи къэслон: зэрэадыгэр ӀкыӀб хэгъэгумэ арыс адыгэмэ ащыцэу бэмэ языгъэшӀагъэр КӀубэ Щэбан: адыгэ тхакӀэ, адыгэ усакӀэ, оред кэӀуакӀэ зэригъэшӀагъэр пчъагъ. ТыркуемкӀэ щыублагъэу, Шам, Либнан, Джорданыр, Америкэр кыхиубытэу. «Адыгэ тхакӀэ, адыгэ гущылакӀэ сэзыгъэшӀагъэр КӀубэ Щэбан» ылоу цыфыбэмэ сарихыӀлагъ. Нью-Джерси (США) щыпсэурэ адыгэ усакӀоу Цэй Джэбагъ мырэуцтэу еӀо: «Щэбан мыхъугъэмэ, нибжьы адыгэ гущылакӀи адыгэ тхакӀи шӀӀэныеп, тхъаегъэпсэу, Тхъам кынынужым сиадыгэ акъылрэ сиадыгэ гупшысэрэ сэзыгъэгъотыжьыгъэр Щэбан ары». Шурдум Мамдухъи (ари Нью-Джерси щэпсэу) — оредыӀу, пшынау — мыщ фэд ыӀорэр: «ИлъэспшӀ горэ сыныбжьыгъээн фэе КӀубэ Щэбан сызыӀокӀэм, ащыгъум Джорданием тисыгъ, тхакӀэ, еджакӀэ сигъэшӀагъ, оредыр шӀу слъэгъоу сишыгъ». Ащ фэдэу Щэбан шӀу фэзыӀорэр макӀэп нэмыкӀ хэгъэгухэм арысхэу.

КӀубэм ытхыгъэхэу мы кыкӀӀэлъыкӀорэ произведениехэм шъуяджэщтых: зыр — поэм, адрэр — усэ-орэд. Поэмэр Египет адыгэ пачыхъёу иӀагъэхэм ащыцэу Туман-Бэим ехыӀлагъ.

(Т.Ӏ) Шъор-шъорэу шъульыхъури тхакӀом ибиографии ехыӀлэгъэ реферат къэшъутх.

ТУМАН-БЭЙ

Поэм

ИлӀыгъэшӀапӀэ зимыгъэпсэфэу
Къаншъэо Гъурыр хъугъэ укӀыгъэ.
Къэбар гузыр пчыкӀэм зэрихъёу,
Мысыр хэгъэгум ар кыфехъэ.

ШъхъакІо гуаоу къылтыІэсыгъэм
Зэрэхэгъэгоу ац къыІэтыгъ.
Цыф нахъыбэу зэхэзыхыгъэм
Гууз нэпсыр фыригъэхыгъ.

Лышъхъэ зэфэсым хасэр игъусэу
Пачъыхъэ хъуцтым зэдыхэплъагъ.
Туман-Бэу икъошым ыкъор
Игъоу зэдашти, тырагъэхъагъ.

Купым зэдаштэкІэ хъугъэ унашъом
Туман-Бэим зи пиІухъагъэп.
Ац илІыхъугоу къызэкІэблагъэм
Нилыр теуагъэкІи фэгъэкІосэныеп.

«Адыгэ пщышхоу хъугъэм япщыжьэу,
Къаншъау Гъурым ыпІугъэ шъау,
Мысыр хэгъэгур о къыпщыгугъэу
Чатэр къыуатышъ, убыты пытэу!» —

Тхъаматэм ыІуи, пачъыхъэ чатэр
Туман-Бэим ыІэ рилъхъагъ.
ЗэкІэ зырызэу бгъодахъи, лышъхъэр
Пщышхо ныбжьыкІэм къыфэгушІуагъ.

Туман-Бэим фигъази купым:
«Тхъамэтэ мафэх, пытэу шъосІон.
Непэ хэгъэгур къэсыухъумэным
МыхъомышІагъэ хэсымылъхъан.

Пачъыхъэ чатэу къысфэшъошагъэм
ЕмыпэсыгъэкІэ сымызекІон,
Сырыджэгунэу силъэпкъ хабзэм
Ныбжьырэ цыфыгъэми къысфимыдэн», —

Гуилъ шъыпкъэкІэ ац купым риІуи,
Іофэу ышІэцтым псынкІэу пыхъагъ,
Ац апэдэдэу дзэ зэригъафи,
Хэгъэгу Іофым ыуж ихъагъ.

Туман-Бэир пачъыхъэ зэхъум,
Султан Сэлимыр къэгумэкІыгъ.
Тхыль зэгъэфагъэ Султан Сэлимым
Туман-Бэим мырэу фитхыгъ:

«Султан Байзэт ыкѳоу Султан Сэлим хъанэу
чЫлгэми хыми и Султан дэжъ кѳекІы.
Туман-Бэй Чэркэсым дэжъ макІо,
Щытхъур тхам фэшъуаш. Ащ ыужкІэ
Исмахыл Шахъ ХъартІукъыр щыІэжъэп —
Ащ фэшъуашэ едгъэгъотыгъ.

Къаншъау Гъурэу
ХъаджакІомэ къапэуцуцтыгъэми
иІахъэ ыгъотыгъ.
О зыр ары тызышІокІын фаеу
къэнэжыгъэр,
О угъунэгъу пый нахъ,
угъунэгъушІоп.
Анахъ лъапІэу лъагэр
къыддэІэпыІэнышъ,
Уифэшъуашэ одгъэгъотын,
типачъыхъэ игукІэгъуи
къытлгъыІэсын.

Уфаемэ, тэ тцІэкІэ
хъутыбэм кѳедж,
тэ тцІэкІэ
ахъщэхэр тедз, тадэжкІэ
къэбгъазэу тІорэм
ублэмыкІынэу тхъэ къытфэпІон,
Ахэр зымышІэкІэ...»

Туман-Бэйр тхылгым къызеджэм,
ЗыфэмыщыІэу къыгъэгубжыгъ.
Сэ е сылІэн, е къэсыгъумэн Мысыр»
ЫІуи, пытагъэ зыфишІыжыгъ.

Султан Сэлимыр дзэ зэгъэфагъэкІэ
Каирым занкІэу къыфигъэзагъ.
Туман-Бэйр пэгъокІи дзэкІэ,
Буркэтыл Хъаджым щызэфэзагъ.

Ащ щырагъажыи щызэзэонхэу,
Чылгэри лгъыкІэ щызэхапшагъ.
Туман-Бэйр ежъ дзэ пэцэшІоу
Мысырым идзэ ыгъэзэуагъ.

А чыпІэм дэжы Султан Сэлимыр
Мысырым идзэ кышыцтекІуагъ,
КыызэкІэкІожы, Туман-Бэир
КыакІуи, Каирым кыдэхъажыгъ.

Ыпэ ригъэхъузэ, Султан Сэлимыр
Къеушъи, Раудэл кышІудэхъагъ.
Теогъу ятІуанэу Мысырым идзэр
Сэлимым идзэм ар кыытеуагъ.

Сыдэу замышІми, сэшхорэ пчырэкІэ
Топым текІонэу кыулаеу хъугъэп.
Ац ильэхъаным Мысыр хэгъэгум
Шхончырэ топырэ иІэу щытыгъэп.

Мысырым идзэ Каир кІоцІым
ЗэуапІэу иІэр щиубытыгъ.
ДэхъапІэу иІэр ичІыпІэ пстэум
ЗэрафэлъэкІэу ыгъэпытагъ.

Султан Сэлимым шІоу зыкыигъэпси,
Щамбул дзыным зыкыфигъэзагъ.
Каир пчъэІум идзэ рицалІи,
Лыгъэ мэшІуаер кыыщиІэтыгъ.

ДзитІур зэхыхъи, хъадэлъэмыджэу
Сэлимым идзэ ашІудэхъагъ.
Каир кІоцІым зэкІэ зэфэдэу,
Заом илыгъэ щызэкІэблагъ.

Туман-Бэир он щэхъу хэмылъэу
Пачыыхъэ чатэр ыуцэкугъ.
Зы Іапшъэр пшъымэ, зы Іапшъэм ритэу.
Іапшъэ зэблэхъукІэ ар заоцтыгъ.

Каиры кІоцІы ар мэшІоІуашъхъэу,
Тыдэрэ чыпІи кышыпхиутэу
Тыгъужъ губжыгъэу дзитІур зэхэтэу
ЩызэрэлІыгъэх замышІэжыыхэу.

Тырку лагъымэм Каиры кІоцІым
Зы кІуапІэ горэ щаритыщтыгъэп.
Ац фэдэу щытми, Туман-Бэим
Зитынэу зыкІи ыгу кыэкІыгъэп.

Мысырым идзэ гъунэм къынэси,
Ибэм исэшхо къэужъэжъыгъ.
Щэфыгъэу хэтым щызэблахъужь,
Ахэр къэщыни, щыкIатхъужьыгъ.

Туман-Бэим ыIогъэ псалъэм
ЕмыпцIыжыхэу ар дзэпэцагъ.
Ар ыгъэшIагъоу зыхэтыгъэ дзэм,
Зэмыблэжыхэу зэокIошхуагъ.

Лъэу ыгъэчъагъэм чIыр ыгъэшъокIэу,
Туман-Бэир къыщызэуагъ,
ТэдэкIэ бгъэзагъэми, заорэр ежырэу,
Сыд фэдэ чIыпIэми къыщылъэгъуагъ.

ЕмыкIу хэмылъэу сыд ыгъэхъагъэми,
Зы къэнэжыкIэ IэкIэлъыжыгъэп.
Чэркэс пщышхом ар зэхишIыкIи,
Шыхъупсэу иIэм ар еблэжыгъэп.

Сыд фэдэ лIыгъэ ащ зэрихъагъэми,
Султан Сэлимым текIор ышIыгъ.
Мысырым идзэ ащ къыщымарти,
Тхыдэм ынапэ зызэблихъугъ.

Туман-Бэир зэрэмартыгъэр
Гурышхъонычъэу шIошгъы къэхъугъ.
Яунэ кIожьыни, ибыны кIасэр
Ылъэгъужьынэу ыгу къэкIыгъ.

Гъусэхэр иIэу къызэкIом, унэм
Нуркэлди цIыкIур къыпэгъокIыгъ,
Игуаци ыпхъуи къыхахъи гушIом,
Гуфэбэ IаплIи къыращэкIыгъ.

Шахь Дэдарыр бзыу пагъэм фэдэу,
КъылуупчIыхъэу къыригъэжъагъ.
ИIоф зытетыр зэкIэ къымыIоу,
ГуIэу мы тIэкIур ащ къыIотагъ:

«СиIоф зытетыр зэкIэ къэсIонэу,
Сибын кIас, сэ чIапIэ ситэп.
Сэ гъогу сытет дзэ зэхэсцэнэу,
Сэ джащ нахъыбэ осIошгъуцтэп.

Сымыгъэгужъоу сэ, сибын кIас,
ЛъэкIышхо зиIэм шъо шъурихъакI.
Гу пыкIыгъуаеу, сипшгэшгэ кIас,
Сыд фэсIэжъын сэ, Тхъэм урихъакI»,—

БШуи, ыбгъэгу риубытылIи,
Нуркэлди цIыкIум ебэужъыгъ.
ЫтIупщыжъыныр сыдэу зимышIми,
Гу пыкIыгъуае ац къыщыхъугъ.

ЗыфэмыщыIэу Шахъ Дэдар гуацэр
Туман-Бэим къыгъэхэщэгъ.
«Уипшгэшгэ нахъи хэгъэгу кIасэр
нахъ лъапI, Туман»,— ац къыриIуагъ.

Мысыр пщышхор къикIыжъи унэм,
Игъогу псынкIэу ар къытехъагъ.
Мурым ыкъо шехъ Хъасанэм
Дзэ къыIихынэу ар къекIолIагъ.

Июф зытетыр къызыфеIуатэм,
Шехъ Хъасанэми къыгъэгугъагъ.
Туман-Бэир къызэшгъхъаукъэм,
Бысымым шIэхэу зихъожъыгъагъ.

Мы арапыпщэу къызэкIолIагъэр
Къэншгъау Гъурым игъэрэу щытыгъ.
Ар олIэжъыфэ хъапсэм исыныр
Къызфихъыжъыгъэу а пщыр щытыгъ.

Арэу щытыгъэ мы Туман-Бэим
ЛIэшIэгъу хъапсыр тырихыжъыгъагъ.
Ар къырищыжъи хъапсэу зэрысым,
Шгъхъафиты шъыпкъэ ышIыжъыгъагъ.

Шехъ Хъасаным ар щыгъупшэжъи,
ГукъэкI бзаджэ къыфишIыжъыгъ.
ЫЮгъэ псалгъэм псынкIэу епцIыжъи,
ХъакIэр ытыныр къыхихыжъыгъ.

Къумал шхъухъашIэр ишы къешэси,
Султан Сэлимым къэбар ритыгъ.
ЛIыукIы купыр шIэхэу къынэси,
Унэу зэрысыр къауцухъагъ.

Мысыр пщышхом зык'имышIэжьэу,
ПкIыхъэ ылъэгъоу чъыеу щылъыгъ.
ОшIэ-дэмышIэу зэрэзэхэтэу
Купыр къытеуи, ар аубытыгъ.

КъызэкIоцIапхи, кIуачIэ рамытэу,
Султан Сэлимым фащи ратыгъ.
Бысым къумалым зи химышIыкIэу
Зык'ишIи шъхъакIэ, ар къычIэщыгъ.

«Блэр зыгъэжъугъэм зэрецэкъэжьэу,
Уккъысэцэкъэжьы, напэ зимыI,
Ащ ипэшIыгъэ Тхъам къыуишIэжьынэу,
Мафэ къыокIун о, Iиман зимыI».

Туман-Бэим ар къызыреIом,
Къумал нэгур къэушхъонтIыгъ,
Ынэ къыIэтэу Чэркэс пщышхом
Къемыплъыжьышъоу, декIокIыжьыгъ.

Пщышхом къызеплъым Султан Сэлимыр,
ЛIы теплъэу иIэр ыгъэшIэгъуагъ.
КъыфемыгъэкIоу къешъхъэцэкIоныр
Султан Сэлимым мырэу къыIуагъ:

«УккытэшIуныр пшъхъэ емыпэсэу,
ЛIыгъэкIэ ори зытэбгъэштагъ.
ЦIыфы бэ дэдэ лъапсэ ямыIэу,
УипкIыхъэ гугъэ екIодылагъ».

Султан Сэлимым къыIогъэ псалъэр
Мысыр пщышхом ыгу хэуагъ.
Туман-Бэим шъхъакIэубзэжьыр
Зэримыпэсэу, мыр ащ къыIуагъ:

«Апэрэ мафэм къыщыублагъэу
Къэзыублагъэр — ар ора, тэра?
Уккытэзаомэ, зи тэ тымыIоу,
Зыодгъэштэныр хъунэу олгыта?»

Мысыр хэгъэгум сIэ къырилъхъагъэр
Сэ сэлъэкIыфэ фэзгъэцэкIагъ.
СчIапIэ уитыгъэмэ, Тырку Султаныр,
О зык'эптыныя?» — ащ къыриIуагъ.

«Ац фэдэ емыкIу Тырку Султаным
Ышъхъэ рипэсыхэнэп.
Оц фэдэу цIыкIоу Чэркэс Султаным
Ац фэдэ ышIэным зи шIагъо хэлъэп».

Ышъхъэ къыIэти, Тырку Султаным,
ЗышIошIыжыпэу, псалъэ къыдзыгъ.
Ац къыгъэщахи, Туман-Бэим,
ЗыфэмыщыIэу, мыр пигъодзыгъ:

«Тыгъуасэ ныIэп уятэ Байзэтыр
Чэркэс Султаным зыригъэрыгъэр,
Сэ къэсэIожъа, шIоу къэошIэжы
Ац шъхъащэфыжыэу зызэрэритыгъэр.

Арышъ, зэгъашIэ, пачъыхъэ пагэр,
Мысыр хэгъэгум сырипачъыхъэу,
СифэмышъуашэкIэ шъхъащэ сшIыныгъэ –
Силъэпкъ ихабзэп сыоубзэнэу.

Тырку дзэлIхэр зэрэзэолIыхэр
ХэтыкIи нафэхэ хэмылъэу щэчи.
Ахэмэ ялIыгъэ Тырку султанхэр
Шъорэу зышIэрэр зыфэшъоIожы.

Уитырку топы лагъмэр игъусэу,
О мыси хьи зэдэбгъэкIуагъ.
Тэ дзэм пэмыкI хые темыоу,
Сэшхорэ пчырэкIэ тыозэуагъ.

О видзэ тIукIэ-щыкIэ нахъыбэу
ТекIо ышIыныр мыгъэшIэгъон.
Дзэ макIэр дзэшхом занкIэу пэгъокIэу,
Гъэхъагъэ зишIыкIэ, нахъ гъэшIэгъон.

Сэ оц сыфэдэу, дзэ ужым ситэу,
Хъадэлъэмыджэу сымызэуагъ.
Щынэ зыфалорэр сэри сымышIэу,
Дзэм ыпэ ситэу сыозэуагъ.

«УлIымэ, мыдэ, Тырку Султаныр,
КъыхэкIи, титIо тызэгъэзау!» —
СIуи, сызыоджэм, укъыхэкIыныр
Тыдэ къэнагъ? УдекIокIыгъ!

«Сә Султан Байзәтым сырикъоу,
Чыгуми хыми сыряпачъыхъэу,
О учәркәс мамлюк нәмыләу,
Укъысәпсалъэ зыпшлошлыжыпәу».

«Чәркәс мамлюкхәм тхыдәм шлоу ешлө
Тәмыр Ланыр¹ зәракъутагъәр.
Шамы рафыжыи, хәтыкли нафә,
Сурьер шъхәфит зәрашлыжыгъәр.

Чәркәс мамлюкхәр гъәрышләм титәу,
Тә тшъхә тцәфыжыи, Бей тыхъугъ.
Тиadyгагъә ллыгъә дәтлыгъәу,
Тә пачъыхәагъум тылғынәсыгъ.

Хәта зымышләрәр Мысыр хәгъәгур?
Зыгорәм тәри етымыгъаштәу,
Хәгъәгу шъхәфитәу зәрәщытыгъәр
Илъәс шъитлүм ар пәблагъәу».

«О уитыркудзә теклоу ышлыгъәр
Уилыхъужыгъәу о умыгугъ.
Озыгъәшлыгъәр мы хә хәщаклор», —
Ащ ылуи, нашъхә Хъәйрә фишлыгъ.

Арышгы, осәло, Тырку Султаныр,
Теклор пшлыгъәмә, пшләщтым уфит.
Сә кысашлагъәмә афәдә къабзәр,
Мы хә хәщакломә кыгуашләжыщт».

Ынәхәр къикләу, ыбзә ләпыкләу,
Къызәкләмыклоу, къепсәлъәжыгъ.
Хәщаклоу щытмә, зи хамылукләу,
Ашъхә шлозыгъәу заушгәфыгъ.

Чәркәсы пщышхор ащ кыращыжыи,
Щәтырә шъхәф цагъәтлысыгъ.
Султан Сәлимы купым фигъази,
Ллым зәрәплтыгъәр къариложыгъ.

«Мы Чәркәсы пщыр типыеу щытми,
Зыллыклә зыри ащ кыфәмыт.

¹ Тәмыр Ланыр – Тамерлан.

Унашъоу фэсшырэм ар къерэдәлуи,
Мысыр хэгъэгум теты фэсшыщт».

Султан Сәлимым кышогъэ псалъэр
Юныс пашэм ыгу рихъыгъ.
Чэркәс пщышхор псаоу къәнәныр
Мы пашэм лъәшәу икIасәщтыгъ.

Юныс пашэм псалъэ къаIихи:
«Ептыми, а лIым ыгъәщIыжъынәп —
Зыщымыхъужъырәм, утыгум ори
Ащ укъыринәу икIыжъыхәнәп.

Ар зилIышIыкIәм ышъхә рипәсәу,
Итхыдә напә тырихыжъынәп.
Шъхә къәнәжъыным ар кIәхъопсыжъәу,
Зы шъхәщә горә тә къытфишIыгъәп.

ЛIы шәнәу мы лIым къыхәмыфагъэ
Къәнагъэ щыIәу зи къәзгъотыгъәп.
Мыщ фәдә лIышхом ипсауныгъэ
ШIуагъэ нәмыкIи къыпыкIыхәнәп».

Туман-Бәир гъэр зэрәхъугъәм
Ымакъэ тыдәкIи земыкIоу щытәп.
Ащ фәдә бланәр Тырку пачъыхъәм
Гъэры фәшIынәу ашIошгъы хъурәп.

Туман-Бәир шыу зәтесәу,
Янә къылъфыгъәу алъытәщтыгъ.
Ащ къытекIони зыри щымыIәу
ЗышIәрә цIыфыр цыгугъыщтыгъ.

«Аубытыгъәми, аIәпыкIыжъыни,
КIәрыкIәу дзәшхо зәхищәжъын.
Султан Сәлимыр ащ рифыжъыни,
Мысыр хэгъәгур шъхәфит хъужъын» —

АIоу, Iомакъэ Мысырым щызекIоу,
Султан Сәлимым къызәхихыгъ.
Гухәлгәу иIәр зәблихъужъынәу,
Къәщыни, зәкIәм ыгу къәкIыгъ.

Султан Сәлимым хэщакІоу иІәр,
Гузажъоу, зәкІәм къыбгъодэхъагъ.
Псаоу къэбгъанэмэ Туман-Бәир,
УкІәгъожын о, ащ къыриІуагъ.

Зиузыр тхьынәу, Султан Сәлим,
Тә отәІожы, умышІәу цытәп:
Цыфәу исыр Мысыр хәгъәгум
Ар пәоу зызакъуи ащ бгъодәкІыщтәп.

Гъәры къәпшІыгъәу ар зәрәщытыр
Цыфы нахьыбәм ашІошгы хъурәп.
Ар о тІупщыжьи, хәгъәгу цыфыр
Гъусә фәхъунышъ, уапәлъәшынәп.

Туман-Бәир, ар Іәхъу-лгъәхъоу
Ямыгъәлгъәгъоу, ашІошгы хъунәп.
Шәфүдә кІапсәр ыпшгә идзагъәу
Ямынәрылгъәгъоу, ар абгынәщтәп.

Султан Сәлимыр лгъәшәу къагъәплгы,
ЗәкІәплгыхъагъәу мыр къариІуагъ:
«Ар Іәхъу-лгъәхъоу къырарәщәкІи,
Нә зиІәу дәсым ар ерәлгъәгъу.

Туман-Бәир сә сІә зәрилгыр
БІә илгыгъәм фитыри сәрәу
А чәркәсы пщыр зәрәфәхыгъәр
Хәти фәрәхъу ар нәрлгъәгъоу».

Ахәм аужкІә унашгә сәшІы:
«Зыуенлә пчгәІум къыращәлІәнәу,
Хәти ылгъәгъоу, дагъәчгъәеншгы,
А чәркәсы пщым ышгъхә палгъәнәу».

Унәшгә пытәу къыдигъәкІыгъәм
ХәщакІоу хәтыр къыгъәчәфыгъ.
Хәйрә къумалыр тетәу Мысырым
Султан Сәлимым ар къыфишІыгъ.

Туман-Бәир унашгәом тетәу,
Каиры кІоцІым щызәращәгъ.
Цыфыбәр гуІәу ыужы итәу
Зыуенлә пчгәІум къыращәлІагъ.

Туман-Бәир ышгъхэкIәубзәу,
ИлIыгъэ нәгуи зәблихъужьыгъәп.
Ылъәпкъы хабзә ащ цигъэзыеу,
Ащ чэтэ чIәгъым «Нан!» циIожьыгъәп.

Ыши ылъакъуи пшгъэхъур ащышхәу,
Ар шгъхәпылгъапIәм кыдащәягъ.
Ышгъхә Iәтыгъәу, иIәр гукIәеу,
КъариIожьынәу кыригъәжъагъ:

«Сә сIәрә слъәрә пшгъэхъур ателъми,
Сыгурә сыпсәрә ар ателъыхәп,
Гухәлгъәу сиIәм сIә лъымысыгъәми,
ШушIән нәмыкIи сыгу илъыгъәп.

Къумаләу тхәтымә тә кыташIагъәр
Лъәпкъыгъэ зиIәм щәрәмыгъупш,
Ежъ зәрәфаеу Мысыр хәгъәгур
ЛъәкIышхо зиIәм ар шIум фәрәщ.

СәрыкIә пстәуми анахы лгъапIәу,
Мысыр хәгъәгум сырипачъыхъ.
Зы мыхъомышIагъэ сә зесымышхәу,
Сырипәцагъәшъ, ошIә, Ялахъ!» —

КъызыщиIоным куохәу цIыфхәр,
Ащ игущыIә зәпагъәугъ:
«Туман-Бәеу, Чәркәс Султаныр
Псаоу щәрәI», — къаIуагъ.

ГуIәрә цIыфмә шгъхәщә къафишIәу;
«Бәу сышгъуфәраз, Тхъар разә шгъуфәхъу,
Щәхъид хъугъәмә Тхъам шIу афешIи,
Ыужыпкъә мафә сәри сышгъуфәхъу».

Пщышхо ныбжыкIәм ар къариIожьи,
Щәфыдә кIапсәр ыпшгъә радзагъ.
Зыуенлә пчъашгъхәм щыдагъәчъаи,
Аужырә пачъыхъәм ышгъхә палгъагъ.

Непә къәсыфә зәпыу имыIәу,
Пчъашгъхәм ынәпси ащ фыкIегъәкIы.
БләкIырә цIыфым зыфәмыщыIәу,
Гур ыгъәузәу хегъәщәтыкIы.

?

1. Мы поэмэу Клубэ Щэбан бэшлагэу ытхыгээр адыгэмэ яхышгэе шыщ нэклубгэу Мысырым (Египтым) адыгэмэ е, поэмэм итекст кыизэриорэм тетэу, черкесмэ тетыгээр шырылэу зыщытыгэе лээхъаныр ары кыизтегушылэрэр. Ащ кыыклэлыкылоу литературэм илофыгэохэм япхыгэу мыщ фэдэ упчлэ ищыклагэ: сьд фэдэ тема мы произведениер кыизтегушылэрэр?

2. Сьд фэдэ хьугэе-шлагэа поэмэм кыыуатэрэм, кыыгэеагээрэм льяпсэу, лэуытыплэу фэжьугээр?

3. Хэта а хьугэе-шлагэем ипчэгу итхэм, хэлажэехэрэм ащыщэу анахь кыыхэщэу авторым поэмэм кыыцигэеагээрэр?

4. Поэмэм льяпсэу фэжьугэе хьугэе-шлагэем ыклоцл лэныкыуитлу, клочитлу, дзитлу шызэпэуцух. Ахэмэ пащэу ялэхэм яобраз, яцлыфыгэешэн гьэпсыклэ кыизэуихыным фэшл Клубэ Щэбан амал зэфэшхьафхэр егьэфедэх: а) Туман-Бэим пшээрлыгэу Мысыр хэгэегум илышхьэмэ кыыфашыгээр, лэнэтлэшхоу кыыфагэешшошагээр лыгээрэ лэдэбныгээрэ хэлэу ыгээцэклэным, шхьащытхьужыгэе кыызхимыгээфэным зэрэпылыр; б) Султан Сэлимым зышлошыжэу, ыбгэе кыыригэеклэу, зэклэри ыгээщынэнхэ шлошлэу, зигэеагэу, зыщытхьужэу зэрэеклорэр (тхылыгэу Туман-Бэим кыыфитхыгэем изакьоми, ар нафэ кээхэу). Арэу зэрэщытыр а тхылым нэмыклэу кэззыгээнэфэрэ чыплэхэм Туман-Бэими Сэлимыми афэгэехьыгэу поэмэм хэтхэр зэпэжьугэуцухэу кыыхэжьугэеших.

5. Туман-Бэим кыытегушылээ, а дзэпэцэшхом илоф кыызыщымыкыгэе чыплэм ащ ыгу ихьыкырэр авторым лээшэу клигэтхэу, кыыхигэещэу, ыналэ тетэу кыегэеагэе. Сыда арэу ащ зыклишыгээр? Игукьао, ишхьакло инэу зэлэштагэу зэрэщытыр е, нэмыклэу кьапломэ, драматическэ чыплэу зерыфагээр нахь лупклэу, нэрлээгэу, куоу кыыгэеагэеоным фэшла хьауми Туман-Бэим лыгэе хэмылыгэу, ыгу махэу кыыло шлоигэу, ащ фэдэ кыыригэеклэу ара?

6. Сыда Туман-Бэим илоф кыымыкыныр кыызхэкыгэем ехьылагэу еж пшышхоми авторми кьалорэр? А чыплэр текстым кыыхэжьугэе.

7. Джьы поэмэр зэрэтхыгэе жанрэм фэгэехьыгэе упчл: арэу лэпкыым ихьышгэе шыщ хьугэе-шлагэем кыытегушылэу тхыгэе поэмэм тауцтэу уеджэцта?

8. Шьузщымыгэозэ гушылэхэу поэмэм кыыхафэхэрэр кыыхэштхыкыли, гушылалэхэмклэ кыызэхэшьуф, зэжьугэашлэ, шьуитетрадхэм адашьутх.

п

9. Адыгэхэм Мысырым тетыгэо зыщалыгыгэе лээхъаным ехьылагэу тиггэзетхэм, журналэу «Зэкьошныгэем» е тхыль шхьафэу «Адыгэ мамлюкхэр» зыфилорэм кыыхаутыгэе материалхэмклэ, Интернетыри жьугээфедэээ мы темэм нахь куоу зыщыжьугэегуаз. Мыщ ехьылагэу проект кээшьушл. Клубэ Щэбан итхылыгэу 1993-рэ ильэсым Мыекьуапэ кыыщыдэклыгэу адыгэ мамлюкмэ яхьылэгэе нэмыклэ поэмэхэр зьдэтми зыщыжьугэегуаз.

ШАХЪОМ ИОРЭД

Гээмэфэ чэщэуи чэщы мэзагьори

Мэзэгэо цышхьыри, ей.

Кьоджэ шэхьогьоуи сэ сызыпэтыр

Сыухьумэныри сэ сипшгэрылгыри, ей.

Ж ь ы у: Къоджэ шэхъогъоуи сэ сызыпэтыр
Сыухъумэныри сэ сипшгэрылгыри, ей.

Мэзэгъо чэщыми ичэщ осэпсыри
Жъуагъом пэшлэтыри, ей.
Шэу сызыпэтымэ сащыгушлуклызэ,
Мэзэгъо чэщыри сэрым сэгъаклори, ей.

Ж ь ы у: Шэу сызыпэтымэ сащыгушлуклызэ,
Мэзэгъо чэщыри сэрым сэгъаклори, ей.

Къоджэ шэхъогъуми шыклэу ахэтыхэр
Зэрэгъэчэфыри, ей.
Сэ сиорэдыри чэфэу кыыхаздзэмэ,
Мы чэщы бзыухэр кыызэлъежъыури, ей.

Ж ь ы у: Сэ сиорэдыри чэфэу кыыхаздзэмэ,
Мы чэщы бзыухэр кыызэлъежъыури, ей.

Сигъочэгыеуи блэнашъхэм фэдэр
Шхогум рэджэгури, ей.
Сэ зызгэджэгуклэ, сигъочэгыеми
Сикласэу Нагъор сыгум къегъэклыри, ей.

Ж ь ы у: Сэ зызгэджэгуклэ, сигъочэгыеми
Сикласэу Нагъор сыгум къегъэклыри, ей.

Пщыплэм секлужьмэ, сиклэкло шлуцлэри
Синэклурыхъори, ей.
Ощхэу тырипхэрэм ськлэдэлуклызэ,
Сикласэу Нагъори санэлу къетаджэри, ей.

Ж ь ы у: Ощхэу тырипхэрэм ськлэдэлуклызэ,
Сикласэу Нагъори санэлу къетаджэри, ей.

Ллэшлэгъуныкъоми сикласэу Нагъор
Сымылгэгъугъэуи, ей.
Сызыдэхъажьыклэ силгэгъуклэщтыр
Сынэгу клэтэуи кыеспэшлэшыхъэри, ей.

Ж ь ы у: Сызыдэхъажьыклэ силгэгъуклэщтыр
Сынэгу клэтэуи кыеспэшлэшыхъэри, ей.

Сикласэу дахэуи зынэхэр нагъор
Сыгум кыызыклыклэ, ей.

БгъэкIэ сыхэлъэуи сынэ зэтелъэу
ГукIэ сыхъеплъэуи уахътэ къысэкIури, ей.

Ж ь ы у: БгъэкIэ сыхэлъэуи сынэ зэтелъэу
ГукIэ сыхъеплъэуи уахътэ къысэкIури, ей.

Илъэсы пчъагъэми симылъэгъугъэу
Сибыны кIасэхи, ей.

Шъо сыхъышгултыхъумэ, гукIэ зысплтыхъэээ,
Шэхъо оредыри сэ къышгъуфэсIори, ей.

Ж ь ы у: Шъо сыхъышгултыхъумэ, гукIэ зысплтыхъэээ,
Шэхъо оредыри сэ къышгъуфэсIори, ей.

ШАХЪОМ ИОРЭД ЕХЫЛІАГЪ

Мы усэ-орэдыр Хэгъэгу зоошхом ыпэкIэ цIэрыIо дэдэу, адыгэ пстэуми къызэдалоу шытыгъ. ЕджалIэхэм ащызэрагъашIэщтыгъэ, ансамблым къылощтыгъ, радиомкIэ къат зэпытэу, адыгэхэм ячыналъэ шылу зэпытыщтыгъ. Реджэнхэу тхылхэми, оредхэм ятхылхэми къадахъэщтыгъ. Нахьыжхэм а оредыр ащыгъупшэжыгъэп джыри, къарамыгъэложьэу шытыгъэ нахь мышIэми. Арэуцтэу оредыр гум лъыIэсэу, къинэжьэу, къызэрыкIоу, лирическэу авторым ытхыгъагъ.

Ау къэлэгъэн фаер, а апэрэ оредэу, текстэу ащыгъум шылагъэмрэ Америкэу ар иаужырэ сыхъатым нэсыфэ зыдэщылагъэм джы къыращыжыи къыхаутыжыгъэмрэ зтекIыхэу зэрэщытыр ары. Арэу зэрэхъугъэм лъапсэ иIэу щыт. ИчыIыгу, ихэку имысыжъэу, кыгъээзэжъынми шымыгугъыжыыхэу идунае ыгъаклоу зыщэт илъэсхэм адэжь зыгъэгумэкIырэ гупшысэхэу зыхэтыгъэхэр иусэхэм, поэмэхэм, оредхэм игъэкIотыгъэу къащылIуатэщтыгъэ.

ЫпэкIэ ытхыгъагъэхэми а гупшысэр апыдзагъэу е ахэдзагъэу къащигъэлъагъоштыгъ. Джары «Шахъом иорэди» къехъуллагъэр: арэу цыфмэ злъашIэу, шы альэгъоу шытыгъэ текстыр ышти, ащ пьдзэ кыфишыжыыгъ, чыпIэу зэрытым ыгу ихъыкIыхэрэм ялытыгъэу, ахэмэ япхыгъэу. Ащ лирикэм ылъэныкъокIэ усэ-орэдыр инэу къегъэлъэшы, шахъом ыгу щыхъэрэ-щышIэхэр нахь куу къешIых, ыгу зыгъэузырэм нахь лъегъэлэсы.



1. Усэ-орэдым итекст шъугу етыгъэу шукъедж. ЕтIанэ ащ иформэ (игъэпсыкIэ шъуашэ) шъулыплъ. Строфа пэпчэ зы пкъыгъо зэфэдэу къахэщы. Ар псынклэу къыхэжъугъэщыщт мы упчIэм зыфиорэр жъугъэцакIэмэ: сьд фэдэ кIэуха я 2-рэ ыкIи я 4-рэ сатырхэм яIэр (строфа пстэуми шъуяплъ). Жъыур зэрыгъэпсыгъэми шъуеплъ.

2. Мыщ ыужыкIэ, кIэлэеджакIохэр, гъэцэкIэн гъэшIэгъон шъуапашъхэ къетаджэ: ыпэрэ текстым ыужыкIэ пьдзэ фишыжыыгъ зыфэсIуагъэм шъулыыхъони,

ар кыыхэжыугъэщыни, ащ шъхъафэу шыукъеджэни, адрэ ыпэрэ сатырхэмрэ мыдрэхэмрэ зэрээтекыхэрэм шыулыплъэнэу.

3. Уахътэмкн ахэр зэрээтекыхэрэр лъэшэу лупкэу авторым кыегъэлыагъо. Ар кыызэригъэлыэгъорэ гушылэхэр сьд фэдэхэ? — ахэр кыыхэжыугъэщых. Лирическа героим ыгу ихыкыхэрэр а пычыгъуитлум зэфэдэу кыащегъэлыагъуа хъауми ахэр зетекыха?

АЩКЪЭНЭ ИСМАХЫЛ (1911—1937)

Къуаджэу Адэмые 1911-рэ илъэсым кыышыхыугъ, кълэегъаджэщтыгъэ. Хэгъэгу зеошхоу 1941—1945-рэ илъэсхэм шылагъэм ыпэклэ тхэкло кълэл чанхэу, лэпэласэхэу тилитературэ зигъогу кыыхэзыщагъэхэм Ащкъэнэ Исмахыли ащыщыгъ. Ежъ иунэе рассказхэр ытхыгъагъэх: «Иляс» (1929 иль.), «Тыгъэр кыкыоклы» (1934 иль.). Урыс драматург инэу А.Н. Островскэм ипесэу «Тыгъужхэмрэ мэлхэмрэ», Р. Киплинг итхылъэу «Рикки-тикки-тави» зыфиохэрэр урысыбзэм тыхыгъэу зэридзэккыгъэх. А.С. Пушкиным ехылагъэу статья гъэшлэгъони ытхыгъ. Критикэми ишыпккъэу хэлажэщтыгъэ. Литературэм реджэнхэу тхылыи зэхигъэуцуагъ (1933). Лажъэу илагъэр цыф ымышлэу 1937 илъэсым тыхэгъэгу репрессииешхоу шылагъэм хэклодагъ. Джаш цызэпыутынэу хыугъэ Ащкъанэм итворчествэ.



ИЛЯС

Рассказ

Илъэс пшлкъуиубл нахыбэ сыныбжыгъэп, шахъо сыкыи-кыжыгъэу лъэшэу сыпшъыгъэу, уаеи сигъэшъугъэу джэны-кыуашъхъэм сьдэсызэ, тьнэ «хыаклэщым ланэр хыи» ылуи, лэнэшлыгъэу цытыр садэжъ кыыгъэклотагъ. Бжыхъэу, чылыэу, оцх тлэклуи кыещхэу, псынжъэу, шлунклэу цытыгъ, ахъшам ужыти.

Сэ машлэм лъэшэу сигъэубэлэрэгъэу, слъакъо ятлэу тегъухагъэр кыитестхыжыэу сыщысыти, тьнэ кылыуагъэр зызэхэсэхым, мо чылыэм сызэрэхэхъан фаер сыгу кыызэккым, скышъоц тэджыгъэ. Ащ лъэшэу сыгуклэ сыкыигъэгубжи, слъэхъомбэшхо ятлэу телъым сетхъуи кызытесэтхъым, цыр кыдыстхыи, сфэмыщылэжъэу сыкыэкууагъ. Къысщышлыгъэр ымышлэу, тьнэ кыысэплъыи зэхъум, а нэплъэгъум сигъэуккыти, плъыжыи сынэгу кыызэрэхъугъэр кыэсшлагъ.

Ау шлэх дэдэу гу кызылэпысшахыжы, тынэ зыкьесымыгыашлэмэ сшлоигъоти, нэгъэуплэлэгъу ифэн фэдиз блэкыгыгагъэпщтын «Ахьмэд ерэхь» кызысэлөм.

А гущыитлоу кьэсгуагъмклэ, Іанэр сымыхы сшлоигъоти, ащ пае сыкьэкууи, сшынахыкІэ Ахьмэд езгъэхьымэ сшлоигъо фэдэу тынэ шлозгъэшлыгъ, сымыхынынэ сыгу имылгыххэзэ.

Блэкыгъэм кьэгъэзэжъ илэп (тынэ ыгу хэсымыгыэкІыным пае Іанэр схьымэ сшлоигъуагъ), ау сгуагъэр слогъахэти, сымыхышъо кызытезгыауи, слъакъо нахь сыфэсакъэу сеплэжъэжъызэ сытІысыжыгъ, сыгукІэ зэ кысэлъэлужьымэ схьын слөу.

Зэ кысэлъэлужьыным сыгукІэ сыкьыгъэчэфэу сыщысзэ, сшынахыжъ кыздизыгъэр сымышлэу пытым кыихыагъ. «Къэшъощэфа сэлө! Мы Іанэр сыдэу кьэжъугъэгужъора?» — ылуи кьэупчІагъ.

— Сэщ пай кьэнахэрэп, Іанэр хьазыр, зыхьын щыІэп нахь, — ыгуагъ тынэ ыитІу ыпчанэ итэу.

— Да мы щысым илажъэр? — ылуи етІани кьэупчІагъ сшынахыжъ, сэ Іапэ кысѳишІызэ.

Тынэ кьэлогъу исымыгыафэу, сэ зэкІэм кызылуспхъоти, «Моцтэу сылпапцІэу, олахьэ, хьакІэмэ сахэмыхьан», — сгуагъэ, слъакъо сеплгыжызэ.

«Алахь-алахь, о лы кьабзэр, лъапцІэу узекІона, ащыгъум, а тхьэр о бгъэпцІагъэ», — щхыпцІызэ кызысэлөм, сэ гугъу селІыгъэп, симыгыахынкІэ сыгугъи.

«Тэджыгъэп джыри, чэт нэшъу плонэу, мэупхээ щыс нахь», — ылуи кызыстекуом, кызыэрэгубжыгъэр кьэсшІагъ. Ау зэзгъэшІапэмэ сшлоигъу плонэу, сшъхьэ кьэсІэти ынэгу сыкьызыкІаплгъэм, ынапшІэ зэхэгъэуагъэу, ынэпцэшхо Іужъумэ ынэ шхъонтІитІур, пчыкІэм фэдэу кьахэджэгукІыхэу, ежыри кысэкІуалІэу зысэлъэгъум, кызыэрэсэоцтыр сшІи сыкьызыщылъэти, шлэхэу Іанэм сечъалІи, спхъуати есхыжыагъ, Іанэр сІыгъы хъумэ, уапІэ зэрымІэжыыр сэшІэти.

Слъэкъо гъушгыжыгъэхэр пчъэшъхьалум себакъуи псынжъым зыхэсэгъэуцохэм, слъэхъомбэ тІуакІэмэ етІэ цІынэ чыІэр кьадифэу, блэхэр кьадэшых плонэу зэхъум, скІышъоц кьэтэджи, чыІэлІэ бжыдзэр скІыбышъо рычъагъ. Ащ фэдиз гүмэкІыгъо сызэрэхидзагъэр лъэшэу сшынахыжъ жъалымагъэу фэслъэгъуи, а лъэхъаным ащ сыфырикъун слъэкІынэу сыкьичъынкІэ сшІагъэмэ, зыпэ кьэсымыштэн щыІагъэпщтын.

Ау сә сыгу щышІәрәм пымылҕәу, ежъ ыгу илҕыр сәрыкІә ыгҕәцәкІагъ — Іанәр сигҕәхыгыҕә. А лҕәхҕаным нахыжҕыым уемыдәІун плҕәкІыщтыгыҕәп, уянә зыкҕемыгыҕәлҕфын зәрәмылҕәкІыщтым фәдәу. ХҕәкІәщәу сызәрыхыагҕәм тутын Іугҕор пцәгҕошхом фәдәу итәу, лҕыжҕәу исымә орәдыжҕәу кҕәлорәм дәпкҕхәр кҕыгыҕәгырзәу сахахы, Іанәр згҕәуцуи, ІәплҕәкІәу пылҕагҕәр кҕыпысыхи, спшҕә кҕесыдзәкІи, ләджәнри кҕумгҕанри кҕәспштагҕәх. ЕтІанә лҕыжҕ хҕәкІитІумә яз секІолІагъ зезгҕәтхҕәкІынәу, ау ащ тигҕунәгҕу лҕыжҕыым Іапә фишІыгҕ, ар анахыжҕыти щысмә. Ащ сызекІуалІәм, орәдыр цигҕәти, хҕәкІәу ләджән-кҕумгҕаныр кҕыІусәзгҕәхыжыгыҕәм кҕеплҕи: «Да адә, зызфәмытхҕәкІыгҕәр, зытхҕәкІыба!» — кҕыриІуагҕ. — Хҕәу, зытхҕәкІ, зытхҕәкІ о, зи щышІынәп!» — ыІуи, ащ тетәу сыкҕекІокІызә яззгҕәтхҕәкІи, Іанәм хҕураеу кҕетІысәкІыгҕәх.

«Хҕусенә сыд ищыІакІ джы, сыдәу кҕыдәмыкІыжыыхәра, жҕы дәдә хҕугҕәмә спІәрәп нахъ» аІоу, зым зыр джаущтәу кІәуп-чІәжызә, ащ нахәрә хҕатә амыІозә шхагҕәх. Шхәныр заурым, апәрәм фәдәу нахыжҕыым кҕыщыкІәдзагҕәу нахыкІәмкІә сыкІәкІыжыәу етІани яззгҕәтхҕәкІыжыи Іанәр схыжыгыҕә. «Алахыым мылҕфәжыи ешІ пшҕашҕә кҕәзымылҕфыгҕәр» сІоу сыхҕуанәзә, хҕәкІәщым етІани сыкІожыгыҕ, джәхашҕор кҕәспхҕәнкІыжыынәу. СиІоф зысәгҕәцәкІахәми сыкҕи-кІыжыынкІә зәрәспІын спІагҕәп зи сәц пәмыкІ унагҕом щыщи щымыщи кІалә итәпти, пкҕәужыер пытәу сыубыти, сІәлҕәныкҕо спчанә итәу, слҕәкҕо лҕәныкҕуи адрә лҕәныкҕом кҕытедзагҕәу сыуцугҕ, сыгукІә спынахыжыәу шымә ахәтыр хҕәкІәщым кҕихыажыымә сә пытым сыкІожыын сІуи.

Лҕыжҕмә зи кҕәмыІоу тІәкІурә цысыгыҕәх, етІанә тигҕунәгҕу лҕыжҕыым ымакҕә кҕылҕәкІи, мырәущтәу кҕыІуагҕ:

— О, шҕо купыр, шҕугу кІодыгҕәмә спІәрәп нахъ, доу зи кҕәшҕумыІора?

— Тыгу кІодыгҕахәп, тхҕам ыІомә зи тыгу зыгҕәкІодын джырәкІә щыІәп, кҕәтІон тшІәрәп нахъ, — ыІуи лҕыжҕ хҕәкІитІумә яхазә зеІом, мыдрәр лҕәшәу луләм кІәшҕуи, Іугҕо коргышхо ыжә кҕыдитІупщи, «ащыгҕум, жҕы хҕурәр тхыдәІуат аІуагҕ, ау сә мытхыдәу ыкІи мыпшысәу гущыІә заулә кҕышҕуфәсІон» ыІуи, кҕыригҕәжыагҕ:

— Бжыхыәм зихҕожыгыҕәу, кІымәфә чәц мезагҕо, цІыфхәр зәужә гупсәфыжыгыҕәу, ххәхыагҕу макҕә пәмыкІ кҕәмыІоу,

макъяу къялурэм мэзышхор кышпэджэжъяу шытыгъ Мосэ ыкшо Илясэ ишыуанэ зэтырилъхыи, цыф ымышлэу цагум дэклошъи, зекло зежъэм. Илясэ клэлэ нэгүф, клэлэ ищыгъяу, ыбг псыгъяу, ыпллэлухэр шъяуамбгъяу, ылапшъэхэр гъумэу, ыпэ тэрэз къягъэщыгъашъяу, ылушлэ пъяуаклэхэр зылушхыпцлыкыхэклэ, цэ жъгъэй фыжыбзэхэр къялыдыхэу, ынэ шхъонтлитлум яплъэгъу пшъашъэхэр хигъэщэтыклэу, ышъо мастэклэ унэсымэ, лъыр кьиутхын плонэу, псынклэу зеклоу, къяшъо хъумэ, ицыаклэ жъым зэрихъяу шытыгъ.

Ишы чэмыди, хъэджашъом фэдэу ищыгъяу, шхолум ео зэпытэу, къямыщ зилъэгъуклэ клэпклэу, уеуу ыгу хэбгъаклымэ, члым шыземычъяу, быбыни ошъяуапщэм ухихъан плонэу чъэ хъумэ, ысэкурэ ыклэрэ тлыргъохыхэу жъым зэрихъэхэу, чэщ шлунклым хахъэмэ ышъоклэ шыщ хъоу, чэщ мэзагъом ныбжыкъяу фэдэу зеклоштыгъэ.

Илясэ ежъ къягъэшлагъэм нахъыбэм шы-онэ зэтемыхэу, а шымрэ лашэмрэ нахърэ шъэфэгъуи шъэогъуи тыдэ кломи имылэу, мээ лапчъэхэмрэ гъэхъунэхэмрэ иунэхэу, уц шхъонтлэ клырыр идэнэ ошэкурэу, уанэр иплэшъхъагъэу, клактор итехъонэу — джары иллыгъэпсыклэщтыгъэр. Иллыгъэ гъэблэшхо илэзэ-пытыгъ, сыдигъокли чыылэми фабэми зыхафэрэр ыщылэу, мыллыгъэнчъяу шытыти, цыфмэ цларыло ахэхъухъэгъагъ. Ежъ мылэкъолэшэу фэкъолыштыгъ, пшы-оркъхэр лыгъэмклэ къяенэкъокъухэу, ау ахэр ыпшъэ ыгъаклохэщтыгъэпти, агуклэ къяепыиштыгъэх. Ахэмэ цыф зэхэдз зэрашлырэр шлоделагъэу, ыгуклэ лъэшэу адэхъащхэу, клэнэклэлъэ гушылэу ежъ пай загъорэ къяшлыхэрэми нэплъэгъу аримытэу, ытхъаклумэ римыгъахъяу шытыгъ.

Чылэу зыдэсым шыщ фэкъолл-пшылхэр Илясэ рыпагэхэу, ар ягушлуагъоу, янасыпэу шытыгъ. Ахэмэ къяблэклырэ пшы-оркъхэми сыд фэдизэу аубыми, иллыгъэ къяогъум къяуалъхъан алъэкыштыгъэп, «чан хъам къялтфыгъэр» алоштыгъ.

Шыу джэгу шылэу Илясэ ичэмыдэ тесэу захахъэклэ, пшы-оркъяу къяшэсыгъэхэр зэкъохъажыыхэти зэрэгъэулушыштыгъэх, «амал илэмэ шъор лэклэшъумыгъахъ» аоти. Ау, алуагъэр нахъыбэмклэ афэмыгъэцэклэжъяу, Илясэ шъор къяхихыти, пшы Талъэустэнэу зыпхъу Дэхэзаклэ ихъатырклэ (чылэм зынахъ дахэ дэмысыгъэм) зицагу, цыф шъо ыхъымэ зыдихъыштыгъэм, мыдрэм блихыти, Дэхэзаклэ клэсэныр ылыгъэу къякклэлышлэзэ, ягъунэгъу шъяузабэм ипшъашъэ фикхыштыгъэ. Илясэ ащ фэдэу

шъор зыщыблихырэм, пщы Талъэустэным ыпхъу ДэхэзакIэ ышъо пызыгъэу унэм ихъажьыти, джэхашъор къырикIукIызэ, «сыдэу тхъамыкIагъуа сэ сызыхэтыр, шIу слъэгъурэ закъом ыгу къысфилгъыр сшIэрэп, шIу сыкъелъэгъумэ, сыда мы шъор сэ зблихэу тигъунэгъу шъузабэм дэжъ зыфихъырэр, ащ ипшгъашгэ шIу елъэгъу сIонти, ипхъорэлъф» ыIоу, ынэпсхэри загъорэ къыкIэтэкъоу, ыIитIу «кIыкъ» къаригъаIоу, сыхъат фэдизэ изакъоу гущыIэзэ ыхъыщтыгъ.

Илясэ ДэхэзакIэ шIу ымылъэгъоу щытыгъэп, ау ар шIуиушгъэфыщтыгъ.

Илясэ ятэжъ пщы Талъэустэным иаталыкъэу щытыти, унэгъуитIур зэхэмыхъэу щытыгъэп. ЗэцIыкIум ДэхэзакIэдхэм адэжъы кIозэпытэу, ДэхэзакIи Илясэ пэмыкIырэ джэгогъу имыIэу, зэпэблагъэ зэпытхэзэ, тIури къызэдэтэджыгъэх. Арыти, тIуми зыдамышIэжъызэ, шIу зэрэлъэгъугъэх. Илъэс пшIыкIуй аныбжъэу зэхъухэм, шIулъэгъуныгъэ гущыIэхэр ажэмэ къадэкIыхэмэ ашIоигъоу, ау укIытэм къыхэкIыкIэ зи зэраIон тIуми амылъэкIызэ, илъэсищ фэдиз кIуагъэ. А илъэсищым ДэхэзакIэ ишIулъэгъуныгъэ нахъ хэхъозэпытэу, джыри ежъыри нахъ дахэ хъугъэ: ынэхэр нагъо, ынапцэхэр тхыгъэм фэдэх, ыпэ тэрэз дэкъыегъашъо, ышгъац тIыргъоу, цундым фэдэу шIуцIэу, къызыритIупщэхыкIэ ыпхэкIы къыблэкIэу, ыпкыкIэ ищыгъэу, къоданэу, чы цIынэм фэдэу щынтIэу, ышгъокIэ фыжъэу щытыгъ. А илъэсищым Иляси иакъыл нахъ къэкIуагъэу, ыгукIи зэхъокIыгъэу хъугъэ: пщымэ яжгъалымагъэ япщылIхэмкIэ ылъэгъоу, пщыхэр Урысыеу адыгэхэм къязорэм зэрэгуахъэхэрэр зельэгъум, пщы-оркъ зыфэпIощтмэ гу чыIэ афишIыгъ.

Апэ Илясэ укIытэти ДэхэзакIэ шIу зэрилъэгъурэр шгъаихы фимышIыщтыгъэмэ, джы укIытэр IэкIыбы хъуи, ащ ычIыпIэ лъэпкъ шгъаакIор къиуцуагъ. Джы риIонкIи фэагъэп, шIу ылъэгъункIи ылъэкIымэ фэежъыгъэп ДэхэзакIэ пщым зэрипхъум пае. А илъэсищым ыуж Илясэ нахъыпэм бэрэ ДэхэзакIэ дэжъ зэрэкIощтыгъэм фэдэу мыкIожъэу, зэгъо дэдэрэ Iоф иIэмэ кIоу, ыгукIэ зэнэкъокъужъэу, шIулъэгъуныгъэр ыгу рифымэ шIоигъоу фежъагъ. Ау сыд фэдизэу зэбэныжъэу, ыгу ыгъэIорышIэмэ шIоигъоу, ДэхэзакIэ ыгу къымыгъэкIымэ шIоигъоу пылгъыми, псы фалIэ лIэрэм псы ыгу къызэрэкIырэм фэдэу, шIулъэгъуныгъэу зэбэн зэпытэу, ау зытекIон

ымыльэкIырэм ыгу кыышIуигъэкIыщтыгъ ДэхэзакIэ. Лъэккъ шъхъакIомрэ шIулъэгъуныгъэмрэ Илясэ ыгу щызэбэныщтыгъэх.

Илясэрэ ДэхэзакIэрэ яшIулъэгъуныгъэхэр зызэпэпщэчыкIэ, ДэхэзакIэ ишIулъэгъуныгъэ нахъ лъэшыгъ, мыдрэми ащ кыыщигъэкIэрэ шIагъо щыIагъэп, ау ар нахъ фэгучыIэщтыгъ, нахъ зэнэкъокъужьюу щытыгъ, ыгу шъхъафит дэдэу ышIыщтыгъэпти.

* * *

Зы мафэ горэм Илясэ, нахъыпэкIи зэришIыщтыгъэм фэдэу, шъор зыблехым, ДэхэзакIэ Iэгум дэтыти, кыызелъэгъум, хэбзэжъыти, унэм ихъажъи гупшысэу тIысыгъэ. ТIэкIурэышъхъэ еуфэхыгъэу, ынэхэр упIыцIагъэу егупшысэу щыси, етIанэ «да Илясэ сызыкIыщыукIытахэрэр?! ЕсIон шIу зэрэслъэгъурэр, ежъыри шIу селъэгъун фае, кыысиIонкIэ мэкIытэ нахъ. ШIу сыкъилъэгъу закъоу сэрэши сяни-сяти дунаим сыкъэзыубытын тетэп», — ыIуи, етIани янэ-ятэмэ ягупшысэу фежъэжыгъ. Илясэ шIу къелъэгъуми, янэ-ятэмэ алъэкIэу зэрэдамыгъэкIощтым кыыгъэгубжыгъэу кыызыщыхъушъути, ыIэбжымитIу зэчIэ-лъэу ыцэхэр «шкъышкъышкъ» ыIоу зэригъэшхызэ, «ащ шIу сыкъилъэгъоу кыычIэрэкIи нахъыбэ сыфаеп, хэт сишIулъэгъуныгъэ шъхъафитыджэ зышIын зылъэкIыщтыр, мо бзыумэ афэдэу, сишIулъэгъуныгъэ шъхъафитын фае» ыIуагъ шъхъангъупчъэм иплъэу бзыоу джэгурэмэ Iапэ афишIызэ, псыхъоу зи Iэпэо-лъэпао кыызыфэмыхъоу, шъхъафитэу чъэрэм фэдэн фае, «Илясэ кыызыкIокIэ, зэужэ есIощт» ыIуагъ джэхашъом лъакъокIэ тепкIэу ыкIи лъэш хъазырэу куозэ.

Алъэхъаным ДэхэзакIэ къарыушхо иIэкIэ зыщэгугъыжъыти, янэ-ятэмэ апкыы кыыкIыкIэ Илясэ дэмыкIомэ, ежъхэмэ зыфаIорэ хъан-пщымэ афыдэмыкIонэу морад ышIи, моуцтэу ыIуагъ:

СишIулъэгъуныгъэ гъунэ имыI,
Iахылэу сиIэмэ ар япсэхэх.
Хымэ Илясэм ар икъурмэн,
НитIоу ащ иIэмэ сэ саушхъухъ,
Хъан-пщы зыфашъуIорэмэ сафэмыях.

Джа сIуагъэр зэхэшъухыгъэба? Ащ сытекIыщтэп, зэхэшъумыхырэми сэ силажъэп», — ыIоу янэ-ятэу зыдэщыIэ ымышIэрэмэ лъэшэу атегушхухъагъэу адэгущыIэ шIошIызэ,

зэкIэм «Илясэ шIу сыкIимылъэггукIомэ, сыд сшIэщта?» — ыIуи, ыгукIэ пIэкIорым гыызэ ифагъ. Ечэндуж хъугъэу тыгъэр тIысыжыщтыгъэ, ДэхэзакIэ зигъэггукIыгъэу шъхъангъупчъэм ышъхъэкъыригъэщыгъэу, ыIэнтэггухэр шъхъангъупчъашъхъэм тегъэIагъэхэу, ыIитIу азфагу кыдэплъэу, урамым кыитеплъэу, Илясэ егупшысэу, «ЕIошт шIу зэрэслъэггурэр, еIошт» ыIоу, ыгу «тыр-тыр» макъэу кыпыIукIырэм кIэдэлужъэу, ащи еIу кыыреIо шIошIэу зыщэтэм, Илясэ ишы иныбэпххэу шъозэбэным щызэпатхыгъэхэр кыщызэпедэжых ыIозэ, шъор зыфихыгъэ ятэшыпхъум дэжъ кыщыгужъуагъэу, а лъэхъэнэ дэдэу ДэхэзакIэ шъхъангъупчъэм зыIутыгъэм, урамым кыырыкIожыщтыгъ. ДэхэзакIэ ыIитIоу, ыжэпкIымэ акIэгъэкъуагъэхэм, ынэгу лэу телъыр кыдафыягъэу, ахэмэ ынэхэр эжъу къашIыгъэу, ышъхъэу гыным ыгъэузыгъэр пчыкъашъхъэ жы чыIэтагъэу къепщэрэм кыыгъэу чыIатэу, ар ежъ гуапэ щыхъоу, зэгупшысэщтыгъэми егупшысэу щытызэ, зэкIэм Илясэ кыкIъоуи блэкIэу зелъэггум, мастэкIэ кыыхэпыджагъэхэм фэдэу, кълъати, ежъ кьеIо ыIоу зыдимышIэжъэу «Иляс, Иля-я-ас, мо зэ кIакIо!» — ыIуи еджагъ. ЕтIанэ шъхъангъупчъэм кыIухъушъути, ышIагъэр ежыри тэрэзу ымышIэу, ау ыгукIэ зы хъайнэпагъэ горэ кыызэрехъулIагъэр зыдишIэжъ фэдэу нэпсыр фэмыгубытыжъэу пIэкIорым зыридзагъ. Иляс къеджагъэм дэжъ кIощтымэ-мыкIощтымэ ымышIэу тIэкIурэ егупшыси, етIанэ «цIыфыр кызыгуаджэкIэ, уиукIыщтми укIон фае» аIо, арэу зыхъукIэ, сыкIон ыIуи, кыытыригъази цагум дэхъагъ. Унэм ихъи ДэхэзакIэ гъэу зелъэггум, лъэшэу ыгъэшIагъозэ еупчIыгъ: «Сыда узыфэггурэр, угу хэзыгъэкIыгъэ щыIа?» — Илясэ ымакъэ ДэхэзакIэ зызэхехым, пIэкIорым кыитIысхыи, хэщэтыкIызэ, ыIитIу Илясэ дэжъкIэ кыщцэу, кызыэрищалIэмэ шIоиггъу пIонэу, ынэ нэку-нэпсхэр кыкIотхэу Илясэ къеплгъэ, «Иляс, Иля-аяс, Иляс, емыкIу кыысфэмышI, зэужэ сыгу дэшгухъагъэр кыыпфисIотыкIыщт, сфэщыIэжыщтэп ащ нахъыбэрэ, сыгу кыыпфилъыр сыжэ кыысшIуеIо. Иляс, ощ пэмыкIрэ цIыф дунаем тетэп тхъагъорэ насыпрэ сэ кIэрызгъотэнэу, ары сыгу мэшIошхо кыыщызыIэтыгъэр, оры сэ шIу слъэггъоу дунаим тетыр, о шIу сыкIэплъэггумэ, уишIулъэггуныгъэ, гъэтхэпэ тыгъэм фэдэу, сыгу кыыгъэфэбэщт, шIу сыкIэлъэггъу закъуи машIом упахъэми сыкIыбдыпэхъан, чIымэ агъунэ укIоми сыкIыбдэкIон, сыд фэдиз кыин ухафэу пщыIэми кыыбдэсщыIэнкIэ сыхъазыр, угу

кысфильыр кысау, кьаю, кьаю шлэхэу, кьаю гуцэба!..» — ыуи, гыизэ, ышхьэ риуфэхи шхьантэм зытыриуубагъ.

Илясэ цыф пстэуми ыгу кьахихыгъэ закьоу шлу ылтэгьурэр моц фэдизэу гулэу, пцымамэу зельэгъум, ыгу илх шьыпкьэр риломэ шлоигьоу бэрэ зытырицэягъ а лъэхъаным, ау еланэ зэрихъоклыжьымэ, «сыд еслохэна мыщ?» ылоу, унэр кьырикIукIэу, лъэу кIэтыр уцугъэ шлошIэу, егупшысэфэклэ ДэхэзакIэ кьемыжэжьышгоу, кьызыщытэджыкIи, «Сыда адэ узэгупшысэрэр? Зы гуцыI нэмылэми кьалоба, мыщ фэдизэу сыгу зэгомыгъэутыба! Кьало гуцэба, кьало гуцэба!..» — ылоу, куоу кьызежьэм, Илясэ ылоцтыр ымышIэу IэутIэ ДэхэзакIэ фишIыгъ мыкуонэу, ау адрэм щимыгъэтыхэ зэхъум, нахь благъэу екIуалIи, гуцыIэхэр тэрэзэу кьыфэмыгъотэу, ыгу зэрэбырсырыгъэм кьыхэкIэу ымакъэ кIэзэзэу, гуцыIэу кьылохэрэри ыгъэкIэзэыхэзэ, «Мыщ фэдизэу умыкуоба, зымыгъэсабий, усабийжьэп о джы, тIэкIу зыщыI», — ыуи, ДэхэзакIэ кьыримыгъэлъэгъуным пае, унэр кьырикIукIы фэдэу ышIи, ыкIыб фигъази, ели ицые чылухэр ритхъи, «Ма, мы цыем чылухэр сфидэжьых, моу тIэкIу самбырыжьи тIыс», — ыуи, хэцэтыкIызэ, ыгъэтIысыгъ. Иляс хэукъуагъэп цыер зыретым: ДэхэзакIэ зэрелтэIугъэр ымыгъэцакIэмэ хъуцтэпти, нахь зэлунэжьыгъ. Iудэнэ-мастэхэр ац кьештэфэхэ, Иляс гупшысэу, «Сыд мыщ еслона? — ылоу щысыгъ. — Шлу услэгъурэп cloу, мыщ сфелохэнэп. А гуцыIэр джы зэхихыми, шыблэр кьызеуагъэм фэдэу, ыпсэ IукIын е ыгу зэгоутын. Шлу усэлэгъу плоныр нахь кьэлогъошIу, ежьыркIи нахь зэхэхыгъошIу».

«Шлу услэгъурэп» гуцыIэхэр кьызыщылон ихысапым «Шлу услэгъурэр», псы кIыIум тхъур кьызэрэдэсыерэм фэдэу, кьышIудэсые зэхъум, джырэкIэ зи римылохэнэу морад ышIыгъ. «Ащыгъум сэ сшIэцтыр сэшIэ» ыгукIэ ыуи кьызэтэджым, ДэхэзакIэ ыкокIы цыер телъэу, мэтгэ-Iуданэри ыIыгъэу, ау чылухэр римыдэжьэу, ежь кьеплэу щысэу зельэгъум, пэгъокI ритыжьымэ шлоигьоу кьызэрежерэр ышIи, «ДэхэзакI, о чылухэр идэжьыгу, сэ мо сишы дэжь ськIоцт, синыбэпх горэ зэпытхъыгъ сшIошIышгъ, ськъэплгъэхэмэ, тызэдэгущыIэн», — ыуи, унэм икIыгъ.

«Чылухэр редэжьыфэхэкIэ, зи сымылоу сыщысынкIэ зэрэсшIын сшIагъэпти, ныбэпхэу лажьэ зимыIэр ушхъагъу сшIын; зи есымылоу сьIэкIэкIыжьына?» ылоу шэщыр кьырикIукIызэ, бэклаерэ гупшысэу итыгъ. Еланэ, джырэмэ

цыем иЮф ыухыгъэнба зыщыЮным, «КЮ, хъун, джарэуштэу сшЫн нахъ, армырмэ сшЮрэп» ыЮи, кыыгупшысыгъэр ыгъэцэкЮжыынэу унэм зэкЮжым, ДэхэзакЮ чыЮхэр ридэжыыгъахэхэу, мэстэ-Юданэр ыЮупшЮ зэтекъузагъэхэмкЮ ыЮыгъэу, цыем телъэкЮахэу цытэу зельгъэум, Юаби кыЮихыжыи, зыщилъэжыыгъ. ЮашэхэмкЮ зызэрегъэпэшыжыфэкЮ дэгущыЮагъ. «Талъэустэн тыдэ цыЮа, сыдигъо къэкЮожышца» ыЮоу, еупчЮызэ, зызэтырегъэпсыхъажыыхэм ынатЮ ыЮэ тырилъхыи, «Пыу-анасын, сыдэу хъайнапэ сэхъуи, сщыгъупшэжыыгъэпагъ, зыгорэм сымыкЮ хъуцтэп, ечэндым дэжъ сыкЮн фэягъэ, ыдж мары чэщ хъугъэ, Юофыр къэзгъанэ хъунэу амал иЮэп» ыЮи, гузэжъорэ шъыпкъэм фэдэу, адрэр гущыЮгъу римыгъафэу, псынкЮэу кыыгъази къикЮыгъ. Щагум кыызыдэкЮыжым, «ДэхэзакЮ зи есымыЮахэу згъапцЮэмэ хъунэп, ау зыхъукЮэ, сэ зесымыЮошъуцтыкЮэ, шЮу слъэгъурэп сЮни зыгорэм резгъэЮн фае» — джа унашъор ышЮыгъ. Ежъ риЮмэ шЮоигъоу, зэ ыгу къихыи шъхъае, зэрихъокЮыжыыгъэ. ДэхэзакЮ гъэу зилъэгъукЮэ, фэмыщыЮэу шЮу зэрилъэгъурэр риЮнкЮэ зытешцахыжыи. Ац ыуж бацэрэ емыгупшысэжъэу, шъор зыфихыштыгъэ ипхъорэлъф пшъашъэм дэжъ кЮуи, мэфэ заулэ зытешЮэу, нахъ Юэсэжыыгъэ зыщышЮошЮрэм «ШЮу уилъэгъурэп» риЮнэу ышЮыгъ.

— Джары кЮалэми пшъашъэми яЮф зытетыгъэр. Джы а нэбгыритЮм къащышЮыгъэр кыышъуфэсЮотэжыын, — ыЮи, тигъунэгъу лЮыжым кыыригъэжыагъ. — Мафэм джэгущо цыЮэу, пчэгур игъэкЮотыгъэу джэгухэзэ, шыумэ джэгур къакъути, шъо аЮахи, езэрэфыжыагъэх. Яшылъэгумэ мыжъом штэЮукЮэм фэдэу машЮр кыыхырагъэхызэ, бэрэ къезэрэгъэфэкЮыгъэх. Ац фэдизым шыуиц зэпстэуми апэ итэу, зэдыгъунэбжъэу, ащыц горэ апэ ишъын ымылъэкЮэу мачъэхэшъ, азыфагурэ шыум адрэ шыуитЮм шъор кыызэфадз-зэфадзжыызэ, ЮэкЮагъахъэрэп, еЮанэ зэрэхъугъэр цЮыф ымышЮэу шъор къаЮпызи зышъхъадэчтыхэм, азыфагурэ шыум шЮэхэу кыытыригъази, шъоу цылъым къебгъучыи, еЮбэххи, кыыпхъуати, къежыагъ. ШЮу заулэ пэгъочыи шъхъам, шъыхъэу аслъанмэ къаЮпыкЮыжырэм фэдэу, ыпкъ зыдищэрэмкЮэ ишхоу зигъэчъэхъузэ къахэхъушъути, цэм фэдэу гъэпсыгъэу, ишъхъэрхъон фыжъ быбатэзэ, шыумэ апэ итэу къэси, пшъэшгъэ купэу чэум дэплъэу цытмэ къябгъучыи, шъор къахидзагъ. ЕЮанэ зэрэчъэзэ, чэтым фэдэу псынкЮэу шым къепкЮэххи,

тIэкIурэ зиплгахьы, кIэлэцIыкIу горэ шым тыригъэтIысхьагъ, «Щэжь!» риIуи. Ежь ыIитIу ыкIыбыкIэ цагъэхэу мэкIэ-макIэу кIозэ, лIы купэу зэхэтмэ ахэхьагъ. Купэу зыхэхьагъэм пщы-оркъэу ахэтыгъэхэм анэгумэ ошъопцэшхор къатехьы, анапшIэхэр зэхэгъэуагъэхэу Илясэ нэчапэкIэ кыбыфычIэплгъхэзэ, IукIошъыжьыгъэх. Адрэ кыIунагъэмэ Илясэ щытхъу гущыIэхэр къытырапхъанкIэзэ, сыхъатныкIо фэдиз зэхэтыхи, пщынэо макъэ къэIоу зызэхэхым, джэгур зэрэзэхэхьажыгъэр ашIи, ащ екIужыгъэх Иляси зэрахэтэу. Илясэ пщыхэр ылгъэгъу хъурэп аIоу, ДэхэзакIэ бэкIаерэ зэхихы фежьагъэти, лгъэшэу ар шъыпкIэмэ зэригъашIэ шIоигъоу цытыгъ.

Арыти Илясэ джэгум кыыхэхьажыгъэу залгъэгъум, зэхихыгъэр ыгу къэкIыжьы, Илясэдхэмэ ягъунэгъу пшгъашгъэу кыыготым еупчIыгъ: «Непэрэ шгъор Иляса сэлэ зыхыгъэр?» — ыIуи. Пшгъашгъэу кыыбгъодэтыр къеплIи, «Ар сыда афэдизэу о зыфэбгъэшIагъорэр? Джырэ нахь шгъо ыхыгъэу плгъэгъугъэба?» — ыIуи, зэпигъэузэ, къеупчIыгъ.

— Ал, хъау, афэдиз горэ зыпшгъэ ифэн цIыфмэ ащыщ Iоу джы нэс сшIагъэп, — ыIуагъ ДэхэзакIэ.

— Ащыгъум ухэукъоцтыгъ о, МосэкIо Илясэ нахь лIыгъэ хэлгъэу ыджи нахь кIэлэ къабзэ мы Iэгъо-блэгъум Iусэп. Хэкум лIы тэрэзэу къинэжьыгъэмэ ар зылIыкIэ ащыщ, — ыIуи, пшгъашгъэм кызыелом, ДэхэзакIэ «Олахьэ, а кIалэр афэдэу щытэу, сэ зэхэхьырэ зауэр пэмыкI цIыфми... зэхэхымэ, боу сыгу кIеом», — ыIуагъ.

— ИлIыгъэ пае бэу пщ... — ыIуи, пшгъашгъэм кыыригъажы шгъхам, зыдэгущыIэрэр а пщымэ зэращыщыр ыгу кыызэкIыжьым, гущыIэу кыыIонкIэ зыфежьагъэр шIэхэу зэрихъокIыжьы, ынэгу плыжьы хгъэгъэу текъыкIахьыIозэ, «ЦIыф къепыирэ щыI, ахэмэ ащыщ горэм иIае ыIоу зэхэхыгъэн фае нахь, а лIым цIыф зафэ IаекIэ нибжьы тегущыIэнэп», — ыIуагъ.

Пшгъашгъэм игущыIакIэкIэ Илясэ пае зэхихырэм пцIы зэрэхэмылгыр, пщыхэмкIи Илясэ зэрэшIумылгъэгур ышIагъ ДэхэзакIэ. Ащ ыгуж ДэхэзакIэ Илясэ еплгъэ зэпытэу, зэреплгырэр ежьыри зыдимышIэжьэу зэхгъум, пшгъашгъэу зыдэгущыIэщтыгъэм гу кыылгъити, щхыпцIызэ, къеупчIыгъ:

— Арэп, сыдэу мы кIалэм унэхэр тенэкъагъэха? — ыIуи.

ДэхэзакIэ тIэкIу плыжьы кIэхъуи, «Ал, сшIэрэп сэри, укыыщытхъузэ сыгу емыгъэлугъэмэ», — ыIуагъ

зигъэсэмэркъэушъоу, адрэм фэдэу ежыри щхыпцIы фэдэу зишIызэ. А мэфэ джэгум ДэхэзакIэ къашъо зыхъукIэ, зы цэ нэмыIэми физымыгъэкIыгъэ къахэкIыгъэпцтын Илясэу зипэIо шхъуантIэ къеукъухыгъэу, зынэ шхъонтIитIур къихъудыдыкIэу, зикъэмэ Iапшъэ пытэу зыIыгъэу щытыгъэм пэмыкIрэ. ДэхэзакIэ ар гугъу щыхъугъэу, ар ежыркIэ тхыамыкIэгъошхоу щытыти, тхъагъуи насыпи дунаим щыриIэр а зым ыгъэкIодыжыщтыгъ. Джэгур аухи зызэбгырэкIыжыыхэм, ДэхэзакIэ кIожьы зэхъум, къыщышIыгъэр ежыри ымышIэу, ыгу лъэшэу ац «тыр-тыр» макъэу къыпыIукIырэмрэ пшъашъэм къыриIогъэ гущыIэмрэ ытхыакIумэ имыкIэу мафэ реным Илясэ зэрэфэмыуагъэр гугъу щыхъугъэу, ац егупшысэзэ, ядэжъ нэсыжыгъ. ЗэкIожьым, янэ мэуштэу къеупчIыгъ: «Да къыпщышIыгъэр, сыдэу пшъо пызыгъа ыджи учэфынчъа?»

ДэхэзакIэ тIэкIурэ ыIon ымышIэу щыти, етIанэ ышъхъэ мэузэу ыIуагъ. ДэхэзакIэ ынэхэр зылъыхъуштыгъэхэу ыгу зэIун фэегъэ цIыф сурэтыр бэшIагъэу ыгъотыгъэти, тхылъыпIэм дагъэр шIэхэу цызэбгырыкIызэ зэригъэшъокIырэм фэдэу, шIулъэгъуныгъэу Илясэ фишIыгъэм ыгу нахъ ыгъэшъокIызэпытыщтыгъ. «А нан, сэ унэм сыкIони сицыгъынхэр зэсхъокIыжыын ыджи зезгъэкIыщтышъ, укъысаджэу сымыгъэгумэкI», — ыIуи, иунэ кIожьы гъолъыгъэ, чъыемэ шIоигъоу. Ау чъыер гупшысэм шъхъащытэу шы чэмыдэм тесэу, шъхъарыхъон фыжыыр быбатэу, шыхытым фэдэу, непэрэ шыур ынэгу кIэкIыщтыгъэп.

Чъыен ымылгъэкIыхэу зэхъум, къэтэджи, остыгъэр кIигъани, унэр къырикIукIызэ, лъэшэу хэцэтыкIи, моуштэу ыIуагъ: «Сыда мыщ фэдизэу мы Илясэ бамыкIэм фэдэу сыгу зыфыхэкIагъэр? Сыда мыщ итеплэ сауж имыкIэу, ныбжыкъум фэдэу зыфитыр? Сыд гуца сыгу мэшIошхо къызыкIыщиIэтыгъэр? Сиушхъухъагъ шъуIуа? Узыушхъухъаными ащыщэпцтын ар, ау зыхъукIэ, шIудэдэ слъэгъугъэн фае», — ыIуагъ, гъунджэм зекIуалIэм. Ышъо чъэзагъэу, ынэ цIыкIухэр къикIотыхэзэ, жъуагъом фэдэу лыдыщтыгъэхэр, игъэкIотагъэхэу, кIосагъэхэу зельэгъум, къыкIигъацти, къызэлъатэм, гъунджэм къыкIэрыкIыжыызэ, ыIуагъ: «Сыдэу сытхыамыкIа, сыдэу зэхъокIыгъэ сыхъура, сыдэу шIулъэгъуныгъэр хъэзаба?!»

ЕтIанэ унэ гузэгум иуцуи, ышъхъэ еуфэхыгъэу Илясэ пае мафэм зэхихыгъэ гущыIэхэм ягупшысэу фежыагъ: «Слъэкъ зылъэгъу мыхъоу, сэ сынахъ зэрэдэгъур къызыгурымыIорэр сыд пае шIу слъэгъугъа, сэ шIу сымылгъэгъун сIомэ, сыфитыба?»

Сәри сйлъэгъу мыхъункИ мэхъу»,— ыЮу. Ащ тетәу щытызә, итІанә, зыгорә къызәцәкъагъәм фәдәу, ыІәбжымитІу пытәу зәчІәлъәу дәхъыягъәхәу, нәрмылъэгъу пыим ео пІонәу, пІәкІорымкІә чъәу, ынәхәр къикІотыхәзә: «Хъау! Хъау! А фәкъолІ кІәләжъыр сә шІу слъэгъурәп, шІулъэгъуныгъәкІә ащ сьдым сынигъәсыра, сә шІу слъэгъун фаехәр пщы шъаох, оркъ шъаох, шІу слъэгъугъәкІи ащ сьдәкІонәп сянә-сятәмә агу хәзгъәкІәу!..» — ыЮзә, псә зыпымытым фәдәу, пІәкІорым ифагъ. ТІәкІурә щылъыгъәу гъыным ытыкъын шІуиубытыкІи, ащ ытхыгурә ытәмашъхъәхәмрә къыгъәкІәззыгъәх, етІанә, пый нәрмылъэгъум ыгу къыгъәкІодыгъ пІонәу, пІәкІор бармәкъыр пытәу ыІыгъәу зикъудыеу, гъыным гущыІәхәр тәрәзәу къырымьгъаЮу: «Е...о-ой, пкІән...чъәкІә зышъ... хъащезгъәхыгъ Илясә. ШІулъэгъуныгъәу фәсшІыгъәм сызәкІиубытагъ, нәты гущәм игубжыхъагъәм фәдәу сыхъугъ, сьд тхъамыкІагъуи сә сызыхәфагъәр, сишІулъэгъуныгъә гъәмыгъом къәуци, шІу слъэгъурәм ыгу къысфилъыр хәты гущә ышІәра? Ыдәжъ ськІони — сьбзылъфыгъ, ыгу сихъанти — сьудәп, а-ай ыдж сыу...» — ыІуи, шъхъам гъыныр нахъ лъәшәу къыщыхъи къыІонәу зыфежъагъәр къыригъәухыгъәп. Ащ тетәу сыхъатныкъо фәдизә гъәу, псыхъом рихъыжъагъәр къурә цІыкІоу ыгъотырәм зәрәлътхъорәм фәдәу, шІулъэгъуныгъәм рихъыжъагъәри чыхІәным етхъуи, пытә дәдәу ыбгъә кІиубыти, дунә зәжъум хәкІи, дунәе хъафәу кІәко дәдәу зызыщагъәпсәфырәм хәхъагъ, ынәмә къакІәкІыгъә нәпсым ужыхәр зыфишІыгъә нәгур дәгъәзыягъәу, шъхъангъупчъәм къыридзәрә мазәм къыгъәнәфызә чъыягъә.

* * *

А чәщ дәдәм Илясә зыгорәм къикІыжъызә, зы хъакІәщ горәм лъәшәу къигущәІыкІыхәу зызәхәхым, къахәхъухъагъәр ымышІәу къәуцуи, зәдаІом, зыгорәм мырәуцтәу ыІуагъәу ытхъакІүмә къыридзагъ: «Олахъә-балихъә, джыдәдәм къурІаныр къашти, тхә пфәсІон Мосәкъо Илясә лыгъә иІ пІокІә, ащ ДәхәзакІә пщымә, оркъымә зыфаер ыгъотыщт пәтзә, ыгу къәЮу къыдәмыкІонкІә!»

ЯтІонәрәм моуцтәу къыІуагъ: «О мыщ фәдизәу шъумыкуу, зыгорәм тыкъызәхихымә, тызәзао шІошІын». «Олахъә шъыпкъәм» аІуи, зәужә щысымә, зым фәдәу, ятІонәрәм

кыдырагъаштагъ. Купым ылуагъэр ыгъэцэкIэжыгъэти, Илясэ нахьыбэ зэхихыжыын ылъэкIыгъэп.

Гыныр машIом кыызэрэзэкIигъанэрэм фэдэу, Иляс а зэхихыгъэм кыызэкIигъэнагъэу тIэкIурэ егупшысэу цытыгъ, ар зытыраIухагъэр, аIонэуи зэрэхъугъэр ымышIэу. Апэ дэдэ а гущыIэхэр зызэхехым, хьакIэшым ихъани, ар зылуагъэм зыгорэ ришIэмэ шIоигъоу ыгу кыителъэдэгъагъ, ау ар ыукIымэ хъайнапэ зэрэхъуцтыр ыгу кыызэкIым, жьыбгъэм ошъуапщэр зэрэтырифырэм фэдэу, тырифыгъ. «Сыдэу сыфэмыяхэу мы гущыIэхэр зэхэхыхи, сэдэлуашэшъ къэсэкIухъэ пIонэу, ыдж зыгорэ сшIагъэмэ, цIыфмэ ашIозгъэшIыныеба! Сыд пае мыщ якуп макъэ сыкыгъэуцуи», — ылоу, тхъаусыхэзэ IукIыжыгъ. А зэхихыгъэм пэмыкI емыгупшысахэзэ, ядэжъ нэсыжыгъ. ХьакIэшым зехъажым, Iашэу голъхэр зыгуихи, хъазырэу зитIэкIахъи, еIанэ гъолъыжымыи шIэхэу чъыен зэримылъэкIыцтыр зыдешIэжыти, шъхъаныгъупчъэр дигъэчъай, ац ышъхъэ игъэцыгъэу, псыхъо дахэу блэчъырэм хаплъзэ, гупшысэр кыышъхъарыуагъ. А зэхихыгъэ гущыIэмэ ичэф къагъэкIодыгъэу, ежъыри зыфегупшысэрэр ымышIэу зэрэзэхихыгъэр шIоукIытагъоу, ац риIолэн ымышIэу егупшысэцтыгъ. Чэщыр мэзэгъо дахэу, ошъогур гъунджэм фэдэу къабзэу, мазэмрэ жъогъо цIыкIухэмрэ Иляс ынэгурэ осэпсэу уц шъонтъ дэхэ кIырымэ захэзыгъэбылъхъэхэрэр, тыжыным фэдэу, къагъэнэфэу, нэфынэшхоу къапыкIырэм, мастэри уигъэгъотыжыным фэдэу, къабзэу цытыгъ. Къушъхъэхэри зэпблэгъэ дэдэхэу, зэкъотыхэу, дунэе мамырыр зэрамыгъэгумэкIыным пае, мэкIэ-макIэу зэлүшъашгъэх пIонэу, яалрэгъу шъуантIэу атехъуагъэр мазэм пэцIыоу цытыгъэх. Къэгъэгъэ зэмылIэужыгъомэ мэлэшIоу къапихырэм жъыр ыгъэшъокIэу, а жьы IэшIу шъабэр зыпцэкIэ, бгъэм нахъ зиушъомбгъоу, Iэ зыщафэрэм фэдэу, гуапэ цыхъуцтыгъ. Чэщбзыу цIыкIухэу, Илясэ кыдэхъащых пIонэу, ынэкIушъхъэ загъорэ атамэхэр къынагъэсызэ блэбыбыкIыцтыгъэхэмрэ псыхъо гъучIыпсэу цIыф ымыгъэшIэн зыгъашIэу, пэмыкI ышIэн цымыIэкIэ гъэпсэфыгъо имыIэу, дунаим зызэрэригъэпсэфырэми емыплъэу, блэм фэдэу зиIуантIээ, гузэжъогъушхо хэт пIонэу, еIупщыгъэу «шышыш» мэкъэшхор кыыпыIукIэу чъэцтыгъэмрэ захэбгъэкIыхэкIэ, зыми макъэ кыыпымыIукIэу, бэдзэ макъэ къэлуми зэхэхын фэдэу, дунаир мамырэу цытыгъ.

Гупшысэр Илясэ шъхъащызыфыгъэр бзылъфыгъэ мэкъэ псыгъо горэм ордэу кыIорэр ары. А макъэр кыыздиIукIыгъэр

ымышлэу Илясэ зиплгыхьэээ, ныбжыкыум фэдэу, кIакIор техъуагъэу, нэпкыгъунэм тетэу, цIыфгорэ ордгукъаогорэкъыIоу ылгэгъугъ. Илясэ лгэшэу ынэхэр кыикIотхэу, ылгэгъугъэр шIогъэшIэгъонэу тIэкирэ цыси, етIанэ шгъханыгъупчгэм кыипкIи, лгэпэпцIыеу кIозэ, чэу кыогъум кыотIысхьагъ. Мыр зыщыщыр зэзггэшIэн ыгукIэ ыIуи, жы кыымышгъэу ордэм гущыIэу хэлгхэр зэхихымэ шIоигъоу бэрэ едэуи шгъхам, псыхъом макъэу кышыIукIырэм бзылгфыгъэ мэкгэ псыгъом нэмыкI зэхыуиггэхыщтыггэп. Ордыр кгээыIорэми псыхъом пэмыкI зэхыримыггэхы шIоигъу пIонэу, ащ ыгу фэггэзагъэу, нэпкы лгэгэм еплгыхэу, псым хаплггээ кыелоти, гущыIэу ыжэ кыдэкIыхэрэр нэпкыым ефэхыхэти, псым зыхафэхэкIэ, куохэээ ыхыщтыггэх пIонэу щытыгъ.

Сыхъатныкыо фэдиз кыыIуи, етIанэ ордыр зэпимыггэоу, кIакIор кызытырихы фежыагъ. Илясэ ар зельггъум, ащ ыгу хэлгыр ышIи, кызыщыхъушгъути, нэпкыым шгъхачытым дэжкIэ етIупщыггэу чгэагъэ. Ынэмэ лгы кыателггэдагъ пIонэу, зыдачгэрэри тэрээу ымылггэоу, ау сыдэу щытми, гурггъу-азэкIэ макгэр кызыдгIурэмкIэ чгэээ, мо псым зыхидзэн ыIуи, ыIэхэр кызыщыдIлгтаерэм ечгалIи, ыбг етхъуи, зэкIиу-быти, ыIэлгэныкыо ылгэгонджэ уфалгэмэ кыакIиггэгчыи, кIэлэцIыкIум фэдэу, ыIаплI илгэу кыыIуихыжыизэ, ынэгоу мазэм кыыггэнэфырэм зыкIаплгэм, ДэхэзакIэ ышIэжыыгъ. ГущыIэкIэ цIыф ебггэшIэн плгэкIыщтэп а лггэханым Илясэ ыгу щышIаггэр, ау мо псэушггхэ дахэу хгэдэггум ыIаплI чгыIгэмэ кыалэкIитхыжыыггэр фэмыхыжыы хъуи, ыггэуцун зелом, мыуцушгъоу, мэхыггэу кызычIэкIым, уц кыашгъом хиггэгголгхьагъ. Ежыри ынэхэр мыупIэпIахэхэу, ышгъо пычгыггэу, ыгу «тыр-тыр» ыIоу, еггашIэм зэремыуаггэуи зэремыожыынэуи лгэшэу еоу, цтаггэми гушIуаггэми ымышIэу, иакыыл имыеж пIонэу, ылгэкъуигIу зэблэдзыггэхэу зыкортырэ кIэлгырысыгъ, ДэхэзакIэ еплгыизэ.

Зыкорт тешIаггэу, ыкIуачIэ нахъ кыызэрэгготыжыи, нахъ тэрэзыIо горэм егупшысэн ылгэкIынэу зэхгум, кыэтэджи, ДэхэзакIэу мэхыггэу щылгыр зэкIиуIапIи зырехыжыггэм: «Мыр жыым ептыми ыхыны фэд, мы псэушггхэ дэхэ дэдэр ыдж чIымэ агъуни схын сшIошIы нахъ сшIэрэп»,— ыIоу, зыгорэм тырихыжыынкIэ мацгэ пIонэу, ыбггэ пытэу кIиу-бытэээ, псыхъом рихыылIи, псы IуиггаткIоу, ынапэ щифэээ кыыггэнэхгэжыыгъ. ДэхэзакIэ кыызэнэхгэжыым, зыхэтгыр

пкЫхьыпІәкІә апә дәдә гугъи, моц фәдизәу Иляс тегуІахьәу, Іә щифәу зелъәгъум, ищәІәныгъә шІулъәгъуныгъәм кІуачІә фыримыкъужьәу, зыфәмыІәжәжьәу хъуи, ышгІу пытәу Илясә ыпшгъә къырищәкІи, ыІупшІә цІыкІухәр къыІукІыхәу, Іалгыным фәдәу зацахьызә, Илясә ыІупшІәмә, дыом фәдәу, ахәпкІагъәх. А чЫпІәм Илясә ишІулъәгъуныгъә нахьыпәрәм фәмьдәу, къыщыущыпи, мәшІобзыим фәдизыщтыгъәмә, ыдж мәшІошхоу къызәкІәнагъ. А чЫпІәм Иляс, ешгъуагъәм фәдәу, ышІәни ыІони ышІәщтыгъәп нахь, къәгущыІән ылъәкІыгъәмә, зәужә ДәхәзакІә риІоштыгъ: шІулъәгъуныгъәм пәмыкІ ымышІәжьәу, ДәхәзакІә пәмыкІи ымылгъәгъужьәу, дунаир зәужәу щыгъупшагъәу, ымылгъәгъужьәу, шІулъәгъуныгъәм ынитІу ыупыщІәгъагъәти, ДәхәзакІә къыщышІыгъәр зәужә мәкІә-макІә-зә ыгу къызәкІыжыым: «ПкЫхьыпІа, нәфапІа мы сызыхәтыр?» — ыІуи, къәупчІагъ. Илясә «нәфапІә нахь, пкЫхьыпІахәп», — зәІом, ДәхәзакІә къызыщыхъушгъутынкІә къежьи шгъхам, Илясә ытІупщыгъәп. Ащ щымыуцоу: «Сы-ы-ытІупщ!» ыІоу, куоу, зыриутәкІыжьәу фежьи шгъхам, псым зыхидзәжьынкІә Иляс тештахьи, зыІәкІигъәкІыгъәп. ЗәримытІупщыхәщтыр зешІәм, ДәхәзакІә нахь къәІәсәжьи, гъызә къәупчІагъ: «Сыдым тызәфихьыгъа?» — ыІуи. КъызыкІәупчІагъәм джәуап ритыжымә шІоигъоу тІәкІурә егупшыси, ыжә къызыщызәтырихынәу зыщыфежьагъәм къәІогъу имыфәзә, ДәхәзакІә къәупчІагъ: «Иляс, а Иляс... мы къыппаІухьыхәрәр шгъыпкъа? Шгъыпкъәми сыдәу гъәшІәгъона ар? О пщыхәр зыкІәплгъәгъу мыхъухәрәр сыда? Ныбжьи уятәжьи, уятә пІашгъи къыщыкІәдзагъәу пщыхәр шгъуилгъәпкъыкІә жгъугъәпыигъәхәп, ахәмә афәдә о узыфәмышгъужьырәр сыда? Укъальфыгъәба?» — ыІуи. А гущыІәхәр Илясә зызәхехым, зыгорәм къыгъәгубжыгъәм фәдәу, ынапшІәхәр зәхигъаохи, мытхъытхъәу, гущыІәхәм ателункІәзә: «Ар умыгъәшІагъо, дунаим ащ нахьрә гъәшІәгъонхәри къытехъухә, ущыІәмә, ар ори уинәрылгъәгъун, сә слгъәпкъыкІә сызыщыщымә афәдәу сызәрәмышгъугъәр гъәшІәгъонәп. «Пчән къуими бжә тетәу къелъфы» аІуагъ адыгәмә».

ДәхәзакІә къыІон ымышІәу щысызә, Иляс къәтәджи, къыІуагъ:

— Моуцтәу псыныджым тыдәсәу тыщысына, некІо укІожьыщтымә.

ДәхәзакІә зи ымыІоу, ышгъхә еуфәхыгъәу, лгъәшәу зыгорәм егупшысәзә, ыуж къихьагъ.

— Зэу кыыхэсынагъэр — ар ДэхэзакІэ кыэуши, псым зыригъэтхьалэжыныэу кыэкІуагъэу зэрэхъугъэр арышъ,— ыІуи, тигъунэгъу лЫжъым, тІэкІурэ егупшысэу щыси, моуцтэу кыыригъэжыжыгъ:

— ДэхэзакІэ зы сыхъат нахыбэ чыыагъэпщтын пчъэм зыгорэ кыытеуи кыызегъэушым, пчъэр зыІуехым, ягъунэгъу пшъашъэу Иляс ипхъорэлъфыр кыихыагъ.

— А ДэхэзакІ, сьдэу шІэхэу угъолъыжыгъа уимыхабзэцтыгъэу, сьдэу ушъуагъау, усымаджэмэ сшІэрэп нахъ? — ыІуи еупчІыгъ пшъашъэр.

— Силэжъэ шІагъуи щыІэп, тІэкІу сшъхъэ мэузы нахъ,— риІуагъ.

— Ары нэмыІэмэ Іофэп, ухъужыын,— ыІуи, ащ нахъ адрэм кыымыІоу тЫсыгъэ.

ТІумэ яхази зи кыымыІоу, щысыхэзэ, ДэхэзакІэ нахыпэу кыэгущыІагъ: «Да, Аминэт, узыфае горэ щыІа? КъаІоба!» — Аминэт ышъхъэ егъэзыхыгъэу, иджэнэкокІы еупхъужыызэ: «Сэ Илясэ сыкыигъэкІуагъ, зыгорэ кыыосІожыын фае»,— ыІуагъ. Илясэ ыцІэ ДэхэзакІэ зызэхехым, ынэхэр кыикІэу, ыбгъэ ыІитІу телъэу, Аминэт дэжыкІэ зыкыыщэизэ, кыыІуагъ: «Сьд... сьд? КъэпІоштыр къаІоба?». Аминэт гущыІэ зэгъэкІугъэ заулэкІэ риІон фаер риІомэ шІоигъуагъ, ау ДэхэзакІэ зэрэгүІэрэр зельэгъум, моуцтэу риІуагъ: «Сэ сыгу сыфитыжыэп, сыгу зэрэсІоу хъунэу щытэп, ар зэхерэшІыкІ, шІу слъэгъурэп» ыІуагъ Илясэ, джары кыыосІонэу кыызэрэсэлъэІугъагъэр», — ыІуагъ Аминэт. ДэхэзакІэ ар зызэхехым, ыбгъэ еуагъэх пІонэу, гы мэкъэшхо кыырихыгъ. Дыигъэм фэдэу, зи ымыІоу, Аминэт тІэкІурэ щыси: «Чэщ хъяр кыыокІу, ДэхэзакІ», — ыІуи, кыэтэджи унэм икІыжыгъ.

Унэм изакъоу ДэхэзакІэ кыызенэм, гупшысэм хэхъагъ: «Сьд сищыІэжъа, сиІахылэу сыкыэзылъфыгъэми альэкІмэ, сишІулъэгъуныгъэ агъэкІодыщт, хым фэдэу тазыфагу кыиуцонхи, Илясэрэ сэрырэ зэпІапчъэхэу ташІыщт...» — ыІуи. Ащ тетэу чэщыр тІум нэсы щысыгъ. «Хъау, дунаим сьтетыжыын слъэкІыщтэп шІу слъэгъурэ закъор кыысфэмыеу, сыгу уІагъэу телъыр бэным иетІэ цІынэ шъабэ ыгъэкІыжыщт нахъ, ащ пэмыкІырэ Іэзэгъу щыІэп, сегупшысэ шъхъаем, моц фэдиз кыин стелъэу сыщыІэн нахыи, бэным иІаплІ кыызэрэзгъэщэкІымэ нахышІу»,— ыІуи, кыызыщыхъушъути, пчъэр ригъэти, унэр кыылъыхъугъ, ыпсэ хэзыхын горэ ыгъоты шІоигъоу, ау Іашэ

зыремыгъуатэм, тlэкlурэ егупшыси, шъхъангъупчъэмкlэ макъэ ымыгъэлухэу икlи, чlыпlэу Илясэ зыщилъэгъугъэм къэкlуагъ. Ащ къыкlэлъыкlорэр шъошlэ, адрэ къэнагъэр неущпчыхъэ, сыпсаумэ, къышъуфэсlотэжъын, хъакlэхэр гъогу къырыкlуагъэх, пшгъыгъэх, гъолгъыжыгъуи хъугъэ, гъолгъыжыыхэмэ ашlоигъон фае ыlуи, тигъунэгъу лlыжъыр кlожьынкlэ ежъи шъхъаем, кlэлэцlыкlу заулэу зянэ къыбгынэхэрэм фэдэу, цысымэ, зы нэбгырэ фэдэу, зэдырагъаштэу къэкууагъэх: «Олахъэ, амал иlэу ар къэмыухэу зыми утымыгъэкlон», — аlуи, агъэтlысыжыгъ. «Ащ фэдизэу шъо шъуфэчэфымэ, сэ сыбзэгу згъэпlэтlэрэоныр сшlохъылгъахэпышъ, къэсыухын», — ыlуи, щхыпцlызэ, къыригъэжъэжыгъ.

— А чэщым Илясэ Дэхэзакl ядэжыи зещэжыым, Дэхэзакlэ унэм имыхъэзэ къэуцуи, мазэм lапэ фишlызэ, къыlуагъ: «Мы мазэр сэ синыхъат, шlулъэгъуныгъэу сэ къыпфэсшlыгъэр, хыое лъэхъаным хыр зэрэуалъэрэм фэдэу, сыгу цыолгъэзэпытынкlэ, хъадэгъур къаоу дунаим сыретыгъофыхэкlэ». Иляс ыlон ымышlэу, Дэхэзакlэ тlэкlурэ еплъэу цытыгъ. Шlузэрилъэгъурэр рlомэ шlоигъоу, бэрэ зытырищай шъхъам, ежъ хэкоу къурмэн зызыфишlынкlэ хъазырыр Урысыем дэлэпыlэхэзэ, пцымэ зэрэрагъэшхырэр, Тыркуем рафыгъэхэр цыlэныгъэмрэ хъадэгъумрэ азыфагу итыхэу зэрикlыжыгъэхэр, аужыпкъэрэм ыдж шlу усэлъэгъу рlомэ, игуцыlэ ышхыжыынэу зэрэхъурэр ыгу къызэкlым, ышъхъэ нахъ лъагэу къыlэти, ынитlу кlыхъудыдыкlэу Дэхэзакlэ еплъи, лъэшы хъазырэу: «Хъау, орырэ сэрырэ тызэгъогогъоп, тинасыпхэр зэхэлъэп», — ыlуи, псынкlэу къыгъази, кlыкlыжыгъ. Дэхэзакlэ ынэхэу нэпсым зэлъаубытыгъэхэм ашlокlодыжыфэкlэ, къыкlэлъыплгъээ, къэкlожыгъ. Кlожыи зэхъум, Илясэ ышъхъэ еуфэхыгъэу, Дэхэзакlэ егупшысэти, ежъыри зыдимышlэжъэу икlо къыщыкlэу хъугъэ. Мэкlэ-мэкlэ дэдэу зы lэгу горэм блэкlыжыызэ, атакъэр къызэлэом, къыкlацти, бгъэжъым бзыу цlыкlухэр зэрэзбгырифырэм фэдэу, атакъэм икуо макъэ зэгупшысэщтыгъэр зэбгырифыгъ. Гупшысэр зышъхъарэум: «Пыу-анасын, нэф мэшъи, сыдэу макlэу сыкlора?» — ыlуи, икlо ригъэхъугъ шъхъаем, еtlани ыпэрэм фэдэу къызыщэшlым, щхыпцlи: «Слъакъомэ сахъыжъ къодые нахъ, сыгу Дэхэзакlэ дэжыкlэ секъудыи», — ыlуи икlо ригъэхъугъ. Джащ тетэу Иляс, пцэжъыеу пцэкъэнтфым шlофагъэм фэдэу, гупшысэр шъхъарыоу, Дэхэзакlэ зыщыщыгъупшэрэм, икlо

ригъэхъоу, еГани ыгу кызыщыкІыжърэм, икІо кызыщыкІээ, шІулъэгъуныгъэм ипцэкъэнтфы ІэкІэкІын ымылъэкІэу, кІырымэ, кызызетеуцозэ, кыины хэтэу ядэжыи кыэсыжыыгъ.

Гъэмафэр блэкІи, бжыхъэ гырынэр ычІыпІэ кыиуцагъ. Бжыхъэми зихъожыи, кІымафэр кыэсыфэкІэ, Илясэ ышІэцтыр ымышІэу, ыгу илгыр цІыф ышІэн ымылъэкІэу, пхъонтэ егъэтыгъэм фэдэу, чылэм дэсыгъ. Ащ фэдизым шІулъэгъуныгъэмрэ лъэпкъ шъхъакІомрэ ыгу цызэбэныцтыгъэх. Ежыри текІорэм сырый ыІоу, ауцтэми лъэпкъ шъхъакІом дэІэпыІээ, уахътэр ыгъакІоцтыгъ. Иляс зыщыхъушІэцтыгъэ лъэхъаныр адыгэхэмрэ урысхэмрэ зезаохэу, Урысыем адыгэхэр лъэшэу кыгыгъэгумэкІыхэу, зыкорти кыышти, Тыркуем рифыгъэу, мыдрэ кыинагъэхэри непэ кымыштэмэ, неущ кыыштэным Іофыр тетэу, цІыфхэр заом езэщыгъэхэу, агу кІодыгъэу зыщытыгъэ лъэхъаныр ары.

Мафэ горэм Иляс чылэм хэтызэ: «Урысымэ адыгэ чылэ заулэ ашти, цІыфэу дэсыр дафыгъ, аукІыгъэр аукІыгъ, чылэхэри агъэстыгъ», — аІоу, кыэбар зызэхехым, ыгу кыызэкІигъани: «Тумы тхъа ешІ шІулъэгъуныгъэр, ащ сегупшысэзэ, джы нэс сыщысыгъ, мыдыкІэ тихэку урысым имашІо есты, цІыфэу зыгу кІодыгъэхэр кыэзгъэтэджныных амал иІэмэ, Урысыем кыамзэгү цІыкІу нахъ семыхъулІэми, тихэку кыепыеу кызыиуцаухыгъэкІэ, тятэжыыхэри ащ якІодылІагъэх, ахэмэ сэри сакІырыпллын, сихэкурэ сишъхъафитныгъэрэ кыэсыухъумэзэ зызгъэкІодын», — ыІуи, шІулъэгъуныгъэр цыгъуопшагъэкІэ мэгугъэти, ащ кыгыгъэчэфэу:

ТыдэкІэ уплъэми, тэмэтелъхэр кыэжыыу.

Жъалымагъэу зэрахъэрэм гур егъэсыс,

СэмкІэ зытыуахъэ, лыы плыжыыр тэгъачъ.

Чышъхъашъоу тызтетыр топыжъмэ кыагъэгырз,

Зытплъахъми, топыцэр ошъушхоу кыытфех,

Хэкужъми нэпсышхор кыырекІутэх,

— ыІоу, оред цІыкІур кыыІозэ, ишыуанэ зэтырилъхыи, джа кІымэфэ чэщ мэзагъом цІыф ымышІэу, щагум дэкІи, зекІо ежыагъ.

Мазэр кыохъажыгъэу, нэф кыызэкІич фежыагъэу. атакъэмэ атамэхэр аутхыпкІымэ, зэпэджэжыыхэу, мазэми, ахэмэ запешІыжыи пІонэу, сэбахъ нэмаз шІыгъо хъугъэти, азанэр джэу, чылэм дэс нэжъ-Іужъхэр хэлпчэуІукІыхэзэ, мэщытым

екIуалIэхэу, остыгъэ нэфэу шъхъангъупчъэмэ къаридзырэр нахъыбэ хъу пэтэу, чылэр чъыеныбэуц нэмыIэу, Иляс кIуи, дэхъагъ. Зы щагу горэм дахъи, иш шэщым чIици, ежъ хъакIэщым занкIэу кIуагъэ. ХъакIэщэу зэрыхъагъэм зи цIыф имысэу щытыти, ежъ ышIэн ымышIэу, джэхашъом тезэкIуахъэу итызэ, зы лIы цIыкIу горэ ынэхэр къэрэ цIуухэу, пчэн жэкIэ кIыхъэу, ыпэкIэшхуи дэгъэчэрэзыагъэу, ипаIо лъэгэ дэдэу, ежъ псыгъо гъугъэ цIыкIоу къакIуи, хъакIэщым къихъагъ. ЛIым тIэкIурэ зиплхъахъи, Иляс зелъэгъум, «О фэсапщи, фэсапщи» ыIоу гушIозэ, ыIапэ къыубытыгъ. «Олахъэ, оры Iоу нибжъи сыммышIэни, сыдэу дэгъоу укъыкъокIыгъ шъыу, мо нэмаз сшIын сIуи, ськъызэтэджым, шыхэр зэзаохэу къызызэхэсэхым, шэщым ськъэкIуагъ. Ащ уиш итэу зысэлъэгъум, зэ типхъорэлъфымэ ащыц горэщтын сIуагъэ, ау шым сызеплъыпэм, уичэмыдэ сшIэжъыгъэ, бэу лIыгъэ зэрихъагъэ а чэмыдэ цIыкIум», — ыIозэ, машIор зэкIигъэуIугъэ. МашIор зешIыхэм, ыжэкIэ кIыхъэ Iэ щифэзэ, «КъаIо, къэбарыкIэ ошIэмэ, сыдэу цытых укъызхэкIыгъэхэр, псаухэба?» — ыIуагъ. Илясэ къэтэдж фэдэу пхъэнтIэкIум зыкъытыриIэтыкIи, «псау дэдэх, шъо шъупсаоу шъузэпэшыхэмэ», — къыритыжъыгъ джэуап. «Сэ сэгущыIэ сыщыс шъхъаем, о ухъакI, гъогу укъырыкIуагъ, зэ моу ськIон», — ыIуи, ежъи шъхъам, Илясэ «Алый, тхъам пае умыгумэкI, сэ джырэкIэ зыми сыфаеп, моу нэф ошъыфэкIэ, зызгъэпсэфынуэ зезгъэкIыщт нахъ», — ыIуи, ащ тетэу гъолъи, чъыагъэ.

Дзэ ыугъоуеу Иляс чылэм чэщ-мэфицэ фэдизэ дэси, шыу шъытф фэдиз зырегъэкъум, ахъшамым дэжъ быракъыр къахэбыбэтыкIэу, ежъ апэ итэу, чылэм дищыхи, а чылэм пэмычыжъэ шIагъоу тамбырым екIурэ гъогум тырицагъэх. Чэщыр хъазырэу блэкIыгъэу, сыхъатыр тIум шыухэр тамбырым еблэгъагъэх. Илясэ тамбырыр зелъэгъум, идзэ къыгъэуцуи: «Тинасып текIоу, мы тамбырыр тштэмэ, дгъээжъыни тинэбгырэ пчъагъэ нахъыбэ къэтшIын, етIани зыгорэм текIун, мыщ тыкъыщымыуцоу, тыхыхъаулыеу тыхъумэ, цIыфхэр къэтэджыных. Ыдж мары тыкъэсыгъэшъ, шъуиIашэхэм шъуаупхъу, шъуишыхэр ныбэпхымкIэ нахъ зэкIэшъукъузэх, зэужэ тэрэзэу зэтежъугъэпсахъ», — ыIуи, адрэмэ ыIуагъэр загъэцэкIахэм, «Ыдж шъуежъ!» — ыIуи, ежъ апэ итэу, быракъыр быбатэу, ясэшхохэр къихыгъэу ежъагъэх. Тамбырым икъэлапчъэ Iут къэрэгъулэм шыухэр къызелъэгъум, дэлъэдэжьи: «Адыгэхэр къытэкIух!» — ыIуи, къэбар афихъыгъ. Ащ ыуж

сырынапщэр сырынэ епщэу, сэлэтхэр гузэжъогъу хэтхэу, зечъэхэу, дзэр хъазырэу зэрэугъоигъахэу мыдрэхэр нэсыхи, нэмрэ-Іэмрэ азыфагу къэлапчъэр Іуаути, тамбырым дэлъэдагъэх. Сэлат горэ гуІэу топыжъым епІэжъэжъэу, къахаомэ шІоигъоу, Илясэ зелъэгъум, апэ дэдэ ащ, жьыкореным фэдэу телъади, сэшхомкІэ ышъхъэ хъурае тІоу зэгугъэзыгъэ. Ащ ыуж шІэхэу къытыригъази, ынэмэ лъы къателъэдагъэу, пымрэ гъусэмрэ зэхидзыжъ къодыеу исэшхо, псы къечъэхыпІэм пышІахыгъэ мылыр жъужьы зыхъукІэ, псыр къызэрэпычъырэм нахь нахь лъэшэу лъыр къыпычъэу, пыир риупкІэтахызыэ, рикІощтыгъ. Игъусэми ежъ къыщагъэкІэрэ шІагъо щымыІэу, пым псэемыблэжъэу езаощтыгъэх. Нэфшъагъо нэс зэзэуагъэхэу, адыгэмэ хъазырэу пыир аупІокІыгъэу, тамбырыр аштэнкІэ гугъэхэзэ, зэкІэм тамбырым икъэлэпчъэ лъэныкъокІэ мэкъэшхо къэІоу зэхахыгъэ. Макъэр къыздиІукІырэмкІэ Илясэ зэплъэм, шыу шъиплІ фэдиз хъоу, адыгэ шъуашэ щыгъэу зы къумал апэ итэу урысыдзэ къыдэлъэдагъэу ылъэгъугъ. Апэ ит шыум Илясэ зеплъым, ащ Мыхъамчэрыекъор ышІэжъыгъ. МыдыкІэ къанэрэ пым пымылгыжъэу, Илясэ дзэу къэкІогъакІэм фиучІынэтІи зежъэм, пщы Мыхъамчэрыекъом къытыригъэпсахьы, къеуагъ. Щэр ыбгъэ къытефагъ, ау ежъ ащ пымылъэу, онэкъуапэр пытэу ыІыгъэу, шым зыкъыримыгъэфэхызыэ, ежъ аджалыщэкІэ къэзыхъэкІагъэр ымыукІыжъымэ, ыгу разэ хъуштэпти, адырэр ятІонэрэ огъу имыфэзэ, ечъалІи, кІуачІэу къыфэнэжъыгъэр рихьылІи зеом, шым ригъэфэхыгъ. ЕтІани къеомэ шІоигъуи шъхъам, иш кІуачІэ фыримыкъужъэу блихы зэхъум, къызэокІи, сэшхор фэмыІыгъыжъэу, Іэпызыгъ. Гъэмэфэ пчыхъэм тыгъэу къохъажьырэр зэрэплгыжъым фэдэу, Илясэ ищыгъынхэр лъым ыгъэшъокІыгъэу плгыжъэу, ыІэбжымитІу зэчІэлъэу ышъхъагъы щигъэсысыхэу, ыпкъи ебагъэу, шым къефэхызыэ, ордыр къыхидзагъ:

Жъыбгъэшхом жьыкъуахъэу зэрифэрэм фэдэу,
ШъхъакІом зэрифэрэр адыгэ шъау,
Уцугъо имыІэу лъы плгыжъыр егъачъ,
Чышъхъашъом шъхъафитэу псыхъошхо щэзечъэшъ,
ШъэошІоу Кавказым ыбгъашъо щипІугъэм
Мин пчъагъэу ихъади иуІагъи зэрехъ.
Хъилагъэ зезыхъагъэхэр типщы-хъаныжъых,
Хымэхэу, тщымыщыжъыхэу, тэ типсэхэхых...

Мэк'ямэр нахь мак'лэ х'уэзэ, шым к'ефэхи, ащ тетэу Мосэкто Илясэ ищы'лэкл'элгэ тыг'ээр к'уахы, дунаир ых'южыгы. Илясэ зэрэщымы'лэжыыр Дэхэзак'лэ зеш'лэм, бэмэ: «Зы фэк'лол к'лэлэж' пae зиук'ыжыгы», — а'лон, ау ц'ыфмэ гущы'лэ ахэл': «Псыфал'э ул'эмэ, псыр лаш'у, ш'у пл'эг'урэр — дахэ», — ы'уи, лэныстэр ышти, ыбг'э хиг'эт'ысх'аг'». Джащ тиг'унэг'у л'ыж'тым к'ыщиухыгы, — ы'уи, Бэрэджым, ил'гэс пш'ык'л'убл ыныбжызэ, зэхихыг'эг'э к'эбарым ик'э'лотэжыын к'ызеухым: «Чэщ х'яр к'ыок'у!» — с'уи, сык'этэджи, сык'ык'ыжыгы.

1929 ил'гэс



1. Мы рассказым изэхэфын нахь лэрфэг'у х'уным фэш', зэк'лэм апэу авторым ехы'лэг'эу пэублэм к'ыщы'уаг'эр ш'угу к'эж'уг'эк'ыжы. Ар апэрэ л'офш'эн. Ят'онэрэр — рассказым к'ыг'эл'аг'орэр зэхыл'лэг'э л'эх'аныр к'эж'уг'энаф. Ащ тхак'ом игуг'у к'ызщишырэ ч'ыплэр ш'угу к'эж'уг'эк'ыжы ык'и текстым к'ых'эж'уг'эщ.

2. Джы еж' рассказым к'э'лотэк'лэ амалх'эу авторым ыг'эфедэхэрэм талыж'уг'апл': тауштэу ащ рассказыр ыг'эпсыг'а - х'уг'э-ш'аг'эу произведением л'япсэу фэх'уг'эр ежыыр ара х'ауми хэта к'эзы'уатэрэр? К'эбарым ик'э'лотэн с'ыдэуштэу авторыр х'элаж'эра?

3. А к'э'лотэк'лэ-г'эпсык'лэу Ащк'аным к'ыхихыг'эр сыда к'ыхихын фаеу к'эзышыгыг'эр, сыда ар зыф'элорыш'эрэр?

4. Рассказым к'ы'лотэрэ х'уг'э-ш'аг'эр зэк'лэ'ык'уак'лэу илэмк'лэ е, нэмык'лэу к'япл'омэ, исюжетк'лэ пычыг'уищэу зэтеуутын пл'эк'ышт. Ар ш'юр-ш'юрэу к'эж'уг'эцак'лэ ык'и, арэу зыш'ушык'лэ, а пычыг'охэм к'я'уатэрэр зэрээтэк'ырэр к'эж'уг'энаф.

5. Джы геройх'эу рассказым хэтхэм талыж'уг'апл'. Апэрэу мыщ фэдэ упч'лэ тэж'уг'эг'эуцу: с'ыд фэдэ унаг'оха, л'эпк'ха Дэхэзак'лэрэ Илясэрэ к'ызырых'уаг'эг'эхэр, зыщыщхэр?

6. Ныбжык'ит'лум яш'ул'эг'уныгыэ зэфэш'х'афэу щытми, ахэр ш'у зэрэл'эг'ух. Ау а ш'ул'эг'уныг'эм темыжэг'ах'эу клэух дэй фэх'у. Сыда ар зэпхыг'эр, к'ызых'эк'ырэр? А л'энык'омк'лэ авторым ирассказ хильх'эрэ идеер (гупшысэр) ш'уш'отэрэза?

7. Гущы'лэж'х'эу рассказым хэтхэр, дунаем исурэт к'эзыг'эл'эг'орэ ч'ыплэхэр текстым к'ых'эж'уг'эщых. К'ыж'угурымылорэ гущы'лэхэр к'ых'эш'утхык'ых. Мы л'офш'эныр унэмк'лэ к'эж'уг'эцак'лэ.

ТЕУЦОЖЬ ЦЫГ'У (1855—1940)

Тилитературэ зык'ыл'этэу, хэх'оныгыэ гуш'уаг'охэр ыш'лэху, ыл'япсэ ыг'эпытэу зыщытыгыэ ил'гэсхэм адэжы



тхылъыбээрэ тхаклэрэ амышлэу, ау жэрылоу усэн зылъэкыхэрэми зэхалъхагъэхэр ащ кызыхигъахьэщтыгъэх. Ахэмэ аусыхэрэри литературэм епхыгъэу хуыщтыгъэ.

Ахэмэ апэрэу ащыщыгъ Теуцожь Цыгъо. Мыр мэкъумэщышлэ лэжъаклохэм къахэклыгъэу, усэнымклэ талант ин илэу щытыгъ. Лэжъаклохэр кыуухъумэхэу, ахэмэ гушылэ дахэ афилоу, байхэу цыф лэжъаклохэр кызымыдзэхэрэм апэуцужъэу, ахэр мыскъарэ ышлэхэу усэщтыгъэ. Ау тхаклэ зэримышлэрэм кыыхэкыклэ, ахэр цыфмэ ахахьэти, жэрыло усэхэм ащыщы хъужьыщтыгъэх — тхыгъэхэу къэнагъэхэп.

Ау тхакли тшлэу, еджэн-гъэсэныгъэм тыхэхьагъэу, литератури тилэу зыхъугъэ илъэхсэм адэжъ Цыгъо ыусыхэрэр тхаклохэм (апэрэу Кэстэнэ Дмитрий) атыхэмэ, гъээтхэм, альманахым, тхылъхэм къащыхаутхэу рагъажъэ. Ащ ишлуагъэклэ усэклошхом ыцлэ инэу лугъэ, ордени кыратыгъ, итхылъхэри адыгабзэкли урысыбзэкли кыыдагъэклыщтыгъэх. Анахьэу адыгэ гъээтхэм бэ атхыщтыгъэ усэклошхом фэгъахьыгъэу. Тилитературэ ихэхъоныгъэкли ащ ыусыгъэхэм мэхъанэшхо ялагъ — игушылэхэр чанхэу, иобразхэр лупклэхэу щытыгъ.

Теуцожь Цыгъо ныбжъ шлуклае илэу дунаим ехыжыгъ — илъэс тлоклиплырэ пшырэм хэхьагъэу. 1855-рэ илъэсым шышъхьалум и 15-м къуаджэу Гъобэкъуае (Теуцожь район) кыыщыхъугъ, 1940-рэ илъэсым щылэ мазэр ары ыгу кызыуцугъэр.

Поэмэхэу, усэхэу, ордэхэу Цыгъо зэхилъхагъэр тхылъ псау мэхъу — ар фатхыжыгъэр ары, жэрыло творчествэм щыщ хъужьыгъэри маклэп. Ежъ еджаклэ ымышлэщтыгъэми, адыгэ усаклохэм, тхаклохэм атхыгъэхэм зашигъэгъуазщтыгъэ — кыызфыригъаджэщтыгъэх. Джащ фэдэу урыс усэкло ин дэдэу Александр Сергеевич Пушкиным ипоэмэу «Полтава» Хьаткъо Ахьмэд адыгабзэклэ зэридзэклыгъэу кыыфеджжгъагъэх. Ежъ Цыгъо кызыэриложыщтыгъэмклэ, ащ ишлуагъэклэ ежъ ипоэмэшхоу «Пщы-оркъ зау» зыфилорэр зэхилъханэу хъугъэ, ащ фэдэ произведение ин зэрээбгъэклушт, зэрэбгъэпсышт шыклэр дэгъоу кыыгурылуагъ.

Шыпкъэмклэ, поэмэр жэрылоу зэхилъхагъэми, лъэшэу зэклоцылэу, литературэ шапхэмэ атэтэу ыгъэпсыгъ: цыф шъхафхэр хэтых, купхэр къегъэлъагъох, заом исурэт лупклэу, игъэклотыгъэу къеты. «Мафэкъо Урысбый», «Родинэр», нэмыклэхэри ыусыгъэх. Ахэмэ ащыщэу зы усэ мыщ кыыклэлъыклоу шъуджышт — «Сижъышъхьэм сыжъудэбэкъон» зыфилорэр.

СИЖЪЫШЪХЬЭМ СЫЖЪУДЭБЭКЪОН

Ростов-на-Дону тхакломэ яконференцие
1935-рэ илъэсым кыыщилогъагъ

Мышгъэм пкIашгъэ зытефэм, гъумыгъугъэ,
ЕтIэгъой зытефэм, ыIон ыгъотыжыгъгъэп.
Ащ фэд сэри сызэрэхъугъэр:
Тиджэныкъо сыдэсэу ордэ сыусыщтыгъэ,

Къэлэшхом сыкъащи, слъэгъурэр
бэ зэхъум,
Исхъухъагъэр къэсІонэу
сшІокІодыжьыгъ.
Дунэешхор хъамбарышху,
Акъылышхор ащ из,
Дзыо цІыкІу имыз
Сэ ащ хэсхыгъэр.
Ар сыухымэ сыгъоцэщт.
Гъуащэрэр мэкІоды.
Сыхэукъомэ, сышъумыгъэкІод сэІо.
Тятэ ипхъэкужъэу,
Цужъхэр зыгъалІэу,
Лыжъхэр сэкъат зышІыгъэм
СигъашІэ дэсыухи,
ПсэукІэ дахэу сыкъызхэхъагъэм
ДэзгъэшІэжьыщтыр макІэ хъугъэ.
Сыгу забгъэрэр тян —
Пэсащэу сыкъилъфыгъ.
ГъэрекІо сыкъилъфыгъагъэмэ,
Мыщ сыкъыхэтэджэныешъ,
ЕджапІэм сычІэхъани,
СиІахъ къыхэсхыныешъ,
Акъыл сиІэ хъуни,
Насыпышхом сыхэтыни,
Ау ар блэкІыгъэ Іоф.
Джы шъэф гурышэу сэ сІыгъыр —
Сижъыгъи щызгъэзыени,
Дунэе чъэрым сыдэхъоу,
Іоф зышІэрэм садэлэжьэн,
НыбжьыкІэмэ садэбэкъон.
Тятэ ипсэукІэу
Сэ къэслъэгъугъэр
Зыфэдагъэр мары:
Тимэщ хыныгъу,
Гъупчъэм къыльгэхъу,
Мыжъуахъом къыдедзэ,
Кум тыредзэ, тырещажъэ,
Мэщ хъасэм тынегъэсы,
Хъэсапэм тегъэуцу...

ТхьамыкIэм илэжьакIи
 ПкIэнчъэ-гугъэпIэнчъэу щытыгъ:
 СыхэхьанкIи сэшъяхы,
 Осэпсышхори къехыгъ.
 СеIэбэхы, мэщ шгъхьиц пысэупкIы,
 СакIыпкъ дэсэгъанэ.
 «Сыбг умыгъэдый», — сэлэшъ,
 Сыд тIоми а мафэр дгъакIоу,
 Хьасапэр къэтыукъэбзыти,
 Ащ фэдэу мафэм мафэр лъыкIоу,
 Къэдгъазэти, тыкъэкIожьыщтыгъэ.
 Ащ фэдэу илъэсым илъэсыр лъыкIоу,
 Нэпс-Iупс амалынчъэу,
 ТыпчъаIоу гъашIэр къэтхьыгъ.
 Непэрэ псэукIэу
 Джы сэ слъэгъугъэр:
 ТикIалэхэр комбайнэм тес,
 Хьэсапэм щыт.
 Зыфаер къырахьылIэ,
 Шгъхьадж иIэнатIэ фэгъэпсыгъ,
 СакIэлтыплъэу хынэу ежьэ.
 «Коцыр зыщэщтыр къэрэжь!» —
 АIо къаджэ.
 Сэ сыщытэу сэгъэшIагъо:
 «Ащ фэдэ мэхъуа!
 Тимашинэ къыдэмыщ,
 Гъэсацэ тимиI.
 IэтэшIыгъэ тиIахэп,
 Сыд лэжьыгъа дэпщыжьыщтыр?»
 Ар зысэлIом, кIалэу щытыр
 къыздэхьащхи,
 Коц кухьэр къызблищыгъ,
 Хьамбарым рищэлIагъ.
 ЛIыжьхъэри тызэхэплъэжьы:
 «Мы дунаир
 Дунай гъэшIэгъон хъугъэ,
 Тэ тигъэхъагъи хэтшIыхъан, тинасып
 Iахьи хэтхын, —
 ТэзэрэгъаIуи, тIэлджанэхэр дэщэягъэу
 Губгъом тихъэжьыгъагъ.

Ньюхэр къаджэхэшъ, тагъотыжыбрэп —
НыбжыкIагъэм кIарыкIау
къытфигъээзжыгъэу,
Тэ, лIыжъхэри, тыгушIоу тэлажэ тит.



1. Мы усэм ипэулбэм дэжъ ит сурэтым хэта кыгъэлягъохэрэр? Сыд фэдэ сцена сурэтым кыгъэлягъорэр?

2. Сыдигъуа ыкIи тыда мы усэр Теуцожъ Цыгъо апэрэу кызыщыIауагъэр? Сыдым ехыллагъэуи ар ыусынэу ыкIи кыIонэу хъугъа?

3. Сыдэуштэу а лъэхъаным жъымрэ Октябрэ революцием кыздихыгъэ «дунэякIэмрэ» зэрэзапагъэуцущтыгъэр мы усэм кыхэжыгъа? Ахэр, а дунаитIур, элигъэуцухэзэ, сыда усакIом кытитгъэлыгъэу, кыдигуригъало шIоигъор?

4. Сыда ныбжыкIэхэм афэдэу, ижышъхъэ а дунэякIэм дэбкъонэу усакIом шIошъхъуныгъэ кыхэзылхъэрэр? ЩыIэкIакIэм ищытхъу ащкIэ кызыщелыекIырэ чыIпIэхэми, щыIакIэм, дунаим исурэт шыпккъэхэр кызыщитырэ чыIпIэхэми шъуалыплъ, ахэр зэпэжъгъэуцух.

5. Дунэежъу Цыгъо зигугъу кышырэм фырилэ гукъаор ежъ ышъхъэклэ ыщэчыгъэм кыхэкIэмэ шIэ? Ар къэжъгъэнаф, текстым шъуалыплъэзэ.

6. Усэм зэфэгъэдэнхэр, зэгъэпшэгъэнхэр (сравниехэр) мымакIэу хэтых. Ахэр ыгъэфедэнхэр дунэежъымрэ дунэякIэмрэ язэпэгъэуцун лъапсэу фэхъугъ. Къыхэжъгъэщых ахэмэ ащыщхэр текстым.

7. КъарыкIырэр бэу, щэрыохэу, гущыIэжъхэм апэлагъэу, а нэшанэхэр ахэлъэу Теуцожъ Цыгъо лъэпкъ IорыIуатэм (фольклорым) иусэхэмкIэ епхыгъэ шыпккъэу зэрэщытым ишыхатхэу усэм хэтых. Ахэмэ ямэхъанэ шъегупшыс. Мы усакIом ехыллагъэу «усэр кыIауагъ» тэло нахъ, «ытхыгъ» тIорэп. Сыда арэу зыкIэхъурэр?

ЛИТЕРАТУРЭМ ИТЕОРИЕ. ИМПРОВИЗАЦИЕ ЗЫФАIОУРЭ

Импровизацие гущылэр латиньбзэм кыхэкIыгъэу щыт. «ОшIэ-дэмышIэу», «псынIкIэу», «емыжэгъахэу» ыIоу ары лъапсэу илэр, къыкIырэр. А гущылэм кыттекIыгъэу щыт урысыбзэкIэ агъэфедэрэ гущылэхэу «импровизацие», «импровизатор», «импровизировать» зыфиIохэрэр. Тэри а гущылэхэр тштагъэх, урысыбзэм кыхэкIихи тыбзэ кыхэхъагъэх.

Ащ нэмыкIэу «импровизацием» кырагъэкIырэр, джа кызыщалоштым дэжъ ошIэ-дэмышIэу, псынIкIэу ордэ е усэ кызыэхэплъхъаныр ары. ДжэгъуакIохэр ащ фэлэзэхэу щытыгъ. Джыри щылэх ащ фэдэхэр. Тилъэпкъ IорыIуатэ (фольклорым) хэхъоныгъэ ин ахэмэ рагъэшIыгъ. Музыкэм пылхэми, литературэм хэлажъэхэрэми ахэтых арэу псынIкIэу кызыэхэзылхъан зылъэкIыщтыгъэхэри, джыри щылэх ащ фэдэхэр. Гущылэм пае, музыкэр зыпштэкIэ, Хъагъэудж Мыхъамэт, Тхъабысымэ Умар ащкIэ ялэпэлэсныгъэ къахэщы, литературэмкIэ — Теуцожъ Цыгъу, Жэнэ Къырымыз. Теуцожъ Цыгъо ежъ тхэкIэ-еджакIэ ымышIэу зэрэщытыгъэм кыхэкIэу, импровизациер амалышхоу иIагъ — охътэшхо тыримыгъэкIуадэу иусабэхэр кызыэхилхъэщтыгъэ. Импровизацием ар фэлэзэщтыгъэ.

Ащ фэдэу зэхилъхьагъэмэ мы шъузэджэгъэ усэри ащыщ.
(Т.) Шъо шъузыфэе темэм ехылагъэу псынклэу сатырищ-пллы шъор-шъорэу кыызэхашульхьы, шъуепль ар кыызэрэжъудэхъурэ шыклэм.

ЛЪЭУСТЭН ЮСЫФ
(1913—1998)



АСХЬАДРЭ СУРЭТРЭ

«Ожъубаныкъохэр» зыфилорэ романым щыщ пычыгъох.

Асхьад ядэжы къегъээзэжы

Асхьад ячылэ зыщыдэхъажыным ныо горэм шкIэ плъыжъ цIыкIу горэ къыфыжъэу ылъэгъугъ. Ныоми кIалэм гу къылгытагъ, IэлъэныкъомкIэ бэщ псыгъо кIыхъэу ыIыгъым зытыригъакIээ, ыIэ ынатIэ Iулъэу къэплъагъ.

КIалэр нахъ благъэ кыызэхъум, зэхыригъэхэу ныом къыIуагъ:

— Хэта, нынэ, тхъэ зэтагъэу укъызфэкIожыгъэр? Уянэ гущэ уиIэмэ, Iаджи бгъэгушIон.

Асхьад ышъхъэ къыпхъуати, чемоданыр ыгъэуцуи, ныом кIэлъырылгъэдагъ, зырищэкIыгъ, гуIээ, кыызIуипхъотыгъ:

— Орыба, нан, сыхъызфэкIожыгъэр!

Зэ шъхъам ылъэгъурэр ышIошъ мыхъоу, ныор цтагъэ, зэлъапIэ инхэр зэрыхъэгъэ нэгуфыр чъэкIыгъэ, ыIуипшIэхэр къэхъублэблагъ, ыIэмэ псэ ахэмылтыжъ пIонэу, зыдимышIэжъэу бэщыр IэкIэзыгъ.

— А сикIэлэхъу! Къурмэн сызфэхъун!

Ныом ыIэгушъо пхъашэхэр ыкъо ыплIэIушъо ригъэчъагъэх, ышъхъэ къышIози, икIалэ ытэмапшъхъэ тефагъ...

— УкъэкIожыгъа, къурмэн сызфэхъун? — ЫшIошъ мыхъу фэдэу, ныор къэупчIагъ, чылэ гъогу шъыпкъэм зэрэтетыр ыгу къэкIыжыи, ышъхъэ къыIэтыгъ, ыIэхэр кыызэкIихъажыгъ, ыкъо IапIкъорэгъ рищэкIыгъэу чылэгум зэритыр емыкIу зыфилгъэгъужъэу зиплгыхъагъ гуIээ. Ожъубаныкъомэ яныо лъэкурэ шъхъатехъо цыпэмкIэ ынэпсыхэр кIилгъэкIыкIыгъ,

еІэбэхи бэщэу ІэкІэзыгъэр къыштэжъыгъ. ИлъэситІум ехъугъ икІалэ къызымыкІуагъэр, нэмыкІымэ зэрашІырэм фэдэу, сыкъэкІожыы ыІоуи, макъэ къаригъэІугъэп.

— Мыдэ, къысэт а пІэ едзэкІыгъэр, сикІэлэхъу. Тхъам сигъэлІагъ, утешъыхъагъэ гуци гъогум...

Шульэгъуныгъэ фабэр къебэкІэу, гъэшІо гуцыІэ шъабэхэр ным къыІушъэшъыкІыгъ.

— Хъау, нан, сыда сызгъэпшъыцтыр...

— Къысэт, сэІо, а пІыгъыр...

Янэ гуІэзэ къэІаби кІалэм, хыльэшхо Іихыгъэ фэдэу, плащыр ІекІитхъыгъ.

Зэрэхъу хабзэу, Асхъад ядэжъ дэмыхъажызэ, къызэрэ-кІожыырэм икъэбар хъаблэм дилъэсагъ. Мары джыри яунэ нэсыжыгъэгоп, ау къэбарыр ащи илъэдэгъах. Ышыпхъу нахъыкІэу Сурэтыр къэчъэ! НэкІушъхъэ фыжъмэ шэплъыр къахехы, ынэмэ дэнагъо акІэлъэшъугъэ фэд, шъхъац чІыппІэ Іужъу кІыхъэр утысэхэу ыплІэІу идзагъ, мзэе къихъэгъакІэу ынапцэхэр тетхыхъагъ. ІэлъэныкъомкІэ дэнэ косынкэ къолэныр егъэкІэрао, къачъэрэп, къэбыбы нахъ!

— ЕгъашІи чылэмэ зэрамышІэу мзекІо. ТымышІахэу къытшъхъарыхъажыгъ. Джары ащ ишэныр!

Сурэт ышы рыпагэу, игущыІэхэр цІыфмэ зэхаригъэхи, жыы къыІумыкІыжъэу ышнахъыжъ дэжъ Іулъади ІаплІыкІэ зыжэхидзагъ.

Унэм къызэрэсыжъхэу, Асхъад ышыпхъу нахъыкІэ гуІэзэ гъоплэ къумгъан ныбэшъум псы къыригъэхъуагъ, джэрз лэджен Іубгъор зэпэлыдыжъэу ышнахъыжъ ыпашъхъэ къыригъэуцуагъ. Ожъубаныкъомэ япшъашъэ мэгуІэ, ынэхэр къеджэгукІых, ышнахъыжъ къелъэрэзыхъэ, шифоньер кІэракІэу гъунджэшхо зыхэлъым ычІэгърэ дэгъэчъышхор къыдигъэчъи, ІэплъэкІ фыжъэу джыри цІыф ышъо нэмысыгъэр къыфыдихыгъ, сабын ІэшІоу «Кармен» зытетхагъэр къызэкІоцІихи сабынылъэм къырилъхъагъ.

— КъакІо, зытхъакІ! — ыІуи ышнахъыжъ еджагъ.

— Мыщ зыщыстхъакІынэуи? Сыд пай шъыу, гобгъотІабгъоу цагум зыщысэгъэтхъакІи нахъышІу.

— Хъунба адэ, нахъ пшІоигъомэ.

Сурэт псы цалъэр къырихи, унэ пчъэІупэм Іут чъыгышхом чІигъэуцуагъ, ІэплъэкІ фыжъыр ытэмашъхъэ едзэкІыгъэу, тырикІэзэ, ышы зыригъэтхъакІыгъ.

— Тэ шыла Руслан? Сэлъэгъуфэ сшѳаабэ дашлэ, — къэупчлэгъ Асхъад.

— Бэмышлэу мэу тѳури ѳутыгъэх.

— Хэт фэда?

— Нахыбэмэ ят аѳо.

— Ащыгъум, Ожъубаныкъо къуапцлэмэ джыри зы нэбгырэ къахэхъуагъэба!

— Ышупшлэ цѳыкѳухэмрэ ынэхэмрэ Къасымэшъ къиччыжыгы! — ыѳуагъ Сурэт.

Ошлэ-дэмышлэу Асхъад къатхъуи, ышыпхъу нахыкѳлэ ытхъакѳумэ къыубытыгы.

— А-у-у! Адэ гоотхъыри!

— О укъызэхъум, сэ стхъакѳуми зэп зэрэгъуатхъыгъэр, джары къызыкѳыголэлыхэрэр, уичѳыфэ стекѳыжыгы!

— Ар кѳлэлэцѳыкѳур къэхъугъакѳлэмэ ары, мыдрэр лъэрыкѳо хъугъэ, — ыѳуагъ Сурэт.

— Ар тэрэз, ау джыри сшынахыкѳлэ слъэгъугъэп ныла, сэрыкѳлэ къэхъугъакѳл.

— Тхъакѳумакоу сыкъэбгъанэ пэтыгы, — ыѳуагъ пшъашъэм ытхъакѳумэ пэклэ плъыжь ыѳотызэ.

— Тхъакѳумакор Ожъубаныкъомэ ятхъабз, нибжыи ухэкѳокѳлэщтэп, — Асхъад щхызэ, ѳэплъэкѳым къылъыѳэбагы.

Сурэт гуфаплъэу ышы ыпкъышъолэу бгырыпхым нэсэу упцлэныгъэм зеплъым, ыблэбгъу шъыпкъэм тыркъо зэфэщэгъэ ин зэрэтелъыр ылъэгъугъ. Джыры ныѳэп Асхъад ыкѳышъо тыркъомэ зэрэзэрагъэлъагъэр ащ фэдэу ышыпхъу зырилъэгъу-кѳыгъэр. Ынахэ зэхигъэхъагы, ышупшлэ ецэгъужыгы. Зыгорэ къыѳумыхъэээ, ышы зитхъакѳлэу зифэпэжыным Сурэт дэгъузажъоу хъугъэ. Щагу къэлэпчъэжъыемкѳлэ плъагыэ, анахъэу ышнахыжъ ыпкъышъол дагъоу илэр ежъ Сурэт илэгъу пшъашъэу къылъыкѳохэрэмэ ащыщ горэм ригъэлъэгъункѳлэ фэягъэп.

— Зэ псынклалэу зытхъакѳл, зыгорэ къыѳухъанкѳи мэхъу...

— Сыда, дэгъуба къыѳухъэмэ, тищагу сьдэт, гъогум сыкъы-текѳыжыгыгъэ къодый.

Асхъад зилъэкѳыжыызэ, шъэожъыитѳу, аѳапэ зэрэѳыгъэу, щагум къыдэхъажыгы: зыр Алик, Асхъад ишъау, сырыф, нэ шхъуантѳл, пэ хъурэе цѳыкѳл, Ожъубаныкъомэ яхъульфыгыгъэ кѳалэхэр зэкѳлэ къуапцлэх, нэ шѳуцлэ закѳлэх, — мыдрэм ащ яхыщыр горэ хэлъэп, нэгуф. Янэ дихыгъэу къычѳэкѳын.

Адрэ шъэожъыер, ышнахьыкІэ Къасымэм¹ ишъау, ышыпхъу ытхьакІумэ зыфыгуитхьыгъэр ары. Руслъан Ожъубаныкъо лъэпкъэу зэрэщытыр гъуащэрэп, шъхьац шІуцІэ, нэкъар, ышъхьагъырэ ІупшІэр къыІоутэкэрэпщыкІы, топыщэм фэдэу хъурай, ылгэ зэрэтеуцогъакІэр гъуащэрэп, ылгэкъо цІыкІухэр псынкІэу ыпхъуатэзэ зежъэрэм, къэуцужьыкІэ ышІэрэп, джыдэдэм зэхэфэщтым фэдэу мэщэо-плІао, мэушъорэкІы пшІошІызэ, къызэтеуцожьы.

Шъэожъые тыкъырым, чъыг чІэгъым чІэт лЫр къызелгэ-гъум, къызэтеуцуи тІэкІурэ къеплгъыгъ, етІанэ нахъ цІыкІум ыІапэ къытІупщи къыкІитхъугъ.

— Папа!

Асхъад еІэбэхи, кІэлэцІыкІоу къечъэлІагъэр къыпхъотагъ, зэрифызылІэзэ ынэгушъхьэмэ ябэугъ.

— Алик! Ины зэрэхъугъэр.

Ишъэожъые ригъэуцохи, адрэ цІыкІум ечъалІи, ари къыпхъотагъ. КІэлэцІыкІум тІэкІурэ зи ымыІоу зыщыц ымышІэрэ цІыфым къыІуплгъыхьы, зыІэкІиутыжъызэ, куоу фежъагъ.

— Олахъэ, бэу кІэлэ шІагъохэм мыхэр!

Ожъубаныкъомэ яныо ІитІумкІэ зырызэу ыІыгъэу чэт къэритІу къыІуихьагъ. Асхъад Іаби янэ шъэжъыеу ыІыгъыри къыІихьыгъ, чэтхэр шІуибзыгъэх.

Ожъубаныкъо лЫжъымрэ инысэрэ дэсыгъэхэп: зэІукІэ горэм ащагъэхэу районым къэтыгъэх. Пчыхъэ реным къэкІо-накІохэр зэпыугъэхэп. Асхъад бэкІаерэ ятэрэ Зурэрэ яжагъ, ау пшъыгъэти, зызырегъэкІым, чъыем Іуитхьыгъ. Чэщыр хэкІотэгъэ хъазырэу лЫжъыр къэсыжъыгъ, ыкъо зэрылт унапчъэр тІэкІу Іуицэишъ дэплгъыгъ, къыгъэущын ымыдэу цІыкІу-цІыкІоу, фэсакъыпэзэ, пчъэр рищэлІэжъыгъ.

Ожъубаныкъо Осмэни иныуи лъэшэу мы лъэныкъом Асхъад къыгъээжъы ашІоигъуагъ, чЫпІэрысы хъумэ, зыпэ къамыштэн щыІагъэп.

Сурэт изы гухэлъ мэкъутэ — нэмыкІ гухэлъым еусэ

Асхъад ежъ зэрихабзэу, жъэу къэущыгъ. ТыгъэкъокІыпІэ лъэныкъом фэгъээзэгъэ шъхъангъупчъэм ынэзы къыдидзырэ

¹ Къасымэ дзэм къулыкъу ешІэ хэт. Зурэ ащ ишъуз. Руслан икІэлэцІыкІу. Зурэрэ Русланрэ Ожъубаныкъомэ адэжъ исых.

тыгъэ нэбзыир тыжын бэщэу джэхашъом телъ, шъхъангъупчъэ кIыб ещэкIыхэр кыигъэсагъэх, адыкIэ, щагум, ятэ игущыIэ макъэхэр кыщэIух, щэджагъо хъугъэн фае. Столышъхъэм телъ сыхъатым кылыгыIаби зеплтым, блы хъугъагъэ ныIэп.

Зифапи икIыгъ. Хъэпание къолэн нэлүцэм кIуапIэ кыыримытэу ылъакъо зыкыпыщыхъагъ, мэгъумыгъу, зэндабзэу зыкыыредзышъ, ыпэкIашъо кыщехъо. Тыгъопчыхъ ныIэп апэу хъэ цIыкIум Асхъад зилъэгъугъэр, зыпари кыыриIуагъэп, джыри мэгущIо, джыдэдэм къэгущыIэщт пIонэу, къеубзэ, быным зэрэщыщыр зэхешIыкIы.

— Уагъэчъыегъэн фаеп. Пчэдыжъ нэс щагум дунаир дэхъыкIы, кIэлэцIыкIухэр мэбзаджэх, зы хъэпание дэлъышъ, ыжэ зэтырилъхъахэрэп. — Зурэ чэфэу ипщыкъо кыыпэгъокIыгъ.

Ятэрэ Зурэрэ ямыжэу зэрэгъолъыжыгъэм фэшI, Асхъад зиухыижъэу фежыагъ.

— Сышъуажэу сIозэ, чъыер кыыстекIуагъ.

— Тыплъэгъу пшIоигъо дэдагъэмэ, а чъыем зыребгъэутын-ныеп, — ыIуагъ Зурэ.

Нысэм ыIуагъэр лIыжъыми кыдыштагъ.

— Шъыпкъэ, си Зур. Ылъэгъу шIоигъохэр зелъэгъухэм, чъыежыгъэ.

Лъытэныгъэ зэрээфашIырэм инэшэнэ дахэу, лIыжъыр, иныс, ыкъу аIоу тIэкIурэ зэсэмэркъэугъэх. Асхъад аумысыгъ. Ятэрэ инысэрэ ыгъэшIожьынхэу кыырагъэуцолIагъ.

Ышыпхъу кыызэрэмылъагъорэр ыгъэшIагъоу, Асхъад къэупчIагъ:

— Сурэт исба?

— Непэ пашпорт кыыфыратхыкIынэу щытыти, районым кIуагъэ. Машинэр макIоти, зыкыщыригъэнагъэп, — ыIуагъ ныом.

— Сыд паспортым ришIэщтыр? Къуаджэм дэхэми паспорт къарата? — еупчIыгъ Асхъад.

— Хъау гущ, къаратырэпышъ арыба кIомэ къэкIожъэу гъогум зыфытетыр. А пашпорт мыгъор уимыIэу, къалэ удагъэсыхэщтэп аIуагъ.

Ожъубаныкъомэ яныо лъэкурэ ыпхъу зыуж итым икъэбар Асхъад кыыриIотагъ. Ау къалэу зыдэкIоцти, ышIэнэу зыпылгыри кыыриIотыкIыгъэп.

...Джыри ыкъо зэрэщыIэщтым ибагъэ зэригъашIэ шIоигъоу, ныр икIалэ еупчIыгъ:

— ТэкIурэ ущыIэщта, нынэ?

А упчIэр тыгъопчыхъи ритыгъ, ау ащ иджэуапэу къыритыжыгъэр сэмэркъэум фихыгъ. Шъыпкъэ, хэкум къащэжыныэу зэрэIэлгэIугъэхэм ныри тыри щыгъозагъэх, ау мырэу гъатхэм идэхэгъум еджэныр къыухыни къэкIожын Iоу ашIагъэп. «Зыгорэм агъакIомэ, тадэжъ къыдырикIуагъэу къычIэкIын. Чыжъэ дэдэу IумыкIыгъэмэ дэгъугъи» — лIыжъым ыгу къихъагъ. Ыкъо зыдигъэзэщтымкIэ тэрэзэу еупчIын ыIозэ, ныом къыригъэжъагъ.

— ОсIуагъэба, тян, ськъэкIожыпагъ. Тикъуаджэ Iоф щысшIэщт, — ыIуагъ Асхъад.

— ЩыпшIэщтыр сьд? — къэупчIагъ ятэ.

— Агрономэу ары.

ЛIыжъыр ыпакIэмэ яIэжыгъ, ынахэ нахъ къэушIоркыгъ, — къэбарэу къыриIуагъэр ыгу ыхыгъэп, ау ыгу зэмыIун зэхихымэ, ащ къыпхъуатэу лыагъэ зыIорэмэ ащыщэпти, зиIэжагъ, зи къымыIоу бэрэ еплъыхыгъ.

— Тэрэзэу уегупшысагъа? Бэу колхоз шъой-цый укъызхэхъажыгъэр.

— СэшIэ...

Сурэт къэсыжыгъ. Щагум дэт гъэмэфэ хъакум щыпщэрыхъэу кIэлъырыт ныом дэжъ Iулгъэрази, ахъщалгэ кIэракIэу ыIыгъыр пхъэнтIэкIум тырилъхъагъ.

Непэ шIэхкIаеу укъэсыжыгъ, къэбгъэхъагъэр сшIэрэп нахъ, — ыIуагъ янэ.

— Гъунэ горэ иIэныеба, мазэ мэхъушъ гъогум сытет.

— Къыуатыгъа, сицIыкIу?

Сурэт гушIом зэрихъэу паспортыр янэ фицэигъ:

— Мары, нан, еплъ.

Янэ къэIаби паспортыр Iихыгъ, ишъыпкъэу пыплъыхъэзэ, ыпхъу къыфэгушIуагъ:

— Ихъяр олгэгъу, сицIыкIу, пашпорт кIэракI. Ащ тыди урыкIон, фэсакъ, умыгъэушIой.

— Ащ сэ тыди сырыкIон слъэкIыщт, ау о уизакъоу укъинэмэ, узэрэхъущтыр сшIэрэпи сегъапэ нахъ. Сьдэсын сIонти, дэсыкIэ сиIэп, мафэ къэс бригадирыр къысачгэ.

— А сыфае гущэп, кIо тэри зыгорэу тыхъун. ТхъамкIэ шыкур, сыузыгъэлэп, сшъхъэ зесэхъажышъу. О пшъхъэ дэхыри ары ныIэп.

— Тыдэ арэгъакIу фаеми, джы сэ ащ зыкъыщезгъэнэжыщтэп!

— Зы чЫпІә имызэгъэжышъоу, Сурэт чынэм фэдәу лъатэзэ, чэфәу ышнахыжъ дэжъ Іулъэдагъ.

— Мары, еплъ, уикъэкІожы паспортым игъоти зэтефагъэх!

— Сыда ар зэрәуищыкІагъэр? — къеупчІыгъ Асхъад.

— Сшынахыжъ дэжъ сыкІожышът сІуи, ерагъәу къыдәсхыгъ. Паспорт уимыІәу къаләм удатхэщтәп ныІа.

— Тыдәрә къала зигугъу пшІырэр?

— Тыдәми о уздагъакІорэр арыба! Зыкъыщыозгъәнэщтәп!

— Ара зыфапІорэр!.. — ГугъуемылІәу Асхъад щхыпчІыгъ.

Сэмәркъәур нахъ къебәкІәу, шъабәу, дахәу ышыпхъу нахыкІә риІуагъ: — Ащыгъум, уипаспорт хъаулыещт, Сурэт, хыры ятыжъ. Сә сыздәкІощтым сыкъэкІогъах.

Ышнахыжъ кыІорэр ышІошъ мыхъупәу, ыІупшІәмә яцәгъужызә, Сурэт тІәкІурә къеплгыгъ.

— Сыда мыщ щыпшІәщтыр? Адә лъәшәу, укъәмыкІожы хъуна! — ыІуагъ пшъашъәм.

— ЩытшІән дгъотынба, Сурэт, мы къоджәшхом?

— Ар пІокІә зыкъыдәмыгъан.

— Сыда ащ фәдизәу къуаджәм угу зыкІебгъагъэр? — Асхъад еупчІыгъ ышыпхъу.

— Лъәшәу къабзә, — ыІуагъ Сурэт. — Укъыдамыдзәу, ащ укъыдахъә хъунәп. ЩыІакІә дәлгәп, куо-хъау мыухыжъ, нахыбә ахәзытхъырәм илІыгъ.

— Критикә шЫкІәм уфәкъулай, ау ІофшІәным щыокІухъәкІә сенәгуе, ы, Сурэт?

ЛЫжъыр ащ дэжым кыыхәгушыІагъ.

— Ащ пфашІән щыІәп. ГъэрәкІо бжыхъә натрыф кІәч шІыхъафым кІонәу Хъусен кызыреІом, кІаләм ыгу хигъәкІи, хъарам ышІыгъ.

Ятә кыІуагъэр Сурэт шІоигъоджагъ, ышнахыжъ ыпашъхъә ащ фэдәу цагъәлгәгъонкІә фәягъәп, зиухыижынынәу фежыагъ.

— Зымәфә шІыхъафыр арәп сә сызгъәщтагъэр. Ау ащ зә узахахъэрәм, узыхаубытәпәщт, етІанә уухыгъә! Зыгорәм фэдәу дәсыгъэр зәкІә къаләм екІужыгъ. Афәмыухыжъәу лЫжъ куп яІ, а купыр текІымә, ләжъәщтыр сшІәрәп нахъ. ПшІәрәп о мыхәмә ягъәпсыкІәхәр...

ГушыІәр ащ бләмыкІәу аІәкІиуты шІоигъоу, лЫжъыр ыпхъу кыыфәгубжыгъ:

— Сыда джы, мы деләм зәхиІухъәхәрэр? Шъофым ихъагъәшъ мажъо. ЩыІакІәр зыгорәм ыІәгу илгәу, къафихыны

къаритынэу ежэхэшъ щысхэба. Мы ИтIумэ Иоф ягъашI, акъыл акIыгъэгъужъ.

Осмэн IэмычIэ шъэджэшъитIур зэчIэлъэу ыгъэсысызэ, къыгъэлъэгъуагъ, етIанэ IэмычIэхэр къызэкIихыжьи, лэжьэкIо Iэгущыо пхъашэхэр лыргъужъ гъожьышэхэр къатепшэу, ыпхъу ригъэлъэгъузэ, игущыIэ къыпигъэхъожьыгъ:

— МитIур ары щыIакIэм ылъапсэр. Ау а IэшъхыитIур ыгъэхъыенкIэ фэмыеу, къахъымэ, «хъапэу» дэсыр бэ.

Ышнахъыжъ къэкIожьыгъэу зэриIорэр джыри Сурэт ышIошъ мыхъоу къеупчIыгъ:

— Шъыпкъэу, тыдэ уагъакIора? Тыгъопчыхъэ нэс тыоупчIы, о укъытэсэмэркъэу.

Ышыпхъу ышIошъ ыгъэхъоу Асхъад джэуап къыри-тыжыгъ:

— Сэмэркъэу хэлъэп, Сурэт, сялъэIуи тикъуаджэ зыкъязгъэ-гъэкIожьыгъ. Агрономэу сыщылэжьэн симорад. Джары ишъомбгъуагъи икIыхъагъи.

Сурэт къызэкIэнагъ, джыдэдэм къызэIэутыщтым фэдэу, къызэIуихъагъ. Асхъад къыздэхъажьым къыпгъочыгъэгъэ шыпхъу нахъыкIэ гушIубзыур ары Иоу пшIэжьыныеп. Инэплъэ-Iуплъэхэр мэу зыгорэуштэу зэхъокIыгъэу хъугъэх, ыбзэ ыубытыгъэм фэдэу, зи ымыIоу, ынэхэр рэзаджэу ышы къытыригъэдыкъагъэх, етIанэ кIигъэпчIыикIи къэкууагъ:

— Уа-уау! Мыщ ыIорэр! Ара академиер къызыоухым IэнагIэу къыуапэсыгъэр? Ащ пае илъэс пчъагъэрэ зыбгъэлэжьын фэягъэп! Насып сиIэния сэ!

Къыщиути гыгъэ, ащ лъыпытэу зигъэчэрэгъуи гыизэ унэм илъэдэжьыгъ. Хъугъэр ымышIэу Асхъад тIэкIу къэщтэуIужыгъ:

— Сыда сэIо къэхъугъэр? Мыщ насып иIэныри имыIэныри сыда сэ къызэрэсэпхыгъэр? — къыгурымыIоу Асхъад ытэмэкъупшъхъэхэр зэфифыгъэх.

— Къызэрэопхыгъэр, — ыIуагъ янэ, — ары гуцэ, еджэныр къэуухэу зыгорэм уагъакIомэ, ежъыри уадэжь къэкIонэу зигъэхъазырыщтыгъ.

Лыжыр нэхаеу ныом къеплги къыфэгубжыгъ:

— Сыдэу делэх сэIо мыхэр. Хъугъэ, гъэтIылъ, мыхъун щыIэу, шъо хъун къэшъуIоштэп.

— А сшIэ гуцэрэп, нахъышIур ары тызыфаер, кIо тхъам ыIуагъэр хъун, — кIилъэшъужыгъ ныом.

Нахышлоу Сурэт зыфэягъэр — ышнахыжъ къэлэшхо горэм ІэнэтІэшхо кыщыратынышъ, ежъ ащ дэжъ зыригъэхыжыынэу ары. Ащ тегъэпсыхыагъэу хъугъэ, пкІыхъ дахэ зылъэгъугъэм фэдэу къэнагъ. Ауцтми къуаджэм кыдэмынэнэу Ожъубаныкъомэ япшъашъэ тыриубытагъ. «Дэрэс, чылэм дэкІымэ щымыІэшъуцтыр, — ыІощтыгъэ ыгукІэ.— Зы гухэлъыр кыздэхъугъэп шъхьам, джыри нэмыкІ шынахыжъ сиІ, Къасымэ дэжъ зызгъазэмэ сыкъэнэжыыгъ. Игъот иныкІай, сыздиІыгъын ылъэкІыщт, ишъуз-кІалэхэр ыцэжыынэу кызалъыкІокІэ, сэри закъыкІэкІэзгъэзыщтэп. Сянэ кылыфыгъ, фэхъу фэмыхъуми сыриІыгъын, дэрэс ежъ Асхъад, ары нэмыІэмэ ІэнатІэу кырапэсыгъэр...



1. Асхъад ячылэ къэкложынынэу зэрэхъугъэр къэшъулат. Ащ иккъэложын Ожъубаныкъохэр экІэ зэфэдэу ыгъэгъушъуагъэха?

2. Ожъубаныкъомэ яунагъо сьдэуцтэу авторыр кытегущыІэра? Хэта а унэгъошом хахъэхэрэр? Ахэмэ шъуакытегущыІ, язэфыщытыкІэхэр къэжъугъэ лъагъох.

3. Мы пычыгъохэм ахэт персонажхэм япортретхэр кыыхэжъугъэщых ыкІи, образхэм шъуакытегущыІэ зыхъукІэ, ахэр жъугъэфедэх.

4. ТхакІом мы шъуезджэгъэ пычыгъохэм къащигъэльзэгъогъэ образхэм ащыщхэу анахъ шъугу рихыгъэхэм шъуакытегущыІ. Шъугу зыкІырихыгъэхэри щысэхэмкІэ къэжъугъэнаф.

Файзэт звено зэхицэнэу Асхъад кыгъэгугъагъ

Асхъад ныбжыкІэхэр зыкъуиубытэ шІоигъоу ишъыпкъэу пылыгъ, ау ар ежъ зэрэшІомышІэу кыинэу кыгъэкІыгъ. Лэжъэн рамыкоу къуаджэм ныбжыкІэу дэсыгъэр багъэ, гурыт еджапІэхэр кызаухым кыдэнэн зымыдэу дэкІыгъэри ащ нахъ мэкІагъэп. Ежъ зыдэгъуцыІагъэмэ гугъапІэ кыратыгъэп, нэмыкІырэ шІыкІэ кыфэугупшысыгъэн фэягъ. Анахъ кышпэблагъэу илэгъоу дэсыгъэр ятІонэрэ бригадэм ипэцэ Шэсрыкъо Хъусенти, еупчІыжыыгъ:

— Тауцтэу шІыгъэмэ нахышІуа, Хъусен? КІэлэ-гъуалэу дэсмэ о нахъ уащыгъуаз.

— Зулихгъэ ипшъашгъэ физэхэмыщэмэ, узыщыгугъын дэсэу ешІэрэп,— ыІуагъ Хъусен.— Бэу нэутх а Файзэт цІыкІур, бэу хъупхгъэ. Ар къезэгъымэ, зы куп ыгъэдэІон ылъэкІыщт. Ау орыкІэ ащ зы щынагъо хэлъ.

Асхъад ыгъэшІагъоу ынэпцэшхомэ къакІэжыыгъыкІырэ нэ шІуцІэхэмкІэ бригадирым епллыгъ.

— Сыда сэрыкІэ щынагъоу хэлъыр? — къэупчІагъ Асхъад.

— Ашгыу, сыдми сәло...— Хъусен кӀэгъожыгъ.

— Хъусен, ослоныр ары: хан мы шъуз шәнхәр! Къебгъэжыагъэр кӀало, кӀэмылощтымә, кӀемыльэшъуажь,— Асхъад ымакӀэ Іәтыгъәу лӀэш хъазырәу кӀәгубжыгъ.

Ащ фәдәу Асхъад кӀызырәпхӀэшәкӀыгъәм Хъусени ыбзә нахъ зыкӀыригъәтӀәтагъ.

— Мафә кӀэс кӀысәдыргъыхӀзә, дәгу сыхъуным сынагъә-сыгъ... ІофышӀә дәкӀ засӀорәм, «Ожъубаныкъомә я Сурәт кӀыщегъажь» кӀысеӀо. «Ышы дӀажь кӀожыщт» тӀозә, джы нәс кӀәтхыгъ, джы сыда ясӀощтыр? Джары уздәгушыӀәрәм кӀыпфигъәтәджыщтыр.

Асхъад ар ымышӀәу щытыгъәп, ау етӀани тӀәкӀурә ригъәгуш-шысагъ, нәкӀапәу ынатӀә кӀыӀутәкӀуагъэр дидзыежыгъ, тӀәкӀурә зи ымыӀоу щытыгъ.

— СәшӀә ар лӀахъәу зәрәстелъыр, ау щытми Файзәт сыдә-гушыӀәщт. НыбжыкӀәхәр кӀызәлӀымыӀәтыгъә хъуштәп. Ахәр ары нахъ мәхъан зиӀә кӀуачӀәу джы колхозым щышӀыгъән фаер.

— Ащыгъум ахәмә бәрә уажән, лыжӀхәр ары тә тыдзәы-щыжырәр, — ыӀуагъ Хъусен.

— ЛыжӀмә акӀуачӀи, сәнаушыгъәу ахәлъыри щыдгъәзые-рәп, ау ахәр арыжӀәп джы щыӀакӀәр ыпәкӀә лӀызгъәкӀотән зылӀәкӀыщтыр. НыбжыкӀә кӀуачӀәхәр ищыкӀагъәх, ащ ягухәлӀхәр бәкӀә нахъ иныщт, — ыӀуагъ Асхъад.

— Адә джары, Файзәт кӀыпфәгъотымә... Пщынәо Іаз, орәдыӀо дәгъу, зыхәтымә алъытә.

— Пщынә иӀа? ИмыӀәмә фәщәфыгъән фае. Е, Хъусен, пщынә дәгъур гъусәшӀу!

— СыдыкӀә пщынә афәтщәфына, — Хъусен ыӀәгухәр зәгуиши, ытәмашӀхӀә ыгъәкӀыгъ, — пщынә дәгъум сомә мин фәдиз ыуас, ежъ янә шъузаб, колхозым чапыч иӀахәп.

Асхъад ыгу ымыхъәу, бәрә ышӀхӀә ыгъәсысыгъ.

— ЗәрәпӀорәмкӀә, дунаир кӀутәжыгъә.

— Адә еплъыба... Олахъә, пшӀәшӀәжъыемә пщынә афәт-щәфыщтышӀ сомә мин ямытыгъә хъуштәп Іори, титхӀәматә кӀызәхәфәным. Пщынә, орәд, спорт зыфәпӀощтхәр дунаим тырилӀагъо хъурәп, Іоф кӀәгъанәкӀә елъытәх.

— А пкӀыгыуищәу титхӀәматә ылӀәгъу мыхъухәу, зыфа-пӀохәрәр ныбжыкӀәгум игъогогъушӀух. Ахәр щыӀәныгъәм ызыныкӀу, чәфи гушӀуагъуи цӀыфым кӀыраты. КӀаләхәр волейбол ешӀәх шӀәӀошӀ, ешӀәофыжӀәх, умылгытәу укӀалъы-

тэжышцтэп, Хъусен. Сыда спортивнэ командэхэри, оредыло-къэшъуаклохэри зыкытимицтыр? Къуаджэр зэщыгъо ало... Мызэщыгъо хъуна, цыфхэр зыгъэчэфын горэ дамылэгъуахэмэ! Олахэ, Шъынэхэо Къарбэчитлоу сэ зыпчыхэ слээгъугъэхэр артист ухыгъахэп лэоми хъуным! Ары шъхъаклэ, хэт апылгына, ахэр шъорыклэ мышъомылых...

Бригадирым ащ къырилолцэщтым лыыхъужыгъэп.

— Ар тэрклэ пэсаш, Асхъад. О укызыхэклыжыгъэмэ шапхэ атемых, къалэм илоф шъхъафы, мыр къуадж, лэфшлэнхэр гъунэнчъэх.

Пшлэрэп нахъ, джахэр зэрэщымылэр ары лэфхэр зымыгъэхурэр, зэщыгъор ары ныбжыкылэмэ пыишхоу ялэр. Лажьэрэм зыгорэ ыльэгъу шлоигъу, шъо ащ шъушцэщтэ.

— Тызэмыгъэнэкъокъу, Асхъад, ащ къыкылын цылэп.

— Сенэгъу сэ нахъ гъусабэ згъотынклэ.

— Джар шъыпкхэ, лэжъэн зымыдэу дэс пстэури зыфаллэрэр а о зыфаплорэ дэдэр ары, гъусабэ бгъотышцтэ.

Агрономымрэ бригадирымрэ яло зэтэхъагъэп, ягулгыти яеплыкыли зэбгъукыуагъэх, ау гушцылэ хэтыклэ азыфагу къитэджэгъэ лэфым джыри къыфагъэзэжыны нэмыкылэрэ чыплэ щытегушцылэнхэу алуи, агъэтлылжыжыгъ.

Тыгъэ къохъажыгъом дэжъ Асхъад блэкыжызыэ, гъогум дэхи Мэзагъомэ адэжъ дэхъагъ. Файзэт тхыль горэм еджэу пчъэлупэм лут чыг члэгъым члэсыгъ. Ошлэ-дэмышлэу Асхъад зышъхарэхъэм, пшъашъэр цтагъэу къызщылыгъэтыгъ, ылони ышлэни ымышлэу къызэтеуцуагъ, ау гу къызлэпишыхъажы ало хабзэм тетэу къыпэгъокыгъ:

— Еблагъ унэм, Асхъад...

— Сэщ нэмыкылымэ уадэжъ къэклон бгъотынэп, ау кло сэ шъхъакло силэп нахъ. О слээгъурэр угъунэгъу пшъэшгъэ пэгэн фэе, — Асхъад сэмэркъэур къыригъэбэкыгъ.

Файзэт зыфыхын ымышлэу, ынэгушъхъэхэм шэплъыр къатырилъхъагъ.

— Сыда аушцтэу зыкланлорэр? — укытапэзэ къеупчыгъ.

Армырми егъашлэм Файзэт анахъ зыщыукытэу щытыгъэр Асхъад арыгъэ, зыфэшлыри къыуилонэу ышлэщтыгъэп, ау а гъунэгъу клалэр зильэгъурэм, щыни укыты зэхэтэу бзэмылу ехъуллэщтыгъэ.

— Тхэмэфитлу хъугъэшъ зыогъэбылгы, пшъхъашъо цыф ибгъаплъэрэп.

Ары нэмыІэмэ, гугъоп, нэмыкІ хэукъоныгъэ горэ ышІыгъэу къыриІощт шІошІи, Файзэт ыгучІэ изыгъ, джы гу къызІэпишІыхъажы джэуап кІэкІ къыритыжыгъ:

— СшІэрэп титІо язэу зызгъэбылгырэр.

— Ащыгъум тызэгъэшІужь, — Асхъад къыІугушІукІыгъ.

— ТызэгъэшІужь, — Файзэти псынкІэу къытенагъ.

— ОшІа, Файзэт, бэшІагъэ сэ адыгэ ореді, адыгэ пщынэ макъи зызэхэсымыхыжыгъэр. Пщынэ усфео сшІоигъоу сыкъэкІуагъ.

Файзэт ышъхъэ риуфэхыгъ, етІанэ ынэмэ нэфынэ къакІихэу ышъхъэ къыІэти кІалэм къеплгыгъ.

— Бэу пщынэо тхъамыкІ узэлъэІурэр, Асхъад. Нэужым укъыздэмыхъащхыж, ау узгъэтІысырэм уиубыжырэр аІуагъ... Сипщыни хъатэп, сэри зэзгъэшІагъэ ныІэп, некІо, унэм къихъ.

Асхъад унэм ихъагъ. Пшъэшъэжъыем ыІэ екІоу унэр дэхэ цІыкІоу зэІыхыгъ. Гъунджэ зыхэлъ шифонъери, гъучІ пІэкІор зэгъэфагъи ит, рамэхэм фотокарточкэ зэфэшъхъафхэр адэтэу дэпкъым пылбагъэх, стол цІыкІум «Родина» зыцІэ радиоприемник цІыкІури тет, художественнэ тхылъ заули, мэкъу-мэщым ехылІэгъэ учебникхэри телъых.

Ожъубаныкъомэ якІалэ шъхъангъупчъэ ІуубгъукІыгъэм кІэлъырыт пхъэнтІэкІу цахъым тетІысхъагъ, пшъашъэр адрэ унэм чІахы пщынэр къычІихыгъ. ИтеплъэкІэ жъырыку, пщынэ ныбэхэр пчъагъэрэ щхэжыгъэх, пщынэ Іапэхэр теутыгъ, ау теплъаджэу зэрэщытым фэмыдэу, пщынэр къычІэкІыгъ. Файзэт хъэрамыгъи, зэгъэлъэІу лъэпэ игъани хэмылъэу пщынэр ышти, зэфэкІо дахэ къыхыригъэдзагъ. Мытхытхъэу, пшъэшъэ Іэпэ псыгъохэр къолаеу Іапэмэ аригъачъи ежъ зэрэфаеу егъэшІэрэ пщынэжъыр къызфигъэІорышІагъ, джы нэсы Асхъад зэхимыхыгъэ оред цІыкІуитІу къыригъэІуагъ... Орэдыхэр Асхъади ыгу ыхыгъэх, угу ымыхын умылгъэкІынэуи орэдышъо дэхагъэх. Агроном кІалэр ишъыпкъэу пщынаом щытхъугъ:

— Мыщ фэдэ пщынао тихъаблэ хэсэу сэ джы нэс зэрэсымышІагъэмкІэ сымыс.

— Ары, пщынэо къабз!..

— Сэ сыдигъуи адыгэ пщынэр шІу сэлъэгъу, сыгукІэ къэсымыІон ореді цыІэп, ау егъашІи сІапэрэ сымакъэрэ музыкэм езгъэкІун слъэкІыгъэп, — шъхъашыгуихыгъэу Асхъад еуцолІэжыгъ.

— Мамэ зыфиІорэри шгыпккэ.

— Сыда Зулихкэ ыІорэр?

— Мыскбарэ уашыщт еІо. ШІонэкІыр пІыгыщтггагкэ нэмыІэмэ, илэсипшІэ уеджэн фэягкэп кыуаІощт мыщ дэсхэм.

— Зиаккыл темыфэрэм, анахышІу пшІагкэми, делагкэу кышпІуахын ыгкэотыщт, — ыІуагкэ тынчэу Асхад. — АІощтыр ары нэмыІэмэ, Іоф щыІагкэ, щымыІэнэуи пшІын плэкІыщтэп. Ащ ыгкэащтэхэрэр гумахэхэр арых ныІэп. АІощтыр арэп узэпллын фаер, цІыфмэ шІуагкэу кыафэпхыщтыр ары нахь. О гумахэмэ уащыщтэп ныІа, Файзэт?

— СипшІуагкэ кэкІощтмэ, слэкІ ккэзгкэнэнэп.

— Зулихкэ сэ сыфэгкэзагкэ.

Файзэт звено зэхищэнэу Асхад кыгыгэуггагкэ. Агрономыр зэрэмыгуггагкэу, Файзэт фэчэфэу кыпэгкөкІыгкэ. Ежь Асхад пшкэашкэм дэжь кІони дэгущыІэнэу зытыреубытэм, бэрэ зэригкэдэонэу, кытегкэнэгкэуае кхунэу ары зэрэшІошІыгкэр. Аущтэу кыгурызгкэІуагкэри Хкэусен ары. Ау звено зэхэщэнэм игухэлкэ ежь Файзэти зыдиІыгкэу кычІэкІыгкэ, ищыкІэгкэжыгкэр — тегкэгушІухэгкэныр, пэрыохкэу кыфэхкэурэр щыгкэзыегкэныр ары ныІагкэп.

Асхад унэм кыкІыжыгкэ ккөдыеу Зулихкэ кыдэхкэжыгкэ.

— Зулихкэ, усилкэгкэун, — Асхад кыызэтеуцагкэ. Зулихкэ кІалэр ядэжь кызэрикІыжыгкэр ымышІэу кыриІуагкэ:

— Унэм еблагкэба, Асхад.

— Унэми сисыгкэ сэ, ау, некІо, джыри ккэзгкэзэжын.

Бысымгуащэмрэ Ожкэубаныккө Асхадрэ пшкэашкэ унэм ихкэагкэх. Агрономыр ккэуаджэм кызыкІожыгкэмэ ккэзфагу анахь ицахь зытелкэу, ІофыгкэуакІэ горэ кызиІэтырэми гкэусаккэ ккэдэзышІэу колхозым ипащэмэ ахэтыгкэр Зулихкэ ары, джыри ащ щыгугкэу кІэкІэу Іофыр зытетыр риІуагкэ.

— Чылэмэ ялыягкэу пщыныжкэ телкэ сэІо а делэ цІыкІум. Адрэ щысмэ афэд, сэ сипшкэашкэжкэе заккэуи сфэгкэшкэжыщт, — шкэуз Іэм-лкэмыр гугкэуемылІэу, ыІэу кытхкэкІыгкэхэр ІэплкэкІэу пылгакгэмкІэ ылэкІыщтыгкэ.

— Зулихкэ, ар о зыпІорэм, ащыгкэум сшІэрэп узыщыгугкэжыщтыр.

Ащ фэмыдэ дэсэп, — ыІуагкэ Зулихкэ зыкызэригкэзэкІи. — Ащ ккэин елкэгкэу сІоу сэ Іэпэо-лкэпао сыфэхкэурэп, гкэрэкІо

ренэуи хьамэм тетыгъ, ау ащ ышлэрэр дэзышлэнкIэ фэмыехэу данэм кIоцIысхэм сыгу агъапэ. Ахэр зэрэхъоу хъун ари.

Асхьад кыбыгурыIуагъ Зулихъэ игущылэхэр зыфэгъэхьыгъэхэм ежъ ышыпхъуи зэращыщыр. Ащ фэдэу губгъо Iофыр зэзымыпэсэу къуаджэм дэс пшъашъэмэ Ожъубаныкъомэ я Сурэти зэращыщым агрономым ыIоцтыми ышлэщтыми кыызэрэщагъакIэрэр лъыкIуатэ къэси нахъ зэхешIэ зэпыт, ау кыызэкIакIо хъунэу щытыгъэп, сьд фэдэрэ гъогукIи зэрэпхырытхъугъуаер дэгъоу ащ зэхышIыкIыщтыгъ.

— Зулихъ, ыцIэ кыыпфэмыIошъуми, ахэмэ ащыщ сэ сшыпхъуи, ау ари ащ теты зэпытынэп, мы Iофыр ФайзэткIэ егъэжъагъэу орэхъу.

— ЗэкIэ кызыежъэрэм, сэ сипшъэшъэжъые згъэбылгыжъынэп.

Асхьад къэтэджи ышIтIу ыкIыбкIэ щызэрыдзагъэу джэахшъом тIэкIурэ тетыгъ, пчъэшъхьаIум дэжъ кыызэсым, ышъхъэ кыыIэти нэпцэ шIуцIэшхохэм къачIэплъызэ кыыIуагъ:

— Зулихъэ ичъыг угу къэгъэкIыжъ, пщыгъупшэжъыгъэмэ. Апэрэ ударницэм ищытхъу джыри кIодыгъэп, Зулихъ. ОшIэжъа, ащыгъум апэу хъугъэр оры, ау гъусэу пфэхъугъэр зы пшъашъэп, пшъэшъитIоп. Файзэти янэ илъагъо рэрэкIу, ащ ичъыг Iахъи кыфэрэкI, инасыпи ищытхъуи уичъыгэе лъапсэ фэдэу зерэдэ.

Зулихъэ ыгъэшIагъоу бэрэ Асхьад къеплгыгъ, ащ фэдэ гущылэ лъэш агрономым кыыпкырыкIыныр егъашIи ышIагъэп, ащ фэдэ жабзи, ащ фэдэу цIыфым ыгу хэуIэн ылъэкIэу а кIэлэ къопцIэ одэу ыпашъхъэ итыр щытми, джыры ныIэп зишIагъэр. Адэ «гущылэрэп» аIоцтыгъэба! РиIожын ымышIэу ыбзэ ыубытыгъ, ригъэплъыхыгъ.

— Дэгъу, ишIуагъэ къэкIоцтмэ, чылэмэ къурмэн заферэшI.

— Джары сэ сызфэягъэр!

Асхьад игугъапIэхэр нахъыбэу Мэзагъомэ ящагу кыыдэ-кIыжъыгъ. НыбжыкIэ купмэ губгъо лэжъапIэр зэлъаубытыгъэу зэлъытых шIошIэу ынэ кыыпэшIошIыгъ, ахэмэ яорэд Iо макъи ытхъакIум кыыридзэу кыыщыхъугъ, къэмыхъугъэу, ау къэхъунэу зыщыгугъырэм зыдымышIэжъэу IуигъэгушIукIыгъ.

Мыри фронт, нахъ кыиныхэнкIи мэхъу

Асхьад чэщым гумэкIыгъэ, гупшысэмэ агъэчъыягъэп. Бэрэ зызэпыригъэзагъ, зызэригъэзэкIыгъ. Зы гупшысэ зышъхъащэфы

шIошIыми, нэмыкI горэ кышгъхъарыоштыгъэ. Гъогу къин зэрэхихыгъэр джы нахъ кыгурыIуагъ. Лъэшэу ауж къинэгъэ колхозым зыфэбгъэзэныр зэрэмыпсынкIагъор ымышIэштыгъэу арэп, ау анахъ Iоф цыкIу шIошоIырэми икъин Iахъ пылтыгъ. Ежъ зэрэмыгугъагъэу, нахъышIоу мылкъу къэкIуапIэ хъуштыри колхозым ипащэхэм, лэжьакIомэ ащыщхэми ягъэштэгъуаеу кыгъчIэкIыгъ. Къинэу кышыкIыщтым егъащтэх. Мары, ерагъэу ТэмэкIыр аригъажъуи натрыф харигъэльхъагъ, ау ар кыдехыфэ нэс сьд фэдизырэ щызэдэуагъэх, сьд фэдиз бырсыр кышыкIыгъ! Анахъ зыщыгугъыщтыгъэ шъэогъоу къуаджэм щыриIэ Шэрыкъо Хъусени емыхъырэхъышэжъэу гъусагъэ кыдишIырэп. «Тыхъоल्याкъомэ, къин хъунба, мыушэтыгъэ IофыкI, тэ ащ фэдиз къарыу тиIэп, апэу тымыхъуми, ауж тыкъимынэмэ тезэгъы. Ащ фэдизэу зымыстыжъ, Асхъад, колхоз Iофхэр гъунэнчэх, къин мыухыжых, укъагъэуцэкушт». Джары Асхъад кыIэтырэ Iофтхъабзэхэм Шэрыкъо бригадырым мызэу-мытIоу къариIоIагъэр... Джы кызнэсыгъэми ныбжьыкIэу чылэм щылажъэрэр макIэ, звено гори щызэхэщагъэп. КIэлэгъуалэмэ зэрадэгущыIагъэм лышытэу кыызэлгъыхъаных шIошIыгъ, ау ари ауштыгъэу хъугъэп... Файзэтэу зыщыгугъыгъэми звено фызэхэщагъэп. Ежъ ышыпхъуи фэмыгъэдаIоу иIофхэр кыызIэзгъахъэрэмэ ащыщ. Бэ зышIуанэрэр, зыпекIон ымылгъэкIырэр. Ежъ ышгъхъэкIэ гупсэфыгъо къезымытэу зэуалIэрэри макIэп. Мары, Зури ыгу мызагъэу гумэкI горэм ыщыпэ кыфыхыгъэпсыгъ...

Бэ а чэщым Асхъад зэгупшысагъэр. Чыбызум иорэд Iо макъи зэпыужыгъ, пIэм хэпшыыхъи къэтIысыгъ. ИтIукIэ ышгъхэ уубыти, шгъхангъупчгъэ Iухыгъэм иплгъэу бэрэ щысыгъ, етIанэ мытхъытхъэу зифапи унэм икIыгъ.

Чэщ ошгъогур къаргъу. Шэфлгъагъор огум ужы шхъонтIэшхо нэгъыф щыпхыриутыгъэу кыыхэщы. Нэфышгъ жъуагъор къелыдыкIы, темэным ылтэныкъокIэ хъантIаркъомэ яорэд макъэ гъэтхэ чэщ рэхъатыр зэтыречы, уц хъабзэгупэ шъуамбгъомэ осэпсэу къатехагъэр тыжын ткIопсэу мээ хъураем пэжъыужы...

Асхъад шагум щыхъэкIо-зекIозэ мэгушысэ, джыри Iофэу зыфэгъэзагъэм икъинымэ зыхалгъасэ, зэ шгъхъэкIэ ыгу къагъэкIоды, етIани ыгу кыихъэгъэ гупшысэм рэукIытэжы, ежъежырэу зэгыижы: «Сьдэуштыгъэу къуаджэу ськъызыщыгъыгъэм, щыIэкIэ гъогу ыщыпэ сызыщытеуцауагъэм, Iофхэр щыдэишгъ, нахъ зыщыпсынкIаIо горэм сыIуфэгъагъэемэ сIоу, сыгу

къызгъэхъагъа? Мыщ сә сшгъхә дәсхыжмә, хәта къинымә апеклоштыр? Сыда ащ фәдәу тикъуаджә ауж къызыклинагъәр, цыфмә яхахъо зыкләмакләр, колхозыр зыкләхъыбыер, хәта зилажъәр? Джы колхозыр ныджәу зытенагъәм зәрытетщыщт шыкләр къыгфәмыугупшысымә, ащыгъум сә сыегъә Іахыи хәлгәу мэхъу. Урихъыллагъ, Асхъад! Мыри фронт, нахъ къиныхәнкли мэхъу. Ау сыд фәдиз икъиныгъәми, бәу бәрә укләхъопсыгъ мыщ фәдә мәзәгъо чәщ рәхъат дахәр укъуаджә шъхъащытыным, уигупсәхәр рәхъатәу чъыенхәм. Ошләжъа, хъадәгъур къыпшъхъарыхъәу ләплә узифәрәм, зәошхомә уахәтәу зыщәтым, мы чыпләхәм уафабләу узәракләхъопсыщтыгъәр! Джы мы чәщ мәзәгъо дахәр мамырәу упсә щыщ хәгъәгум шъхъащытыным фәшл о упкъышъол уләгъә-кыжыгъэхәм зыфызәрагъәлгъагъәр. Къәшләжъ, джырә фәдәу гъәтхәпә чәщ мәзагъом пыир зәкләпфәзә Берлин Іушъо узылохъәм, аужырә уләгъәшхор ащ къызәрәщыптыращәжыгъагъәр... Ащыгъуми чәщ рәхъат фәдагъ, ау ар аужырә зәо мәшлошхоу пыим инабгъо рашылләжыщтым зызыщыфагъәхъазырырә зәпыуплә тынчәу щытыгъә къодый нылагъәп. Ащ фәдә рәхъатыгъо кләкләп о узыфәягъәр. Егъашли топ гъохъо макъи, самолетмә ямотор гырзы макъи, гум пәбләгъә солдат уләгъәмә ящәлу макъәу укъәзыфызырәри сыдигъокли къәмылунхәу ары о узыфәягъәр. Губгъо ләжъапләмә, ащ къәгъәзә-къәгъәщәу апхырыкларырә хъуатәмә, хъакъужъ къәгъагъәмә, гъуй лъапсәхәм хәшъо цумпә тлыргъуагъэхәм амә Іәшлоу къыхәурәм, губгъом щыолгәрә коцышъхә дышгъашгъохәм, бжыхъакләм иунә онджәкәмә къәб гъәжъәмә Іәшлоу къарихырәм угу афаклоштыгъ, уакләхъопсыщтыгъ. Зәп заом ущәләфә ләныгъәм узәрәщытеклуагъәр! Джы къуаджәу укъыздәхъажыгъәм ахәмә укъагъащтә, хъау, къинымә зыкъямыгъәуф, джы узәрәфагъәри лыгъәшләплә!..»

Асхъад зәгыижыгъ, мәхагъәу зә шъхъаклә гум къыридагъәм рыуклытәжыгъ.

Пчәдыжъ тыгъәм ыщыпә къызәрәкъопсыгъәм гу лъытагъ. Тыгъәкъоклыплә лъәныкъом инаплгә тыридагъ, зәклә гупшысәу чәщ реным рәхъатыгъо къезымытыгъәр къәмыхъыегъахәм фәдәу пчәдыжъым идәхагъәу ылгәгъурәм Іәклиутыгъ. Джырә фәдәу ныбжыи гуфаплгәу мыщ тыгъәр къызәрәщыкъокларырәм щылыпллгәгъәу къыхәкыгъәп. Ыпә рапшәу ошъо чапәр къәушәплгыгъ, етланә ащ ежъәшъо пщәгъуашгъохәу

ошъошцэ Іэбгъу зэхэбзыкІыгъэхэр, ацыпэхэр зэнэс-зэнэмысэу къытепшыкыи, тыгъэу къыдэкІуаерэр сурэт зэфэшъхьафыбэу къызэхаутыгъ. Мары жьы къухьэ сурэт цыкІоу тыгъэр къэхъугъ, хьолгэ тІуакІэмэ адафэу къыдадзыжърэм фэдэу, къухьэ сурэт шэплгы дахэр ошъошцэ шхъонтІашъомэ ацесэу тІэкІурэ итыгъ, еТанэ, ошъошцэ ежъашъохэр зэкошцхэм, хьаІу шэплгышхо щэтырэм фэдэу гъэІагъэу, лъэкъо гъумыри кІэгъэуцожьыгъэу, а ошъуапщэмэ къахэкІагъэу къэлъэгъуагъ, ар ыгъэшІагъоу цытызэ, лэгъунышхом ишъхьатепІуи техыгъэу, цыф гори кІэлъырыт фэдэу, тыгъэр гошцыгъэу ылъэгъугъ...

ТІэкІу-тІэкІузэ тыгъэр ошъуапщэмэ къахэкІошъи, Ожъубаныкъо Асхьад игугъепІэ-гупшысэхэр зэрипхырэ губгъом къышъхьащыуцагъ, морадэу рихъухьагъэр а тыгъэшхом нахъ къыгъэнэфыгъэ фэдэу, ыгуи нахъ псынкІэу къэхъугъ...

Хэта ар аушцэу зыпІугъэр?

Цыфым ыгу уиплгъэн зэрэмылгъэкІышцтым фэд, унэгъо кІоцІым ихъухьэрэ шъыпкъэри ухэмысэу пшІэщтэп. Ожъубаныкъомэ ямыхъуапсэрэ чылэм къыдэкІынэп. Зы лЫжъ исышъ, гумзагъ, уцурэ тЫсырэ иІэп, ышІтІу чЫгум къыхихырэп, колхозым илэжъэкІо дэгъумэ япащ. ИкІалэ гъэсагъэ, Іэдэб хэлъ, зы нысэ яІэшъ ихъупхьагъэ зэрэчыли зэлъашІэ, апэрэ адыгэ пшгъэшгъэ зоотехникэу районым къыхьажьыгъэр ары. Зы нъю Іушгъабэ исышъ, зэкІэми якІэгъэкъон, унэгъо хъызмэтым изехъан ащ зыми лъэхинэрэп. Іоф зымышІэу исыр япшгъэшгъэ закъу... Сыда, яти, ышитІуи, иныси мэлажъэх, унэгъо фэшІыгъ, зы нэбгырэ зыдамыІыгъышгъуным яІоф тетэп ныІа. Ары ежъ Сурэт зэрилгытэрэр.

Ау нахъыпэм зэрэщымытыгъэу джы унэгъо кІоцІым Іошхо илгъэу хъугъэ. Ежъ Асхьади джыры ныІэп ащ зеолІагъэр. Хымэ цыфхэм къызэрашІошІырэм фэдэу, ежъыри яунагъо рэхъатэу, ІорІотэжъ имылгъэу къышІошІышцтыгъ. Бэп цыфэу исыри, ау нэф къызэрэшгъэу пщэрэхьапІэм бырсыр къитаджэщтыгъ, нэпкычІэм чІэт чыгым ылъапсэ тІэкІу-тІэкІузэ псым зэрэчІуутырэм фэдэу, Іо мыгъухьыжым унагъом ылъапсэ къегъэтІасхъэ, агу зэфэмыкІожьэу нэшхъэйгъэр унэм къырегъэтаджэ.

ГъэшІэгъоныр, Ожъубаныкъо лЫжъ Іушым гъунэм нэсыфэ ащ гу зэрэлъимытагъэр ары. БІнэхэр шІахьыгъагъэх пІонэу, унагъом цыхъурэ-щышІэхэрэм хэшІыкІ афыримыІэу джырэ

нэс кыыхыгы. Бзылфыгыгэхэр лЫжым нахь етхыагы-
пцІэкІыгыгэх, зэкІэри шІуаушыгыфын альэкІыгы. Зы лъэныкъом-
кІэ, пщыпхъумрэ нысэмрэ зэкІурэп, ащ фэшхыафэу, нымрэ
пхъумрэ язэдыргыи макъи гъунэ фэхъухэрэп. Джы а хыдзэ-
псыдзэм Асхъад кыыхэсыхыагы, ІорІотэжхэр, гые мыухыжыи,
гуцэфэ зэфэшІыныр псыорымэ афэдэу унэ кІоцІым щэуалгэ, гур
агыэцІыкІу, чэфыгыгъор ралгэсыкІы, нэшхъыигыгэр кыырагыгэадажэ.

А псыорыи анахъэу кыэутхъоу зыригыгэжыагыгэр Асхъад кыи-
зэкІожэ нэужыи ары. ЗэрэхъурэмкІэ, унагыом Іоф кыизылг-
хыагыгэри, зэмыкІуныгыгэ зэдыргыи хэзыщагыгэхэри Асхъад
икъэкІожэ ары. Ау ауштэу ащ бэ ебгыэкъудыи зэрэмыхъуштыи,
икъежыапІэм зэкІэри щыпыупкІыгыгэн зэрэфаер Асхъад кыыгу-
рыІуагы, ауштэу ышІынауи тыриубытагы. Ау сыд ишІыкІэщтыи?
Джары АсхъадкІэ анахъ кыинэу щытыгыгэр.

Зурэ ицІыфшІыкІэ емпысыгыгэу унэгъо кІоцІым щыгчыфын-
чъэу хъуггэ, гухэкІ горэ зэриІэр кыыхэщы, кыиІорэ щыІэп,
кыэгущыІэн римыкоу нахыбэмкІи зещыІэ. Ау ар зэрэхъу-
ггэм тІэкІу шІагыгэ Асхъад гу зылгыитагыгэр, ау сыд пае ауш-
тэу уштыи ыІоу еупчыгыгэп. Зымафэ, фермам тетхэзэ, нысэм ыгу
зымыгыгэзагыгэрэр кыыригыгажыи кыыримыІошъоу кІилгэшгу-
жыгыгэ. Асхъад ащ ыгыгэгупшысагы, гумэкІ шгэф ыгу кыыри-
дзагы, джыри Зурэрэ ежыирырэ а гушчыІэм падзэжыи фаеу
зэрэхъуштыи ехъырэхъышшэжыиштыгыгэп, ащ тІэкІуи щэщыи:
Зурэ зэнэгуерэр шгыпккъэу кыычІэкІымэ, ащыгыум ари зыгыгэ-
гумэкІырэмэ кыахахъо.

Асхъад зэгущэфэрэ пстэуми кыежыапІэу яІэ шгыпккъэр
зэригыашІэ шІоигъоу зэкІэми алгыплгэщтыгыгэ. Фэмыхъоу
ежыири нахъ дэІуашэу хъуггэ, ау ащыщ горэм еупчыиыкІэ
фэагыгэп, ежэ-ежыирырэ зы цыпэ горэм теуцоу гъуазэ зэрэхъуныи
пылгыгы, ІэубытышІэ горэ ышІы шІоигъуагы. Ар кыыздэхъурэм,
етІанэ шІэггэн фаер нахъ нафэу кыыфэхъуштыи.

Асхъад пчэдыжыи цІэцІэ макъэм кыыгыгэуштыгы, пІэгум
кыитІысхыи, ытхыакІумэхэр кІэггэзыкІыгыгэу тІэкІурэ адрэ унэ
лъэныкъомкІэ дэІуагыгэ. НахыбэмкІи зэхихыштыгыгэр ышыпхъу
ымакъ. Загыгори янэ ымакыи кыыдэуаети, зэпыужыиштыгыгэ,
ар зышчызэпыурэм Сурэт игущыІэхэр нахъ лгэшэу дэпкыиыи
кыедысыштыгыгэх.

Асхъад тэджи унэм ежыагы, ау пчгэм зынэсыи, егыашІи
имыхэбзагыгэу кыызэтеуцуи тІэкІурэ дэІуагыгэ. Сурэт цІацІэзэ
джэхашгыгэр ыпхъэнкІыштыгыгэ.

– Чылэмэ тхьар ятагъ, янысэмэ кьакIашIахы, тэ зы нысэ тиIэшъ нэф кьызэрэшгъэу икIыни унагъор кьыплгъэхинэщт. КIалэ ыIорэп, бын ыIорэп, гүмэкI иIэп. Зы шынахыжъ тиIэшъ, тян ыIорэп, тят ыIорэп, шыпхъур ары нэмыIэмэ — имыIэ папкI, шхьээзэкъо зэпытыщтымэ сшIэрэп...

Сурэт игые макъэ ныор кьыпэуцужьыгъ:

— Инасып къэсымэ, ащи зыгорэ ыгъотын, ащ Iофы зебгъэшIэу урыгущыIэ хъуна, сицIыкIу. КIэлэхъу зэхихымэ, ыгу къеон гуцэба. Зур нэмыIэмэ, хъупхъэ дэд.

ЗиутIэрэхъи тIысыгъэшъ щыс. Сыда, сэры Ожъубаныкъомэ афэмыухыжъэу яIэр.

Ащ дэжъым лъэмакъэ ымыгъэIоу Асхъад пчъэр Iуихи цIэцIэ макъэ кьызэрихырэ унэм ихьагъ. Сурэт ышхъэ макIэу кьыIэти ышы кьыдэплъыагъ, зи зымыIуахэщтыгъэм фэдэу рэхъатэу пхъанкIэщтыгъ.

Асхъад ынэ шIуцIэхэр ышыпхъу тыригъэлъадэхи, ымыгъэхъыехэу бэрэ еплгъэу щытыгъ, етIанэ нэтIапчгъэм дэжъ щыт ныом фыдыреплгъэки еупчIыгъ:

— Сыда кьышгъухэхъухъагъэр, тян?

Ныо Iушгъабэр щтэжъыгъэу, зэкIэ чIиухъумэжъы шIоигъоу ыкъо джэуап кьыритыжъыгъ:

ТхъэмкIэ шыкур, зи кьытхэхъухъагъэ щыIэп, сыда зыкIапIорэр, сикIэлэхъу?

— ШъуицIэцIэ макъэ дэпкъхэр ыгъэчагъ, сыда кьышгъохъулагъэр? Оры сызэупчIырэр, Сурэт?

Асхъад нэплгъэу пхъашэкIэ ышыпхъу еплъыщтыгъ, ау адырэм ынэгү кIимыгъаплгъэу, ышхъэ зэрегъэзыхыгъэу пхъанкIэщтыгъэ.

— ТыцIэцIагъэп, сикIэлэхъу, тыгущыIагъэ нахъ...

— СшIэрэп, ащыгъум, тян, ослон. Сэ зэхэсхыгъэ пэтзэ, о кьытеоцIалэ.

ОшIэ-дэмышIэу Асхъад зашхъащэхэм, яни зыкьызэрихъокIыгъ, сыдигъуи зэришэнэу гушIубзыу Iушгъабэу ыкъо кьыпэгъокIыгъ, ныомрэ ыпхъурэ азыфагу бырысырэу илгыгъэр ишгъэбэгъэ плгъакIэкIэ, идэхэIолакIэкIэ чIигъэбылгъхажъы шIоигъуагъ, ныр тхъамыкI, мыхъурэ пстэуми запIуедзэ, зэкIэ ухъумагъэ зэрэхъуным ишIулгъэгу фегъазэ, фэягъэп бырысырэу зыхэтэр ыкъо ригъэшIэнкIэ. ЕтIани Асхъад фэхыгъэу ыпхъу ыIуагъэм ныор щымэхъэшагъ. Асхъад ар ышIэмэ, ышыпхъу гу чъыIэ фишIынкIэ щынэщтыгъ.

Ау Сурэт ыгушлэхэр зэрэзетекъузэгъэ шыкІэми зиухъызэ зэрэлэбэрэ шыкІэми ным ыгуагъэр зэкІэ кыраутыгъ.

— Нэф кызэрэшъэу зэкІэ кызэхетакъошъ мацъэ, цІыф кышъхъапэрэп, — ыгуагъ Сурэт, кызэлэутыным фэдэу.

Ныом ар ымыдэу нысэм кыккъоуцуагъ.

— Сыд пае ыл пшхын, сицІыкІу, бэу хъупхъэ, унагъомкІи гоІал.

Асхъад ышыпхъу ыІорэр ыдагъэп.

— Икъун ац ышІэрэр, колхозым былымэу иІэр ац икъэухъу-мэн, ар кыбгурыІорэп, джэхашъор зэрэупхъэнкІырэм урэгъы.

Јни ыши нысэм ылъэныкъо зызэрагъэзагъэр Сурэт нахъ лъэшэу къебжыбжыгъ.

— ЕрэмышІ, зи елъэІугъэп, лъэшэу унагъом бэ кырехъэшъ, къини щелъэгъушъ! Сыда, пщыпхъу кІэшІэхъакІоу иІ!

Ныр зафэу ыпхъу фэгубжыгъ.

— Хъугъэ, зыпарэми уемыІ, псы шалъи къэмыхъ, джэхашъуи умыпхъэнкІы. ТхъамкІэ шыкур, джырэкІэ сэ сфэмышІэн Іоф унэм илъэп, тІысыри рэхъатэу щыс.

Асхъад кыгурыгуагъ Сурэт ишъхъакІор: кІэзышыхъан фай. Зурэ ац ыІэ кыхъэрэп, зэрэфаеу нысэр зерифэн ылъэкІырэп, ац зэу пшъашъэр къесты. Асхъад кызэримыщэрэми Сурэт егъапэ, зы нысэр ыІэ кымыхъэми, адрэм нахъ кыкІишІахъынкІи мэхъу. Пщыпхъур агъашІоу, нысэхэр кыдечъэкІэу, зыфаер кырахъылІэу, зэхъуапсэрэр кыратэу, щыІэкІэ тхъагъу Сурэт зыфаер. Ау зэщызыфыгъэр ац изакъоп, ац ылъапсэ нахъ кууІоу макІо: ышнахъыжъ иІэнатІэ зэрэцІыкІур къебжыбжы, къалэм кыдэмынэу мыщ кызэрэкІожыгъэм, Сурэт игугъапІэхэр зэхатакъуи, къуаджэм кызэрэдэнагъэм имашІо къесты. Ары Іошхоу унэм кытэджагъэм лъапсэу фэхъугъэри.

— Сурэт, унэм щыпшІэрэри пшІохъылъ, колхозым ущылэ-жъэни удэрэп, угу хэлъ шыпкъэр къаІуи сегъэдэІу.

Ышыпхъу нахъ лъэшэу кызэкІэнагъ, пхъэнкІыпхъэр тэрэзэу римыусэижъэу къогъум къуидзэжы, гомыІоу ышы кыфыреплэкІыгъ, ымакъэ кІэзэзэу кыгуагъ:

— Лажъэ зыІорэмэ ори уакъыхэхъуагъ, ара? Тхъауегъэпсэу, бащэри усфэулэугъ.

Асхъад ыгу кыхъэгуагъэх а гущыІэхэр. «Бащэри усфэулэугъ!» Ышыпхъу нахъыкІэ илъэс пчъагъэрэ зэрэзыдиІыгъыгъэм Асхъад рыкІэгъожы шІошІэу, ар рехъоныжы фэдэу, Сурэт кызэрэгурыгуагъэр шІошъхъэкІуагъ.

— ЗыдэщымыІэм умыхыы, бэ пфэсшІагъ слоу птесыушгогъожырэп, джы слъэкІымы пфэсшІэцт.

— Бащ, тхъауегъэпсэу, кыысфэмышІ.

— КъедэІу, Сурэт, джы щыІакІэу дгъэпсырэм ухэмылэжьэныр емыкІу, оц фэдэхэм хэгъэгу м щытхъу кыыфахыы, сыда о узыщыгугъырэр?

Джыри Асхъад игущыІэхэр Сурэт пхэнджэу кыызгуригъэІуагъэх.

— Умыщт, зэ сыпщыгугъыщтыгъэми, джы сыпщыгугъыжьырэп. Тхъам егъэпсау, сятэ кыыхырэм сиІахъ кыыхигъэкІыщт, сыкыилъфыгъ, сыриІыгъын.

Сурэт щыІакІэм еплъыкІэу фыриІэр джы Асхъад зэхышІыкІэу фежыагъ. Пшгъэшгъэжыы сэхъуджэгъэ ІепэщІыеу, мешан нэшанэхэр хэлъэу ыпашгъэхэ итыгъ. Асхъад, ымакыи нахъ Іэтыгъэу, игущыІэмэ мэхъанэу ахэлъыри нахъ ыгъэлгъэшызэ, ышыпхъу риІуагъ:

— Хъау, ухэукъо. Уятэ уриІыгъынэп, оц фэдэхэм нэжъІужгъхэр зыдаІыгъыжьы, о ахэмэ кыысфарэшІ оІошгъ, плэ зэтедзагъэу ущыс. — Нахъ шъабэу, ышыпхъу шІулгъэгоу фыриІэр кыыхэщэу кыыпигъэхъожыгъ: — ЗэхэшІыкІыба, Сурэт, сыздэгущыІэрэм сынэ укыыкІеІуатэ, сшІэн слъэкІыщтым кыыщыогъакІэ, кыин сыхэудзагъ.

Асхъад нахъ кългъэшэкІы шІошІы зэхъум, ныом ыпхъу дэжъ зиггъэзагъ, ащ телгъэхэ кыыфэхъоу, гухэкІ римыгъэшІы шІоигъоу, кыыфэусагъ:

— Адэ гуцэ, мыр ядэжъ зэрысыр сыдэу бэмэ анэ кыыкІаорэ, ышхын пае къэнэнэп, зымы кыылыфыгъэ чІидзыжьыгъэп.

Асхъад янэ кІэлгырыхъагъ, ыгу фэшъабэу зэрэщытыр иІэбакІэ кыыхэщэу, ыІэ лгъэныкъо янэ ыплІэІу тырилгъагъ, джау тІэкІу нахъ кыызэриубытылІэзэ, шъабэу, дахэу, гуригъаІо шІоигъоу джэуап ритыжьыгъ:

— Ышхыщтыр арэп, тян, Іофыр зыфэхыгъэр. Мыр унагъом ынап, ащ изекІуакІэ елгытыгъ тэри цІыфхэр кыызэрэтэплъыщтыр.

Сурэт кыызпхырыгубжыкІыгъ:

— Зи кыыолгъэІугъагъэп, укыакІоу псынжыым укыыхэмыхъажыымэ мыхъунэу!

Ожъубаныкъомэ яныо цІыкІу мэхгъэшагъэ, ыкъо ядэжъ къэмыкІожыын фэгъэу Сурэт зэриІуагъэр Асхъад къехылыгъэкІын шІошІи, псынкІэу ыкъо кыыкыоуцагъ:

— Сыд пае лые пIорэ, сицIыкIу, к'вэкIожыг'гэмэ, к'ыздэкIожыг'гэр яун, шыкур.

Сурэт к'ытрипх'ханкIэцтыг':

— О уджыг'гэм ызынык'ю зымыджыг'гэхэм IэнатIэ яIэу к'гялэм дэсых!

Асх'ади зымышIэж'гэу дж'эуап псаух'эр ышыпх'г'у к'ыри-тыжыг'г!

— Ары ш'х'бакIэ, сэ тик'гуаджэ нах' сыгу рехы. Сэ мыщ сш'х'хэ дэсхыжымы, хэта а угучIэ изыхыг'гэ к'инмэ апекIоцтыр? Сыда тик'гуаджэ ауж к'инэн зыкIыфаер? Оц фэдэхэр ары зилаж'гэр.

— Дэг'гу, чылэр о дэпшыжыпштымэ! Пшыпх'г'у гукIэг'гу фэмышI, чылэмэ к'гурмэн зафэшI...

— ИшIуаг'гэ к'вэкIоцтмэ, зафэшIышт. Мыры сэ сичIыпIэр, умышIэрэмэ сшIэрэп нах', сэрыкIэ мыри фронтым ычIыпI. О ар к'ыбгурыIорэп. Л'эшэу щыIэкIэшIум укIэх'опсы, ау а щыIакIэр г'эпсыг'гэным уиIах' хэпшIых'хан удэрэп. Оц фэдэхэм хэг'гегур аг'вэкIэракIэ, к'гялэхэр аг'гэпсы, к'гуаджэхэр к'гяIэты, чIыкIэхэр зэпыраг'газэ, тищыIакIэ аг'гэдахэ. Сыдэуцтэу цIыфмэ анэг'у укIэпл'эжыпшты, сыда узэрэбылымыр?

Ныр гуаIэцтыг'гэ, — ык'горэ ыпх'г'урэ азфагу гущыIэ л'эш к'ызэритэджаг'гэр к'ыгурыIуаг'г, ау ац нах'г'эу к'ыльфыг'гитIумэ аг'у зэмыг'г'гэу гущыIэр ыг'вэкIуасэ шIоиг'гуаг'г. TIумэ язи ыг'гэмисэрэп, к'гом ыIорэми ш'гыпк'гэ хэл'г'эу елытэ, пх'г'ум ыIорэми зи мых'г'ун хил'гаг'горэп. Зырызы дзыг'гоу нах' л'эш шIошIырэм гокIымэ, к'гаумысы шIошIырэм ыл'гэнык'г'окIэ зиг'газэзэ, л'фыг'гитIумэ язэнэк'г'ок'г'у еж' иак'г'ыл к'ызэрих'г'эу зэрэзэтыриIэж'гэным пыл'гыг'.

— Ац ышIэн ик'гуни унэм рег'гуатэ, сикIэлэх'г'у...

Сурэт зыфэе ш'гыпк'гэр янэ ыжэ к'г'ыдэзыг'.

— Ар зыми хил'гытэрэп, нан, губ'г'гом сызэрэмыкIорэр ары зэкIэми сынэ к'ыкIаIуатэрэр.

— Ары, к'ыкIаIотэшт. Тиунаг'го ш'х'бакIо еохы, тынапэ теохы.— Асх'ад дэпк'г'ым портретэу пылгаг'гэмэ Iапэ афишIи ышыпх'г'у риIуаг'г: — ПшынахыжыпшIоу заом зыш'х'хэ хэзыл'х'хаг'гэмэ анапэп г'гогоу хэпхыг'гэр.

Ныор портретмэ ал'гэнык'г'окIэ пл'гаг'гэ, ынэмэ нэпсыр к'гары-л'г'эдаг'г, ищыпэл'г'эг'гум фэдэу, мэкIэ-макIэу кIэл'гырыхы, дэпл'гыезэ, Iэг'уш'г'окIэ апчым тел'гэкIых'хаг'г, адрэ Iэл'гэнык'г'омкIэ ш'х'хатех'г'о цыпэр ыIыг'г'эу ынэхэр кIил'гэкIыкIыг'г.

— Ахэр зыми лэжыагъэхэп ыIon ылъэкIынэп, бэу ящытхъу аIуагъ.

ЗэрэшъуIорэмкIэ, сэ зы закъор ары мыхъурэр, — джэуап ритыжыыгъ.

— Ары, о зыр ары. ЦIыфхэр мэлажъэх, ащ къалэжыырэм о ухэшхыкIы. ОшIа ащ фэдэм зэреджэхэрэр?

Сурэт ынэхэр укъыгъэу ышы къеплъыгъ, еIанэ ыIэхэр зэтэдзагъэу ыбгъэгу щызэтрилъхыи кIигъэпцIыикIыгъ:

— КъаIоба, къаIо, зы Iае горэмкIэ къысадж! — Сурэт къэгъыгъ.

Къызэтемыуцоу, джа зэрэгъырэм тетэу, адрэ унапчъэм чIэлъэтыгъ. Ащ дэжым а лъэныкъомкIэ къикIи ятэ къихъажыыгъ. Сурэт зэрэгъырэри, ныом ышъо пычъыгъэу зэрэщытыри, Асхъад ынахэ зэрэзэIыхъагъэри Осмэн ылъэгъугъэх. ЛIыжым ыкIэпкъ дэгъэнэгъэ ощыр къыдихи мыгумэ-кIыхэу пIэкIор чIэгъым чIилъхъагъ, еIанэ зыкъызеIэтыжым, ыкыо къеупчIыгъ:

— Сыда хъугъэр?

Асхъад ынэтIашъо пкIэнтIацэхэр кытрипхъагъэх, ыкIышъо машIор къыхехы шIошIэу къеплъыгъ, зычIыпIэ имызэгъэжышъоу, шъхъангъупчъэм Iухъагъ, кыIукIыжыыгъ.

— Сыда хъугъэр? — джыри лIыжыыр къеупчIагъ.

— Тхэ зэуагъэр ны, мэшIуитIум азфагу сит, — лIыжыыр кызэрэупчIагъэм иджэуап джауштэу ныом кытыжыыгъ.

Асхъад зи кымыIоу тIэкIурэ шъхъангъупчъэм иплъыгъ, еIанэ зыкъызэригъэээкIи кыIуагъ:

— А упчIэм иджэуап къэзытыжыын фаер оры, тят. Сыда мыщ фэдэу Сурэт зыкIэхъугъэр? ТхыакIумкIыхъашъор ихыль, лажъэрэр имыскъар. Сыдэуштэу цIыфмэ тахэтыщта, зышыпхъу зыфэмыгъэдэIожьрэм сыдэуштэу чылэр зэрицэн ылъэкIыщта?

«ЛIыжым ынэпцэ зэхакIэмэ ынэ ачIигъэбылхъэу еплъыхыгъ, джэуапэу зыфаер ицокъэ лъапэ дэжъ щылъ пIонэу, инаплэ ащ тыридзи зи кымыIожъэу тIэкIурэ щытыгъ.

— Ари схэкIыгъ, сфифыштэп.

— Хэта адэ имыгъэс зыIорэр, тят?

Ятэ щыгугъыщтыгъэу кыычIэкIын: Сурэти адрэ унэм кыычIэкIыжыи, пчъэм дэжъ дэпкъым кIэлъырыуцагъ. ЛIыжым ыIуагъэр зэхихыгъэти, псынкIэу кыыпидзагъ:

— Нэпчы сырафыгъ...

— Хъугъэ, щыт рэхъатэу, — ныор фэгубжыгъ.

Лыжыым ынапIэ кызырехъухыгъэу кыIуагъ:

— ГурыбгъэIон плъэкIыщтэп.

— ПлъэкIыщт, — ыIуагъ Асхьады. — О пIэшъхьитIоу тызэрыпагэрэм щыц сьд пае ац хэмылхъагъа?

— Ар сэ сизакъоу силажъэп, езыгъэджагъэхэми ялажъ.

— Ау зыхъурэм, а хэукъоныгъэр тиунэ шыгъэтэрэзыжыгъээн фаеу сэлъытэ. Сьд ясIощт сэ цIыфхэм? «Къэхъый» запIорэм, пшыпхъу къегъажъ кысеIо.

— О убригадирэп, уагроном нахъ, — ыIуагъ Осмэн. — Узфэгъэзагъэр гъэцакIэ, IофышIэ дэмыкIырэр уидэгъэкIынэп.

Асхьад зыдимышIэжъэу ныбжьи ятэ ыпашхъэ ымакъэ щимыIэтыгъэу, джы кыIэтыгъ:

— Хъау, тят, ухэукъо, сыагроном къодыеп сэ. Ац нахъ иныIу цIэу сиIэр. Сыкоммунист!

Осмэн ац кыыриIолIэн ымышIэу ыкъо кыфыреплъэкIыгъ. Ятэ кыIощтым емыжэу Асхьад кыыригъэжъэжыгъ:

— Орыба, тят, зэлIэгъу фэшI партиер шъумыгъапцIэ пчъагъэрэ кытэзыIуагъэр? Джы, зэрэхъурэмкIэ, Ожъубаныкъомэ партиер агъапцIэ.

Лыжыыр къэтхыуагъ, зыгорэм лъэхъу пIонэу, зэкIэ унэм итымэ зырыз тедзэгъоу инэплъэгъу аридзыгъ, кыIощтэу ыгу кыыдихъыагъэр кыкIырэп пIонэу, ымакъэ рилъэкIэхыгъ.

— Партиер огъапцIэ оIуи? Хъау, ар дунэе мылкъукIи пфэсшIэнэп, цIыфмэ зэрар сафэхъуба.

Асхьад нахъ шъабэу яни яти афэгъэхыгъэу къафидзыгъ:

— Шъо къэшъульфыгъ мы шъуапашхъэ итыр. Ац цуакъи щыгъ, дэнэ джанэри икIас, хъалыгъуи ешхы, ау ахэр къэзлэжыыхэрэр идэдзыых. ЦIыфмэ акIуачIэ хэшхыкIы, ау ежъ иIахъ ахилхъэрэп. Хэта ар ауштэу зыпIугъэр?

Асхьад игущыIэмэ Ожъубаныкъо Осмэн къауфагъ, ыкъо кыIуагъэм шъыпкъагъэу хэлъыр икъун фэдизкIэ зэхышIагъ.

— Тымыс, — еуцолIэжыгъ лыжыыр. — Зэхэоха, — ыIуагъ, ыпхъу фигъази, — Ожъубаныкъомэ емыкIу къафэзыхырэм ахърэткIи дунаикIи сыфаеп. Ахахъ лэжыакIомэ.

Осмэн ыгъази унэм икIыгъ, пчъэм зынэсым, зыкызырэгъэзэкIыжьи ыпхъу кыфыреплъэкIыжыгъ. Сурэти зиушъэфи, а нэплъэгъу щынагъом зышIуигъэбыллыгъ пIонэу, унэм икIыгъ. Ныор ыкъо кIэлъырыхъи, апэу кыыздэхъажыым зэрэпэгъокIыгъагъэм фэдэу, ытэмашхъэ Iэ щифэзэ, къеубзагъ:

— Хъун, сиклэлэхъу, хъун. Ымышлэнэуи щытэп ащ, ау анахьыкI тIомэ, зытетIэтыкIызэ, тIэкIу дгъэсэхъуджагъэ.

— Угу къысэмыгъабгъ, тян, фасшIэрэр сшIохьылгэкIэ арэп...

— ЗэхэсэшIыкIы, сиклэлэхъу, ары шгъхьакIэ ащи ыгу сфыхэггэкIырэп. Тхьэ зэуаггъэр ны.

Асхьад къуаджэм къызыкIожьыггъэ нэужым ащ фэдэ гущылэ лгъэш мы унаггом щызэфашIыггъэу къыхэкIыггъэп, ау Сурэт иггъэшIэ гъогукIэ ащ мэхьан иIагъ.

? 1. Хэта кIэу, джырэ нэс шъушымыггозаггъэу, мы пычыгом къыхэхьэггэ персонажыр? Сьдэуштэу ар авторым кыггэлъаггорэ? Ащ иобраз кытызэ, сьд ащ анахьэу ыналэ зытыриггэтырэр?

2. Сьд фэдэ гухэлъха Асхьад иIаггэхэр? АщкIэ хэта упчIэжьэггэу ащ ышIыггэр? Сьдэуштэу Асхьадрэ Хъусенрэ язэфыщытыкIэхэр авторым кытхыхэра?

3. Чэщым зэггольжьыкым, сьд фэдэ гупшысэха Асхьад зыггэгумэкIыхэу кышхьарыуаггэхэр? Сьдэуштэу ахэмэ героир зэратеглоггэ шыкIэхэр Лгъэустаным кытыхэра? Ар нахь гурылоггюшлу хъунымкIэ природэм икгъэггэлгъгон мэхьанэ иIа? ЧыпIэхэу Асхьад игупшысэхэм зэхьокIыныггэхэр зыщыфэхьухэрэр кыхэхьуггэщых ыкIи шъукъядж.

4. Мы ыпшгэкIэ шъузэдггэггэ пычыггохэм диалогхэр (нэггыритлу зэдэгущылэхэу) бэрэ къахафэх. Ау «Асхьад чэщым гумэкIыггэ, гупшысэмэ аггэчыыггэп» зыфилорэ гущылэхэмкIэ кыриггэжьэрэ шгъхэ цыкIур нэмыкIэу ггэпсыггэ. Ар зэрэггэпсыггэмэ шъуепл, арэу авторым зыкIишIыггэри кгъэжьуггэнаф.

5. Сьда Ожъубаныкъомэ яунагго апэрэмкIэ тхакIом кыызэриггэлггэуаггэм зэхьокIыныггэу фэхьуггэр? Хэта ар кыызещежьаггэр, сьда кыызэрыкIыггэри?

6. Асхьад ишэн, ицIыф ггэлпсыкIэ кыггэнафэу сьда джыри кIэу кгъэшъушIаггэр? А чыпIэхэр кыхэхьуггэщых ыкIи кыхэхьутхыкIых. Асхьад игущылэ анахь лгъэшхэм шъукъяджэх.

@ 7. «Ожъубаныкъохэр» зыфилорэ романым щыц пычыггохэр тхылгым иIэлектроннэ шъуашэ кыжьугготэшт.

ПЭРЭНЫКЪО МУРАТ (1912—1970)

ОРЭДЫР ФЭМЫГГЭКIОСЭН

Дунаир шгъо техьэ-текIэу,
ЩыIакIэр мы чIылггэм щэкIуат.
ТекIырэм къызэмышлггэкIэу,
КъыкIэнырэр кытфеггэкIуат.



УсакIор, ар игушшысэу,
ИпсэупIэ ренэу кIэрыс.
Гухэлъым фынэмыгъэсэу,
Ичэзыуи къылъынэлэс.
ГужъуакIэм жъыгъор дэIаби,
Гуфаблэм имашIо дехыжь.
Орэдым къыбгынэгъапи,
Пэублэр къыфэмыгъотыжь,
Жъы хъарзэр непэ къытеуи,
ИпIэкIор фыртынэм зэIишI,
Акъылым къашIэр шъхъащыуи,
Орэдым иIапчъэ зэфишI.
«БгъэшIагъэр икъун!» —
 къыриIуи,
НэшIошIэу аджалыр
 къылъыдж,
Мэхъаджэр тамэм теуIуи,
Псэхэхыр псэ тIэкIум къепыдж.
Псэ цIыкIур зыщыхэкIыным,
ГукIэгъур къеуцо ынэу,
Нэфылъыр зыщзэкIичыным
Уахыер псэхэхым къеуIу:
УсакIом урипсэхэхкIэ,
Хихыгъэм улъымыIэсын.
А усэр гумэ занэсыкIэ,
Орэдыр фэмыгъэкIосэн.



1. Мы усэр гъэпсыкIэу илэмкIэ, гупшысэу хэлъымкIэ, иинагъэкIэ сьд фэдэ жанра зэрэтхыгъэр?

2. Усэм иавтор зыхэт гупшысэхэу, мыщ къыщилохэу щытхэр «Сэ сигупшыс» ылоу, еж иунаем фэдэу кыIорэп. Ащ къыхэкIэу мы усэр усэ зышIыр гупшысэ шъхъалэу «Орэдыр фэмыгъэкIосэн» зыфилорэр ащ имыунаеу тIон тлэкIыщта? Иеу тэлъытэмэ, сьд фэдэ гущылэха, сатырха ащкIэ шыхъат кытфэхъухэрэр?

3. «Орэдыр фэмыгъэкIосэн» зыфилорэ гущылэхэу усэм шъхъэ фэхъугъэмэ ахэлъ гупшысэр сьд фэдэ чыплэм дэжъ щызэфэхъысыжыгъэу, зэхэугъогъэу кIэх кыфишIэу ыкли усакIом хихыгъэм, ытхыгъэм мыкIодыжьын кIуачIэу хэлъым мэхъанэ ин дэдэ зыщыфишIэу щытыр. А чыплэр, сатырхэр шъор-шъорэу къыхэжъугъэщыхи, шъукъядж.

4. УсакIом ищыIакIэрэ ащ иусэрэ авторым зэпегъэуцух. УсакIом ищыIакIэ псынклэу еухы: «БгъэшIагъэр икъун!» — къыриIуи, НэшIошIэу аджалыр къылъыдж», — еIошъ етхы ащ пае Пэрэныкъом. Ау цIыфым, усакIом ышIагъэр дунаем мыкIодыжьэу кыитенэ. Ар мыщ фэдэ чыплэм, мы сатырхэмкIэ, дэгъоу усакIом кыщцело:

Текырэм кызымыплэкэу,
Кыкыланьэрэ кытфегэкыуат.

Мыщкэ Пэрэныкыом иусэ кыщилорэм дебгэштэн плэкышта?

5. Аджалым, псэхэным кытегушчытээ, Пэрэныкыом иусэ сатырыбэ хигэхыагы. Арэу усэр зэрэтхыгэм гур кыгызмаклэу, кыгыгэклодэу шыта? Хыауми арэу ухуным, ащ унэсыным усэм шыпкыгэгэ лыпсэу илэм ущеухума? А лодыгыоми шыкыегупшыс.

6. Усэр езбырэу зэжыгыаш.

БАДЖЭМРЭ КЪЭРЭУМРЭ

Баснэ

Баджэр къэрэум кыылтыкыуи,
Хыакыакыо ядэжыы ыщакы.
Шыур лагыэм ридцали,
Къэрэум къэтлыс ридуагы.

Къэрэур Ианэм пэтлысхыэ,
Бысымыр хыакыэм дэтлысы,
Бысымым шыур зылуелгыхыэ,
Къэрэур лагыэм едысы.

«Опсэу, тыбгыатхыи! — елошъ
Къэрэур Ианэм пэкыжыы. —
Сэри усхыакыэ сшлоигыошъ,
Кыакыо», — кыырелошъ мэкложыы.

Баджэр зышлотхыагыэпцэу
Иблагыэ ыдэжыы кыылгыхыэ,
Къэрэуми зигыэгупцанэу
ихыакыэ баюу фырелыгыэ.

Кыошыным пахыэр кыырихэу,
Къэрэум Ианэр кыычлехы,
Хыакыэм ылуис кыылуихэу,
Ыпашгыхыэ фыреггыэуцохы.

Мо хыакыэр кыошын лу кыыхыэм
Ышгыхыэ имыфэу ебзэи, —
Бысымэу къэрэу пэ кылахыым
Кыошыным илыр екызуы.

Баджэжгыер зылубзэежыытээ,
Кыэтэджы, ядэжъ ежыэжыы,
Къэрэур ащ дэхыащхыжыытээ,
Кыэлапчыэр лгыыреггыэтыжыы.

* * *

Джарышгыы шыуинэрлыгыэу:
Е пшлэу, шлуум уцымыгыугы.

? 1. Баснэ жанрэм инэшэнэ шыхыалэхэр сыд фэдэхэ? Сыда баснэр адрэ жанрэхэм зэрэтекырэр?

2. Сыдэуштэу Баджэр Къэрэум дзекыагыа?

3. Къэрэум сыда Баджэм ридлэжыгыгэр?

4. Хэта мы персонажхэм ащыцэу баснэм иавтор зыдыригыаштэрэр? Ар кызыгыэлэггорэ гушылэхэр кыыхэжыуггыэщых текстым.

5. Баджэмрэ Къэрэумрэ кыахыулагыэр хэта кызылотэжыырэр?

6. Мы баснэм иавтор персонажхэм язекыакыэ кыыуатээ, диалог гушылакылэр хегыахыэ. А чыплэхэр кыыхэжыуггыэщыхи, ащ мэхыанэу илэр ыкыи а шыкыэмкыэ авторым кыыуатэрэм кыэу хылыхыэрэм шыуегупшыс.

7. «Е пшэу, шлүм ушчымыгугь!» — зыфилорэ гушылэхэр, зэрэнафэу адыгэ гушчы-лэжхэм кѡахихыгь. А гушылэжыр зэклэ произведением сыдэуштэу епхыгэу хьурэ?

8. Баснэм шхъэу илэр гушылэжэу «Е пшэу, шлүм ушчымыгугь!» зыфилорэмклэ зэблэлхүмэ, произведением игъэпсыкли идееу хэлъыми зэхьоклыгъэ афэхъун ылъэкышца?

ЛИТЕРАТУРЭМ ИТЕОРИЕ

?? 1. Литературам итеориеклэ апэрэ гъэцэклэнэу зыуж шъуиханэу шытыр мары: апэрэу Пэрэныкѡ Мурат иусэу «Орэдыр фэмьгъэклосэн» зыфилорэм темэу илэр, зэхьылагъэр къэжыгъэнаф шьор-шьорэу.

2. Ащ пае Хьаткѡ Ахьмэд иусэхэм шъуяджэ зэхъум, темэм ехьылагъэу зэжыу-гъэшагъэхэр шъугу къэжыгъэклыжыых. Ащ дэжыым игугъу зэрэшытшыгъэм тетэу, авторым ытхыгъэм дунаим, цыфым, цыфзэхэтхэм (обществэм) ящылаклэ, язэхэ-шыклыгъэ, язэхэтыклэ кѡахэхыгъэ лофыгъо горэхэр хъугъэ-шагъэмклэ е усаклом ыгу ихьыкыхэрэмклэ игугъу къыщешы. Ащ епхыгэу ыкли зэклэлъыклоу авторым ытхыгъэм къышигъэлагъорэм, ыгъэгумэклэу ыналэ зытыридзэгъэ лофыгъохэу зигугъу къышыхэрэм, зыгъэгумэклыхэрэм ягугъу къэшъушы, шъуакъытегушчы. Темэр къэжыгъэнэфэнымклэ ащ ишлуагъэ инэу къэклошт.

3. Ящэнэрэ гъэцэклэным ыуж тыхьаным фэшл, зы лофыгъо горэм гъэнэфагъэу тыналэ тетыдзэн фае: сыда авторым а темэу кѡахихыгъэмклэ гухэлъэу илэр, къыло шлоигъор? Ащклэ зыгорэм тыригъэгупшысэ шлоигъуа хьауми еж мэхьанэ горэ аримытэу а хъугъэ-шагъэхэр, цыфым (усаклом плэмэ, нахь тэрэз) ыгу ихьыкыхэрэр джау сьдми, шхъашьорыкылауагъэ хэлъэу къетха?

А упчлэм сьд фэдэ тхыгъэми (произведениеми), ар литературам ихэбзэ инхэм атетмэ, ау сьдми къызэррыклоу шымытмэ, сыда авторым а темэу кѡахихыгъэм епхыгэу къыло шлоигъор?

Джэуапыр сьд фэдэ тхыгъэми (произведениеми) нафэу, ухэмыкѡжыынэу къыретыжы. Авторыр сьдигъокли лофыгъо горэхэр, къэбар зэпхыгъэ-зэхэлхэр къылотэн къодыеп зыпылыр. Сьд фэдэ лофыгъо ар къытегушылагъэми, сьд къыгъэлъэгъуагъэми ащ гухэлъ горэ зьдылыгъ зэпыт — тэ, тхылъеджэхэр, зыгорэм тыригъэгупшысэ, зыгорэм тыфищэ шлоигъу, еж зыгъэгумэклырэ лофыгъохэм тэри тагъэгумэклынэу фай, ыгу ихьыкырэмэ тэри тагъэгумэклыным пылъ.

Джащ фэдэу авторым ытхыгъэм гупшысэу хильхьэрэм идееклэ еджэх. Ащ игугъу ыпшэклэ тшыгъахэ. Ау джыри мары Пэрэныкѡм иусэхэу шъузэдджагъэхэм япхыгэу а лофыгъом тытегушылэн. Ащ пае апэрэу тыналэ тетыдзэн усэу «Орэдыр фэмьгъэклосэн» зыфилорэм. Мы усэм хъугъэ-шлэгъэ лъапси илэп, геройхэри, персонажхэри хъугъэ-шагъэхэм хэлажэхэрэм фэдэхэу хэтхэп. Арэу шыт нахь мышлэми, Пэрэныкѡм иусэ герой хэт. Ащ зэреджэхэу хабзэр лирическэ герой. Шъуегупшыс: ащ фэдэу тхыгъэм, усэм, сыда зэреджэхэрэр ыкли лирикэм ижанрэхэм ащыщэу тара ар зыхэхьан ылъэкыштыр?

Мы усэм зэрэпсаоу шьукъеджэжь, джыри зэ мы зигугъу тшыгыэ лофыгъохэм кIэрыкIэу шьукъягупшыс.

4. Пэрэныкъом иусэхэу шьузэджагэхэм яусэ гьэпсыкIэ гьэшIэгъонэу щыт — урысмэ яусэ тхыкIэ хабзэхэм атетэу ахэр тхыгэхэу щыт нахь мышIэми, адыгэ усэ гьэпсыкIэм ишэнхэри ащ кьыхэфэх. Ащ шьульпылп, щысэхэу ар кьэзыгъэнафэхэрэм фэдэхэр кьыхэжьугъэщых мы усэу тызытегущылэрэм.

5. Мыщ кьыкIэлъыкIоу Пэрэныкъом иусэхэр нэмыкI усаклохэм (гущылэм пae, Хьаткъом) атхыгэхэу мы тхылым дэтхэм ащыщхэм яжьугъапш, зэрэзэтеферэ ыкIи зэрэзэтекIырэ пкьыгъохэу хэшъульагъохэрэр кьыхэжьугъэщых.

ЕУТЫХ АСКЭР (1915—1999)



ЛЪЭПКЪЫМ ИШЪЭО КIАС

1

Дзэхэр, дзэхэр, дзэхэр
У лъэныкъом кьекIы,
Очэпщые ахэр
Чэц мэзахэу блэкIы.
Топ щэрыхъымэ тичIыгу
Ужы куухэр щашIы,
Самолетмэ тиошьогу
Бгъашхъоу зыкьыщашIы.
Икьэлапчгъэ кьыIукIыгъэу
Зы бзылфыгъэ щыт,
Дзэу джы нэсы мыщ
 блэкIыгъэу
Ылгъэгъугъэм щыщ
КIэлэ кIасэу заом кьэтым
Бацэ фиггэдагъ.
Ары шIошIэу у зэхэтым
Бэрэ алгъыплгъагъ.

О узакъоп, тьян, гуIагъэр.
Заор бо хьэзаб,
Iашэр зышти заом кIуагъэр,
Уарышгъы кIэлаб.
Джы Дзэ Плгъыжьыр нэмыц
 чIыгум
Итэу, ащ щэзао,
Пый кьэралым икьэлэгум
Топхэр щытэгъао,
А лъэланэмэ уикIалэ
Ори, тьян, ахэт,
О уикIалэ нэмыц кьалэр,
Уарышгъ ештэ пэт.
УмыгуаI, тьян, шIэхэу
Заор кьаухыщт.
Очэпщые кьэкIожьыгъэу
КIалэхэр плгъэгъуцт.
О уиунэ кьышIэжьынышъ,
КIалэр кьэуццутт,

БлэкЫ пшЮшІзэ,
Къыдэхынышгъ,
Іаплі къыуицэкІышт...

2

Осы хъотыр зезэрэхъэ,
ЧъыІэ, лыгъу-лыст,
Комбатыр унэм къехъэ,
Щытхэр къегъэІыст.
Комбатыр адыгэ кІалэу
Очэпщые щыщ,
ИгъусэхэмкІэ хъалэлэу,
ПыимкІэ — гуих.
Комбатыр къэгущыІэ,
Щысхэр едэу.
Топ омакъэхэр, мыгуаІэу,
Мыщы нэсы къэІух.
— Сэ шосІоцтыр бэп,
 сикъошхэр,
Пыим тезеоцт.
Тыкъэмыщтэу ац идзэжъхэр
Іаеу дгъэшъхъэшъхъэщт.
Гъогу къиныр тапэ илъэу,
ТкІунэу къытатыгъ,
Тызэрежъэу, тызэрилъэу
Къанэрэр — кІодыгъ.
Пыим Іашэр пІэкІиутмэ —
ШитІукІэ езау,
Къаоу, зыІэр къыпиутмэ —
Тхъали гъэбыау.
Зэныбджэгъоу, зын
 къылыфгыгъэм
Фэдэу, тызэхэт.
Пыеу тапэ къэгъолъыгъэм
ТемыкІоцтыр хэт!
Комбатым игущыІэхэр
ЗэкІэмэ зэхыхы,
Зэо благъэм фэгуаІэхэу
Шхончхэр зэбгырахы.
Нэхай Даутыр япащэу

Пыим тезэрэхъэ.
Жъы фыртынэр агъэхъапщэу
Псэемыблэжъэу ежъэх.
Ежъ комбатыр апэ итэу
Дзэр егъэІорышІэ.
Топмэ гъогур пхыраутэу
Нахъ бэлахыы зашІы,
Батальонэу ыІэ илъыр
Ыпэ лъегъэкІуатэ.
КІэлэ шІагъом ыгу илъыр
Топмэ къарегъэІуатэ.
МинутицкІэ пый траншеер
Батальоным къештэ,
МинутипшыкІэ адрэ машэр
Батальоным къештэ.
Сыхъатныкъо нахъ темышІэу
Пый окопхэр къаунэкІы.
Нахъ лІэбланэ тилІымэ
 зашІэу,
Окопицыр зэранэкІы.
Пый мэхъаджэу
 рафыжъагъэр
Шъофым итэкъуагъ.
Ти Нэхайе рицэжъагъэр
О сыдэу дзэ шІагъу!
О а заор тхыдэ кІыхъкІэ
КъэтІотэн фэагъэ,
Нэхай шъаор къызыгубжкІэ —
Пыим тхъэ еуагъ!

3

Быракъ плъыжъыр,
ЗэпэшІэтзэ,
Дахэу мэбыбатэ,
Батальоным нахъ
ригъэхъузэ,
ЫпэкІэ лъэкІуатэ.
Ти Нэхай Іэ къызишІыкІэ —
Топыхэр агъао,
Отделениер ыпэ зидзкІэ —

Пыир мэхэбао.
 Пыим иеу зы траншеер
 Уарышгы кьэнагъ.
 Ар кьылъэгъуи ти Нэхаер
 АщыкIэ ежагъ.
 Комбатым зыфиIуагъэм
 Ибоецхэр екIух,
 Пый пехотэу зизгъэнагъэм
 Штыкыхэр пхыракух.
 Нахъ бэлахыи заор кьэхъу.
 Штыкыхэр зэутэкIых.
 Тибоецмэ нахъ рагъэхъу.
 Пыйхэр аукIых.
 Ти Нэхае иньбджэгъоу
 Зы боец кьэIысты;
 Пыим ищэ кьытефагъэу
 Ар пцэшIуацэм кьесты.
 ЫлъэкъуацIэр ащ Боярскэу —
 Бо ар лIэблэнагъ.
 Дзэ сатырмэ апэ итэу
 Бэрэ кьылъэгъугъ,
 Джы лъы стырыр ащ
 къечъэхэу
 Машэм кьыдэфагъ,
 КIэлэ шIагъом ипсэIухэу
 Пыир кьэлъэгъуагъ.
 Пый мэхъаджэм автоматыр
 КIалэм кьыфегъэпсы,
 Мары, мары аджал уахътэр
 Тиныбджэгъу кьыфэсы.
 Ау Нэхаем идзэ хэтмэ
 ПкIэнчъэу зыкьатыщтэп,
 КIочIэ тIэкIоу Боярскэм
 хэлъым —
 Пый кьызтыригъэкIощтэп.
 Лъыр кьечъэхэу,
 къызщылъэти,

Пыим пэгъокIыгъ.
 Шхончыр кIалэм
 ыIыгъыжьэпти
 Къазгъыр цIыкIур
 кьыIэтыгъ.
 А къазгъырыр
 кьызэрихъакIи
 Пыир хигъэфагъ.
 Ыпшгъэ ИтIукIэ зырищэкIи
 Пыир ытхъэлагъ.

4

Вислэ псыхъо игъунэгъоу
 Зы пытапIэ щыт.
 Пый бзаджэр ащ ыкъогъоу
 А пытапIэм кьот,
 Ар ыштэнэу тикомбаты
 Идзэ рищэжагъ.
 Батальоным зыкьиIэти
 Дэпкъымэ якIолIагъ.
 Дэпкъыи инхэр пхыраути
 Къалэр къадзыхъагъ.
 Пый пытапIэр зэхакъути
 Къалэр джы аштагъ.
 Нэмыц хьадэхэр а къалэм
 Хъоеу Iутэкъуагъ,
 Чэци мафи а псэхалIэм
 Къуалэхэр щышхагъ.

 Ти Нэхай батальоныр
 Ыпэ лъегъэкIуатэ.
 Тинароды кьэбар иныр
 ГушIозэ, кьеIуатэ.
 Игъэхъагъэ
 къыгъэлъагъоу
 Дышгъэ жъуагъор хэс...



1. Хьаткьо Ахьмэд иусэу «Псы шхъухъаш!» зыфилорэм шъуеджэгъах. Ар А. Еутыхым ипроизведение сыдкIэ текIыра? КъызтегушцIлэхэрэмкIэ зэрээзтемы-фэхэрэм изакъуа, хьауми нэмыкI зэтемыфэныгъэхэри хэшъольагъуа?

2. Сыд фэдэ лъэхъана мы произведениер къызтегушцIлэрэр?

3. Хэт яобразха мыщ хэтхэр? ЗэкIэ произведением игъэпсыкIи къээзгъэнафэу, лъапсэ фэхъоу ыкIи зыгъэпытэу щыт образым къыщегъэжьагъэу персонажхэр къыхэжъугъэщых, ахэмэ яшэнхэмрэ язекIуакIэхэмрэ шъуакъытегушцIл, характеристикэ къяшъут.

4. Лъэпкъ зэфэшъхьафхэм ащыц цыфхэу мыщ хэтхэм язэкъошныгъэ, яззфыщытыкIэ къээзгъэлыгъорэ чыплэхэм шъукъяджэх. Ахэр зэкIэ зы Iофыгъошхом — фашист техакIохэр зэхэкъутэгъэнхэм ыкIи зы гухэлъым — хэгъэгоу зыщыщхэр къэухъумэгъэным, интернациональнэ пшъэрылъ инэу агъэцакIэрэм зэгъусэ, зэпэлагъэ ышIыгъэхэу зэрэщытыр мы произведением къыззригъэлыгъорэр хэжъугъэунэфыкI.

5. Ным иобраз А. Еутыхым къызцигъэлыгъорэ чыплэхэр къыхэжъугъэщыхи шъукъядж. А сатырхэм ным иобраз къыззэрагъэлыгъорэм фэшъхьафэу, зэкIэ произведениемкIэ мэхъанэу яIэм шъуегупшыс, ахэр адрэ пычыгъохэм япхыгъэу зышIырэр къашъуло.

6. Сравнениехэу (фэгъэдэнхэу) мы поэмэм хэтхэр къыхэжъугъэщых, ахэмэ шъуалъыплъ.

НЫМ ФАКИО

СэшIэ, сян, угу къызэрэсабгъэрэр —
 До сшIыхэна, гъогухэр сфэмыух.
 Ау мыгъатхэ тиунэжъ сыкъызеблагъэрэм,
 СыIумыфэу, пчъэр о къысфыIух.
 СызэцIыкIум уалъэпэгъу силъэу,
 Ин сэхъуфэ, пшысэкIэ сыппIугъ.
 Сшъхъэ бырацэ уибгъэгупэ чIэлъэу
 Нэпсы шъэфкIэ бэрэ бгъэшъокIыгъ.
 Осы хъотым унэм тызришIахъкIэ,
 Къэбы такъор зэкIэми тиIус.
 Джацэр къэсэу, зэкIэ зыгъолгыжькIэ,
 Зыуушъэфэу сипIэшъхьагъ уIус.
 Сычъыягъэу пшIошIышъ, оIупчъапчъэ,
 Араб тхылгыр шъхъантэм къычIэолъхъ,
 Уицокъэжъхэр плъэшъузэ очъэшъ,
 Зы щэлами гъусэу къыгоолъхъ.
 Нэфымышъэу сятэ сыкъызцифмэ,
 Угу къысэгъушъ, тIэкIурэ сыщэогъэлгы,
 Чэмэу пщыгъэр Iэгум сэ къыдэсфмэ,
 Тикъэлапчъэ бэрэ укъыдэплгы.

Ау илхэсхэр шІә къэс, нахы чыжьэу
 Чылэм сьдэкІыным сә сыпыль —
 Сыгу ишгъэф къәпшІагъэу, умчъыежьэу,
 Чәщы реным сипІә укъыхаплъ.
 Ау зә къаләм сащи, умышІахэу
 Бжыхъә мафәу школым сыратыгъ.
 О а чәщым, сәшІә, нәпсы хафәу
 пІәпызыгъәм сипІә агъәшгъугъ.
 ... «КъәкІожьыщтба?» оІошгъ, шалы огу
 Охъухыгъэу чәщырә ущыс.
 Ори, тиунәжъи ренәу сыгу
 СфимыгъәкІхэу, ахәм сягупшыс.
 О угу къәкІәу къаләм укъәкІона?
 ШІэхэу услъэгъунәп, си шгъхьащыф,
 Тигъунәгъу кІаләм, сьд щышІына,
 Чәмыр зыпщкІә, зьддегъәф.
 Сә дунаеу къаләм щыслъэгъугъәм
 Сиушхъуахыгъэу, сынә къыгъәпльагъ.
 Шәнәу бә мыщ щызәбләсхъугъәр —
 Урыс тхылгъыр, тян, джы сипІәшгъхьагъ.
 КъысәпІоцтыр сәшІә: угу къысәгъу,
 Ау лІы сыхъумә, лъәшәу пшІоигъуагъ.
 Адә джарышгъ, ори джы олгъәгъу,
 Гъогу тәрәзы цІыфмә сытращагъ.
 Зи умыІо, тян, уинәпсы шгъәфмә
 Хъаулиеу шалыр ямгъәшгъокІ —
 Гъатхәр къәсәу чыләм сыкъәкІожьмә,
 О пкъо закъор сәрышгъ, къыспәгъокІ.



1. Мы усәр я XX-рә лләшлэгъум Хәгъәгу зоошхом ыпәклә ти адыгә усаклохәм атхыгъэмә ащыщ. Усәм лирикз лъәш, лирикз куу хәл. Мыщ пәпшын, фәбгъэдән лиризмагъәмклә а лъәхъаным атхыгъэхәм къахәгъотәгъуай. Арышгъ, усәм шъузреджагъәм тетәу, ащ шъугу апәрәу кыыригъәхьагъәм, шъузәригъәгупшысагъәм шъор-шъорәу шъукъытегущыл.

2. ЕтІанә усәм гъәпсыкләу, зәкләлыкІуакІәу иләм шъульыплъ. Тауцтәу ар зәхәта? Апәрә сатырипллымрә «КъәкІожьыщтба?» оІошгъ» зыфилорә гущыләхәмрә зәдештәха, а зы лъәхъаныр ара зәхыыләгъәхәр? Ар кыызәхъыгъәным мәхъанә ил, сыда зыпккІә, ащ бләкыгъәмрә ыужыкІә лирическз героим ищылаклә гъәзәпІәу фәхъугъәмрә кыгъәнафәшгъ ары.

3. Гукъәкыжьми мыщ чыпІә гъәнәфагъә, сатырә пчъагъәмклә нахыбәу, щәубыты. Сьд фәдә сатырәр ара а гукъәкыжьыр кыызщыригъәжәрәр ыкІи зыщыухыжьырәр? Ари кыыхәжъугъәщ.

4. Ным шульэгуныгээ куоу, къабзэу фырилэр лирическэ героим анахь кыыхэщэу кызыэриорэ гушылэхэр къэжыгъэлягъох.

5. «Ным факло» зилоклэ, сыда ащ авторым кыыригъэкырэр? Усэр шапхэу зэрылтыр, усэм шууашэу, жанрэ гъэпсыкIэу иIэр ащ кыыгъэнэфэн ыльэкIыщта?

6. Мы цIэр иIэу шуянэмэ шульэгуныгээу афышыуилэр итемэу сочинение цыкIу къэшутх. Ежь усэри езырэу зэжыгъаш.

КЭСТЭНЭ ДМИТРИЙ (1912—1985)



ПЦЫПЫЙ

Рассказ

Егъунэкъо Къарбэч ильэс тIокIищым ехъу зыныбжь лIыжъ. ЫпакIэхэр тхьапэф хъугъэ нахь мышIэми, нахь ныбжьыкIашъоу кыыпщэхъу. ЫжакIэрэ ышъхьэрэ къабзэу упсыгъэ зэпыт.

Къэбарыжъхэр бэу ешIэ кысаIуагъэти, ащ ыдэжъ ськIоу сихэбзагъ. Ау ащ ышIэрэр къегъэIотэгъоягъ. ГушыIэ хадзэу е зыгорэм кыIуагъэ горэ шIомытэрэзэу енэкъокъужьын хъумэ ары нахьыбэм ащ кызыIуатэрэр.

Къарбэч а шэныр дэсшIагъэти, ыдэжъ ськIоу зыхъурэм, нэбгырэ заулэ ащ иунэ къекIолIэнхэу сыIушыщтыгъэх. Ахэр гушыIэ зэфэдзыным хахьэхэти, мыдрэри зыхащэщтыгъэ. Ау Къарбэч щысмэ къаIорэм щыщэу анахь ыгу темыфэщтэу кызыэрашIонэжьыщтыри, къэбарэу кыIоцтыр зыфэдэри къэшIэгъоягъ.

Анахь шIэхэу ыбзэ кызыэрэбгъэтIатэщтыгъэр блэкIыгъэм ехьылIэгъэ хьишъэ горэ къегъэжьагъэмэ ары. Пцыхэм шIуагъэ горэ ахэлъэу къэзгъэлъэгъорэ къэбар зэхихы мыхъухэщтыгъэр. Джащ фэдэу непи хъугъэ. Къыхьагъэмэ ащыщ горэм кыыригъэжьагъ:

— Олахъэ, пцыхэми цIыфыгъэ зыхэлъ ахэтыгъэм. Мы къэбарыр къаIотэжьэу бэрэ зэхэсхыгъэ: пцы горэм абдзэхэ лIыр цумэ ахигъади, цуитIу кыыритыгъагъэу!..

— Къыритыгъ, фэдитIукIэ фэдэ кыыхигъэкIыжьыным щэгугъыти! — къэхэщагъ Къарбэч. — Ащ пIамыхымэ кыуатын щыIагъэп! — кIэгубжыхьэжьыгъэ фэдэу, дысы хъазырэу кыыпидзэжьыгъ.

Щысхэм ащыщэу зыми зы гущыИ кышыИожыгыгъэп. Къарбэч джы къэбарыр кызыэриИощтым ехтырэхъышэжыщтыгыгъэхэп. Къарбэчи хэгупшысахыгыгъэ фэдэу, тІэкІурэ щыси, а кыИуагъэм зыкИ ямыпхыгъахэу кыублэжыгыгъ.

— Къызэхъум фаусыгыгъэ цІэр ащигъэгъупшэжыгъэу, цІыфым нэмыкІ фаусыжыгъэу бэрэ кыыхэкІыщтыгыгъэ. Пщыпыйхэр лІэкъо макІ. Арэу зыкІэхъугъэр шъошІа адэ? — къэупчІагъ ар. Ар зыми ышІэщтыгыгъэп.

— ИжыыкІэ узэкІэІэбэжымэ, ащ а лІэкъуацІэр яІагъэп. Ахэр тэ тиунэкъоштых. Егъунэкъоштыгыгъэх. Пщыхэр ары ар кызыпыкІыгыгъэр. Егъунэкъомэ ащыщ горэм илІэуж пэмыкІ лІэкъуацІэ яІэ хъуныр кыызхэкІыгыгъэр...

— Сэ сыкъэхъуным ыпаІу ар зыхъугъэр. СыщІыкІузэ, тятэжъ кыИожыгыгъэу зэхэсхыгыгъэ.

— Тикъуаджэ пщыхэр зэрэдэсыгыгъэхэр шъошІэ. А тикъоджэпщым пачъыхъэм чІыгу десэтынэ мин кыыритыгыгъагъ, адыгэ лэжыакІохэм зэрябэнырэм фэшІыкІи медаль кыыфигъэшъошэгъагъ. Пачъыхъэм ахэр шІоу гурыИощтыгыгъэх.

Тикъоджэпщыр, кІэхъо-шъуахъомэ ащымыщэу, лъэрыхъ хъазырэу щытыгыгъ. Зигъэпхъашэу къуаджэм шъхъащытыгыгъ. Анахъ бай лъэрыхъыИоу чылэм дэсыгыгъэхэри ащ щыщтэщтыгыгъэх. Ябгэу ыкИ тхъагъэпцІэу щытыгыгъ. ЖъалымагъэкІэ ухигъэ-плыхъэщтыгыгъ. Ыгу кыытелъадэрэр хабзэу чылэм щигъэуцуным пылгыгъ. Ар гъэцэкІэгъоаягъэп а лъэхъаным. Мылъкубэ зиІэм итетыгыгъагъ.

ИхъакІэщ «пчъэ зэлухыгыгъ» зыфаІорэм фэдэу, цІыфыбэ щызэблэкІыщтыгыгъэ. Ау ахэр шІу елъэгъукІэ арыгъэп — ар ежыркІэ федагъэ. Щыфыгыгъэшхо хэлъэу, «адыгагъэм» зыригыгъэукІэу зыкыишІыщтыгыгъэ. ЛэжыакІо горэм ицу лІагъэу е нэмыкІ тхъамыкІагъо горэ къехъулІагъэу цІыфхэм агу егъоу рыгущыІэхэу зызэхихырэм, ащ кыИощтыгыгъэ:

— ЕшъуІожь а тхъамыкІэр садэжъ кыыкъокІынэу, зыгорэ иІоф хэтшІыхъан.

КІуагъэм тІэкІу горэ кыыритыщтыгыгъэ. «Алахъ-алахъ, пщыр зэрэгукІэгъу, зэрэцІыфышІу!» аІоу, а къэбарыр идэубэдашхэхэм чылэм хизы ашІыщтыгыгъэ. Джащ фэдэу хылагъэми фэІазэу хъишъэхэр зыфаригъэгъэІуштыгыгъэ. Ау нахъыбэ ытыгыгъэу фаІуатэ къэс, ежъ иІэ мылкъур нахъ багъоштыгыгъэ. «Амыгъотырэ атыжыырэп», — ыІоныр икІэсагъ. Зы цу зэритыгыгъэм цуипшІ ауасэ кыызфыригыгъэшІэжыщтыгыгъэ.

Ыгу зэбгээрэ цыфыр зыдэхъугъэри амышлэу къуаджэм дигъэкIодыкIын ылъэкIыщтыгъэ. Гуцафэ зыщыфашIырэми, зи епшIэн плъэкIыщтыгъэп. Судри, приставри, атаманри ащ зэриIоу хъуцтыгъэх. Псыхъо тыкум дэль чIыгоу «Блыгур» зыфатIорэр шъошIэ. ГъэрэкIо чылэпхъэ шIапIэу цытыгъэр ары. Къуаджэми пэблагъ, лэжыгъэри щэбагъо, арыти чIыгу гошчыгъо къэс, зиIахъ ащ цыIэ хъурэр гушIоштыгъэ, десэтынэ шъищым къехъу ар.

Зэгорэм а «Блыгум» пщым ицIыфхэр ихъагъэхэу альэгъугъ. Цыфэу ит цыIэми ахэмэ кырафыгъ. «Мыр пщым ичIыгу, — аIоштыгъэ ахэмэ, — пачъыхъэм кыритыгъэм щыщ». Джащ фэдэу къуаджэм ызыныкъо зыщыгугъырэ чIыгур ашIуиштэнэу фежыагъ.

ПэуцужыынхэкIи цыщтэщтыгъэх. КIочIэшхо иIагъ. «Пачъыхъэр кызыкъотым сьд епшIэна?» — аIоштыгъэ нахыбэм. МэкъумэщышIэ байхэу ащ зичIыгу цыIагъэхэмкIэ ар ащ фэдизэу гукъао икъуцтыгъэп — нахъ чыжъаIоу цыIэми ахэмэ ячIыгу алэжыын алъэкIыщтыгъэ. ЗиIоф дэи кышIыгъэхэр цупэ лъэныкъо зэдыкIашIэу, зэцэйхэзэ жъоштыгъэхэр ары. «ЧIыгу такъыр пае пщым уедэона!» — аIоштыгъэ байхэм. Ахэри цыщынэщтыгъэх пщы жъалымым.

Тиунэкъош Егъунэкъохэр чылэ гъунэм, псыIум Iусыгъэх. ЯчIыгу Iахъ «Блыгум» зэрэщыIэр ахэмкIэ Iэрфэгъу дэдагъ. А тиунэкъош кIалэм а лъэхъаным илъэс щэкI фэдиз ыныбжыыгъ. Ащ ыцIагъэр Тыу. Нахъ кIэлэ Iасэ илэгъумэ ахэтыгъэп, ау кIочIэшхуагъ, лIэблэнагъ. Ятэшым шыкIэу кырити, ежъежырэу ыпIугъэу зыш иIагъ. Ащ тесы зыхъукIэ, бзыум пэбыбыщтыгъ аIо. Шъозехъэ зыхъукIэ, шъор Тыу зыIэкIахъэкIэ, IэкIэпхыжыынэу цытыгъэп. Шхончэо Iазэщтыгъэ.

А Тыоу плъэгъурэр губжыгъапэ: «ТичIыгу хэт тимыгъэжъон ылъэкIына?» — ыIуи уцугъэ. Ятэ иIагъэп, янэ бэрэ еушъыигъ: «Ыуж икI, Тыу, пщым шIу кIэрыпхыщтэп». «ШIуи Iайи кIэрысхынэу сыфаеп, тичIыгу сыжъошт», — текIыщтыгъэп кIалэр.

Пчэдыжыым илэгъухэм цухэр къаIихи, зэкIишIэхи, Тыур «Блыгум» ихъагъ. Шъэожъые цуао игъусэу кIуагъэ, ицэегъухэм дэкIонхэ адагъэп. Ежъыри мыкIонэу къеушъыигъэх, ау шIокIынхэ алъэкIыгъэп, ашIокIуагъ.

Хъаблэм къэбарыр зэлъишIагъэу цIыфхэр хъуцтым ежэщтыгъэх. АлъэкIымэ, пщым а кIалэр тырагъэкIоныгъи, ау сьд

хашыхъэныгъа? Тыу къехъулэщтым бэ ыгъэгумэкыщтыгъэр. Жъоныр зеублэм, нэбгырэ зытлу клуи дэгущылагъэх. «Тум орэхъу мы чыгур, ихъадэ чалъхъэжэ ар лыгъэклэ зыштагъэм, кыккI, зымыгъэунэхъужь» рауагъ.

Къафикыгъэп.

А уахътэм пщым ихъаклэщ цыфхэр щызэхэсыгъэх. Хъаклэ гори кыфэклуагъэу щытыгъ.

ШэкIор зэлыхыгъэм ыгузэгу, шъхъантэмэ атесэу, пщыр исыгъ. Кло джары ащыгъум якультурагъэри! Ар зышIошыжъэу, анахъ лъагъэу щысмэ анахъ ины зыщыхъужъэу, ышъхъэ гъэзэндагъэу щыс.

Жъи кIи шъхъащытых: оркъ лыжъ пэрытэу зырызы дэд пщым ыпашъхъэ щытIысын фитыгъэр.

Боу гъэшIэгъоным ащ фэдызыр цыфхэм зэращылэщтыгъэри! Зэхахъэхэу нэкъэ-пакъэ зыкIамышыщтыгъэри сшIэрэп! Кло зэхэсых джауцтэу. А пщыхэм къадеушгъэкIыхэу дэубэдашхэ куп гори щылэщтыгъэ. А пщыхэм къадеушгъэкIыхэу дэубэдашхэ куп гори щылэщтыгъэ. Ахэр ащ яхъаклэщхэм арыкIыщтыгъэхэп, пщымэ ящытхъу алощтыгъэ. Тхъагъэпцыщтыгъэх ахэр. Ащ фэдэ нэбгырэ зытлу тикъуаджэ дэсыгъ. Шъыпкъэ, ахэр ордэ усынкIи, къэбарыжъыкIи Iазэщтыгъэх, ау яфедэ хэлъ хъумэ, пцIыхэри халъхъэщтыгъэх.

Ахэмэ ащыщэу ЖэкIэшхор алоу лыжъ горэ дэсыгъ. ЕгъашIэм ар пщы-оркъымэ яхъаклэщ исызэ кыыхыгъ. Ащ кыIорэ къэбархэр пщым лъэшэу икIэсагъэх. ИмыкIасэ хъуна — ежэ пщым ялъэпкъ ищытхъу зыхэлъ закI ащ кыIуатэщтыгъэхэр. Арыти, хъаклэ горэ кызыкIокIэ, ЖэкIэшхор пщым аригъащэщтыгъэ. Ащ уедэлумэ, а пщым нахъ цыфышIуи, нахъ хъалэли, нахъ лы хафи щымыIэу кыпшIошыныгъи. Ащ ялъэпкъ лыгъэри зэрихъагъэу, гукIэгъури ышIыгъэу хъишъэхэр кыIуатэщтыгъэ. Ау ащ анэгу шъыпкъэ зыфэдэр къуаджэм дэгъоу щашIэщтыгъэ — ахэр зиллэужыгъор къэзгъэлъэгъорэ цыфхэри щылагъэх. Ау ащ фэдэ цыфхэр пщым ихъаклэщэп зыдакIощтыгъэхэр. МэкъумэщышIэ горэм иунэ щызэхэсыщтыгъэх.

Джащ фэдэу джыдэдэми ЖэкIэшхор исыгъ, пщым ятэжъхэм ящытхъу къэбар горэ кыIуатэщтыгъэ. ОшIэ-дэмышIэу хъаклэщыпчъэр кызылуугъ, оркъымэ ащыщ горэ кыпкIагъ. Ащ жъы кыфэмыщэжъэу, гузажъозэ, кыырипхыгъ:

— А зиусхъан! «Блыгум...» чыгур... Егъунэкъомэ яшъхъэпаеу Тыу зыфаIорэр ихъагъэшъ ежъо...

— Шъо шъужэ пхыгъа, ешъуІуагъэба зи? — еупчІыгъ пщыр.

— ЕтымьІо хъуна, зиусхъан! ЕтІуагъ... Джыдэдэм икІ, армырмэ... армырмэ уипхъэІаши ори шъузэрэзэпышІагъэу кІаодгъэІэщт, — тІуагъэ...

— Чыгур пачъыхъэм къызэрэситыгъэр ешъуІуагъэба? КІалэм ымышІэнкІи мэхъу.

Арэу пщым зыкІиІуагъэр, хъакІэм ыпашъхъэ къыщехъу-лІэрэр шІоемыкІоу ары. Щыфмэ къырамыдзэу еплъынкІэ щынэщтыгъэ.

— ЕтІуагъ...

— Адэ сыд ыІорэр?

— «Сэзымыгъэжъоштыр сапэкІэ къерэкІ, — еІо. — Пачъы-хъэр армэ чІыгу къезытыгъэр, пачъыхъэм ичІыгу ерэжъу, мыр тикъоджэ чІыгу, сэ сиІахъ сыжъорэр. Пщым зыкІи сыщыгу-гъырэп, орэмыгумэкІы», — еІо.

— ШъуилІыгъэ зынэсырэр а кІалэм къышІагъ, — щхыпцІызэ, къыІуагъ пщым. — ШъукІу джыдэдэм ыдэжъ. Къыоджэ шъуІори, къашъущэ ар садэжъ. КІо!

«Къашъущэ» зеІом, а кІалэр къызэращэщтым пщыр енэгужы-жыщтыгъэп. Иоркъыжъхэр ащ фэдэ унашъомэ ягъэцэкІакІэ фэІэзагъэх. «Къыоджэ, ешъуІу», зыфиІорэр нэпцІы гущыІэу, цІыфэу щысмэ апай ныІэп зыкІиІуагъэр.

Оркъыр псынкІэу икІыжыгъ.

Пщыр зэрэщысыгъэм фэдэкъабзэу, зи къемыхъуІагъах пІонэу, щысыгъ. ГумэкІыгъуи гупшыси имыІ пІонэу, ащ ынэгу зи кІэплъэгъоныгъэп. Зэрихабзэу, шъорышІ цхыпцІ шъэбэ тІэкІур ыІупшІэмэ аІулъ. Ынэхэр чэфэу, цІыфы гушІошъо тырыуагъэштэнэу къаплъэх. ЫтхъакІумахІэхэр хъурышъо пэІо лъагэм чІэгъэубытагъэхэу ефызыллагъэх. Цые фыжъыр щыгъэчъыхъагъэу, ыблшкъи ыбги ащыбзыхъагъэу щыгъ. Пкъы дахэ иІагъ бзэджэ лъэпкъым. Дышгъэ хъазырхэмрэ пшъэхъу псыгъоу ахэр зэрэзэпхыгъэмрэ лъэшэу цые фыжъым декІуштыгъэх. Ежъ лІы къоппцІэшхоштыгъэ, пэкІэ шІуцІэ кІыхъэхэр тетыгъ.

Пщым ынэгу оркъым къыхыгъэ къэбарым игумэкІ илъэуж гори имыІэжыгъэм фэдагъ.

Ау щысыгъэ цІыфхэм гупсэфыр аІэкІэзыгъ. Іофым иухыкІэ хъуштым ыгъапэщтыгъэх. Ащ къызэрэрихылллагъэхэр агу къеоу Іаджи щысыгъ, ау икІыжынхэри къырагъэкІуштыгъэп, щтэщтыгъэх.

ТэкIу зыми зи кымылоу тешIагъ. ЕтIанэ ЖэкIэшхом кыIуагъ:

— А хьэм кылыфыгъэм зегъэшIэжыгъэн фæе. УукIыпæми ифэшъуаш...

— Ац фæдиз пылгъап ац, шъупымыл, — ыIуагъ пщым, зи шIомышIыхæу, а Iофыр зыкIи ежъ емыхыллэгъах пIонæу. — Ац нахъ Iоф зигугъу къæпшIырэм къехъулIагъэр зэрэтымышIэрэр. ЕтIанэ сьд ац ышIагъэр? — еупчIыгъ ЖэкIэшхом, зи кызыхимыгъæщæу.

Ау ар пщым итеплæ шъорышIыцтыгъæ ныIæп. КъыраIогъæ къæбарым ац ыгу кыгъацтæцтыгъæ, ау зиIажæу щысыгъ. Изакъоу а «хьэм кылыфыгъэр» кыIэкIэхъагъæемæ, ац зэрæдзекIон ац ышIæцтыгъæ. Джы ар кызацæкIæ, риIоцтым зыфигъэхъазырыцтыгъæ. Пщыр зыгъæпæ закъоцтыгъэр ежъ зэрæзекIоцтыр ары. Iофыр тауцтæу гъæзагъæ хъуми, ежъ итеплæи зыдишIэжъæу ар пæгъокIыцт, аригъæлгъæгъуцт ахэмæ ежъ ицIыфыгъæ. Къызыхимыгъæщыми къæбарæу къахъыцтым лъæшæу ыгъапæцтыгъæ. Арыти шы лъæмакъæу чыжъæу къæIугъэр псынкIæу зæхихыгъ. Адрæ пстæуми ар зæхахыгъ, ау заушгъæфыгъ. Шыр къачъæцтыгъæ.

А оркъ дæдэр IуфæфыкIæу къихъæжыгъ:

— Зиусхъан! КъытфакIорæп...

— Сыда ыIорэр? — ыгъэшIэгъуагъ пщым. Ац фæдæ ар ежæгъахæп, риIолIæни ришIэлIæни ышIæцтыгъæп.

— Къысфæер къэрæкIу еIо а хъæ зæкIокIыгъэм, — кыIуагъ оркъым.

Пщым цъхыпцIы фæдæу зишIыгъ, чæтыгум фæдæу, зы макъи апымыIукIæу ылъакъохæр джæхашъом телъ пIуаблæм кытыригъæуцауагъæх. Лъæхъстан¹ плъыжыбзæм хæшIыкIыгъæ местхæр цыгъыгъ ац. Бгы псыгъоу, къæцгъуан пIонæу, бгырыпхымкIæ ыпчанæ зæпыкъузыкIыгъæу унæм къитæджагъ. Щысхæри, зыгорæ яджагъэм фæдæу, кызыщылгъæтыгъæх. Пщым ышIæцтыр амышIæу зæкIæ еплъыцтыгъæх.

— Шым уанæ тешъулъхъ, — ыIуагъ ац зыми фимыгъазæу.

— А зиусхъан, зиусхъан... Зы кIæлæ шъхъанæкI горæм пæе лъæрыгъым плъапæ ибгъæуцо хъуна, — къеушгъый фæдæу кыIуагъ ЖэкIэшхом. — КIæлæжъ заулæ орæкIуи, рарæфи хæрæкIыжыых. «Делæм уIукIэмæ, уипаIо ети блæкI», — аIо.

¹ Лъæхъстан — шъо шъаб.

— Хъау, сә сыкӀонышгъ, а лӀыхъужъым къысиӀонкӀә зыфаер къызэзгъэшӀәшт!

ЩхыпцӀ тӀәкӀур джыри ыӀупшӀәмә аӀулъ нахъ мышӀәми, ынәгу чъыӀамәр чӀехы. ЗызәриӀажәрәр къыхәщы. Ыгу зәрәжъәрәжъәрәр къаримыгъәшӀән ихысап шъхъаеи, ынәхәм хъажъгужъыгъәу къакӀәпсырәм ар къагъәлъягъо. ЕтӀани гужыгъапә зыхъукӀә, ежъыми зыдымышӀәжъәу Ӏә сәмәгукӀә ыпәкӀә цыпә ыгъәчәрәзыныр ишән. Пщым ихъакӀәц зикӀопӀәренхәм а нәшанәр дәгъоу ац дашӀә.

— Хъазыр, зиусхъан! — ыӀуи оркъ кӀаләр къихъагъ.

Пщыр пчъәмкӀә бәкъуагъә. Ац ыуж итәу зәкӀәри ежъагъ. ШышӀоӀухәм япхыгъәхәу шипшӀ фәдиз уанәхәр ателъхәу дәтыгъәх. Ахәр зәкӀә къәрә зәкӀагъәх. Пщыр унәм зәрәкӀәу, шы пкӀәгъолә къабзәр шәщым къычӀащыгъ. Шым ыцхәр цыутәхәу, тыгъәм пәджәгух. Хъаджашъом фәдәу ищыгъ. Ышъхъә гъугъә цыкӀу, ытхъакӀүмәхәр цацә, ынәхәр къепшы, тыгъужъым фәдәу, нәгъуапльәу оркъитӀүм зәрафәӀыгъ. ЗычӀыпӀә изагъәрәп, ылгъәкъо псыгъохәр уцухәрәп, ылгъәбжъә хъурә пытәхәр Ӏәгубжъә уӀубыгъәхәм яхъыщырых.

Пщыр шым фемыплгъәкӀыхәу, лгъәсәу кӀонәу ежъагъәм фәдәу, къәлапчъәмкӀә лгъәбәкъу заулә ыдзыгъ, етӀанә ошӀә-дәмышӀәу къызәтеуцауагъ. КӀәлитӀүм шыр къыращәлӀагъ. Зым Ӏә сәмәгүмкӀә зы лгъәрыгъыпсыр, джабгъүмкӀә — шхомлакӀәр ыӀыгъыгъәх. Адрәм джабгъу лгъәрыгъыр ыӀыгъыгъ, шыум ылгъәкъо сәмәгу лгъәрыгъым зыригъәуцокӀә, уанәр мыхъыеныи пае. Пщым мытхъытхъыхәу, онә къопитӀурыубыти, емыплгъыхәу лгъәрыгъ бгъузәм ылгъапә ригъәуцауагъ — еплгына, кӀаләу лгъәрыгъыпсыр зыӀыгъым ар къыфеплгъыхъә! Узәремыжәнәу псынкӀәу ыпкъышхо ыпхъуати зиӀәтыгъ, ицьякӀә кӀиупкӀи, онәгүм итӀысхъагъ. Ац ыужым адрә шы къәрәмә оркъхәр яшәсыгъәх.

Пщым иджабгъукӀә ныбжъ хәкӀотәгъә хъазырәу, ау джыри ышъхъә фыжъ химыдзагъәу оркъ горә къыготыгъ. Ац ыцӀагъәр Тыкъ. Пщым анахъ цыхъәшӀәгъоу иӀәщтыгъәр ары. ЦӀәпӀагъәмкӀә ар пщым нахъышӀүгъәп. А шыухәр игъусәхәу пщыр зежъәрәм, зи шӀу цыӀагъәп. Апә укъифәнкӀә уфәягъәп. КӀорыкӀо дахәкӀә шыу купыр ежъагъ, шӀәхәу чәу къогу хъугъәх.

Цыфмә ащыц зи Ӏәгүм дәкӀыжыгъәп. ЗәкӀәри къәхъуштыи ежәщтыгъә, Ӏәегъә дәдә горә хәмыхъухәу ухыгъә хъуным

щыгугъыщтыгъэх. АхэкIыни зыми фекущтыгъэп. Пщым губгъэн къафильэгъуным зэкIэри щыщтэщтыгъэх.

Пщым икуп «Блыгум» ихъагъ. Чыгум ыгузэгу шъыпкъэ итэу, Тыу зэрэжъорэр алъэгъугъ. ЦуиплIымэ ерагъэу пхъэлэшэ джадэр алъэшъуцтыгъэ, апэ ит цуитIум яорэ кIалэм фэшъхъаф Тыу зи гъусэ иIагъэп.

Пщыр тхъагъэпцIыгъ, жъалымыгъ, ау зыкъызэригъэлгъа-гъорэм фэдэу ар лIэблэнагъэп. МыгумэкIыхэу жъорэ кIалэр зелъэгъум, ар тIэкIуи къызэтеуцуагъ. Игъусэхэм яшхэр нахъ зэтраIэжагъэх. Къылъэгъухэмэ ежъ-ежъырэу кIиIэжъыными пщыр щыгугъыщтыгъэ. КIалэм ирэхъатыгъэрэ изекIуакIэрэ пщыр агъэджэнджэшыгъ.

Апэ къызежъэхэм, цIыфхэр щымытэу, ежъ ибзэджэшIэ куп нэмыкI шыхъат имыIэу, а кIалэм иIоф зериIоцтымкIэ пщыр рэзагъэ, ащыкIэ ушъхъагъу къызэрэкъокIыгъэми рыгу-шIоцтыгъэ, ау джы гумэкI горэ къызэхышIэ хъугъэ.

ПхъэлэшэкIым зытригъаозэ, кIалэр ишъыпкъэу жъоцтыгъэ. Ар ежъ ичIыгу зэрэщыжъорэм ехъырэхъышэжъыщтыгъэп. «Яу, кIал, яу! А шхъонтIэжъым фэсакъыIу», — джэщтыгъэ Тыу. Бэдж IудэнакIэм фэдэу Iупсыр агъэщызэ, цуиплIыр цэопIаоцтыгъэ, бжъыр зэпакъудыищтыгъэ.

Нахъ пэблагъэ хъу къэс, пщым ихъажъ-гужъи нахъ къызэ-кIанэщтыгъэ, ау нахъ лъэшэуи къащтэщтыгъэ. ШIурышIукIэ зэрэшIомыкIыщтыгъэр нэрлэгъу къыфэхъугъ.

Тыу ежъ янэ ышъэгъэгъэ цыяпхъэм хэшIыкIыгъэ цые щыгъ. ЫIэнтэгъухэр къызыгъэу, цые лэжъагъэр патхэу къэлъагъоцтыгъэ. ПаIор зыщыхыгъэу IэлъэныкъомкIэ пхъэлэшэкIым диIыгъыгъ. Пщым зыкIи къыщимыгъакIэу ари пкъышIуагъ, плIэIубгъо бгы псыгъоу щытыгъ. Ащ ыплIэу шъуамбгъо пхъэлэшэм лъыкIоти, хъэсэ гъунэм нэси, цумэ къаригъэгъэзагъ. Джы пхъэлэшэр шыу купым къапекIоцтыгъэ. Тыу ыпэкIэ шIуцIэхэр шIомыкIыкIэ тетхагъэ фэдагъ. Нэпкъ-пэпкъ зэкIужъ, нэгуйхыгъ.

Шыу купыр къызнэсым, цухэр къэуцугъ. Тыу паIомкIэ пкIантIэр ынатIэ тырилгъэкIыкIи ынэгу къыфигъэзагъ.

— Гъэбэжъу огъот апщ! — ыIуагъ пщым.

— Тхъауегъэпсэу, къеблагъ, — къыриIожыгъ Тыуи.

— Сыда мы чIыгур зыкIэужъорэр адэ?

— Лэжъыгъэ щысшIэнышъ, гъэбэжъу къисхынэу арыба, — Тыу щхыпцIыгъэ.

Пщыр нахь Іәяхәу ащ кыгъэгубжыгъ, ау зиІәжагъ. КІаләм щыхъэпэным ар дэгужажъоштыгъэп. ПхъәІәшә бәщ ашІошІәу а кІаләм ыІыгъыгъәри шхончәу кычІәкІыгъ. А оркыжъ гъусәу кІыгъухәр щыІәмә, пщыр зыми кыгъащтәщтыгъэп, ау етІани непә гумәкІыщтыгъә.

— Адә мы чІыгур сә зәрәсичІыгур пшІәрәба, кыкІәри сәсие зәрәхъуштыр ошІа?

— Хъау, ащ зи хәсшыкІырәп, — ыІуагъ Тыу.

Пщыр игъусәмә яплыгъ. Нахь мәккә шәабәкІә кыІуагъ:

— Адә ащыгъум зәгъашІә, жъоныр зәпыгъәури, мы «Блыгум» икІ! — ыІуагъ пщым. Ащ гу кызІәпишІыхъэжыгъ. Ежъ ипщыгъо кІуачІә зәхишІәжъәу, кІаләр щтәжыгъәкІә гугъәу хъугъә. А кІәлә «деләм» ышІагъи ыІуагъи фигъэгъуныри ыгу кыилъәдагъ, ау ащ кыриІождыгъә джәуапым ыгъәдыкыгъ.

— Сызымыгъәжъонәу зыІорәр, сапәкІә къерәкІи серәмыгъакІу, — ыІуагъ Тыу.

— Сыд пІуагъи?! — къәкууагъ пщыр.

— Сызымыгъәжъонәу зыІорәр, сапәкІә къерәкІи серәмыгъакІу, — джары сІуагъәр.

— Зәхәшъоха, мы хъәм ыІорәр? — ышгә икІыгъәу кууагъә пщыр. Джы ар къәуцужыын ыльәкІыщтыгъэп. Джы нәс зызәриІәжагъәр кыыригъәхъыжыынәу, ыгу щышІәгъә зауләр а лым тырикъутәжыынәу ары зыфәегъә закъор. Пщы кІуачІәу иләри, ащ пәуцужыырәм къехъулләри ригъәлгъәгушт «хъәхәкІым». ПәмыкІ «хъәлгәпкъхәми» къагурыІонәу ащ ышІыщт. «Блыгум» кыихъаны пакІо, ебгъукІонхәкІә щтә ышІыщтых. ЗимышІәжъәу ар купым атекууагъ:

— Моу зәкІоцІышгъупх!

Зыпари хъыегъу имыфәзә, Тыу шхончыр кышхъуати, пщым тыригъәпсыхъагъ.

— Шгъуащыщ кызәрәхъыягъәм тетәу, шгъуипщ ыпсә хәсыу-тыщт, — мәхъәшәгъу гуихәу кыІуагъ Тыум. Ар ыгъәцәкІән зәрилгәкІыщтыр шхончыпәу пщым тецәягъәм дәгъоу кыуушы-хъатыщтыгъә.

Оркъ шыухәр ашІән амышІәу, щтагъәхәу зәтедыкыагъәх. Пщым ышгъхъащышгъо къәтәджыгъ. Игухъә-гужъ кыипщытыкІәу ар къәкууагъ.

— Сыда шгъузыкІызәтедыкыагъәр? ШгъуеІ мы хә пәщыны-цІәм!..

а) Хэта а образ пстэуми анахь кѡхэщэу, ахэмэ ащыщэу анахь мэхьанэ зилэу шѡульытэрэр?

б) Рассказым хэтхэм ащыщэу хэта зэпэуцужьыхэрэр, зэутэклыхэрэр? Сыда ар кыызэхэклырэр?

в) Сьд фэдэ эпизода, шѡо шѡузэреплѡырэмклэ, анахь мэхьанэ зилэу, зэклэ зэоллэжьэу рассказым хэтыр?

3. Социальнэ щылакэу ялэм елытыгыэу сьд фэдэ купхэу бгощынхэ плээклыщтха рассказым хэт образхэр? Кѡарбэч лыжьыр сьд фэдэ купыр ара зыщыщыр?

4. Зэклэ произведением хэт персонажхэм характеристикэ кѡяшѡут. Мыщ дэжьым ашлэхэрэмрэ зэрэзеклорэ шыклэхэмрэ афэшхьафэу, персонаж пэпчэ ипортрет шѡукыитегущыл.

5. Хѡугэ-шлагэу рассказыр кыызтегущылэрэм ехьылагэу план зэхэлэ кыызэхэжѡугэуцу. Ау ар кыызэхэжѡугэуцозэ, рассказым зэклэлыкыуаклэу илэр зэщышѡумыгѡакѡу, ащ шѡутемыкл. А планым тетэу произведением кыыгэлыагѡорэр зэклэ текстым пэблагэу кѡэшѡулотэжэ.

6. Цунтхэкло-гэпщыллакхэу пщы-оркхэм «яцыфыгыэуи» яхьаклэ-кѡолакэуи рассказым дэгѡо кыыгэлыэгѡуагѡэхэр кѡагэнафэхэу адыгэхэм гущылэжьыбэхэр аусыгэх. Ахэр пшлэхэмэ дунэежьым изэрэщытыгыэ нахь нафэу кыыпфэхѡушт. Ахэмэ ащыщых, гущылэм пае, мыхэр:

Пщым щыгугѡырэм иггэ мэклоды.

Ышѡо мыбэгоу, ыгу мыцлалэу пщы-оркѡ хѡурэп.

Оркѡыжѡ хьадэр блэ мэбэгы.

Оркѡыжѡ хьаф-чыфэ штэгѡу умышлы.

Хьэм ышѡо хѡу зэхѡум, пщы унэм кыуагэу.

Мы гущылэжьхэр зэжѡугашлэх, шѡори ащ фэдэхэу зэхэшѡухыгэхэр, шѡузщыгѡуазэхэр шѡугу кѡэжѡугэкыжьыкы.

«А клэлэ «делэм» ышлагыи ылуагыи фиггэгуныри ыгу кыльэдагѡ...» зыфилорэ гущылэхэм кѡащеггэжѡагэу ыклэм нэсэу текстыр езбырэу зэжѡугашлэ.

ЛИТЕРАТУРЭМ ИТЕОРИЕ. КОМПОЗИЦИЕР

Рассказэу «Пщыпый» зыфилорэм зэклэ зэклэоллэжьэу, анахь кыыхэщэу хэт сценэр Егѡунэкѡо Тыу пщыр зериукладыэр ары. Ау, зэрэшѡульэгѡугэу, лѡфыр ащ нэсыным ыпэклэ авторым нэмыкл сценэ ыкли эпизод пчѡаггэ зэклэлыклохэу рассказым кыыщыггэлыэгѡуагѡэх. Кѡэшѡошлэжѡа авторыр лыжьэу Кѡарбэч кыызэрэтегущылэрэр? Етланэ пщыхэм арилллагѡэр кыыггэшѡыпкѡэжьыным фэшл, Кѡарбэч Тыу икѡэбар кыылотэнэу фежѡэ. Тыу зыфэдэ клэлаггэми тыщеггэгуаэз. Ащ кыыклэлыклоу Тыу ичыгу лахэ ыжѡонэу «Блыгум» зэрэкыуагѡэри, пщым ар зэрэралуагѡэри, пщым икѡотэгѡухэм клалэр кѡащэнэу унашѡо зэрафшлыгѡэри, ау ар мыхѡу зэхѡум, ежѡ пщыр ышхьэклэ а чыплэм кыызэрэкыуагѡэри, пэмкылхэри тэлэгѡух. А зэпстэумэ ауж нылэп Тыу пщыр ыукли зэрэхэжѡажьыгѡэр авторым кыызитхырэр. Зэрэхѡурэмклэ, а сценэр зэклэми япхыгѡ, адрэхэри мыщ кѡепхыжьыггэх.

Джащ фэдэу зы сценэм адрэ сценэр епхыгээу, кыкклэлыклоу, зы хьугээ-шаггэм адрэр кыггэнафэу, кыушыхьатэу рассказыр авторым ыггэпсыгь. Ащ ишуаггэклэ тетыггор зылыгь классымрэ лэжбэкло жьуггэхэмрэ зэрээзфыщытыггэхэр, пщыхэм лэжбэкломэ фитныггэ гори арамытэу, аггэпщылыхэу зэрэщытыггэр кьэтэшлэ, шылэклэжьыр зыфэдаггэр нэрлэггэу кыитфэху.

Джащ фэдэу произведением имэхьанэ, ащклэ тхаклом кыло шоиггор нахь нафэу, зэхэугуфыкыггэу кыдгурьылоном ыкли ежь произведениемери зэкклоу, шэпхэ гьэнэфаггэ хэлэу хьуным фэшл, гьэпсыклэу авторым ащ хилхьэрэм композициеклэ еджэх.

Композициер латин гущыл, зэхэггэузон, зэггээзэфэн ылоу ары кыккырэр. Произведением иггэпсыкл, ащ ипкыггэо пстэури, рассказу «Пщыпый» зэрэхэтлэаггорэм фэдэу, зэрээкклэлыклохэрэр, зэрээхэлхэр композицием кьеггэнафэх. Композициер — ар художественнэ произведениемклэ мэхьанэ ин зилэ лофыггэу щыт. Сыда зыпкоклэ, темэу тхаклом ыштаггэр, образхэр кыггээлэггонхэм пае, ищыклэггэ хьуггэ-шаггэхэм, сценэхэм, эпизодхэм язэкклэлыклякларэ язэфыщытыкларэ зэлхыклэ ыкли хэбзэ гьэнэфаггэ хэлэу, произведением пкыи илэу ешышь ары.

Мары композицием ишуаггэклэ рассказу «Пщыпый» зыфилорэм хэт героир, персонажхэр зыфэдэхэм нэлуасэ тафэхьугь, произведением гьэпсыклэ гьэнэфаггэ илэу хьуггэ, тхаклор кыггээлэггэуаггэм зэрэфыщытыри кьэтэшлэагь.

Клэклэу кьэплон хьумэ, произведением ипкыггэо ыкли ипычыггэо пстэури зэлхыггэхэу, зэклухэу гьэпсыггэхэу зэрэщытым композициеклэ еджэх.



1. Мы шхьэм кылохэрэр шьуйлэпылэггухэу шьо анахь шьузщыггозэрэ произведением икомпозицие шьулгыплэ.

2. Рассказу «Пщыпый» хэт сценэхэмрэ эпизодхэмрэ зэрээкклэлыклохэрэм тетэу шьугу кьэжьуггэккыжьых ыкли ахэмэ, шхьэхэр афэшшыхээз, язэкклэлыклякларэ кьэжьуггэлааггэу. Ар мыщ фэдэу кьэжьуггэаггэ:

а) Авторым Кьарбэч нэлуасэ тыфешы.

б) Кьарбэч пщыхэм ятхьаггэпцыггэ кытегущылэ.

в) Пщыпыйхэр кызхэккыггэхэр кылотэнэу Кьарбэч кырегажьэ. (Мыщ шьо кыпышудэ).

ЯХЬУЛИЗ СЭФЭР (1914—1977)

ДОМБАЙ ГЬЭХЬУНЭМ

Домбай гьэхьунэм
Кьушгьхэ тхы льягэр



Ызыбгъоу,
 Къэгъагъ мѣлшѳоу,
 Алрэгъу зѣмышъогъоу
 Зеубгъу.
 Гъозыр шъхъащихѣу,
 Алибек ышыгуи
 Къѣшѣплъы.
 Мылылгѣ зѣлгъагъѣм
 Лгѣгъо убагъѣр
 Къыхѣплъы.
 Сыплгѣмѣ –
 Мѣзыхѣм
 Къушъхъѣтхыр зѣфѣдѣу
 Зѣлгъакъу.
 Лгѣгѣлѣ чыжъѣм,
 Къушъхъѣтхы чыжъѣм
 Ышъхъагъы
 Бгъѣжъы тѣмабгъор
 Емызѣщыхѣу щѣшакъѳо.
 Ичѣ ригъѣхъоу,
 Псыхъори тѳуакъѣм
 Щѣгъуагъо.
 Хъоум

Хъушѳалѣу
 Псышкъуашком
 Ымакъѣ щѣжъгъыу.
 Чъыѳамѣр аутхѣу,
 Ор ѳорышѳалѣхѣм
 Зыкъашѳы.
 Ошѣ-дѣмышѳѣу
 Тѳуакъѣхѣр зѣлгъызгъѣбыгъѣ
 Осы къѣфѣхыхѣм
 Ежъ-ежъырѣу
 Зыкъыуагъашѣ.
 Шѣтѣу мылылгѣхѣр
 Гъѣхъунѣм ышъхъагъы
 Къѣуцѳох.
 Цѳбзѣ лгыгъакъѣхѣу
 Тыгъѣу сшъхъашыгум
 Пѣжъыух...
 Гъѣхъунѣм ызыбгъоу
 Къушъхъѣтхыхѣр
 Къызѣгоуцѳох.
 Уцур сымышѳѣу
 Домбай иорѣд
 Сыдежъыу.



1. Домбай зыфѣдѣ къушъхъѣр, зыдѣщылѣ чыплѣр шъѳѳа?
2. Сыда Домбай къушъхъѣм адыгъ усаклор зылѣпицѣнѣу, ащ усѣ фитхынѣу ыгу кыыфззылѣтыгъѣр?
3. Къушъхъѣм идѣхагъѣ, «ищылѣныгъѣ» арѣу ыгу етыгъѣу усаклѳм кыызѣритхыгъѣмкѣ сьд гупшыса анахъѣу тыгу кыыригъѣтѣдженѣу усаклор зыфѣягъѣр? Къушъхъѣм иобраззу, итеплѣу, «ищылѣакъѣу» кыытыгъѣмкѣ ар къѣжъугъѣнаф.

АЛЫРЭГЪУ

Гуашъхъѣм гъѳогухѣр дѣчъѣаех,
 Иныжъ плѳнѣу, Фыщт къѣлгъагъу.
 Гущылѣкѣ къѣѳогъуѣе —
 Фѣдѣ пшыси хамылгъхъагъ.

Мо псыхъѳом зыпѣзылѣтѣу,
 Ышъхъагъ итым зѣ дѣплъый:

Іѣбагъу къушъхъѣри мѣшѣтѣу,
 Ау ар бгымѣ ямылый.

Зѣмышъогъоу, къѣгъагъ закъѣу
 Лѣгъѣ-Накъѣ хѣу мѣуаль.
 Домбайжъым ынѣ къѣкѣы —
 Къѣлгъырыхы, зѣ елѣлъ!

Алырэггур хырахыишгэшг,
Фэдэу уси фэмытхын!
Гэпэласэу зыГэ дышгэм
ИГэшлаггэкГэ теупчГын:

Мо сатырэу, тхыпхгэ
 шхуантГэр,
Сыд ГуданэкГэ ибдагг?

Мэээу, псыхгюм пэгГынатГэр,
Хэт икгуапэ итамыгг?

Гэпэласэу пшгэшгэ кГасэр
Джэуап тыным фэмытхгытхг:
Ащ сэри сыфэнГуас, гу
Ар гу кгабзэмэ ятхыпхг...



1. Сыда мы усэм хэт лирическэ героим арэу лгэшэу зэлгыштэу ыгу рихыггэр?
2. «Алырэггү» ылуи, авторыр иусэ еджагг. Ау «алырэггү» кызэриуаггэм кыщымыуцоу, алырэггур хырахыишгэм фэдэу зэрээхэлгыр ащ лупклэу кыггэлгэггуагг. Сыд хырахыишгэу ар зэхэла, сыда тичгы дахэ хырахыишгэ кээзышырэр?
3. Сыда а хырахыишгэр зилэшаггэм а сурэт дахэр зыфиггадэрэр?

Мыщ пыздаггэу Яхуулэ Сэфэр адыгэ гущылэгжхэм афэдэу тхыггэу иусэ цыклоу «Шгыпкгэныгг» зыфилорэм шгукбедж ыкли езбырэу унэмклэ кызэгжгугашл. Ыпэрэ уситлумэ классым шгуакгыщытегущылэ зыхуэклэ, ари а кгэшгууатэрэм хэдзаггэу кгашгуо.

ШГЫПКГЭНЫГГ

Шгыпкгэныггэ
Угу имылгэм,
Сыд цыфыггэ
Узыщыгуггырэр?
Шгыпкгэныггэр
Уимыггогоггумэ,
Сыды пае
Укгысэшгуггура?

Шгыпкгэныггэ
Зыгу имылгхэр
Шгуджэггоггущг,
Зыгуежгуггэх!
Шгыпкгэныггэ
Зыгу имылгыр —
Щыфыгггэнчгэ-нэгпэтех.

Джаш фэдэу шгыпкгаггэм, тэрэзым, цыфыггэм арипхызэ, цыфыр цыфыггэм, дэхаггэм, шлуггэм кгафилэгтыныр ары усаклоу Яхуулэ Сэфэр идее, гупшысэ шгхалэу мы иусэм хилгхэрэр. Мы усэм изакюп — зэклэ ытхыггэхэм а шлоиггоныггэр ахеггахгэ.

Ащ лгасэ имылэу щытэп: адыгэ культурэм, адыгэ литературэм яхэхгоныггэ ежг ышгхгэклэ кгуачлэу илэр хилгхгэгг. Адыгэ тхылг тедзаплэми, радиоми илгэс пчгаггэрэ лог ацишлагг.

Адыгабзэкли урысыбзэкли тхэггыггэ. Итхылгхэр а бзитлумкли мымаклэу кгыдэклиггэх.

Етлани Яхьулэр цэрылоу зэрэщытыр, композиторхэу адыгэ музыкэм лоф дзышлэхэрэм апае усабэ е, нэмыклэу кьапломэ, текстьбэ зэритхыгьэр ары. Ахэр зэккэ кьыдэтлътэхээзэ, ащ ыцэ непэ тэгьэлаплэ, ытхыгьэхэми уасэ афэтэшлы.

Шьыпкьэ, Яхьулэ Сэфэр ильэпкь фэлэжьагь, ежь амалэу илэхэмккэ, талантэу хэлымккэ. Джащ пае ащ иусэхэр непэ тищыклагьэх, ахэмэ уаси афэтшлын фай.

ЖЭНЭ КЪЫРЫМЫЗ (1919—1983)

Жэнэ Къырымызэ усэу ытхыгьэр бэ. Анахьэу зыфатхэщтыгьэхэм ащыщыгьэх ккэлэцкыкхуэр. Адыгабзэки зэридзэкыгьэр маккэп. 1919-рэ ильэсым кьуаджэу Афыпсыпэ кьыщыхуэгь. Дунаим зехыжыгьэр 1983-рэ ильэсыр ары.

Ыужырэ ильэсхэм Жанэм ишьыпкьэу прозэми лоф дишлагь. Прозэмккэ ытхыгьэхэм ащыщых мы кьыккэлэцкыкхорэ расказ цыкхуэр.



ЕЛМЫЗЭ ИВЗЫУХЭР

Чэщ реным ос кьэсыгь. Нэф кьызэштым, чьыг кьутамэхэм, бзыуцыф кьящэккыгьэм фэдэу, осыр апизыгь, бгьагьэхэм атизыгь. Елмызэ Иэщым ккуи, былымымэ Ис кьызаретым, Иалгьмэкь горэ кьышти, хьалыгьу шкьоеу ыгьотыгьэр зэккэ ритэкьуагь. Ар фимыкьоу, гьэжьо Иэбжыб заули, натрыф зэтегьэпхыгьы, чэбэчи хигьэхьуагьэх. Зифэпахи, унэм зыщиккыным, лкыжьым ишгьагьусэу Коккой ыпэккэ кьэккыгь:

— Тыдэ уежьагьа, лкыжь, мы бэлахьым. Сеплтымэ, осыр осышху, гьогуи щыккэп.

— Кьылбышхо мэзым ськкэщт.

— Сыда ащ уиИофэу щыккэп! Пхьэу ккымафэм дгьэстын икьун ттккэ. Шаккэ уккэон сккэнти, унэмэ кьызащыккэлагьэм щыублагьэу уишхончыжьы уишхорэлф ептыжыгь.

— Плээгьурэба, нью бетэмал, мы осышхоу кьэсыгьэр!

— Боу сэлгэгьу, лкыжь, осышхо кьызэрэсыгьэр. Сыда етккэ сэлгэгьумэ?

— Кьыблэ хэгьэгу лкэныкьохэм мыбыбыжыгьэу бзыу Иаджи мэзым кьыхэнагь. Бэу ос кьызэрэсыгьэм иягьэккэ ахэм

ягъабл, зы фыгуцэри ахэмкІә лъапІә, шхэфә-пыдзэфә заулә сыугъоигъэшъ, бзыумә Іус афэхъунәу мэзым схьынәу сәІо.

— Псапә пшІәшт арыба, лЫжъ!

— Псапәу ар хъунми сшІәрәп, ау бзыумә Іус дэгъу афэхъушт...

— Зыфәсакъыжъ, пшъарыхъонри тэрәзәу пшъхъә техъу, птхъакІумәхәр чыІәм пегъәжъыкъон,— ыІозә, Іалъмәкъ ушъагъә зыІыгъ лЫжъәу унәм икІыгъәм ныор кІәлгъыджәжъыгъ.

Елмызә мэзым къэсыфә, сәхъыр ынапцәми ыжәкІә-пакІәми атыришІыхъагъ, умышІәмә, лЫжъ цтыргъукІ пшІошІыцтыгъә. Чыг инәу ыпә къифәрәм чІәуцомә лъәубабәзә, осыр ыубыти, ащ бзыумә апае Іәбжыб заулә Іусәу цыритәкъуцтыгъә. ТІәкІу зылъыкІуатәкІә, къызәплъәкІыти, Іусәу ыгъәтІылъыгъәм къеплъыщтыгъә. ЧыІәмрә гъабләмрә рагъэзыгъә бзыухәу чыгхәм къябыбәхыгъәхәр тезәрәгъәбәнагъәу зәрәшхырәр зилъәгъукІә: «Шъуихъаләл, сицІыкІужъыех!» — ыІоти, етІани ыпә ригъәхъуцтыгъә.

Джауцтәу пчәдыжым щегъәжъагъәу пчыхъәм нәсыфәкІә Елмызә мэзым зынәмысыгъә чыпІә къыгъәнагъәп пшІошІынәу, бзыумә Іус афыритәкъузә, къыкІухъагъ.

Елмызә лЫжъым осыбә къызесыкІә, бзыумә мэзым Іус афихъызә, зәригъашхәхәрәм икъәбар зәкІәм чыләм хәутысагъә хъугъә. Ежъ иныбджәгъумә ащыщ горәм ар анахъ ыгъәшІәгъуагъ. Елмызи зыкъыІуигъакІи къытегыиыгъагъ:

— Елмыз, уижъышъхъәм тІәкІу фәделашъоу ухъужъыгъәкІә сенәгуе. Хәта бзыумә мэзым Іус афихъызә, зыгъашхәу плъәгъугъәр? Ощ нәмыкІ ар ышІәу сә слъәгъугъәп. Бзыухәр тыдә щыІәхәми кІымафәрә хәкІыжъыхәу хабзә.

Ар къезыІуагъәм Елмызә зыфыричәу дәгущыІагъ:

— О сыоплъымә, уин дәд. ЕтІани о пфәпщәрыхъәхәшъ, уагъашхә, унә фабәми о Іанә къыпфырахъә. Бзыу цІыкІоу чыІәм ригъэзыгъәмә Іус тІәкІу афәсхыгъәмә, ар емыкІуа — егъэзыгъәм цІыфхәр ІәпыІәхәу хабзә. Аужыпкъәрәшъхъәм, нибжыи умыдәщтыми, дунаир о къызәрәбгъәдахәрәм нахъи, а бзыу цІыкІу-хәм нахъ къагъәдахә, къагъәкІәракІә. Ары пакІопышъ, ощ нахъыби фәдә къахъы. Дахәу орәд къызәраІорәм имызакъоу, зиягъә къәкІорә хъәцІәпІәцІаби а бзыу цІыкІухәм агъәкІоды. Сид фәдәу гохъа, гъәтхәпә дахәу уцыр зыщыкъашхъоу, мэзыр зыщышхъуантІәм бзыумә уядәІуныр! Ахәмә ячәчә макъә тхъакІумәр егъатхъә, уз уиІәмә пщегъәгъушә. Дунаим о зыгорә хәошІыкІышъ ара! Зысәмыгъәлгъәгъоу зыІуегъәхи нахъышІу!

Хэт сьд ылуагъэкИ Елмызэ еж иморад теклыгъэп. Клымафэр еклыфэ, Къылбышхо мэз кIозэ, бзымэ Iус афихьызэпытыгъ. Хэт ышIэра, ац бзыу пчъагъэ Iус пае лIэцтыгъэу къыгъэ-нэжыгъэнкИ мэхъу!

Джы тикъуаджэ щыцхэр мэзым сыдигъо кIуагъэхэми, бзыу цIыкIухэу мышIэр къызпышыкIыхэрэм яплыхэшъ, къаIо: «Елмызэ ибзымэ ягушIогъошху!» Ахэм ащыцхэм оред къызэраIорэм уишьыпкъэу бэрэ укIэдэIукIымэ: «Елмызэ тырий! Елмызэ тирьбзыу! Елмызэ тыфэраз!» — зэпэджэжыхэзэ, къаIоу къыпшIошIы. ЗышIошты мыхъурэр гъэмафэми кIымафэми ередэIу!

Зэпстэумэ анахъ гушIуагъор, кIымафэр къэсымэ, Елмызэ щысэ тырахызэ, лIыжъ горэхэми кIэлэ купышIуи бзымэ апае Iусхэр мэзым ахы зэрэхъугъэр ары.

Амыштэхэу, фэмые фэдэхэу, ашIоемыкIоу, ашIоджэгуалъэу аIо фэдэзэ, агу зыгорэ къыщыущыгъ!

ЦЫФЫГЪЭР СЫДА ЗЫФЭДЭР

ИцIыкIугъом къыщегъэжъагъэу Зэрамыко Tлалэ мэзыр шIу елъэгъу, чэци мафи къыкIухъанэу хъазыр, чъыгэу хэтхэр, къэгъагъэу апытхэр, хъаIухэу къакIакIэхэрэр къыплыхъанхэр икIас. Зэмызэщыхэрэр бзымэ яцIыр-щыр макъэу мэзым къыхэIукIырэр ары. Ар илъэс тIокIитIум къехъугъэшъ мэзпэс, джыри ац фэдизырэ пэсынэу хъазыр.

— Мэзым идэхагъэрэ жы къабзэу ац цызэрихьэрэмрэ зэхапшIэ пшIоигъомэ, — бэрэ къыIоу зэхэпхыцт Зэрамыко Tлалэ, — нэфшъагъом е пчыхъэшъхъапэм дэжъ хахы, зыщыплыхъ. Гъатхэу е гъэмафэу оцх шъабэ къызипхырэ нэуж мэзым ухэтынкIэ зымыуасэ цыIэп. Чъыг тхъапэхэу чъыгмэ атхъакIумэмэ, уц къэгъагъэмэ оцх ткIопсыхэу атеткIуагъэхэр псэ апытым фэдэу, нэ минкIэ къыоплтых. ЕтIани ахэр щыгъыжъыхэу е апчы къутафэхэу шъо зэфэшъхъафхэр зиIэхэм афэдэу, зэпэжъыужых. Оцх ткIопсыхэм тыгъэм инэбзыйхэр къызалтыIэсыхэкIэ, налмэс-налкъутым ышъо атештэу зэпэ-лыдыжых, ары, боу гуIэтыпI, тхъагъо мэзыр...

Къуаджэм къыкIыгъэ кIэлэеджакIохэм кIэлэегъаджэр ягъусэу мэзым зыщаплтыхъэнэу, зыщагъэпсэфынэу зымафэ къэкIуагъэх. Ахэмэ мэзпэсым апэу зылуагъэкIагъ, упчIэ зэфэшъ-

хьафхэри ратыгъ. Тпалэ игуапэу ахэмэ джэуап къаритыжыгъ, ишгъыпкыэуи къариуагъ:

— А, сикIалэх, непэ мэзым чыгэгэу хэтхэр зыфэдэхэр шъозгъэлъэгъугъэх. Ащ пхъэшгъаби, тфэикIэ заджэхи, псэий, чыгаий, хэшгаий — бэ кыыхакIэрэр. Ахэр зэкIэ лэучэцIымэ якIуапIэу, бзыумэ ятIысыпIэу зэрэщытым имызакъоуи, цIыфмэ лъэшэу ашгъхапэ мэхъух: псэолгъабэмэ ящыкIэгъэ пкыгъохэр, псэолгъапхъэхэр ахашIыкIы... Ащ имызакъоу мэзым жьыбгъэр еубыты, шынэгъакIэр чIым кыыхегъанэ, псыхъохэр имыгъукIэу кыызэтырегъанэх. Мэзыр цIыфымкIэ гуIэтыпI, цIыфыр ащ егъэласэ, ары жьым IэшIугъакIэ къезытыри... Мэзыр мыхъугъэмэ, чIыгур пцIанэу къанэщтыгъэ...

— Арышъ, сикIэлэцIыкIух, сыдигъуи тыдэ шъущыIэми, мэзыр шъуухъумэ. Шъхъадж ежъ кыгъгъэшIэщтым иIэгу имызакъоу, мэзым чыгигитфым кыщымыкIэу щерэгъэтIысхъ. Джащыгъум ори адрэхэри мы чIыгум, тичIыгоу тызщыпсэурэр зыгъэкIэрэкIагъэмэ ащыц шъухъуцтых, цIыфми агу кыыдеIэу «Опсэу!» кыуаIощт, пытэу пIапэ къаубытыщт.

Мэзпэсыр кIэлэеджакIохэм задэгущыIахэм, зы легкой машинэ горэ пкIатэмэ-лъатээ, мэзым хэлгъадэу ылъэгъугъ. «Сыд шъуIуа а машинэр гоIэн IофыкIэ мэзым ыгузэгу хэхагъэу зыкIачтэрэр? Зызгъэпсэфын зиморадэу къакIохэрэм ягъогоп а машинэр зытехъагъэр. Алгыплъэгъэн фае», — ыгукIэ зэриIожыгъ мэзпэсым.

Машинэр адырэ къуапэм чыжъэу нэсэу кIуагъэти, мэзпэсым хъазырэу къэгъотыгъуае фэхъугъ, сыхъатитIум ехъу тыригъэкIодагъ. Машинэм чыг цIыкIоу шъэныкъо фэдиз рикIыкIыгъэу кыылъытагъ. Тпалэ чыг цIынэ цIыкIуикIыкIыгъэу ылъэгъурэм къэс ышгъхэ лъыр къеоти, лъэшэу ыгу хэкIэу бэ кыIощтыгъэр: «А, янасын, а насын, мыр изыкIыкIыгъэм ытхыцIэ бэщыкIэ еуапхъи, мыщ ашIагъэр, мыщ ашIагъэр! Сыдэу губгъэни укIыти ямыI, чыг цIыкIоу агъэтIысхагъэу мэзыр къэзгъгъэшъорышIэхэрэм апсэ Iузыхыгъэмэ... Зэ, зэ, сэ шъуадэжъ сыкызысырэр зэфытипIалъ...»

Мэзпэсым пкIантIэр кышызэу, мэзгъэхъунэм ит легкой машинэм дэжъ кыIухъагъ. КIэлэкIэ куп езэрэгъэшъуагъэу мышIэр апышIыкIэу щысых, бэшэрэб унэкIыгъэхэр модыкIэмыдыкIэ адзыгъэхэу Iулъ. Машинэм дэжъ пчэгъухэр чIэсагъэх, чыг цIыкIу иупкIыгъэ заулэ щыль.

— Хэта мы чыг цыкхуэр изыпкыгъэхэр, сыда афышгуй-хысапыри? — ымакъэ Iэтыгъэ хъазырэу къэупчIагъ мэзпэсыр.

Джэуап мэзпэсым зэхихыгъэп. ЕтIани нахь лъэшэу кыIуагъ:

— Арэп сызэрэшъоупчIырэр зэхэшхуырэба? Дэгү шъухъугъа хъауми мыгущыIэ шъукъыздешIа?

Купым ежъ анахыжъ дэгущыIэу пшIэщтыгъэп, зэрэгъэщхыщтыгъэх, нахь лъэшэу мыгущыIэныр аIозэ, зэнэкъокъугъэхэм фэдэу, куоцтыгъэх.

Мэзпэсым ишхонч тIоу зэбгъулъыр кызыкъуихи, гыныкIэ ушъэгъэ цэхэмкIэ ыузэндэгъ. Ящани машинэм дэжъ щысхэу ешъорыхакъум хэтхэм зыгорэхэр ариIуагъ, ау зи джэуап кызырамытыжым, ишхонч кыкIаIи, яшъхъэпэуагъ. Ешъоным зыпищагъэхэр къэщтэIугъэх, зыкъашIэжыгъ, ащыщи гоIэным хэтэу кыIуагъ:

— Ей, пшIэрэр сыда? ТыуукIын угу хэлъа?

— Зи шъо слъэгъугъэхэр аукIырэм шъуфэд!

— Сыд пайя, сыда ащ фэдизэу мыхъунэу тшIагъэр?

— Ащ шъукъыкIэупчIэжы, ара? Ар шъо зыдэшъушIэжырэба! — губжыгъэу кыIоцтыгъэ мэзпэсым, — чылэр зэрыкIорэ гъогушъурымыкIоу, шъудэхи, чыг цыкIу шъэныкъом нэс ишъукIыкIыгъ. А мыхъо-мышIагъэм шъукъыщымыуцоу, джыри пчъагъэ IаплI заулэ хъунэу ишъуупкIыгъ.

— Чыл цыкIу тшIын тыгу хэлъыгъ, — мэзпэсым кыIпеуагъ щысыгъэмэ ащыщ.

— Зыми о гущыIэ кыIуитыгъэп, — ипсалъэ кыIдзыжыгъ мэзпэсым, — чыл сыда зыкIэпшIыцтыр, чыг жъау узфаем фэдиз ежъ мэзым хэтымэ. Хэта изын кыIшъозытыгъэр чыг цыкIуэр ишъукIыкIынэу, ишъуупкIынэу, шъумыупчIэжъэу, шъузыфаер шъошIэшъ шъухэт. Зыми зышъумыгъэпсэф, тхъаумэфэ мафэу мэзым шъумыкIу ыIорэп. Ау цыфыгъэ зекIуакIэу узекIоныр зыщышъумыгъэгъупш. Шъо шъузэрэзекIорэр емыкIу, губгъэн: мэз хъуцт чыг цыкIуэр ишъоупкIы. Ар бзэджагъэ, ащ зыкIи шъукыигъэдахэрэп. Цыфымэ аIо: «Е пшIэу, шIум уцымыгугъ». Шъори дэу шъушIагъэмкIэ шIу шъущымыгугъ. Шъуадэжъ сыкъызыIохъэм, пчъагъэрэ упчIэ зышъосэтым, шъуащыщ къэтэджыгъэп, джэуап кыIтыжыныр зэрипэсыжыгъэп. Сишхонч къэсэгъэофэ, цыфэу шъуадэжъ кыIухъагъэм нэкIэ шъуеплтыгъэп. Тытхъагъ шъуIоу, шъукуозэ, шъуешъо-щтыгъэ. ШъутхъэгъэнкIи мэхъу, ау шъутхъыгъэр зыпэкIэ кыIрафыжырэм шъуфэд. ШъумышIэмэ сшIэрэп нахь, мы

мээу шъузыщыхъотІә-бжъэтІагъэр къэралыгъом имэз. Ар къэшъуухъумэным ычІыпІәкІә, шъо лые ешъохы, ащ пае пшъэдәкІыжъ зэрәшъозгъахыщтыр шъосәІо, шъуимашинә иномери стхыгъә, джы шъулъәкъуацІәхәр къысапшъуІох.

ГущыІәу «пшъэдәкІыжъ» зыфиІорәр зызәхахым, зыбгъә къызгъәпшыщтыгъәхәр нахъ шъабә хъугъәх, тІәкІу нахъ зыкъашІәжыгъ. ЗәкІә чъыг цІыкІумә лые языхыгъәхәм зырызәу анәгу кІаплъәзә, мәзпәсым ыгу къыдеІәу ариІоцтыгъә:

— Шъуащыц къыгъәшІагъәм зы чъыг зәримыгъәтІысхьагъәм сыщыгъуаз, ыІәшъхытІукІә чъыг зыгъәтІысхьагъәр шъоц фәдәу ныбжыи зекІоцтәп. Мэзым зыщыжъугъәпсәфыныр шІу шъолъәгъу, ащ ичъыг жъаухәм шъуачІәсыныр, ижъ гохъ зыІушъуцәнәыр шъуикІас, ау шъуедәхәшІәнәыр, къэшъуухъумәнәыр шъуиджагъу. Шъузәрәыс машинәу шъузәрәкъәирәм хәлъ пхъәм щыщ мы мэзым къыхащыгъәнкІи мәхъу. Ари зыщышъумыгъәгъуш. Іәнәшыгъә дахәу пхъәм хәшІыкІыгъәу шъуимашинә къишъухыгъәу шъузыкІәрысыри мы мэзым къыхәкІыгъәнри Іофым щыщ. Шъоц фәдәу мэзым къәкІорә пәпчъ цІыфыгъәнчәу чъыгымә адәзекІоцтмә, бәрә пәмытәу мээу щыІәр чІым текІодыкІын. ТапәкІә непә шъузәрәзекІуагъәм фәдәу шъумызекІожьмә, зәрәнахышІур шъосәІо.

Мәзпәсым пхәнджәу зекІогъә купым тә тыкІожьын аригъәІоу, бәрә пхъашәу адәгущыІагъ, ариІуагъәр бә.

Мәфә зыщыплІ тешІагъәу машинәм исыгъәхәм мәзпәсым тхылгъәу атыришІыхьагъәр яІофшІапІәхәм анәсыгъ, яфәшъуаши агъотыгъ.

? 1. Тыкъәзыуцухъэрә дунаир зыльытәу, шІу зыльәгъухәу, къәзыухъумәхәу щыт цІыфхәмрә ар къызымыдзәхәу, зышІомыІофыхәу, зәрар языхәу щытхәмрә авторыр зәрәфыщытыр текстым къызрәщытыгъәр къәжъугъәнаф.

Т.І 2. Псәушъхәхәм, къләбзыухәм яхылагъәу къалатәу зәхәшъухыгъәу е шъо шъулъәгъугъә шъыпкбәу щытмә афәгъәхыгъәу расказ цІыкІу къәшъутх.

АНДЫРХЪОЕ ХЪУСЕН (1920—1941)



МЫКИОСЭЖЬЫН ЖЪУАГЪУ

Усаклом ыкӀи лыхъужьым фэгъэхьыгъэ гушы

Чэц жъуагъор, уеплъэу пӀозэ, къэхъугъэр умышлэу ошъогум къезы, щымылэгъахэ фэдэу, зэбгырэтэкъушъ мэсты. Ау цыфым хэгъэгоу къызыхъугъэр, народэу къызыхъыгъэр шу ыльэгъухэу, ахэмэ янасып пае банэмэ, егъашлэм мыкӀосэжьын жъуагъо ац къызэхигъэнэн ыльэкӀышт. Ар ошъогум имытышт нахъ мышлэми, сыдигъокӀи цыфмэ агу ыльышт, сыдигъокӀи цыфмэ къафэнэфышт!

Илъэс тӀокӀ нахъ ымыгъэшлагъэми, къуаджэу Хъакурынэхъаблэ къызыхъугъэ адыгэ клалэу Андырхъое Хъусен ац фэдэ мыкӀосэжьын жъуагъо, лыгъэшхоу зэрихъагъэм ишлуагъэкӀэ, цыфмэ къафигъэнэфыгъ.

Ежь ыгъэшлагъэр макӀэми, тищылакӀэ шульэгъуныгъэу фырилагъэм иинагъэ къыгъэнэфагъ. Ылорэр ышлагъ, ышлэрэмрэ ышлэшъуштымрэ ылотагъ, иорэди ищылакӀи зэпхыгъэхэу, зэгъусэхэу, зэхэлъхэу ышыгъэх. ЩылакӀэр, ордэхэр шу ыльэгъуштыгъэх, губгъо хъоу-пшаухэм, къушхъэхэм, мээхэм агъэгъушӀоштыгъэ, ныбджэгъухэр ылытэщтыгъэх, ыгъэщхы зэпытхэу ахэмэ ахэтыщтыгъэ.

Тхылъмэ яджэныр Хъусенэ лъэшэу икӀэсагъ. Урыс тхакӀохэу Пушкиным, Лермонтовым, Некрасовым, Маяковскэм ястиххэм, адыгэ тхакӀохэу КӀэрэщэ Тембот, Хъаткъо Ахъмэд, ашугэу Теуцожь Цыгъо, осетин поэтэу Коста Хетагуровым, украин поэтышхоу Тарас Шевченкэм атыгъэхэр анахъэу шу ыльэгъуштыгъэхэм ащыщыгъ.

НыбжьыкӀэ дэдэуи тхэным пыхъагъ. Илъэс пшыкӀлуш нахъ ымыныбжьэу «Щэхъурадж» зыфилорэ усэр ытхыгъ. Тхэнэу езгъэжьэгъэкӀэ кӀэлэеджаклом усэкло нахъыжьэу Хъаткъо Ахъмэд дэлэпылагъ, узэрэтхэщтым щигъэгъозагъ, ытхыгъэхэр хэку ыкӀи край газетхэм къыхаригъэутыгъэх. Джащ щегъэжьагъэу бгъашхъом ищырхэр ошъогум лъагэу рицэхэмэ быбыным зэрэфигъасэхэрэм фэдэу, усэкло цлэрылом тхэн езгъэжьэгъэ клалэр поэзием илъэаглэ зэрэфэкӀлоштым фигъасэу, ыналэ тыригъэт зэпытэу хъугъэ.

Ицыф къэбзагъэрэ илыгъэ къызэкӀэмыкӀожьынрэ итворчествэ хилъхъан, щыщ шпыпкъэ ышын ыльэкӀыгъ, лыблэнагъэу зэрихъагъэмкӀи ац цыфыгъэ дэхагъэу хэлъыгъэр зынэсыштыгъэр къыгъэлъэгъуагъ.

Усэкло ныбжьыкӀэм ытхыхэрэм къащылуатэщтыгъэхэр тищылакӀэу шу дэдэ ыльэгъуштыгъэм къыхихыштыгъэх, ац епхыгъэу ыгу къырилоштыгъэ. Арын фае ац иусэ нахъыбэхэр оредым фэдэхэу, оредышъом илхэу зыкӀэхъуштыгъэхэри. Щэхэу ахэмэ ялэхэми ар дэгъоу къыуагъашлэ: «Оред къэсӀошт», «КӀэлакӀэмэ яорэд», «Кавалеристхэм яорэд» ыкӀи нэмыкӀхэр.

А усэхэм кĳлэклэм иобраз ары ахэтыри. Сыд фэдэрэ loф хылыи шу ыльэгурэ ихэгэгу ищылаклэрэ ихэхэоныггэрэ апае ар кыгыгэуцуцтэп, ар ыкли насыпышу, сыда зыплокĳэ, шхьяфитэу шылэш ошьогуи, хи, чылыи, мэзышхуи, губгьуи, заводи — зэклэ ихэгэгу дахэу, баеу, клочлэшхоу зышырэр ежь иешь, лэжъякло пстэуми афэдэу, иунаешь ары. Ар дэгьоу кьягэлягаго мыщ фэдэ сатырхэу «Кĳлэклэмэ яорэд» зыфилорэм щыщхэм:

Ныбжыкĳэгур кыжжукĳэу чэфынэу,
Теклоныггэм иорэд кээтэлу.
Тиорэд кээралыр дежьюу,
Мафэ кээсы нахышлум тыфаклу.

Ж ь ы у:

Тэ тигушло гум диштэу тэщхы —
Ар кĳлэггум илэныр насып!
Огуи, чышхьхи, хы ини — тыдэкли
Ныбжыкĳэгум тетыггор щылыгь.

Джащ фэдэу Андырхьяуем мамырныггэ щылаклэми, лэапкэ зэфэшхьяфхэм язэкшошныггэ пытэу тихэгэгу ильми, ащ итеклоныггэшхохэми, тигубгьохэми яхыылаггэу усэ зэфэшхьяфхэр ытхыггэх. «Тикээрал кээгьяггэу кыггэным фэбанэу тэ тыкупышхоу», — елошь, Хьусенэ етхы.

Цыфым бэнэныггэшхоу ышлырэмкĳэ теклоныггэ кызэрэдиыхыцтыр, щылаклэр нахышлоу зэриггэпсыцтыр ышлошь шьыпкээ хьоу щытыгь Андырхьяуем. Кээхьуцт дунэе шлаггомрэ тищылаклэрэ цыфым голчын умылэккынэу епхыггэхэу зэрэщытхэр усаклом сыдиггюкли хиггэунэфыкыщтыггэ. Ары анахь оред дэггьухэу ыусыггэхэр ахэмэ яхыылаггэу зыклитхыггэхэри.

Фашист хьунклаклохэм тихэгэгу аштэнэу, тищылаклэ аггэклодынэу зоошхо кызыташыллэм, апэрэу фронтым кыаггэхэм Андырхьое Хьусен ащыщыгь. Хэггэу зоошхом лыхьужьныггэ хэльэу ар щызуагь, политрукэу кьулыкьу ышлагь. Фронтым лутэу заозэ, щэу илэри ыухи изакьоу кызынэм, пыймэ заримытэу, тихэгэгу непэрэ ищылаклэ пае, кĳлэцыкылхэу кээхьухэрэм насып яэу щылэнхэм, зэо машлом щыухьумэггэнхэм, тхьямыкылаго амылэггьухэу щылэнхэм пае ыпсэ ыггэттылыгь. Фашистхэу кээзыухьурэиггэхэр благгэу кызыриггэкыуаллэхи гранат закьоу кыфэнэжыггэр ахидзагь. Ежыри хэклодагь, пыйжхэми яаджал ариггэгьотыгь.

А лыггэшхоу Андырхьяуем зэрихьяггэм пае Советскэ Союзым и Герой зыфилорэ цлэр совет тхаклохэмкĳэ апэрэу кыыфаггэшшошагь.

«Маяковскэм ипортрет дэжь» зыфилорэ усэу шьузэджаггэм Андырхьяуем мырэу кыщело, Маяковскэм дэгущылээ:

Оц фэдэу
лыхьужьэуи,

Неттэ
фэдэу
лыбланэуи
Сэри
сыхьумэ
сшоигьу.

Усэкло ныбжьыкIэм шлоигьуагьэр икьэлэмкли илэшэкли ыгьэцэклагь. Илэс тIокI нахь ымыгьэшлагьэми, ыгьэшлагьэр анахь нэклибгьо дахэу тильэпкь ищыIакIэрэ икультурэрэ апае атхыгьэми атхыщтми хэтыщт, жьогьо нэфэу цыIфхэм кьафэнэфыщт, шысэтехыпIэу шытыщт!

Джы усаклом иусэхэу мыщ кьыкIэлъыкIохэрэм шьуаджэх.

КАВКАЗ

Кавказ кьушгьэхьэхэр зэбгьутэу,
Ашгьхьашыгу папцIэхэр зэплгьыжьэу,
Ошгьопщэ Iужгьухэр япаIоу,
ГьэIэжьыгьэу пщэм хэтхэу мэчъых.
Кьушгьхьабгьу мыжгьохэр абзэеу,
Iалыныгьэ макгьэхэр апихэу,
Риони, Тереки, Курари, пкIатэхэзэ,
ПкIатэхэзэ, губжыгьэу кьячгьэхых.
Ашыгухэр мылыкIэ гьэчгьыгьэхэшгь,
Гьэтхапэм типсыгьохэр рафыжьэ.
Ау щытми ямафэхэр фабэх,
Ячэщыбэр мэээгьо нэфых.
Губгьуи, бгышгьхьэу осышхо зытехьуи
Мэлы Iэхгьогьушхохэр кьящэхгьу,
Абжгьэ бырацэхэр блэбгьум раггьэкьоу,
Шгьыхьы кьэрабггьэхэр пкIатэу щыолгьэггьу...

ГЬЭМЭФЭ ПЧЭДЫЖЬ

Чэщы шIункIыр мо кьуаджэм
Ышгьхьагьы зэрилгьэкIэу шгьхьарэкIы.
Жьым зэрифэрэ ошгьуапцэхэр
Мэл Iэхгьогьу фэдэу кьыпшIошIы.
ПчэдыжьыкIэ осэпсыр мо тыггьэм

Дышгэшгъо-дышгашгъоу пэжъыу.
Зынэмыс чЫгур мэгуІэшгъ,
Тыггэр тепсэфэ нэшхэй.
Чэмахъом ымакгэ зиІэтэу,
Тикъуаджэ зэфэдэу кыдедзэ,
Мо бзыу цЫкІухэр зэпаджэу,
Чъыг тхьэпэ шхъуантІэмэ ахэсых.
Семчык шхъаггъожьыр нэгуплъэу
Тыггэм ылгэныкгъокІэ зегъазэ,
Тигубгъоу лэжыггэкІэ фэшЫггэм
Зэфэдэу мэкгэшхо кьеІукІы.
Тыггэм огу нэгущІом
Нахъ лгъагэу зыкыщегІэт.
Мафэм щэджаггъом дегъазэ,
Фабэм ыкІуачІэ кыхахъо.

ТИЧЪЫГЫЖЪ ДЭЖЪ

СицЫкІуггъо уахгтэм кыщыублаггэу
Тичъыгыжъ шхъасыс синэІосагъ.
КІасэ сфэхгугъ уидэхаггэ,
Уизэфэггэ шэнхэр сыгу рихъыгъ,
Мэфэ фэбабэхэр уичІэггы жгъауи
Сыджэггоу сычІэсзэ бэрэ зггэкІуаггъ.
Уишгхъацы шхъуантІэхэр зыжъырэ жгъэу кылггырэм
Сымэкгэ чан бэрэ пкІэрихыгъ.
ГушІуаггъоу сыгу кытэджэрэ пстэуми
ЯныбжыкІэггухэр сыгу кгъащэкІыжъ.
ЛЫкум сихгъаггэу, бэкІэ зысхгъуаггэми,
ЗэхгъокІыныггэ зи о пфэмыхгугъ.
А лгъэханым фэдэу бзыубэр джыри
Уикуамэхэм атесэу макгэр цаггэтЫпІ.
Уитхгэпэ шхъуантІэмэ жыбггэр кгъарыджэггоу,
ІапІ кыгуащэкІызэ, уагггэІушгашъ.
Бжыхгэпэ мафэхэм ггъожьыбзэу ушггъаггэу,
Уитхгъапэхэр, сысызэ, кышешхъых,
Зэщыныггэ чэфынчгэр кыгуащэкІы,
КІэрэкІаггэр, ушггезэ, пщегуты.
Комэ уджэшгуггэхэр кызэпигггэшггэуеу,

Бжыхьэпэ жьы чьыІэр уакЫІу рэчъ,
 Оцхылэ мафэхэм утехъонынчъэшъ,
 Шъхьас кыыпфамышІзэ, угъызэ уагъэпкІ.
 Сыныбжыы хэхъуагъэу спкъыкІи зысхъуагъэми,
 Сыгу химыгъахъоу зи сымылтэгъу,
 НасыпышІуагъэм ыблыгу сыгІэсызэ,
 Сэ сыоплгышъ, сыгу къыогъу.

- ① 1. АпэрэмкІэ мы усищыми зэкІэлъыкІохэу, зэкІэрымычыгъэу шъукъядж.
 2. Мы усищыри, Андырхъое Хъусен яваторэу зэрэщытым нэмыкІэу, сыда анахэу зэлэблагэхэу зышыхэрэр?
 3. Мы усэхэр лирикэм ижанрэ шапхъэ илэу тхыгъэх. Къушъхьи, губгъуи, чыгыи яобразхэр, нэмыкІэу къапломэ, пейзажым исурэтхэр къахэщэу тхыгъэх. Ау сыда ащкІэ усакІом кыіло шоигъуагъэр — дунаим идэхагъэ кыыгъэлъэгъон къодьер ара пшэрылэу ащ зэшлуихыгъэр? Гупшысэу сыда ахэмкІэ авторым тызыхицэрэр?
 4. Езбырэу усищым яз зэжъугъашІ.
- ② 5. Къушъхьэм, чыгым, гъэмэфэ пчэдыжым, губгъом ядэхагъэ, язэрэщыт нахъ лупкІэу, дахэу кыыгъэлъэгъоным фэшІ, усакІом эпитет гъэшІэгъонхэр гум кынэжыыхэу егъэфедэх (гущІэм пае, «Ашъхъашыгу папцІэхэр», «Ошъопщэ Іужъухэр» ыкІи нэмыкІхэр). Ахэр текстым кыыхэшъутхыкІи, шъуепль — нэфэшъхъаф эпитеткІэ ахэр зэблэпхъун плъэкІыщта? Зэблэпхъумэ, ежъ авторып зыфэягъэр шІокІода текстым?
- ③ 6. Мы темэхэм ащыц горэмкІэ унэмкІэ сочинение цыкІу кыыщышъутх: Хъусен къуаджэу кыызщыхъугъэр, икІэлэцыкІугъор. Тхылъхэу Хъусен шІу ылъэгъуцтыгъэхэр. Хъусен зыфэдэ хъунэу фэягъэр. Отечественнэ зошхом илэхъан Хъусен лыгъэу зерихагъэр. Хъусен цыфмэ зыкІащымыгъупшэрэр.

МЭЩБЭШІЭ ИСХЪАКЪ (1931)

ЧЫРЭКІО КІАЛЭХЭР

Мыр МэщбэшІэ Исхъакъ итхылъэу «Нэфшъэгъо лъагъохэр» зыфилорэм щыщ. Лъэхъанэу тхакІор кыызтегущыІэрэр чыжъэ — Октябрьскэ социалистическэ революциешхом ыпэкІэ ары. Къоджэ цыкІоу Адыгъааблэ кыыщыхъугъэ кІэлэцыкІухэу Джамболэтрэ Темботрэ ящыІакІэ кыегъэлыагъо.



Адрэ тхьамыкIабэхэм афэдэу, Джамболэтрэ Темботрэ ящылакIэ хэкIыплэ фамыгьотэу чылэм дэс байжэу Дамыкьо Шъалихь дэжь фэчырэнхэу макIох.

КIалэхэм кыяхуылэрэр бэ, ящылакIэ гушуагьо гори хэлэп, ау шу зэрэлэгьухэу, дунаими хэшыкIэу фырялэм хэхьо. НэбгыритIум ящылакIэклэ лэшэу зишлогьэшхо кьакIощтыгьэр Къымчэрий, Исмахыл, Азмэт фэдэ лэжьэкло шлагьохэр арых. КIэухым дэжь урыс революционер-подпольщикэу Максим Токаревым ибэнэклэ кIалэхэр мэкIэ-макIэу Азмэт щегьэгьуазэх.

1

Дамыкьо Шъалихь дэжь Темботрэ Джамболэтрэ чыракIо ымыгьэКIонхэу Унэрыт Къымчэрые зэрилогьагьэр зы илэсэ нахь кьыдэхьугьэп. Гьэм дэлэхьуагьэх. Ежь Къымчэрые кьызэрэшIошIыщтыгьэр чырэ Iофыр ащ щыухыгьэу ары шъхьакIэ, кIалэмэ ягухэлэхэр нэмыкIыгьэх. УIэхьоныр лIыжъ IофкIэ алгытэщтыгьэ нахь, зэрапэсыжыщтыгьэп. УкIытэнри кьатекIоу хьугьэ: илэс пшIыкIубл-пшIыкIуим ихьагьэх. Джамболэт хэпхын хэмылэу дахэ, кIэлэ ищыгьэ лэпэ-лъяг, ынэ шIуцIабзэмэ шъыгьо зэщ тIэкIур акIэлъ зэпыт, зыгорэм фыIугушIукIымэ, и дахэ нахь дахэ хэхьожьы. Нэгү фэкIыхьашьор сыдигьокIи зыгорэм фэхьазырэу кьыпшIошIы. Джащ фэдэу ыIэпкь-лэпкьыхэри псынкIэу, уанэр ары пIонэу кьызфалфьыгьэр, уепльымэ, шыу зэкIужьыр угу кьегьэкIы.

Унэрыт Тембот нэмыкI шъыпкь. Къымчэрые икIэлэгьу умылээгьугьэми, плээгьугьэ фэдэу кьыпшIошIыщт. Зылээгьурэм ыгьэшIагьоу яти ыкьуи япкь зэхэлъыкIи, ящыIэкIэ-гьэпсыкIи, якIуакIи зэфэдэх. Ыныбжъ емылгытыгьэу, Тембот Iэпкь-лэпкьышхоу зэхэлъ. ЫплIэIу шъуамбгьо кьоуцуи, зыми укьилээгьунэп. Мышгьэм фэдэу кIочIэшху. Зымафэ шкIэу хьуатэм дафи зылгьакьо зэпыкIыгьэр ыкIыб кьырилъхьи, ятэрэ Джамболэтрэ янэрылээгьоу, кьыдихыжыгь. Тембот ынэгү узэрэкIапллэу пщымыгьупшэжэу нэмэ кьапэшIуафэрэр ынэпцэ шIуцIэ кIырхэр ары. Нэхэягьэ напцэмэ кьырамытми, лIышгьо кьытырагьао. ЫпушIэ, ынэ, ынэгү зэхэлъмэ узяплъыкIэ, ябэрчэтыгьэ укьегьэшхэкIы. Егьэлыягьэу мыдахэу, кIэлэ гохь зэкIужь зыфалорэм фэд.

— Тат, плээгьун непэ ос кьыземыскIэ, — Джамболэт ыIуагь.

— Зэ кьэсыщтми, кьэсыгьагьот, — Тембот ымэкьэхьукIэ гьумытIымыгьэ нахь, зи кьыпиIухьэжыгьэп.

— ШъуезэщыгьэкIэ сэгугьэ, кIалэхэр? — Къымчэрые щхыпцIыгьэ. — Осыцэ кьызэрэхипхьыгьэм лгыпытэу чылэм

тыдэхъажыщт. Шъо шъуизакъоп, сәри сыхәпшъыхъагъ, ащ нахъ сфәукIочIыжыщтәп.

— Непә укъыдәкIын фәягъәп, тат, — Джамболәт кыIуагъ.
— КIожь, тә непә тыIәхъон.

— Хъау, Джамболәт, непә сыкъыздәкIыгъахәкIә, згъәзәжынәп. Дунаири Iае.

KIаләхәр Iәхъонхәм зэрәфәмыежъхәр непәп Kъымчәрые къызгурьIуагъәр. Апәрә мафәми ышIәцтыгъә шъхъакIә, къызхигъәщыцтыгъәп. Темботи Джамболәти бә илвәситIум Iушыгъәу кIәрахыгъәр. Ащ пшысәу, къәбарәу, тхыдәу къафиIотагъәм изакъоми, уезәгъыни удәIәхъонкIә. Аущтәу цыт нахъ мышIәми, кIаләхәр шахъомә ашIоигъуагъ. Агу хәпкIагъәу хәсыгъәр Дамыкъо Шъалихъә ишәхъогъоу шъофым итәкъуагъәу итыгъәр ары. Ежъ Kъымчәрыйи тIысыжыын гухәлгыр ышъхъә къызихъагъәр мыгъатхә щегъәжыагъ. KIаләхәр ины хъутгъәх, ащыгугъыщтыгъә ныомрә ежырырә «аIыгъыжынәу». Гъатхәр къәсыфә тшIәцтымкIә зыгорәу тыхъун, ыIощтыгъә Kъымчәрые. KIаләхәр арымә, пәрыохъу сафәхъуцтәп. АшIә ашIоигъор арәшI, джәрыохәу урамым терәмьтхи. ДәхәкIаеу ыIорәм къедәIугъәх, зы лвәбәкъуи бладзыгъәп.

Iәхъоныр заухыгъәр бә мышIәу Темботрә Джамболәтрә Дамыкъо Шъалихъә зыIуагъәкIагъ. Нахъыпәм къазәрәпәгъокIыщтыгъәм фәдәу, кIаләмә Дамыкъор къапәгъокIыжыыгъәп. ЧъыIә – чъыIәу, къяплъ-къямыплъышъоу къяупчIыгъ:

— Сыд етIанә талъәныкъокIә шъукъәзыхыыгъәр?

— Лвәгъун пфытиIәу тыкъәкIуагъ, — мыгузажъоу Тембот кыIуагъ.

— Сыд лвәгъун къыздышъуиI?

— Тыпфәчырә тшIоигъу, Шъалихъ, — Дамыкъор зилвәгъукIә, къехъулIәрәр ымышIәу Джамболәт къызIуипхъотыгъ.

Унәрыт Kъымчәрые шъупәпс къырифыгъахәцтын, ы-ы, Тембот, — Дамыкъом зыкъыфигъази, зигъәсәмәркәәу Тембот къыриIуагъ.

— Татә фит тыкъишIыгъ, фәмыеу арәп, — гупсәф-гупсәфәу Тембот кыIуи, етIанә пидзәжыыгъ. — Уфаемә, тышт, тымыштә пшIоигъомә, тыкъызәрәкIуагъәу тыкIожыын. Чылә чәмхәр зыми ттырихыщтәп тә.

— Шорәр сшIәрәп, Тембот, — джыри Джамболәт къәпсынкIагъ, — Шъалихъә хъау къытиIуагъәпи!..

— Шъыпкъәр шъушIәнәу шъуфаемә, кIаләхәр, шъусштә сшIоигъуагъәп. Сә сылвәIо сихабзәп, ау къысәлвәIухәмә,

ялгъу афэзгъэцакгу сихабзэ. Ори, Къымчэрыекъор, укысэмылгъуцтыгъэмэ, ац фэдэ къэпцоттыгъэп. Ау имыщыкIагъэхэр къэзыпцхэрэр сикIасэп сэ, зэгъашIэ.

— Ары, Шъалихъ, ары, — Джамболэт лIым игущыIэ къыхао. — Тэ ар тымышIэу цытэп.

— Зэ ужэ зэтэльхъэба сэIо, Джамболэт, сыдэу бацэ къапIора, Шъалихъэ къэбгъэгущыIэрэп, — Тембот Джамболэт фидзыгъ.

— Неущ пчэдыжъ жьэу, къыжъугурыIуагъа, жьэу, яцэнэрэ атакъэхэр къызыпцхэрэм шэщым шъукъакIу, шъушIэцтыр къышъуаIоцт. Ац ехъулIэу шъукъызымыкIокIэ, сышъушIэрэп, шъукъэсшIэжырэп.

Чэц реным Темботрэ Джамболэтрэ анапIэ зэтралъхъагъэп. Зэлъышэгъу илъхэти, хэчъыерэм адырэр лъакъокIэ етIыргузэ, ятIонэрэ атэкъэ Iогъу нэс мычъыехэу хэлъыгъэх, етIанэ зэрэхъугъэри амышIэу хэчъыягъэх. Ац ежэцтыгъэ пIонэу, Къымчэрые кIалэмэ къашъхъащыхъагъ:

— Шъукъэтэдж, шъукъэтэдж, кIалэхэр, Дамыкъом иIо заIо.

— Ар дэдэм къызыщылъэтхи, анэгуи псы кIамыкIэу, зы фыгуци зыIуамыгъафэу унэм икIхи, бжыхъэ мэзахэм ерагъэу цынэфрэ ос пIокIэ тIэкIум къыхэхъагъэх. Зи зэрамыIоу, чъыIэм заригъэутIыIоу, Дамыкъо Шъалихъэ ишэцкIэ агъэзагъ. Къымчэрые пIэм зэрэхэлъэу хъэ хъакъу макъэу къэIурэмкIэ ышIэцтыгъэ кIэлитIур зыдынэсыгъэр.

2

Яцэнэрэ атакъэмэ яIо къыхадзэн рагъэжыгъэ къодыягъ Темботрэ Джамболэтрэ зэуж-зэлъыкIоу Дамыкъо Шъалихъэ ишэц кIыхъашхоу джау псыхъо нэпкъ лъагэм пэмычыжъэу цытым зэбгъукIохэм. КIэлитIум яцэнэрэ атакъэмэ яIогъу зыфэдэр, ебгъэзыгъэхэми, ашIэрэп, сэбахъым нахъ пасэу ныбжыи къэтэджыгъэхэп. Рэхъат шъэфэу чылэм шъхъащытыр къыгъэушцэу чылэгумкIэ, Хъаджисламдыхэм яатэкъэжъэу къычIэкIын, жыи фэмыгъотэу мэкъэхъужъыкIэ къэджагъ, ац атэкъэ цIыкIу горэ пэджэжыгъ. Бэ темышIэу адыкIэ чылапшъэмкIи, бгычIэ лъэныкъомкIи, чылакIэмкIи атакъэхэр къызэпэджэжъэхэу аублэ. Ахэмэ хъэхэри къазэрэхахъэрэр сшIэрэп, зэпэхъакъужыых.

Шэц щагум зыдахъэхэм, зы цIыфыпси далгъэгъуагъэп. Мэкъу хъандзо инищэу зэбгъутхэр шIуцIэ-шIуцIэхэу, кIымэфэ

чэщри нахь к'ыаг'т'ауш'т'унк'ыж'т'ау ош'т'о ч'л'эг'т'ым занд'т'ау ч'л'эт'ых. Ш'эц к'ых'аш'хоу зыщ'ип'э умыл'т'эг'т'ур'эм а м'эк'т'у х'анд'зом'э ч'ым нахь зых'ыраг'т'ауб'г'т'о. Ос т'л'эк'лоу ыш'т'х'аг'т' к'ыит'есаг'т'эми м'эзах'эм зыщ'ег'т'ан'эг'уфы. М'эк'л'э-мак'л'эу ч'ыт'л'эр к'ыых'эц'эк'ык'ы.

Зи замыл'т'эг'т'ум, зыдаг'т'эз'эц'т'ыр амыш'л'эу, Темботр'э Джамбол'этр'э зэпл'ыг'т'эх, к'ыиз'эпл'тыж'ыг'т'эх. Х'анд'зо к'юг'т'умк'л'э щ'ыт ун'эж'т' ц'ык'л'ум остыг'т'э н'эф к'т'еп'сыти ащ'к'л'э аг'т'эзаг'т'. З'эр'ых'аг'т'эх'эми зи рал'т'эг'т'уаг'т'эп. Х'яку ц'ык'лоу к'юг'т'ум к'юот'ыр з'эр'эг'т'эпл'ыг'т'ак'л'эр п'ш'л'эн'эу ф'эбам'эр к'ыш'т'х'ар'ехы. К'т'эп'тан дыж'ыг'т'э г'ори ет'л'эбаим т'ед'заг'т'ау тел'т'. Д'эп'к'тым ш'хох'эр, хамотит'л'у, зы он'эж'т' гор а'лоу пыл'т'аг'т'эх. Ш'ах'т'ох'эр ун'эм исх'эп. К'ыик'ыж'ыынх'э а'лог'т'э к'юды'еу п'кл'ант'л'эр ынат'л'э тырил'т'эк'ык'л'эу, п'сыч'эт л'т'экур п'лон'эу, уш'т'уаш'т'оу Ш'т'арыб'э Азм'эт к'ых'аг'т'. К'л'ал'эх'эр щ'ыт ц'ымыт'ыми ымыл'т'эг'т'оу, зи к'т'аримы'лоу д'эп'к'тым пыл'т'эг'т'э уан'эр к'ыып'ихыг'т', к'т'эп'тан дыж'ыг'т'эри ы'л'абл'э рид'зэк'ыг'т'. К'ыыз'эрих'аг'т'эм ф'эд'эу, х'яп'щ'эз'э, п'ч'ябл'эм зын'эсым, к'ыиз'эпл'т'эк'л'и, к'л'ал'эмэ к'т'яп'л'ыг'т'. Ик'ыж'ыг'т'эба зыщ'ип'лоным, к'ыг'т'эз'эж'ыг'т':

— Ар'эп, ш'т'уит'ло, п'ч'эг'т'у ч'т'эс'эг'ит'л'у п'лон'эу, ш'т'ущ'ытыщ'та? м'эк'т'э ик'ыг'т'эк'л'э к'т'ари'туаг'т'. — Моу сауж ш'т'ук'ыих'.

Ш'эц к'ых'аш'хом п'ч'ищ'т'ау х'эл'тым яз'ыр'эм зын'эх'эм, Азм'эт к'т'эуцуи, уан'эр п'ч'эг'т'у ш'т'х'яп'эм пил'т'аг'т'. Дж'ыри зи ымы'лоу к'л'ал'эмэ к'т'яп'л'ыг'т'. Джамбол'эт зыф'эмы'аж'т'ау, л'ым ик'т'эпл'т'ак'л'и ыг'т'эш'л'аг'т'оу:

— Ш'т'алих'т'э ш'т'ук'т'ак'л'у ы'туаг'т'эти, тык'т'эк'л'уаг'т'.

Азм'эт зи к'ымы'лоу, м'эл'л'эж'т'аж'т'эш'т' щ'ыт. Заг'бори еж'т'еж'ыр'эу зыгор'эх'эр з'эр'ел'ож'ы. Н'эч'ап'эк'л'э к'л'ал'эмэ к'т'афыч'л'эпл'ты, м'эзах'эш'т', ыл'т'эг'т'ур'э ш'л'аг'т'о ц'ы'л'эп. Ау щ'ыт'ми, м'эщ'ып'ц'ы.

— Ш'т'ук'т'эк'л'уаг'т'эмэ, мо куах'т'ох'эр ш'т'ушти, шыцу'ер к'т'иш'т'ут'х'у. К'т'аб'з'эу, к'ыж'т'угуры'туаг'т'а? — к'т'яуп'ч'и, ш'ал'ом ик'т'эл'эпч'т'эж'т'ые ыг'т'эпыт'эж'ыг'т'. — Ш'т'ук'т'ыд'эмых', ш'ых'эр к'т'ист'л'уп'щ'ыщ'т'ых.

Б'эр'э п'эмыл'т'эу ш'эщ'ым ш'ых'эр к'ыч'л'эз'эр'эх'хи ш'ал'ом д'эл'т'э-даг'т'эх. Л'т'эк'т'уаор'эр м'эл'т'эк'т'уао, щ'ыщ'р'эр м'эщ'ыщ'ы, х'эц'эк'тык'ыр'эр х'эц'эк'тык'ы. П'сыд'зэм ф'эд'эу з'эуж-з'эр'ых'т'ау, ш'ал'ор б'г'т'эк'л'э рах'ыни х'эх'яж'ыынх'т'ау к'ып'щ'аг'т'эх'т'оу, замыш'л'эж'т'ау ш'ым'э к'т'ач'ых'т'э. «Гур'гургу» раг'т'алоу ч'ыныб'эр к'т'аг'т'ад'ж'э. Азм'эт ик'т'амыщ' п'чык'л'э х'т'уп'ск'л'эу аш'т'х'аг'т' ц'эд'ж'эг'у. Ш'ы щ'ытыг'т'эмэ ал'т' ег'т'эпл'ты. Ыл'т'эг'т'ур'эр ш'лог'т'эш'л'эг'т'он'эу, Джамбол'эт шы

штъхъарытІупщымэ яплъы, ахэр зэхигъэзыхъагъэу кыырифэкІэу кыыщэхъу. Шымэ ячъэ рагъэхъу зыхъукІэ, ежьми ынэхэр нахъ кыелыдыкІых, ыІапкъ-лъэпкъыхэр нахъ псынкІэ мэхъух, ыІыакъохэу чыІэ лІэщтыгъэхэр зэхышІэжъхэрэп, мыдэ умышІэмэ, ауж итэу къадеччыхъэ пІонэу, фабэ пэу регъажъэ. Тембот шылъэмакъэмэ акІэдэлукІы. Зэ хагъахъо, зэ цагъакІэ. Ар зэлъытыгъэр Азмэт икъамыщ. Ар дэдэм Тембот зэхехы:

— Шъужэ укыыгъэу шъущымыт шъоІуагъэба!.. — Азмэт, къамыщыр шымэ ашъхъащигъэшъуезэ, кІалэмэ къафедзы.

Темботрэ Джамболэтрэ шэщым зычІахъэхэм, мэкъу Іэго-шхо лІы горэм аблихи, адэ ыхъи, шхынлъэм дитэкъуагъ. ЛІым пымылхэу кІалэхэр яІоф ыуж ихъагъэх. Адырэми зи къаримыІоу мэкъур шымэ афыдилхъэщтыгъэ. Темботрэ Джамболэтрэ зи зэрамыІоу, ашІэрэ Іофыр ашІокІэщыгъоу зы заулэрэ шыцуер атхъугъ. Шылъэмакъэхэри Азмэт икъамыщи зэхыхъыщтыгъэп.

Нэф къэшъэу регъажъэ.

— Олахъэ, Тембот, мыри Іофы мыхъун, — куахъор чІиси, Джамболэт кыІуагъ. — Мо слъэгъурэ Азмэт шІу уигъэхъынкІэ огугъа? Плъэгъурэба пшъэго-пшъагоу кыызэрэтэплъыщтыгъэр, тшІэрэр кыытигъэІощт.

— Адэ сыдэу шІэхэу кыыхэбдзагъа? — Тембот ышъхъэ кыымыІэтэу шыцуер зэкІеугъуае. — Мыщ фэдэу псынкІэу пІощтми пшІэщтми утемылъад.

— Ары, Къымчэрыекъор, сэри сІорэр, — мэкъур аблэзыхырэ лІым кыІуагъ.

ЛІым ымакъэ зэрэзэхихыгъэм лыпытэу, Джамболэт щтагъэу ышъхъэ кыыпхъотагъ. Адырэми мэкъур шхынлъэм зыделхъэм, куахъор ытамэу къакІэрыхъагъ. Апашъхъэ итыгъэр Дамыкъо Шъалихъ арыгъэ.

— Шъалихъ, мыІуапхъэ сІуагъэкІэ сэгугъэ, кыысфэгъэгъу, — Джамболэт ышъхъэ риуфэхыгъ.

— Сыд пай, ар зымыІогъэ шахъо сиІэп сэ. — Дамыкъом ащ нахъ Джамболэт ыІуагъэм кыыриІолІагъэп. — ЗыжъугъэпсынкІэ, шымэ якъычІэхъажыгъо къэсы пэт. Непэ щегъэжъагъэу Азмэт шъуригъусэщт. ШъорыкІэ ащ ыІуагъэри сэ сІуагъэри — тІури зы.

Унэрыт Темботрэ Хъабраукъо Джамболэтрэ ячырэкІон а пчэдыжъым апэрэу рагъэжъагъ.

Джащ фэдагъ Шъарыбэ Азмэт ичыракІэ ипэублагъэри. Джи мары лІыку хъазыр хъугъэми, иІэ шІагъо щымыІэу дунаим

тет. Цыфхэр Азмэт дэгуклэ зыкледжэхэрэр сшлэрэп нахь, шлорэр зэклэ зэхехы, тхьяклумэ чанхэр илэх. Зыгорэ зыралоклэ, зэхимых фэдэу зызэришлырэр арэу кыгчлэклын зыфеджэхэрэр. Зэралоу, дэгоу цытыггэмэ, Дамыкьо Шгалихьэ нибжи шымэ ариггэклолэныеп. Ау джи кызнэсыггэм зы нэбгырэ ыпашгхьэ Азмэт дэгуклэ щеджаггэп, дахэу фыклаггэтхьызе, ыцлэ рало. Дамыкьо Шгалихьэ ар зыщиггэггупшэрэп.

Шгарибэ Азмэт илгэс тлокитлу фэдиз ыныбжь. Кызышцишлэжыбрэм щеггэжыаггэу изакгэу кгехьы. Ггэблэшхоу блэклыггэм ятэрэ янэрэ хэллыхьэхичи изакгэу кызынэм, Дамыкьо Шгалихьэ ятэ чырэ фэхьуи, джи Шгалихьэ кылэкленэжыкыггэу фэчырэ, ылорэм лгэбэккыу блидзырэп, Дамыкьоми ар игуапэшг, амал илэу ыгу хиггэклыштгэп. Клымэфэ реным шымэ кгэхэмыклэу чэчи мафи шэщым члэт, шалом дэт. Джа унэжг цлыклоу хьандзом кготыр игголгыжып. Ггэатхэм цыублаггэу бжыхьэ нэс уашггор ичыхлэн, члыгур иклэлтын, уанэр ишгхьант. Зы пшгашггэ епсэлгыхьуаггэу, е нэклэ еплгыггэу зыми кышлэжыбрэп, зы чылэ джэгуй хэхьаггэп. Мазэм зэ зеупсы. Заггэ дэдэрэ урамым кгытехэу тучан кгуапэм цызэхэт чылэллымэ кгэзыхахьэклэ, зы гущылэ ыжэ кгыдэмыклыггэу ахэклыжы. Зыгорэм кгэбарэу кылуатэрэм едэлу зыхьуклэ, ищыклагг-имыщыклаггэми, ыцэлышгэ тырикгызе, клэцхыклы.

Джэхэр зэклэ Джамболэт ыгу кызыфэклыхэрэр ышлэрэп. Непэрэ зымафэм гущылитлу нылэп ыжэ кгыдэклыггэр. Уарзэу зыхэсыр зыклеклхзэ, хьякур еггэплгы, ышгхьэ кылэтэу клалэмэ кгыяплгырэп. Жэклэ зэхэклыхьаггэр, нэ шлуцлитлур алоу мэшло бзыймэ кгыхапхготыклы. Орзэ ламычлэ хьякум рико кгэсми, натрыф ггэтлышлаггэм хэлэбэшг, лэбжыб из кгыхехы, ыжэ детакгэ. Темботрэ Джамболэтрэ алоштыри ашлэщтыри амышлэу цысых. Бэшлаггэ шымэ япчыхьэ фэло-фашлэхэр заггэцэклэггэхэхэр. Натрыфрэ псырэклэ упсэун плгэклына, зыгорэ зылумылгхьэу. Азмэти шгукложь кгарилорэп. Ашгьу, кгаримыломи, кгэгущылэггэаггот.

— Тыкложымэ хгущта, Азмэт? — Тембот еупчлыгг.

— Тыкложымэ плуи? — зичи кгымылоу зыщэ-зыпллэ хьякум уарзэ зыклеггэстым ыуж, кгэупчлагг Азмэт.

— Ары слуаггэр,— Темботи гузажггорэп.

— Шгукложын шгуломэ зыми шгуиыггэп,— джыри тлэклу зытешлэклэ кгеоло. Клалэхэр ар дэдэм кгежыжыых. Пчгэблэм зынэхэклэ, зэмыплгэклэу алгэджэ:

— Пчэдыжъ зыкъэшъумыгъэгужъу. Натрыфышъхъэ зырызи кыыздэшъухъ, натрыф гъэтІышІагъэ шъуикІасэмэ.

— Ащ пае укъэдгъэнэна, Азмэт, къэтхын,— Тембот ело.

— Сэц паеп, шъоц пай нахъ, сэ сиІэр сфикъушт,— пшъаго шІыжыгъэу, Азмэт хъакум уарзэр реко.— Къымчэрыекъор, сыгу урехъы о, уятэ фэдэ ухъуштмэ сшІэрэп нахъ.

Темботрэ Джамболэтрэ алъапэ унэм зэрэрадзэжыгъэм лъыпытэу ашІогъэшІэгъонэу афэмыухыжыэу къаІуатэрэр чырэнным иапэрэ мафэ зэрэкІуагъэр арэп. Азмэт игугъуи къашІырэп. Дамыкъо Шъалихъэ иІофшІакІ ары афэмыухырэр. Ахэмэ япІуагъэкІи ашІошъ хъушттыгъэп, къагурыІошттыгъэп анитІу шъыпкъэкІэ амылъэгъоу. КІалэмэ Шъалихъэ исэрмай пэІошхорэ идые зэпылъ дахэр цыгъэу урамым зытралъагъокІэ, ащ фэдэу имэфэкІ зэпытэу ары кыызэращыхъушттыгъэр. КъагъэшІэцтым мылкъур зыгорэм ипкІэнтІэпс кыкІафызыкІызэ къахъы. Непэ зыгорэ, орэмэстэжъый нэмыІэми, къазыхэмыхъокІэ, мафэр цыІагъэкІэ алъытэрэп, къэкІошт нэфылтым кыдырагъэхыжыынэу зыфагъэхъазыры. Арышъ, Унэрыт КъымчэрыекІэ цыпэзэхэхэу цытыгъэп кІалэмэ ашІогъэшІэгъонэу, ажэ дэмыфэу къаІуатэрэр.

— Дамыкъо Шъалихъэ иІофшІакІэ зешъумыгъэгъэдел, кІалэхэр, — Къымчэрые шъыгъэ.— Шъхъахырэп шъуІомэ, кыжъудесэгъаштэ. Азмэт тхъамыкІэм фэдэу лажъэцтыгъэмэ, шъульэгъуни ащ ыпэплъышхо зыдынэсыцтыгъэр. Шъарыбэ Азмэт сыдэу зыкышъуфишІыгъа адэ?

— ЛІы гъэшІэгъон ар, — Джамболэт къэпсынкІэ. — Имыгуапэмэ сшІэрэп гъусэ тызэрэфашІыгъэр, ыни ыпи кыытигъэплъырэп.

— Шъыхагъу шъумышІы, — ащ нэмыкІ Къымчэрые кышилъхъагъэп.

— ТшІынэп, тат, ащкІэ зыгъэрэхъат. — Тембот кыІуи, Джамболэт дэжъкІэ плъагъэ.

— Джар нахышІу, — Къымчэрые амдэз зештахэм, нэмазлыкъыр кыылэ лъэныкъомкІэ ыгъази, ежъ зэриІоу, тхъам ыпашъхъэ иуцуагъ.

3

Чэцныкъом кыкІэтаджэхэмэ, пчыхъэшъхъэ мэзахэм къэкІождэхъэз, Темботрэ Джамболэтрэ кІымэфэ мэзищыр

рахыгъ. Ащ фэдизым загъэгужъоу зы мафи къыхэкIыгъеп. Дамыкъо Шъалихъи икъакIо щигъэтыгъеп, къэмыгущыIэу ышIэцтыр зишIэкIэ, кIалэмэ гущыIэ зытIу къафидзы фэдэу ышIыти, непэ ашIэцтымкIэ Азмэт унашъо къыфишIыти, кIожыщтыгъэ. Джащыгъур ары гукIэ зызагъэпсэфыцтыгъэр, ашIэрэ Iофыри нахъ зызэкIэкIыщтыгъэр. Сыд фэдиз пIуагъэми, Дамыкъо Шъалихъэ къыпшъхъащыт зыхъукIэ, умыгумэкIын плъэкIыцтэп, пшIэрэм нахъ уегугъу оIоми, пфэгъэтэрэзырэп. Зыгорэ къыуиIон шъуIуа пIозэ, ощынэ, оукIытэ. Азмэт нэмыIэмэ, иIофи ишIи къахилъхъэрэп. ПкIэнтIэпсыр къечъэхэу, пахъэр къышъхъащыхэу шэщыр къадетхъу, шыхэр тырегъэзекIухъэх, псы регъашъох. Мэфэ Iофыр ешIэфэкIэ, кIалэмэ афэгъэхъыгъэу зы гущыIэ къыжэдэкIырэп. Шымэ адэгущыIэ, зэкIэми афишIыгъэу цIэ зырыз яI. АщкIэ пшъы зыфаIорэр ышIэрэп. Мэкъу цыхъагъэр ыIэмычIэ чIэкIырэп, ядэхапIээ, атхыхэр, акуашъохэр ецIэнтхух.

Гъатхэр зэрэмычыжъэжъыр непэ къэлъэгъопагъ. Тыгъосэрэ тыгъэм ос тIэкIоу жъаупIэмэ закъозгъэбылъхъэхэрэр зэлъигъэжъужыгъэх. Псыкъочъ цIыкIухэу ураммэ къателъэдагъэхэм ячъэ нахъ макIэ хъугъэ. ТыгъэопIэ чIыпIэхэр къэгъушъых. Зикъутамэхэр джэшъобзэ чыгъхэри дэхагъэ горэ къызэрэкIоцтым паплъэхэшъ щытых. Тыгъуаси тыгъоснахъыпи емылгытыгъэу бгышъхъэ шIуцIэми зызэрихъожьырэр хэпшIыкIэу непэ къэлъагъо, чыжъэкIэ джыри нэм ымылгъэгъупэрэ шхъонтIэгъакIэр къышъхъащэхъэ. Чэмыжъхэр гъуашхэхэу цагумэ адэт. Ахэмэ ябыу макъэ мокIэ-мыкIэ чылэм къыхэлукIы.

Шэхъогъур Гобэн кIэй Темботрэ Джамболэтрэ язакъоп къэзыфыгъэр. Азмэт къадэкIогъагъ. Зыцагъэхъуцт чIыпIэхэр, хэтэ тIэкIу зыщашIэцтыр къариIуи, къаригъэлъэгъуи зэшэсыжъым, сыдигъуи джа зэрихабзэу, къимылгъэу къариIуагъ:

— Шъузыхъыни шъузышхыни дэсэп мыщ, тыгъужъхэр армэ, ахэри шъоц фэдэкъабзэу мэщынэх. Шъузфэсакъыщтыр шыблэ гъогъо чэщхэр ары. ШъуилIыгъэ зыфэдэр шъушIэ шъушIоигъомэ, джащ къыщышъушIэцт. Шыхэри IэкIыб шъумышIых, язакъоу шалом дэшIыхъагъэхэ зыхъукIэ, шыблэ гъуагъом джынэуз ешIых. Зыщышъумыгъэгъуш.

Мазэм къехъугъэшъ ар къазыриIуагъэр, зы шыблэ гъуагъуи зэхахыгъеп, зы пцэ шIуцIи къашъхъащыхъагъеп. Гупсэфэу шэхъоныр макIо. Май мазэр шхъонтIабзэу екIы. Tю фэдизэ шы уцагъэхэр къащэхи, зызгъэпсэфыгъэхэр хащыгъэх. Чылэм

зэрызэ чэзыу-чэзыоу кІалэхэр кІожыгыгъэх. ГумэкІыгъо щыІэп. КъызэраІоцтыгыгъэу, зы тыгъужъ быу макъи зэхыхыгъэп. Шыблэ гъуагъом ищынагъо ежэхэзэ есэжыгыгъэхэшъ, пылбыжыыхэп. Азмэт къариІуагъэр агу къызыкІыжыкІэ, мэцхых:

— Олахъэ, Джамболэт, мы Азмэт бзаджэм, тигъэщыни дэкІыжыгыгъ шъхъакІэ, ишыблэ гъуагъо зыдэщыІэр ешІэрэп.

— Ац ыгу хэлъыгыгъэр сэшІэ сэ, тигъэщынэни, шэхъогъур чІытигъэдзыни, чылэм тигъэкІожыынэу ары. Ац фэдэ делагъэ щыІэп.

— ОІокІэ, къыкІын щыІэп, — еІо Тембот, онэ ныбэпхыр ыдыжыызэ. — Азмэти тигъэделэнэу тауж къехъэ.

— Ежъ штэгъахэу ащыгъум дунаим тет, — еІошъ, Джамболэти къыдырегъаштэ. — Къысфадэрэп шъхъакІэ, Тембот, ац ыгу шІу къытфилъэп, плъэгъун пІогъагъэ зымыІожыырэм. Сызэрэплъэу къэсэшІэ сэ.

— Сыд ыгу шІу къызыкІытфимылъыщтыр, етшІагъэ щыІэп, сьдэп? Ихъалыгъу Іулъхъэ нэмыІэмэ, хъалэлэу ешхы.

— ЕтІани ац шъоу тецІелагъэу къышІошІы нахъ.

Мафэр дахэшъ дахэ. Лъэгуанджэм къэсырэ уц кІырэу тхышъхъэмэ атетым уашъом ишхъонтІагъэ нахъ хегъахъо. Зы пцэ гъоцагъи итэп. Щэджэгъоуж тыгъэм цІыкІу-цІыкІоу къохъапІэмкІэ зегъазэ. Шыхэри хэпырхъыкІхэу чапэм рекІо-кІых. КІэим дэчъырэ псыхъожъыем ымакъэ тхышъхъэм къынэ-сы. Ац щэгушІукІы пІонэу, осыр зытелъ къушъхъэ шыгуфхэр лъэпэпцІыеу къаплъэх. Жъы мэкІэ тІэкІоу къыкІэпщырэм къэгъагъ зэмышъогъухэр зыхиз хъупІэр Іушъашъэу зэлъегъэ-уалъэ. Джамболэт ошъогу къабзэм дэплъыеу псыхъо нэгуфэу зыбг псыгъо изыщэу чъэрэм еплъышъ щыт.



1. Темботрэ Джамболэтрэ сьдэуцтэу Дамыкьо Шъалихъэ дэжъ чыракІо Іухъанхэу хъугъэха?

2. Сьдэуцтэу кІэлитІумэ «ІофшІэн» рагъэжыагъа?

3. Къымчэрые Дамыкьомрэ Азмэтрэ ІофшІакІэ ехылагъэу сьда кІалэхэм къариІохэрэр?

4. Сьда мы пычыгъоу шъузэджагъэм анахъ къыхэщэу хэтыр — диалог шыкІэр ара хъауми къэтхыныр ара?

5. «Азмэти тигъэделэнэу тауж къехъэ...» — ыІоу текстым хэт. Сьда кІалэхэм арэуцтэу агу къыхъаныр къызыкІыгъэр?

Шэхъогъур шаѠом зыдагъэзыхъажьым, Джамболэт, шхэн ымыдэу, гъолтыжыгыгъэ. ЗэдакѠохи орыжъым псычэт Іэл къыщаукІыгъ. Хъачыеу хагъэуцаугъэхэми пцэжъые заулэ къарахыгъ. Тембот пчыхъэшъхъэшхэ дэгъу къыгъэхъазырыгъ шъхъакІэ, фыхэІагъэп. Ыбгъэ ригъэзыхи, уц цІынэу чыІэтэгъэ мэІашІур къызхэурэм хэгъолъхъагъ. Шъэогъум ишэн зыфэдэр ешІэти, Тембот ащ фэдизэу елъэІугъэп. Ежъми ышхыгъэ шІагъо щымыІэу шаѠом къыдаплъи, пщыпІэм къычІэхъажыгъ. Зы псалъи зэрамыІоу, тІури мычъыехэу щылъыгъэх. Бэрэ пэмылъэу зэрэхэчъыягъэхэри амышІэу Іуичыгъэх.

Чэщныкъо ужхэм адэжъ, къушъхъэ шыгуфхэу тІуакІэм шъхъащытхэр къызэбгырытэкъугъэх пІонэу, шыблэр ошІэдэмышІэу къэгъогъуагъ, иджэрпэдэжэжъ тІуакІэм зыщІэти, дэбыбыкІын зыщІорэм тхышъхъэм еутэкІи, пхъэчай нэкІэу мыжъо заулэ зэрадзагъэм фэдэу, мыхъэр пыхъыкІэу къечъэхыжъи, тІуакІэм къыдэлъэдэжыгъ. ПчыкІэр къэхъупскІи, джыри шыблэр къэгъогъуагъ. Къэхъугъэр ымышІэу Джамболэт къызщылъэтыгъ шъхъакІэ, мэшІошхо ынэмэ къакІэфагъ шІошІи, пчыкІэу къэхъупскІагъэм зырыригъэдзыхыжыгъ, ар дэдэм шыблэр къэгъуагъоу къыщыхъугъ. Шы щыщ макъэхэр ытхъакІумэ къиІуагъэх. Джыры ныІэп Азмэт дэгу ишыблэгъуагъо зыфэдэр къызгурыІуагъэр. Шымэ адэжъ чъэнэу зызепхъуатэм, Темботэу щылъым елъэпауи, пщыпІэм чІэукІорэикІыгъ. Къызщылъэтыжъи Тембот еджагъ:

— Къэтэдэж, Тембот, шІэх!.. Шыблэ гъуагъор къежъагъ!..

— Хэта къежъагъэр? — ыІуи, Темботи ынэмэ акІэІотыхъэу къызэшІотІысхъагъ. Шыблэр къызэом, зыкъишІэжъи къызщылъэтыгъ. — Шыхэр, Джамболэт, шыхэр!..

— Зэхэпхырэба, мэщыщых!..

ГъэшІэгъоныр, шыблэ гъуагъом елытыгъэу оцхышхо къещхырэп, ин-инэу оцхыцэхэр къыхедзых нахъ. Мастэ пІэпызыгъэми къэшштэжынынэу пчыкІэм тІуакІэр къегъэнэфы. ТІэкІу шІэ къэсми, шы щтагъэмэ ашъхъэ гъэкІыгъэу мэзахэм къыхапхъоты, ящыщ макъэ пчыкІэ хъупскІэм къыдежъэ, шыблэ гъуагъом дэкІоды. Шыхэр зэхэлъадэх, бгъэкІэ зэутэкІых. Щыщхээ, зандэу мэуцух. Асэку кІыхъэхэр жъыбгъэм зэбгыретэкъух. Мыжъо чэур агъэсысы. Оцхыми къырегъэхъу.

— МодырабгъукІэ кІо, Джамболэт, — мэкүо Тембот, — умакъэ зэхягъэх.

— Къэлапчъэр, къэлапчъэр!..— Джамболэти пэкуожьы.—
ДэбгъэкIхэ хъуштэп!..

Темботрэ Джамболэтрэ амакъэ шымэ зызэхакым, тIэкIу
Iэсагъэх. Ау ащ пае къагъанэщтыгъэп шаIор хъурэябзэу къачты-
хъаныр. Гупсэфыгъорэ гъэпсэфыгъорэ имыфэхэу ашъхьагъ
мэшIо къамышщыр щэджэгу, «гъур-гъургъу» ригъаIоу шыблэри
къежъэшъ, зымышIэжъэу къатео. Сыхъатныкъом къехъугъ
джащ фэдэу шыхэр заIыгъхэр. Шыблэм уцужьын иморадэп,
ощхым зэ щегъакIэ, зэ кырегъэхъу. Жъыбгъэри бгъэкIэ
къелгы. Тембот пкIэнтIэпсэу ынатIэ къытырикIэрэр оцхыпсым
релъэсэхы. ЫшIэщтыр ымышIэу, зызымышIэжъырэ шымэ
яплгы. ШыкIэхэр бгъэкIэ зэрадзэх. Джамболэт иIэо-лъэо макъи
зэхехы шъхьакIэ, ишIуагъэ къакIорэп. Сыд иамал? Ар дэдэм
шыблэ гъуагъом ордэ къыщыпIомэ, шэхъогъур гупсэфыпIэ
еуцо аIоу пшысэ горэм щызэхихыгъэти, гуIэзэ мыжъо чэум
дэпкIаешъ, «ОщнэIу заом иорэд» къыхедзэ:

Тыдэплъые гуцэмэ, ор жьогъошхо закъуи,

Тыкъеплъыхы гуцэмэ, ор лъэссэкъо

лъагъуи,—

Ай-ей, тыкъэмыщтэн гуцэкIэ...

Къэхъугъэр ымышIэу Джамболэт шъхъэр къепхъуатэ,
шыхэми ячъэ щагъакIэ фэдэу къыщэхъу. Темботи ымэкъэхъу
зэ шыблэм зыдепхъуатэ, зэ пчыкIэм къыдэнэфы, тIуакIэр
зэлъыгъаджэу шаIом шъхъащэтэджыкIы. Шыхэр кIэзэзэхэу зэ
къызэтеуцох. Зэ чэубгъу зашIы. АтхъакIумэхэр кIапхъотыкIызэ,
мэдаIох. ПчыкIэу къэхъупскIыгъэм егъэтхытхых. Шыблэу
къаорэм зэхегъэзыхъэх. Зэхэтхэу къакIухъэ. ПчыкIэр
къэнэфыми, шыблэр гъуагъоми ымышIэ пIонэу, Тембот
етIупщыгъэу ордэдыр къеIо:

ОщнэIоу мы лъэгъо закъом

Лэкъуиблымэ чыгыжъыбэр

зэльыуагъакI, —

Ай-ей, тыкъэмыщтэнкIэ...

Джамболэт шыблэ гъуагъор нахъ IокIоты фэдэу къыщэхъу.
ПчыкIэм къушъхъэмэ абгъэ зычIедзэ нахъ, мыщкIэ
зыкъыригъэхъыжъырэп. Оцхыри мэуцу. Жъыбгъэр зэ быяугъэу
къышIошIыгъ. Ау ошIэ-дэмышIэу адырэ бгы чэпэ лъэныкъомкIэ
шыблэр джыри къыщезъагъ. ПчыкIэм псыхъожъыер мэзахэм

кыыхипхъотыгъ. Къебзэбзэхэу ошхым кыырегъэжъэжы. Джы нэс Джамболэт ащ фэдиз дэдэу ыгу мыкЮдыгъэми, джы кЮдэу еублэ. Тембот дыригъэштэнэу ело шъхъакІэ, хэлъхэр тэрэзэу ышІэхэрэп. Мэкъамэм кыдеІэ.

Ягъурыхэр пчыкІэм пэшІэтых,
Ячатэмэ къупшъхэр памын,—
Ай-ей, тыкъэмыштэнкІэ...

Шыблэгъуагъоу зэ тІуакІэм дэкЮдагъэм Джамболэт ымакъэ шаІом шъхъащепхъоты:

Ай-ей, тыкъэмыштэнкІэ...

Темботорэд кыІожырэп. Орэдым хэлъ гушыІэхэрыухыгъэх. Ымакъи кыикІыжырэп. Ылъякъомэ атетыжышъурэп. МэкІээзых. Шыблэгъуагъом хэкІырэп, хахъорэп. Ынэ кыикІэу тІуакІэм щэджэгу. КІэлитІум агу зэрэшхы. Шымэ ящыщы макъи агъэуцурэп. Ащыщэу щыщыри пшІэрэп. ЗэкІэмэ ашъхъэ агъэсысы.

— КъаІоба, узпэтыр сыда! — Джамболэт къэкуо.

— КъэсэбгъэІоцтыр сыда, хэлъхэр сыхыгъэх!..

— Къегъэжъэжъ джыри!..

Ар дэдэм дунаир зыІуидзэу пчыкІэр къэнэфи шыблэр къэгъогъуагъ. МашІом фэдэу, шымэ захъуатэ. Джыри пчыкІэр къэхъупскІыгъ, нахъ Іэежъэу шыблэр къэгъогъуагъ. Шымэ зызадзым, шэІо къэлапчъэр Іуаути, зэуж итхэу зэрэфхэу дээрэхыгъэх. Къызэнэфым, тхышъхъэм готэу шэхъогъур чъэу Тембот ылъэгъугъ, ауж ихъэгъэ къодыеу шыхэр зыдэмычъэрэ лъэныкъомкІэ щыІэ нэпкъ зэндэшхор шъхъэм къилъэдагъ. «Тинасып ащкІэ зэрэмыкІуагъэхэр» ыІуагъ, псынкІэу Джамболэт еджагъ:

— ШІэх, нэпкъым Іууцу!..

Бэрэ мычъэу ошъо хъопскІым шэхъогъур къызэтригъэуцагъ, еТанэ шыблэу къэгъогъуагъэм, нэпкъышхор зыдэщыІэ лъэныкъомкІэ къаригъэгъэзагъ. Жъыбгъэ коренэу тхышъхъэм речъэкІхи, шаІор къаухыи, нэпкъ зандэм фаузэнкІыгъ.

Тембот ыпсэ Іузыгъ.

Шыблэ гъуагъор уцуи, пчыкІэр къызэнэфым, чылэ гъогумкІэ шылъэмакъэ къиІукІ фэдэу Джамболэт къыщыхъугъ. Ау шэхъогъоу ыдэжъкІэ къачъэрэр зельэгъум, зэхихыгъэри къышІошІыгъэри щыгъупшагъ, нэпкъым кІэрытэу шымэ

якуозэ, икъамыщ егъао. Къэмыуцухэу, къэсыпэхэ зэхъум, шымэ нэпкъым дадзэнкIэ щыни, Iухъушъутынэу ежъагъ шъхъакIэ, нэпIэ гъэупIэпIэгъукIэ джыдэдэм къэхъуцтыр ешIэшъ, шэхъогъум пэгъочынынэу зепхъуатэ. Ау къыздизыгъэр ымышIэу, шыу горэ шэхъогъум ыпэкIэ къекIышъ, ыуж рещэ, ащ ежэцтыгъ пIонэу. Джамболэт къызэрэшIошIыгъэр а шыур Темботэу ары. Темботи хъапцэу къыIолгъадэ:

— Хэта а шыур? — жбы къыфэщэжырэп.

— СшIэрэп, оры сшIошIыгъ сэ, — Джамболэти егъэшIагъо.

— Сэрына? — шэхъогъоу шъофымкIэ чъэрэм ылгъэмакъэ кIэдэIукIэ, Тембот пшъыгъэу зыдэщытым щецохъохы.

— Уашгъом къемыхыгъэмэ, сшIэрэп къыздизыгъэр, къыIу-лгъади, нэпкъ нэзым шэхъогъур кIэрищыгъ, — Джамболэт ера-гъэу зыкъешIэжы.

— Хэтми шэхъогъур къызэтригъэнагъ, — Тембот къызцэ-пшыжы. — Армырмэ, хъуцтыгъэр ошIа?

Мысэр Джамболэт пIонэу, зи къыпилъхъагъэп.



1. Темботрэ Джамболэтрэ ящэц гумэкIыгъо сьдэуцтэу авторым къытхыра? А гумэкIыгъоу кIалэхэр зыхъагъэхэр сьд фэдэ пкъыгъохэмкIэ ащ къыгъэлъшыра?

2. «Ощнэу заом иорэд» щыщ гуцылэхэу Тембот ымышIэхэу зыфиIохэрэр шъо кыхэжъугъэхъожьых, орэдыр шъугу къэжъугъэкIыжь.

НАРТМЭ ЯДЖЭГУ

О Саусэрыкъоу гъишъэу зитыгъэ
Сашъхъагъы итыр, сьдэу гушIуагъуа!..
Гъунд-Гъунд къалэ илэпсы шIыгъэ
УхэхъупIагъа, хъауми уешъуагъа?

Зипчэгу уит къалэу, нартмэ якъалэ
Инысэ джэгур хъярышхом факIо:
Дунай нэфынэм фэдэу якIалэ
Зы пшъэшъэ дахэ къыщагъэу аIо.

Моу уионэши, къаштэ шхомлакIэр,
Зычэщ-зымафэ зерэгъэпсэф.
Ухымэ тIорэп. Ощ фэдэп хъакIэр.
Мыдэ гушIуагъор плъэгу цыгъэнэф.

О-уи-и-уиу-уиу, Сэтэнэе гуащэу

Зынэ нэгъуитIур жъогъуитIоу нэфыр,
 Зыщыщы нартмэ ахэмыгъуащэу
 Щэ къэщыгъакIэу зынэгуи фыжьыр,
 УиныбжьыкIагъэ угу къэгъэкIыжьи,
 Жъым фэдэу псынкIэу къытөчэраз.
 О Iэгур, Iэгур! — зиджагъом ыжьи
 Зэлъедгъэубытэу нартмэ тихабз!
 Пщынаом пщынэр къушгъхьэтхы лъагэм
 Зэ фыдехьые, зэ фырехьыхы,
 Хыоры макIэм ыбг дэхэ пагэ
 Лъыплгъэу ошгъогур хъярым дехьыхы.
 Нартмэ яджэгъоу утыгу хъураем
 Зыриубгъуагъэу чIылгъэр къыщэшьо.
 Ащ нахъ гушIуагъо сыд мы дунаим
 Тегына сэлөшгъ, сэри сэгушIо.



1. Сыда шъушIэрэр нартмэ яхылагъэу. Сыда Саусэрыкъорэ Сэтэнэе гуащэрэ яхылагъэу шъузшыгъуазэр?
2. Сыд хъугъэ-шлагъа усэм лъапсэу фэхъугъэр? Тауштэу а хъугъэ-шлагъэм хэлэжьэнхэу, зыкыщыагъэлъэгъонхэу лирическэ героим Саусэрыкъорэ Сэтэнэе гуащэрэ кыригъэблагъэхэрэ? А чыпIэхэр усэм кыхэжъугъэщых.
3. ГушIуагъом чэфыгъэу хэлъыр кыгъэлъэшыным пае, авторым джэмакъэ къешы. Ар я 4-рэ ыкIи я 5-рэ строфхэм ахэт. Ахэр шъор-шъорэу кыхэжъугъэщых.
4. Сэтэнэе гуащэ сыдигъокIи дахэу кытегущылэх. МэщбашIэм тауштэу ащ ипортрет кытыра?
5. Нысэщэ джэгур зиджэгухэр сыдэуштэу кыпэгъокIыхэра Саусэрыкъоу хъакIэм. «Ощ фэдэп хъакIэр»,— елөшгъ текстым хэт. Сыда арэуштэу ащ зыкыпэгъокIыхэрэр?

ЛИТЕРАТУРЭМ ИТЕОРИЕ. МЕТАФОРЫ

Пкъыгъо горэм е хъугъэ-шлагъэм имэхъанэрэ образнагъэу хэлъымрэ нахъ гъэлъэшыгъэу, нахъ IупкIэу къагъэлъэгъоным фэшI, нэмыкI пкъыгъоу е хъугъэ-шлагъэу ар анахъ зыпэблагъэу щытым итеплэз, изэрэщыт, инэшанэхэм афэдэхэр ащ илэхэм фэдэу (арэуштэу кыпшIуигъэшIэу) къалоу бэрэ кыхэкIы. Е нэмыкIэу къапломэ, гущылэм ащ ишIуагъэкIэ нэмыкI мэхъанэ гъэлъэшыгъэу илэу, кыкIэу усакIохэм, тхакIохэм мымакIэу агъэфедэх, тхэхэ зыхъукIэ.

Мары, гущылэм пае, МэщбэшIэ Исхъакъ иусэу шъузэджэгъахэм тежъугъэплъ. Ащ щыщэу алэрэ пычыгъор (строфыр) тштэмэ, ащ псынкIэ дэдэу метафорэм тыщыIокIэ. Тштэн алэрэ сатыритIур:

О Саусэрыкыоу гышъэу зитыгъэ
Сашъхьагы итыр, сыдэу гушыагъуа!..

«Гышъэу зитыгъэ» зыфилорэ гушылэхэм тяплъын: джар метафорэ шыпкъ. Уегупшысмэ, тауштэу Саусэрыкыо игышъэ тыгъэ сашъхьагы ит плона! Арэу цытми, усаком ело Саусэрыкыо иобраз, ащ ищытхъу кылытыным пае. Ящэнэрэ строфми моуштэу хэт: «Мыдэ гушыагъор плъэгу шыгъэнэф». Сыда ащ кыкырэр? Дэгъоу укъэшъон фай ылоу ары. Ау ауштэу усаком кыилорэп — джа кыызэритхыгъэр ары ащ кыыхыгъэр. Ащкн и усэр кыыгъэлъэшыгъ ащ.



Усэм нэмыкн метафорэ гъэшлэгъонхэри хэтых. Ахэр кыыхэжъугъэщых, къарыкырэм шыагупшыс, зэхэшъуф.

ІШЪЫНЭ ХЪАЗРЭТ (1926—1994)

Лъэшэу гъэшлэгъонэу, гупшысэ куу хэлъэу, еж тхэкн хэхыгъэ илэу тхэцтыгъэ Ішъынэ Хъазрэт. Ащ ытхыгъэхэр зыми хэбгъэгъоцэн плъэкышцтэп — гум итысхъэу, уигъэгупшысэу, цыфыгъэр зыфэдэр кыбгугуригъало шлоигъоу, ипрозэ лирикэр кыыхэхэу тхэцтыгъэ а тхэкн Ішпыласэр. Ары ыкн ащ ытхыгъэхэм художественнэ клочн ин ахэлъэу, узылэпашэу, уагъэгушлоу ыкн зыгорэхэр угу кырагъаоу зыкышцтхэр.

Адыгэ литературэм, е нахъ гъэнэфагъэу къапломэ, типрозэ ихэхъоныгъэкн Ішъынэ Хъазрэт ишлогъэшхо кыыгъэкыуагъ, ышлэн ыльэкынэу зи кыыгъэнагъэп. Анахъ хэгъэунэфыкыгъэн фаер, тхаклор дунаеу зыхэтым елытыгъэу гупшысэу, италант ыгъэлорышлэу, гупшысэ инхэм алылэсэу литературэр кыызэрилатыштым, ар ыпэ лыгъэклотэным иамалхэр зэрихъаным пыллыгъ.

Ішъынэ Хъазрэт къуаджэу Гъобэкъуае кышчыхъугъ. Ащ икнлэлэцыкы ильэхсэр шигъэкыуагъэх. Еджагъ, къоджэ Іофмэ ахэлэжъагъ. Етланэ Мыекъуапэ Адыгэ тхыль тедзаплэм, гъээтэу «Социалистическэ Адыгей» зыфилорэм иредакцие ильэс пчъагъэрэ Іоф ащишлагъ.

Сыдигъокн Хъазрэт цыфыгъэ шъорышыгъэ, тхъагъэпцыгъэ зыхэмылэу, шылакнэм ишыпкъэгъэ шъхьалэ зыдэщылэмкнэ ыгу гъээзагъэу цытыгъ.

Ащ фэдэу зэрэщытыгъэр ытхыгъэхэм нафэу, укнэмыупнчэжъынэу, нэфэшъхьаф гупшысэ уемыгупшысэжъынэу къащегъэлъагъо. Джары шыпкъагъэу ар зыкнэдэуштыгъэр.

Джары ыкн ащ ипрозэ анахъэу уфэзышцэу, тхаклом ытхыгъэ рассказхэм, повестхэм, романхэм уяджэ пшлоигъоу, ытхыгъэмкнэ кыыло шлоигъор зэмыгъашлэмэ мыхъунэу, ытхыгъэхэм уямыджэныр угу кыпфимыдэу узышырэр.



Шырытэу, гушылэ лые кымылоу, тхылъыбэмэ яджэу, сэмэркэуэр икласэу, кыздырихыгээр умышлэу, иныбджэгъухэм, лоф зыдишлэхэрэм афэгъэхыгыгэу гушылэ щэн гъэшлэгъонхэр губгъэны фэмышынэу кылохэу джащ фэдэу шытыгъ Хьазрэт.

Тхэныр пасэу лэшынэм ригъэжыагъ — уси, очерки, рассказы ытхыштыгъэх. Ау хэутыныр зыригъэжыагъэр 1951-рэ илъэсыр ары. Итхыгъэхэр псынклэу цыфмэ алылэсыгъ ыкли ифэшшошэ уасэри фашыгъ. Ащ кыщегъэжыагъэу тхаклом ытхыгъэр бэ мэхъу. Цэ зэфэшхьафхэр ялэхэу адыгабзэкли, урысыбзэклэ зэдзэклыгъэуи Москва, нэмыкл кьалэхэми итхылъхэр къащыдэжыгъэх.

НЭНЭЖЪЭУ НЫСЭНОР

Зэлэгъу Калэу институтым члэхэмкИэ, охътэ зэгъокИ кыыхэ-кИэу, тызэлукИэхэмэ, зи тызынэмысыжырэ шылэп, зырызхэми янэжъхэм ягугъу къашы. Калэмэ якъэбарлотакИэ кыыхэщы, хэти инэнэжъ шлу зэрилгэгъурэр. Сыдэуштыгъу адэ шлу амылгэгъуныха, пшысэжъхэр къафалоу, зыфаер къафашлэзэ аплугъэх, джы кьалэми дэхэшъ къащыгъушшэхэрэп, шхын лэшлухэр лалъмэкъыкИэ къафарагъахы. «Мыр синэнэжъ кысфаригъахыгъ. Синэнэжъ кьалэм тыдэллахъэу кышлэшлэшъ лоф хэт», — джары гушылэу ахэлъхэр. КИэклэу площтмэ, нэнэжъ зилэм тхьар етагъ, нэнэжъым фэдэ мэхъужыа?!

Сэри нэнэжъ силэгъ. «Нэнэжъ» сэлөкИэ сянэ е сятэ янэп, ахэр сыдигъуи тпэчыжыагъэх, мэфөкИ мафэ горэм слгэгъухэу хъуштыгъэх нылэп. Сэ нэнэжъэу зыфаслорэр тигъунэгъу ныоу Нысэнор ары. Зыгорэм инэнэжъ игугъу кышлэхэщтмэ, сэри тигъунэгъу ныор сыгу кьэкИы. Сыгу кьэкИы шъхьаем, сэушъэфы, игугъу кьэсшырэп. Сыдэуштыгъу адэ игугъу кьэсшына, ащкИэ мысагъэ зесхьагъэмэ?!

Нысэнор... хэта зымышлэщтыгъэр Нысэнорэ? Тихьаблэ Калэ кыдэхъуагъэп ицлыкIугъом ащ ыкуашшо темысыгъэ, зышъхьашшо лэ щимыфагъэ. Сыдигъо улукIагъэми, гъэшлу-абзэкИэ кыбдэгущылэни, огъымэ узэлуйгъэнэжыны. КИэлэ-цлыкIу пэпчъ рилон кыгыотыштыгъэ. Сэ сызэрэкъуапцIэм пае, сэмэркэуэкИэ кысилощтыгъэ:

— Уятэ-уянэмэ тыгъэм урагъэу ашлэшлэзэ урагъэстыгыи адэ, сикIэлэхъу!

Нысэнорэ — ныо шъхьэзэкъуагъ. Ау егъашлэми ащ тетыгъэу пшлэшлэ, кызыэралотэжырэмкИэ, зэгорэм ли илагъ,

кІәлищи иІагъ, зым нахы адрәр нахъ кЪабзэхәу. Ау зәкІәри заом хәкІодагъәх... лІыхъужъхәу... КІалә горә кЪакІәныгъәемә Іофыгъәя, ар Нысәнорә инасыпыгъәба, ау ари кЪакІәныгъәп, тыдә кІалә кЪикІыныя, кЪәщәгъу имыфәхәзә, заор кЪежъагъәмә? Шъыпкъә, анахыжъым кЪыщагъәщтыгъ, ау мазә горәм нахъ мыхъугъәу кЪызищагъәр, заом ащәгъагъ... ИлИи икІаләми ясурәтхәр зәготхәу иунә дәпкъ пылъагъәх...

Нәнәжъым икІаләмә бәрә ягугъу ышІыщтыгъәп, ау игущыІә кЪызщыхафәхәрәми ацІә кЪыримыІоу «синахыжъ», «сигурыт», «синахыкІ» ыІоштгъагъә. Хъабләм дәсмә ашІә, Нысәнорә икІалә анахыжъ Юсыф ыцІагъ, гурытыр — Хъамид, анахыкІәр — Къамболәт. Заор кЪызәрәжъәу нахыжъитІури ащәгъагъәх, анахыкІәр джыри илгәс фәдизрә ыныбжъ темыфәу дәсыжыгъ. ЕтІанә, 1942-рә илгәсым, фашистыдзәр тихәку кЪынәсы зәхъум, аужырә кІәлакІәу дзәм хащыжыгъәмә Къамболәти ахәтыгъ, кЪызәраІорәмкІә, кІалә дәдәу, зыричыгъ кЪодыеу...

Нысәнорә кЪызхихыгъәри сымышІәу кЪысәупчІәу кЪыхәкІыщтыгъә:

— А сикІал, Харкоу зыфаІорәр чыжъа?

Апәм кЪәсымышІәу тІәкІурә сәгупшысәгъагъ, етІанә кЪәс-шагъ: — Харьковыр Украинәм ит кЪал, нәнәжъ, — есІожы-щтыгъә,— чыжъәп...

— Непә рены укІомә унәсышъуна?

Ар узәрәкІорәм елгытыгъ, нәнәжъ. СамолеткІә убыбымә, сыхъатитІукІи унәсын...

— Ары Іолъ. Самолет тыдә кЪәтхын, — ыІоти Іәсәжыгъәу, тІәкІу тыригъәшІәни, джы нәмыкІ кЪалә кЪыкІәупчІәштгъагъә: — Ростов чыжъа адә, сикІал?

— Ари чыжъәп, нәнәжъ. Мары, кЪаләм укІоу мәшІокум уитІысхъәмә, мәфә ныкъокІә унәсыщт. Сыда, укІомә пшІоигъуа, нәнәжъ?

— СшІоигъо гуцә шъхъаем, сьдәущтәу ськІон, — тхәаусы-хәщтыгъә ныор, — сыгъоещәе зәпыт. Сигурыт гуцә Ростов зыІукІодагъәр...

— СинахыкІә гуцә кІодыкІә фәхъугъәри сшІәрәп, — ыІошттыгъә ныом. — Мәу зәрәдәкІәу еІуджыдж-мәІуджыджхәр кЪәсыгъәх. Тхылъ зәкІожынәу щытыгъәп. «Нан, сәц пай умыгумәкІ, — дәкІы зәхъум кЪысиІогъагъ сикІалә,— сә сахәмы-тәу а шынахыжъәу слгәгъурәмә пыйхәр зәкІафәшъущтәп, ау

джы, мары плъэгъун, нэмыщыр къыздэкІыгъэм тфыжьыщт...» КІэлэ дэдагъ сикІалэ, ау гукІодыпхагъэп, сэмэркъэухэри къысфишІыхэзэ дэкІыгъагъ. КІэлэ гъэшІэгъон хъугъагъэ гущ синахыкІэ, ау къэкІожъэу гу щысфэжьыгъэп...

Нысэнорэ сэ къысфэшІу дэдагъ, симылъэгъоу чэщ-зы-мафэ терэшІэри чъыежьыныеп. Енэгугъо, сэ икІэлэ анахыкІэм сыфигъадэщтыгъэкІэ. Сыкъызэхъум, апэрэ джанэр къысфишІи, цІэ къысфиусыгъагъ, «а сикІал», «нынэ» ыІозэ къысаджэщтыгъэ, ау зэгорэм, къызхихыгъэри зышІэрэм, къысэджагъ:

— А Къамболэт! — ыІуи.

Сэ сцІэр Къамболэтэп, Долэт нахь. Къамболэт зыцІагъэр Нысэнорэ икІэлэ анахыкІ. Ар илъэс пшІыкІуим ихъэгъэ къодыеу Мыекъопэ мэкъумэщхозайственнэ техникумым щеджэзэ, заор къежьагъ. Адрэ кІэлэ нахыжъитІури студентхэу, къалэмрэ чылэмрэ азыфагу итыщтыгъэх, янэ кІэлгырысынхэу уахътэ яІагъэп, зы экзаменыр аухымэ, адрэр къыкъокІыщтыгъэ. Арарын фае, Нысэнорэ «экзамен» гущыІэр зыфимыкІэсагъэр, ащ игугъу къызэрашІэу зыкІиІоцтыгъэр:

— Емынэр Іохъ экзаменыр къэзыугупшысыгъэм! Сыд фэдиз кІал ащ екІодылІагъэр!..

КІодыгъэр зэкІэ «экзамым» тырилхъэщтыгъэ.

— Экзам шъуІоу зешъумыгъэгъэлІэжь адэ, сикІалэх! — къытиІоцтыгъэ.— Шъуджэгугу, шъуянэ-шъуятэмэ шъуадэІапыІ, ины шъухъумэ шъулэжьэн... «Лажъэрэм лыжъ ешхы» пкІэнчъэу аІорэп.

— Мылажъэрэм чэт ешхы, — сэмэркъэукІэ кыІуагъ тихъэблэ кІалэу, танахь такъырыІоу Хъамидэ.

— Чэт шъушхы шъушІоигъон фае, сикІалэхэр, — ыІуагъ Нысэнорэ. — Адэ чэтщыпс шъуфэсшІынба, сицІыкІужъыех. ШъукІу, пхъэжъыехэр къэшъуугъоих, ащ нэс сэ чэтыр зыгорэм къышІуезгъэбзын!..

Нысэнорэ чэтхэр бэу ыхъуцтыгъэх. Псычэт, къаз зыфэпІоцтхэр ыгу рихыщтыгъэхэп, «Мо Іаехэм сицагу язгъэуцІэпІына?» ыІоти, умышІэмэ, чэтхэр нахь къабзэхэм фэдэу. Чэтми чарэ горэ апехкІэ арэп, тІури зы, зэкІэри, тэ хъэблэ кІалэхэм тигъэшхыжыщтыгъэ ныІэп, ау нахь шІобылымыгъэх, пщэрахыкІэми фэІэзагъ.

Чэтщыпсыр нэнэжъым кышІыни, кытэджэни, Іанэм тыпигъэтІысхъэщтгъагъэ. КІалэхэр, нахыбэрэмкІэ нэбгыриплІ

тызэрэхъуштыгъэр, сэ санахь цыкIугъ, шхэнымкIэ ауж сыкьинэзэпытэу, ащ пае лыри къытфигощэу ихэбзагъ.

— Шъушх, нынэ, шъушх!

Ежь Нысэнорэ къытэплъэу цысыштыгъэ, зыгорэм тыфае хъумэ къытитэу... Тэ, умышIэмэ, пхъащэ тыщыIагъэм фэдэу, тишъыпкъэу тышхэщтыгъэ — нэнэжъым ищыпси ипIасти тыгу рихъыштыгъэ.

— Шъушх, нынэ, шъушх!

Нысэнорэкъытэплъыхъумэ, ежь икIалэхэм якIэлэцIыкIугъор ыгу къэкIыжыштыгъэн фае. Ащ инэплъэгъу чыжъэу зыгорэм ыдзыгъэу, тегушшысыкIэу къыхэкIыштыгъэ. ИкIалэхэр тэщ фэдэу хъураеу Iанэм къегъэтIысэкIыгъэхэу, ащыгушIукIэу, ашхырэр шIомакIэу мэфэ Iаджи къекIугъ, ащ фэдэ мафэм зы такъыкъ нэмыIэми зэ къыгъээжыынэу щытыгъээмэ шъхъаеи, е-о-ой, къыгъээжыштыгъэ. Тэ тызэрилъэгъури ригъэкъоу, тэ тыритхъагъоу щыIагъ.

— Шъушх, нынэ, шъушх!

— УрашхыкIын, Нысэнор, а купмэ!

Ар сэ сянэ ымакъ. Тадэжъ фэмыдэу, мыщ дэгъоу сызэрэщышхэрэр къызхэкIырэр ымышIэу бэрэ ыгъэшIагъоу хъугъэ.

— Мыхэм афыхаплъхъэрэр сшIэрэп, Нысэнор...

— СшIэрэп, нынэ...

Джа «нынэр» ары «къытфыхилъхъэщтыгъэр...»

КIымэфэ пчыхъэ кIыхъэхэр Нысэнорэ дэжъ щыдгъакIощтыгъэ: натрыф тфигъэтIыпIэщтыгъэ, къэбыкIэрэ семчыкырэ тфигъэгъуштыгъэ. Ежь пшысэжъ къытфиIуатэщтыгъэ, ау зы пшысэ нахь ышIэщтыгъэп. Ари зы лIыжырэ иныорэ яхыылIэгъагъ.

— Еомэ-еомэ зэраIоу, еомэ зэраIотэжъэу,— къыригъа-жъэщтыгъынэцIыкIухэмкIэтилъытэжърэм фэдэу къытхаплъээ. КъызэриIотагъэм ипчъагъэ ежъыри ымышIэжъэу, умышIэмэ апэу къеIуатэм фэдэу.— Зы нyo цыкIурэ зы лIыжъ цыкIурэ щыIагъэх, нyoмрэ лIыжъымрэ зы пчэн яIагъ, лъэшэу щыгушIукIэхэу...

Пчэныр пщэры зэхъум аукIи, щыпсы ашIи, пчъэр къыфа-шIи, мэзым пхъащэ ежъагъэх. (КъашIэ джы, щыпсыр къагъэуцуи, мышхэхэу мэзым зыкIежъагъэхэр!) КIохээзэ шыу куп къызаIокIэм, къагъэуцухи араIуагъ: «А сикIалэх, тиунэ шъублэкIы хъумэ, типчэн лыщыпе шIыгъэу щытышъ, зи ешъумыIу». — «Зи етIонэп», — аIуагъ шыумэ. Ау унэм зынэсыхэм, зи къамыгъанэу пчэныр ашхи, яхъэ цыкIу аукIи

щыпсы к'ашыжыи, яг'огу тех'ажыгы'эх. Ныомр'э л'ыж'гымр'э к'эк'ожыыхи, д'эг'оуи заг'эшх'эк'ыгы'. К'упш'хьэх'эр ныом к'ырихыгы'эх'эу мадж'э: «К'ытыу, кытыу, х'анэц'ыу!» — е'юш'ь. Япл'эк'он'эу к'энаг'ээр к'юг'гум к'юсыш'ь к'е'ю: «Шу'пэ зыг'гэ-ц'ыур'эр х'анэц'ыу!»

Ары к'эсми т'э т'эщ'ы.

— Х'эр зэр'емыпч'эныр сыд'эу к'амыш'лаг'ья?!

— М'элак'э л'эрэм зэх'эдз ыш'ыж'ырэп...

Ет'анэ ч'эзыур зын'эсыр'эм пшыс'эр к'е'уат'э. Джын'эмэ, ш'эйт'анм'э ях'ыл'эг'гэ пшыс'эж'ь цынаг'г'ох'эр. Т'эр-т'эр'эу типш'ыс'эж'ьм'э таг'гэцын'эжыгы'г'эу, ч'этж'ьыех'эр ч'этк'урт'эм зэр'епш'ыл'эжыых'эу, н'энэж'ьым тепш'ыл'эжыгы'г'эх'эу тыщысыщ'тыгы'г'э.

Пчых'эр зых'эк'уат'эк'э, тад'эж'ь тык'ызыэр'эк'ожыш'ц'ыр тымыш'л'эу тыщыс, т'эщ'т'э. Ныс'энор'э пч'эр к'ы'уехыш'ь, н'эфын'эм х'эт'эу, умыш'л'эмэ ын'э набг'г'эх'эмк'э ш'унк'ыым зыгор'э хил'г'эг'ош'ц'тым ф'эд'эу к'эдж'э:

— Сык'эпл'г'э, сык'эпл'г'э!

Ащ ф'эд'эу уаужык'э зыгор'э «к'эапл'г'э» зых'ук'э, нах'ь гу к'ызыл'эпыош'ых'г'э, армыр'мэ, зи ар'эп уиныбжык'г'уи уз'эриг'г'эцын'эжыш'ц'ыр.

Ныс'энор, Ныс'энор...

Нах'ь ины'ю тызэх'г'ум, Ныс'энор'э тиш'уаг'г'э едг'г'эк'л'эу тыублаг'г'э. Г'ятх'эрэ их'ат'э фых'атл'х'г'эу, ф'атпк'л'эу, бжых'эр к'эсм'э, пх'г'э т'эк'уи фыз'эдг'г'эу'юу тих'эбзаг'ь. Рен'эу г'готыг'г'уае к'ытф'эх'уш'ц'тыг'г'эр пх'г'эр к'ызыэр'этц'эжыш'ц'т шыкуз'эк'л'этыр ары. З'эгор'эм Ныс'энор'э ет'юу тыублаг'г'э:

— Н'энэж'ь, о к'юри колхоз тх'эмат'эм е'юба, уж'э к'ыдиг'г'эк'ыш'ц'т'эп...

— Х'эта джы тх'эмат'эр, нын'э?

— Нах'ьож'гык'г'о Илясыба...

— Ара с'э'ю. Ар сик'л'эл'эц'ык'у ны'ла, ыд'эж'ь сык'он.

Ныс'энор'э ащ ф'эд'эу колхоз тх'эмат'эр ымыш'л'энк'ли бг'г'эш'л'эг'он'эу цыт'эп, дунаим цых'г'ур'э-щыш'л'эр'эм цыг'г'озаг'г'эп, з'эг'ор'э д'эд ны'л'эп к'ызык'л'эупч'л'эщ'тг'г'аг'г'эр:

— Х'эта джыд'эд'эм тх'эмат'эр, нын'э?

Тх'эмат'эм ыц'л'э зеп'лок'л'э: «ара с'э'ю» ы'юни, р'эх'атыжыш'ц'тг'г'аг'г'э, тх'эмат'э цымы'л'эу нибжыи зэр'емых'уш'ц'тым ицых'г'э телгыг'г'эн ф'ае.

Н'энэж'ыыр б'эщ ц'ык'л'ур ы'л'эл'энык'г'оу колхоз правл'ением к'уаг'г'э. Пчых'ап'эу, правл'ением ц'ыф б'эк'лае ч'л'эсыг'ь,

бригадирхэри кызылуклагъэу тхьэматэм унашъо афишты-щтыгъэ. Нысэнорэ тхьэматэр ышлэжыгъ, тыхьаблэ щыщ, ицлыкIугъом щегъэжыагъэу ешлэ, тегушхухьагъ. «Пэгъумыжыр, пэгъумыжыр, — еIo нэнэжъым тхьэматэм пае, — мор зэцIыкIум зыщытIысырэр ыупцIэпIэу, нахь кIэлэ бэшхи, нахь бэ... (мыш дэжъым кыыIуагъэр къэпIожьынкIэ укIытагъо!) тыхьаблэ дэсыгъэп, еплъ, джы тхьэматэ!..» Щысхэр мэщых. Тхьэматэр плыжы къэхъуи, тэджи, чIэкIыжы, машинэм итIысхы, ежъэжыгъ. «Тэ кIорэ а пэгъумыжыр?» нэнэжъ кIэупчIагъ. «Арэп, Нысэнор, о ошлэжы шъхьаем, как-никак, Иляс — колхоз тхьэмат», — ыIуагъ бухгалтерым. «Ал, сыдэу сыхъухэн джы? — ныор къэтхьаусыхагъ, — сэ пхъэ тIэкIур кыырязгъэщэжынынэу ку сыфэягъ». «КIожь, ари зыгорэу хъун» — ыIуи, бухгалтерым ныор конторэм кыычIигъэкIыжыгъ.

Шыкур, пчэдыжъым кыытати, Нысэнорэ пхъэр кыыфэтщэжыгъагъ...

...Нэнэжъым икIалэу заом хэкIодагъэмэ ащыщ горэм ыцIэ кьеIори ыгу кыыфызэIуихыныешъ, кыыфимышлэжынын цыIагъэп. АщкIэ зы хъугъэ-шIэгъэ цыкIу горэ сыгу къэкIыжъ зэпыт.

Тичылэ дэс Бат аIоу лIы Iагъо горэ, ешъоныр иIэнатIэу, зыщытIысырэм заом лIыхъужыныныгъэу щызэрихьагъэр кыыIуатэу. Тэ, кIалэхэм, ыIэ заом кыыхинагъэу кыытшIошIыщтыгъэ, ау шъэожъыезэ шъхьалым питхъыгъэу нахьыжъымэ кыызыталом, бэрэ тшIошъ мыхъоу тыхэтыгъ, сыдэуцтэу тшIошъ хъуныя, зэо къэбархэр ежъ кьеIуатэ!

Мафэ горэм Бат ыпэ щыбжый тIыргъуагъэм фэдэу плыжы-бзэу, тутыныр гъумэу щыхьагъэу Iугъэнагъэу Нысэнорэ ищагу кыыдэхьагъ. Хъэпаныер кIэкIэлъадэзэ, джы емыцакъэмэ, джыдэдэм ецэкъэщтым фэдэу ехьакъу. Бат хъэм зэреощтым лIыхъоу зиплIыхъэу зыфежъэм, нIом ащ риIуагъ:

— Джа пIугъэнагъэр зыIухыри хъэм еоба, сикIал!

— Олахъэ дэгъоу кыысэпIуагъэм, Нысэнор! — ыIозэ, Бат ихьагъ. — БэшIагъэ уадэжъ сыкъаIомэ зысшIоигъор, Нысэнор, — джыдэдэм къэгъыным фэдэу Бат ыIуагъ. — Юсыф тхьамыкIэр сянэ кыыльфыгъэм фэдагъ, сыгу къэкIмэ сыгу кыызэхыхъэ... — кIэлэцIыкIум фэдэу ымакъэ Iоу гъыныр кьеублэ.

— Хъугъэ, сикIал, зэIун... — нIом лIыр зэIуигъэнэжыгъ, Iани кыыфишIынэу фежъагъ.

— Хъау, Нысэнор, сэц пай умыгумэкI, сышхэщтэп, — Бат Iаби нэнэжъыр кыызэтыригъэуцуагъ. — Сэ сэгүIэ: джыдэдэм сомиц сымыгъотымэ хъухэщтэп, сшъхъэ дэнагъ, нэнэжъымэ ахъщэ гъэIылтыгъэ тIэкIухэр яIэхэ хабзэ, кыисэптыгъэемэ сомиц горэ... сомиц ныIэп, Нысэнор...

— Боу кыюостын, сикIал, — нэнэжъыр гүIэзэ адрэ унэм чIэкIи сомиц кыфычIихыгъ. — Ма, сикIал, уихьалэл...

— Сэ чIыфэу ары нахъ, хъатырэу арэп...

Бат сомищыр ныом IэкIилъэсыкIи, псынкIэу дэкIыжьи, кыыфаIопщыгъэм фэдэу, еужьырэу бакъозэ, тучан лъэныкъомкIэ кIуагъэ.

Ащ ыужи заулэрэ нэнэжъым дэжъ Бат къэкIуагъ. Унэм кыызэрехэу тхьамыкIашъо кыызтыригъаоти, кыыригъажьэщтыгъэ:

— Юсыф тхьамыкIэм сызпишIын щыIагъэп...

Къыухъ-ухъажьыми, кыызэкIолIэжъыщтыгъэр зы:

— Нысэнор, сомиц горэ кыисфэбгъотына...

Нэнэжъым сомищыр къештэ...

Зэгорэм сфэмыщыIэу есIуагъ:

— Сьд пай ахъщэр моц ептырэ, нэнэжъ, кыуитыжъыщтэпи...

— ПсэкIоды гуцэба, кыюлэIурэм сьдэущтэу емытын? — нэнэжъым кыисиIожьыгъ.

— ПсэкIоды ара? Хъау, сэ сшIопсэкIодэп. Сэрмэ, а ешъуакIомэ, сомищыр хэгъэкIри, чапычищи ястыщтэп.

ЕтIанэ къэбарыр сятэ есIожьыгъ. Мафэ горэм Бат тадэжъкIэ блэкIызэ, сятэ еджи, кыыгъэуцугъ.

— Бат, мэу къэгъазэгу.

Бат чыжъэкIэ щытэу кыыIуагъ:

— Сэгүзажъо.

— Умыгузажъу, тIури зы, а узыпылтым кыикIын щыIэп, мэу кыисэкIуалI.

Бат фэмычэфыхэу тикъэлапчъэ къэкIолIагъ.

— Бат, — сятэ пхъашэу риIуагъ, — унэу мыукIытэрэмэ сакIэплъэнэу арэп сыкызыфыоджагъэр. Нысэнорэ дэжъ джыри зэ укъыдэхьагъэу узыслъэгъурэм, джа шъхьалым пимытхъыгъэу къэнэгъэ Iэр пыстхъыжьынкIэ пшIошъ гъэхъу. Нью тхьамыкIэм пенсие кызыфыратырэр о шIуипшъужьынэу арэп!..

— Ашъыу, сомиц горэ чIыфэу Iысхыгъагъэмэ... ащ нахъыбэрэ Iысымыхыжъмэ сыкъэнэжъыгъ... — кыыIуи Бат ежъэжъыгъ.

— Чыфэу Ыпхыгъагъэмэ кыфахыжъ! Шэ лъэныкъо уищыкIэгъэжъмэ, ослугъэм егупшыс!

Батэ Iудымыдызэ, Нысэнорэ иунэ блэкIыжыгъ, ащ нахъэуи къэлъэгъожыгъэп. СятэкъыуиIуагъэмэ, зэригъэцэкIэжыщтым хэти щыгъуаз, Бати ыгъэщынагъ.

Нысэнор, Нысэнор...

Ащ фэдэ къэбарэу къэпIотэн плъэкIынэу нэнэжъым пылгыр макIэп, ау сэ сыгу имыкIырэр фэшъхаф. ИлъэситфыкIэ узэкIэIэбэжъмэ, гурыт школыр кызысыухыгъэр сыгу къэкIыжы. Нысэнорэ гумэкI горэм зэлъиштагъэу, зыгорэ кысыIомэ шIоигъо зэпытэу, ау кыфэмыIоу зыщэт мафэхэр. Сэ сигушIогъуагъ. Школыр къэсыухыгъ, институтым сыщеджэнэу къалэм сыкIощт, къалэм сыгу щыI, экзаменмэ ятыгъо къэсыни, ащ сызщыкIощтым кысыщымышIэжъэу сежэ. Сянэ-сятэми IофыкIи нэмыкIыкIи зыкыстырагъаорэп, мэфэ реным чъыгъжаум сычIэсэу тхылъмэ сяджэ — амал иIахэмэ институтым сычIэфэн фае.

— ТикIалэ институтым чIэрэфэри нахыбэ тыфаеп! — сянэ-сятэмэ аIо. Мащтэх, мэгумэкIых, мэгугъэх. Институтым сычIэмыфэмэ, сыкIодын ашIошIы.

Зымафэ Нысэнорэ тицагу кыыздахэм, седжэу чъыг чIэгъым сычIэсыти кысысэплъэу тIэкIурэ щыти, кысысэупчIыгъ:

— Экзамым зыфэогъэхъазыра, сикIал?

— Ары, нэнэжъ.

Гупшысэ горэм нэнэжъыр хилъэсагъэу тIэкIурэ щыти, джыри кыIуагъ:

— Экзам мыгъоу кыырагъэжъагъэшъ, кIалэхэр агъалIэх...

— Адэ зыгорэ ошIэмэ, зэрагъэшIэн фаеба, нэнэжъ?

— АшIэн фаемэ, зи ашIэн ар. Цу хъуцтыр шкIэзэ ошIэ...

Сэ сикIэлэ тхыамыкIэхэри а экзамамыгъом пылIыхъэщтыгъэх...

Чэфынчъэ хъугъэу нэнэжъ дэкIыжыгъ.

Тицагухэр зэпэчIынатIэх ныIа, сэ сыздэщысым сыщысэу слъэгъугъэ, ышъхъэ кымыIэтэу Нысэнорэ ядэжъ зэрэкIо-жыгъэр. Зынэсыжъым, шагум дэхъажыным фэмыежъ фэдэу къэлапчъэм тIэкIурэ Iути, закъызэригъээзэкIи, зэ тадэжъкIэ къаплъи, ищагу дэхъажыгъ. Унэм ихъажыи, натрыф лагъэ кыырихи, чэтмэ ахитакъозэ, аригъэшхыгъ, къакъырымкIи кIуагъэ, къэкIожыгъ, унэ пчъэлупэм IутIысхагъ, ау бэрэ щысышъугъэп, тэджыжыгъэ. Джыри талъэныкъокIэ къежъагъ, ау гъогур тIу ышIыгъэу, ыгъээзэжыгъ. Зыгорэ

кыыщыгъушпэгъэгъэн фæе. ЕтIани минут заулæкIæ унæм кыикIыжыыгъ.

Джыри Нысæнорæ тæдæж къæкIуагъ. Ау «экзамым» игугъу кыышIыжыыгъæп, ар хæгъæкIыри иплъакIæкIæ мы тапæкIæ ыIуагъæхæмкIи кIæгъожыыгъæба пIонæу щытыгъ. Тыгъуасæ зыдæщыIæгъæ нысæцæм кыыщæIотæгъæ къæбархæр сянæ кыыфиIотæжымæ шIоигъоу къæкIогъагъæу, ау «ымышIахæу тегушыIыкIи» кIожыыгъагъæу ыIуагъ. Сяни тучаным хъæлао кыырихыгъæу иIæшъ («кIæщыгъо хъунба!») ригъæшхынæу ыIуи, унæм рицагъ — Нысæнорæ игушыIæ макъæ сыхъатныкъо унæм кыиIукIыгъ.

Сæ тхылъым сезæщыгъагъ. Сызæджæрæр зæкIæри сæшIæм фæд, ау мæу тхылъыр зэрæзгъæIылъæу сшIæрæр сщæгъушпæжыы. ЕтIани экзаменым унæшъо пхъашæ пылъæу, институтым учIæхъаным нахъ кыин къæмыхъужыыгъæу аIозæ, гуцтæ тагъæшIыгъæти ары нахъ, ащ фæдизæу къæхъугъæшхуи щыIагъæп.

Тхылъыр зэрæзгъæIылъын ушъхъагъу къæсæрæгъотыри, нахъыбæ сыфаеп, зызгъæбзæхыщт, зæ урамым сытеплъæ, силæгъу кIалæ гори къæлъагъорæп, ахæри янæ-ятæмæ рашIыхъагъæхæу рагъæджæнхæ фæе; зæ чъыг шъхъапæмæ сæдæплъые; зæ пшъæшъæ цхы макъæ горæ чыжъæкIæ къæIоу стхъакIумæ кыыредзæ...

— Сыд фæдизра кIæлæхъур къалæм зэрæщеджæцтыр? — Нысæнорæ сянæ зæреупчIырæр кыызæхæсæхы.— КъысиIогъагъ шъхъаем, сщыгъушпæжыыгъ...

ЕсIогъагъæп джыри, ежъ кыыздихыгъæр сшIæрæп нахъ.

— Илъæситф, — сянæ кыыреIожыы.

— Сыдæу бæрæ еджæхæрæ, пшъы, — Нысæнорæ еIо.— КъурIанымы ащ фæдизæ еджæцтыгъæхæп.

«КъурIаным сыда узæджæнæу хæлъыр, уемыджахæми мæхъу, нæнæжъ», — сæ сыгукIæ есæIожыы, сыщхымæ сшIоигъу.

Илъæситфыр Нысæнорæ шIобагъ, арарын фæе, кыызкIиIори умышIæу хæцътыкIти, «илъæситф згъæшIæжыыгъæемæ» кыызкIиIоцтыгъæр.

Аузæ сæри сидæкIыгъо къæсыгъ. Пчæдыжыым сежъæнæу щытæу, пчыхъæм сянæ кыысиIуагъ:

Нысæнорæ кыыплъыкIогъагъ, чæти пфиукIыгъæу кыыожæ.

Нысæнорæ пышIыкIыым иунапчъæ Iухыгъæу джæныкъо машIом кIæгъæсты щыс, зыгорæхæр еIо. Лъæгуцым сыкыыщыуцуи, сæдæIугъ. ТхæлъæIур стхъакIум кыыридзагъ.

— А силалахъ закъу, — еIо ащ, — мы сикIæлæцIыкIу дæмыгъæкI, зыгорæ кыысфæпшIæжыынæу щытмæ...

СшЮшъ мыхъоу стхъакІумэхэр нахъри сщѣигъэх.

— А сшлалахъ закъу, мы сикІэлэцІыкІу дэмыгъэкІ...

Ари сьд шІагъуа?!

«Арарэп шІу сызылгъэгурэр зэрэщытын фаер! ШІу кыыздэхъуным фэмыем сьдэушцтэу дахэкІэ сьдэзекІон слгъэкІына? Арармэ, нэнэжъ, укъызэрэчІэкІыжыгъэр уичэтщыпси сьфаеп, ори сьпфаеп, ськыызэрэкІуагъэм фэдэкъабзэу, згъэзэни, ськЮжыщт. Узэпэш!»

Унэм симыхъэу цагум ськыдэкІыжыгъ. Бэрэ макІэрэ кысэжагъэми сшІэрэп, ськъэкІожыи сьгъолгыжыгъ. Пчэдыжыпэм тичылэ кыдэкІырэ автобусым Мыекъуапэ ськыдэкІуагъ.

Экзаменхэр дэгъоу стьгъэх — конкурсыр дэхэкІэягъ, ау сьпхырыкІыгъ, филологическэм сьчІэхъагъ. Чэщи мафи седжагъ, экзаменхэр дэгъоу стьным сьпылгыгъ. Ау хъугъэр гъэшІэгъонба, джа сьхъатэу институтым сьзэраштагъэр кызысаом щыублагъэу нэнэжъэу Ньсэнорэ сыгу кыителгъэдагъ, слгъэгъумэ сшЮигъоу сьхъугъ. Мы ьпэм фэсымыгъэгъугъэри фэгъэгъужыгъ, ныор тхъэ елгъэлуныр кыызхэкІыгъэми кІэрыкІэу сьзегупшысэжыым кыызгурыІуагъ — зи илэжыагъэп!

Нэнэжъ тхъамыкІ... экзаменхэм ягугъу ашІы къэсми, икІалэхэр ыгу къэкІышцтыгъэх. Сэ икІалэ анахыкІэ сьфигъадэти, экзаменхэр зыстыхэрэм ськЮдынкІэ тещынахышцтыгъэ нахъ, шІу кыыздэхъуным фэмыагъэкІэ арэп. Сэ сыгукІэ къалэм сьщыІагъ, институтым сьчІэхъаным сьщыІэныгъэ епхыгъ, сэхъуапсэ, ежъ тхъамыкІэм джыри тІэкІу горэм ылгъапсэ сыригъэсымэ шЮигъуагъ. Ащ пае сыгу езгъэбгъэнэу щытыгъэп ныІа, зэсымыгъэлгъэгъоу, ськыдэмыгущыІэжыэу ськыызэрэдэкІыгъэр тэрэзэп, цІыфымэ ашІагъэемэ, бэу губгъэнэу кысфалгъэгъуни...

Сэр-сэрэу сьзфэгубжыжыгъ, симысагъэ зэрэхэзгъэкІокІэжышцтым сегупшысагъ. Сегупшысагъэти, къэсыгупшысыгъэр мары: ахъцэу кысфэнагъэмкІэ термос сщэфыни, нэнэжыым мороженэ заулэ джыри зэрэчыІэу фьдэсщэщт. Ар зэрэгущІошцтыр! Зэгорэм сшыпхъу нахыжъ къалэм зэкІом, нэнэжыым мороженэ кыфыдищэгъагъэти, илгъэс пчъагъэрэ рыгущыІэжыи икъугъ:

— Ар сьдэу тхъагъуа, укъегъэкІэжыи! — ыІоу.

Термос къолэн дахэр къэсщэфыгъэу автовокзалым секЮлгъэжыгъ. Мороженэ заулэ сщэфи, термосым ислгъагъэх:

нэнэжым ар зестыкIэ, кыриIолIэштхэр, зэрегушIоцтыр кыызшIозгъэши, сэри зызгъэчэфыжьзэ, автобусым сикъыры-кIожыгъ. Тэ тичылэ километришъэкIэ Мыекъуапэ пэчыжь, сыхъатищрэ ныкъорэкIэ сынэсыжыгъ — мороженэхэр мыжъужыгъагъот сIомэ, тIэкIуи сыгумэкIэу, ау тичылэ хэгъуашъхьэм тыкыIухъабыгъэу термосышъхьэр кытесхи сепллыгъэти... зэкIэри дэгъу!

Тадэжь ечэнды хъугъэу тыкыдэхъабыгъ. Сянэ гушIоу кыыспэгъокIыгъэти, IаплI ещэкIыгъ, ау зажэрэри сэшIэти, къэупчIэгъу исымыгъафэу, есIуагъ:

— Саштагъ, саштагъ, нан...

— Аферым, сикIал! Уятэ дунаир фэхъужыненп. Чэци мафи тыкъаплгъэ, сыдигъо къэкIожыщта тэIошъ. НекIо унэм, къэпIотэн. НекIо сэIо! — унэмкIэ сикъудыеу фежъагъ.

— Хъугъэ, ащи игъо тифэжыщт, сэ мыдыкIэ Нысэнорэ мороженэхэр кыфэсцагъэх...

Сянэ къэчэфынчъагъ, ышъхьэ риуфэхыгъ. Къэхъугъэр сымышIэу сепллыгъ.

Сянэ гухэкI макъэкIэ кыIуагъ:

— Нысэнорэ гущэр щыIэжьэп...

— Ы-ы?! — термосыр кыысIэкIэзыгъ.

— ТхъамыкIэ гущэр щыIэжьэп... Тыгъоснахыпэ агъэIы-ллыгъ. Пчъагъэрэ кыыпкIэупчIагъ, уилъэгъужымэ шIоигъуагъэ шъхъаем...

— Сыдэу адэ зи къэшъумыIуагъ?!

— Экзаменхэр чIэудзыни укъэкIоныр уятэрэ сэрырэ къедгъэкIугъэп...

— Экзаменхэр...

Сынэпсхэр кыыкIэтэкъугъэх. А дэдэм тиуни сихъабыгъэп, сикъежыи, къэм сикъэкIуагъ, къакIэм секIолIагъ, сэгъы. «Кыысфэгъэгъу, синэнэжъ дах,— сэIо,— хъуцтыр сшIагъэемэ, а пчыхъэм уадэжыи сикъимыхъэу сыIукIыжыныя!»

Ау сыд ащ кыикIыжыныи?

...Сэри шIу слъэгъоу нэнэжъ сиIагъ, ау сыдэуцтэу игугъу къэсшIына, ащкIэ мысагъэу зесхъагъэм сызегупшысэрэм сыгу къэузы...

? 1. Нысэнорэ къэзыIуатэрэмрэ тауцтэу зэфыщитха, ахэр зэлэхылхэу, зэпэблагъэхэу щытха, хъауми, сыда ахэмэ язэфыщытыкIэ лъапсэу иIэр?

2. Сыда Нысэнорэ гухэкI хыльзэу, ыгу зыгъэузэу кыырихъакIырэ гукъаор? Сыда ащ икIалэхэм ацIэхэр, тхъапш хъуцтыгъэха ахэр, сыда етIанэ а лъфыгъэ шIагъохэм къяхъулагъэр?

3. Калэхэу шлоклодыгьэхэм, заом ыхыгьэхэм, шульэгьуныгьэ инэу афырилагьэр хэта, джи ахэр имылэжьхэ зэхьум, зидигощьхэрэр?

4. Нысэнор гукьэошор кьызымыгьэщэу кьырихьаклми, шульэгьуныгьэу ахэмэ афырилагьэр нэмык калэхэми, кьэзыуатэрэми афигощэу щытыгьэми, цыфыгьэшхо хэллыгьэми, ежь ифэшьошэ гүфэбэныгьэр хэти кьыдызэрихьагьэп, кьэзыуатэрэр апэ зэритэу. Пцлы ымыуэу, шыпкьагьэ хэлэу ар кьэзыуатэрэм кьело. А чыплэр джири кьыхэжьугьэц ыкли ащ гукьао фэхьугьэр кьызыриуатэрэм шыукьытегущыл.

5. Нысэнор иклалэхэм ацлэхэр кьешьуложьых. Ахэмэ ацлэхэр кьыримылохэу ныр зэряджэщтыгьэхэр шьугу кьэжьугьэкьыжьых.

6. Рассказым иклэху гукьаоу щыт. Ауштэу щыт нахь мышлэми, етлани Нысэнор дунаем зэрехьыжьыгьэм узэригьэнэшхьыерэм нэмыклэу, шульэгьуныгьэу а бзыльфыгьэм фэлшыгьэр гум кьенэжьы. Сыда ар ащ фэдэу кьэзышырэр?

Т.1

7. «Нэнэжь» ылоу клэху сочинение цыкьу кьэшьутх.

ПЭНЭШЬУ СЭФЭР (1930)

Адыгэ прозэм ихэхьоныгьэу зишьыпкьэу ыкли мыпшыжьэу непэ хэлажэу Пэнэшьу Сэфэр рассказхэу, повестхэу, романхэу ытхыгьэр бэ мэхьух. Анахьэу ащ ыналэ зытыригьэтырэр, непэрэ тищылаклэ кьыхэхьухьэрэ хьугьэ-шлагьэхэу цыф шэнхэр анахьэу кьызыцлылагьохэрэр ары.

Сэфэры блэкьыгьэм итеми щигьэзыерэп - ащи лоф дешлэ. Джащ фэдэу мы шьузэджэщт едзыгьори. Ар шьхьитфэу зэхэт, а шьхьэхэр зы хьугьэ-шлагьэм зэрэпхы.

А хьугьэ-шлагьэр зэшхьэгьусэхэу Оздэмырырэ Налмэсырэ яклэлэцыкьу ошлэ-дэмышлэу зыдэхьугьы, кьехьулаги амышлэу зэрэшлоклодыгьэр ары. Кьэлэцыкьлум Шьэукласэ ыцлагь. Тымрэ нымрэ ащэчын амылэкьлэу тхьамыклэгьо, гумэкьыгьо ин хэфагьэх.

Оздэмыр ежьагьэу чэщи мафи, мэзи псыхьуи, кьуакли кьушхьы кьымыгьанэу зэклэ кьызепелыхьухьэ. Цыфэу ыльэгьухэрэм, мэлахьохэм тэдэ чыплэ ащыулагиэми яупчы. Кьэлэцыкьлур мэзым хахы, ежь-ежьырэу клозэ хэгьощыхьагьа, хьауми зыгорэм ытыгьугьа, хьауми кьолэжьым, кьушхьэ кьолэжьым ыхы, ыпэшхоклэ зэпкьыритхьызэ ышхыгьа? А упчлэ хьылээхэм яджэуап кьыгьотын ыльэкьырэп.

Е, пшысэхэм зэрахэт хабзэм фэдэу (ащ фэдэу кьэхьугьэ шыпкьэуи цыфмэ кьалотэжьэу кьыхэкьы), тыгьужь е мышьэ горэм ыхыгьэу епьа. Е ашхыгьэмэ икьупшхьэхэр кьыгьотыжьэхэу, адыгэ шыкьлэм тетэу ыгьэежьэу унагьом, якьоджэ кьэм щигьэтллыжьыгьэмэ, нахь гупсэфыныгьэкли мэхьу ыгу. Шьхьакьлэм зи щылэп, зи ыгьотырэп. Ежь илхьыхьуни зэпигьэурэп. Кьыкьлухьээз, лыхьыузэ, чэщ шлункьым



зыщыхиубытэгъэ чыплэм щэгъольышъ, щычъыенэу ело, ау ари кыдэхъурэп. Ыгъотрэ щылэмэ ешхы, ымыгъотмэ, мэлэклэм егъаллэ.

Аузэ мэлэхъо лыжъэу Чэмышъо Лалыхъурэ ащ икIалэу Темыркъанрэ мэлхэр агъэхъоу мэзым хэтхэу алокIэ. Лыжъымрэ икIалэрэ Оздэмыр хъакIэм узэрэпэгъокIыштым фэдэу, ягуапэу кыпэгъокIых, дэгъоу къагъашхэ, илбыхъон IофкIэ IэпыIэгъу кыфIэхъух: «Уильфыгъэ уфэгумэкIыным емыкIу хэлъэп», — кыырело лыжъым.

МыдыкIэ кIалэм янэу Налмэс гумэкIыгъошхом хэтэу ишхъагъусэу Оздэмыр къэбарэу кыыхыштым кыыпаплъэшъ, дунаем чыплэ щигъотыжыырэп. Аузэ ар бэрэ икIалэрэ илырэ яжэнэу мэхъу: кIалэр къагъотыжыгъэп, Оздэмыр къаукIы.

Ау кIэлэцIыкIоу ШъэукIасэ кIодырэп - Бжъэдыгъу унагъо, Псэунэкъо Къэншъао иунагъо ефэшъ, ащ щапIу, лы пытэ, лы пхъашэ мэхъу, би къехъуллэ. ЫлужкIи янэ лыхъоу регъажъэ, кыгъотыжъ шIоигъоу.

ШъэукIасэ апшъэрэ героеу зэрэтхыльэу икIыхъагъэкIэ пхырыкIэу романым хэт. НэмыкI персонажыбэхэми тхыльым уащыIокIэ. Ахэмэ ящыIакIи, унэгъо пчъагъэхэмэ язэфыщытыкIэхэри, яунэгъо кIоцI Iофыгъохэри, ящыIэкIэ-псэуки авторыр анэсы. Хъугъэ-шIагъэхэу кыгъэлгагъохэрэр анахъэу зэпхыгъэу кызыщыхъоу щытыр, Шапсыгъэ ичыплэ къуаджэхэр ары. Ау ащ имызакъоу, Бжъэдыгъу, КIэмгуй ыкIи Абдзах зыфэпIощтхэм яIофыгъохэри тхыльым кыщыхъухэрэм къахахъэх. Урысыем тилъэпкъ зэошхоу кыришылIагъэм ихъишъи лъэлэсы. Тыркуеми, Англиеми, Кавказ хэкухэми а заом илэхъан адыгэхэмкIэ зэрахъэщтыгъэ Iофыгъохэми алыIэсы.

Уахътэм ехыIлагъэу къэпIон зыхъукIэ, зэкIэ романым кыгъэлгагъорэр кызыщыхъурэр я XIX-рэ лэшIэгъур ары. Пэнэшъу Сэфэр шIуагъэу фэлпIэгъун фае арэу игъэкIотыгъэу ащ кыгъэлгагъорэр тинепэрэ зэхъокIныгъэхэм, тигупшысэхэм, тиепльыкIэхэм къапэблагъэу зэригъэпсыгъэр. Ащ тхыльым имэхъанэ лъэшэу къелэты.

Арышъ, романым кыщыхъурэ хъугъэ-шIэгъэ гъэшIэгъонхэр ыкIи лыхъужъныгъэ ин зыхэль героеу ШъэукIаси, адрэхэу авторым кыIуатэхэрэм ахэтхэми къарыкIуагъэр зэжъугъашIэ шъушIоигъомэ, тхыльэу «УIэгъэжъым» унэмкIэ шъукъыщедж. ШъуздэжэкIэ, ащ тилъэпкъ ихъишъэ ехыIлагъэуи бэмэ шъуащигъэгъозэщт, шъуишIэныгъи инэу кыыхигъэхъощт.

УIЭГЪЭЖЪ

Романым щыщ пычыгъох

ШъэукIасэ икIодыкI

— А тхъакъысауи! — гуих-псыихэу къэкууагъ натрыф хъасэм кыыхэкIыгъэ бзыльфыгъэ ныбжыкIэр, мэзгъунэм Iут

чыггешхом ижъау кӀэшӀэггӀэ кушгӀэр нӀкӀау зельггӀум. — А си ШгӀэукӀас, а сицӀыкӀужгӀый! — кӀӀӀӀ лгӀӀрыкӀор ежгӀ-ежгӀыргӀау кушгӀэм кгӀыхӀӀыггӀӀным, чгӀжгӀӀау мыкӀоггӀӀным цгӀыггӀгӀӀау маджӀӀ НалмӀс.

— Сыда кгӀӀхгӀуггӀӀр?! — ипсӀӀоггӀу игуӀакӀӀӀ шӀомыггӀӀрӀзӀау кгӀыкӀӀӀцтаггӀӀ ОздӀмыр.

— Ал, шгӀӀӀ цӀыкӀӀур кушгӀэм хӀӀыжгӀӀӀ.

НалмӀс ымышӀахӀау натрыф горӀӀ шӀуанӀмкӀӀӀ зыриупкӀӀрӀэм «унӀшгӀа?» ыӀӀӀӀ ӀудымыдыцгӀыггӀӀми, ежгӀ джгӀы ыпӀӀ кгӀифӀӀрӀрӀ риутгӀзӀӀ, зымышӀӀжгӀӀау ОздӀмыр кгӀӀчгӀаггӀӀ. МӀгӀуӀӀх зӀпсӀӀоггӀуитӀур, ӀӀггӀӀо-блӀггӀур кгӀырачгӀахгӀыкӀы, яшгӀӀӀ цӀыкӀӀу ыцӀӀӀ кгӀыраӀӀӀӀ маджӀӀх.

ДжӀӀныр зӀпаггӀӀаушгӀӀ, мӀдаӀӀох, ау кӀымы-сымы мӀзышхоу кгӀушгӀхгӀӀ лгӀапӀэм Ӏутыр. ТыггӀӀӀнӀстыр кгӀызӀрӀрӀхгӀуггӀӀэм пая хгӀаумӀ зысабгӀый кӀӀодыггӀӀӀ зӀпсӀӀоггӀуитӀум ягуӀакӀӀӀ ыггӀӀцтаггӀӀӀхӀа, бзгӀу цӀыкӀӀухӀау орӀд дахӀэм кӀӀезггӀӀӀщыцгӀыггӀӀхӀэм заушгӀӀфгӀыггӀӀ. ЕггӀӀӀӀрӀӀ чгӀыггӀӀежгӀӀау кушгӀӀ нӀкӀӀыр зижгӀау кӀӀӀшӀаггӀӀэм ипкӀӀашгӀӀхӀӀржгӀыбггӀӀ макӀӀау заггӀорӀ кгӀылгӀырӀэм еггӀӀӀушгӀашгӀӀх. Ау ахӀӀӀмӀ яшгӀӀӀф аӀӀрӀӀ сабыр зышӀӀокӀӀодыггӀӀхӀэм сыд фашӀӀӀна, мӀгӀуӀӀх, агу еӀӀжгӀыггӀӀхӀау кгӀырачгӀахгӀыкӀы, маджӀӀх:

— А ШгӀӀэукӀас, ШгӀӀэукӀас!

КгӀӀапӀӀджжгӀыргӀӀрӀ ШгӀӀэукӀасӀ. Зи мыхгӀуггӀахӀӀ фӀдӀау мӀзышхори ггӀӀхгӀунӀри рӀхгӀат. КгӀырачгӀахгӀыкӀымы джӀӀхӀӀзӀӀ пшгӀыггӀӀхӀ НалмӀсрӀӀ ОздӀмыррӀӀ. ЧгӀыгур зӀгӀози дӀфаггӀӀ фӀд, цыӀахӀӀӀп шгӀӀӀӀ лгӀӀрыкӀӀо цӀыкӀӀур. КгӀуаджӀӀми кгӀӀӀбарыр нӀсыггӀӀ. Зымы адырӀэм макӀӀӀ риггӀӀӀуужгӀӀзӀӀ, ЧӀгӀыггӀу кӀыфӀау дӀсыр кгӀӀӀукгӀуаггӀӀ, кгӀӀӀбар гомыӀоу зӀхахыггӀӀэм ыггӀӀггӀумӀкӀӀхӀау лгӀыхгӀуакӀӀо кгӀежгӀаггӀӀх. ШгӀыур шыоу, лгӀӀсыр лгӀӀсӀау хӀхгӀаггӀӀхӀӀшгӀӀ, мӀзыр кгӀӀалгӀыхгӀу. ЧӀӀц реным ар кгӀӀабгӀынаггӀӀӀ. ЯтӀӀӀнӀрӀӀ мафӀӀми лгӀыхгӀуггӀӀх, яцӀӀӀнӀрӀӀ чӀӀц-зымафӀӀми хӀти гупсӀӀфӀау иунӀӀ итӀысхгӀажгӀыггӀӀӀ. АлгӀӀӀпӀ зынамысыггӀӀӀ ӀӀггӀӀо-блӀггӀум кгӀаггӀӀнаггӀӀӀ. Ау хӀти теплгӀаггӀӀӀ шгӀӀӀ цӀыкӀӀум. ЕзӀцхӀи лгӀыхгӀуакӀӀохӀэм кгӀызаггӀӀзӀӀжгӀымы, НалмӀс ыгу кгӀӀӀӀодыггӀӀӀ.

— А сыунӀхгӀупӀӀгӀуши! — ыгу кгӀыдӀӀӀау кгӀӀӀкууаггӀӀ НалмӀс, — чгӀыгур зӀгӀози удафӀӀӀ, сицӀыкӀӀужгӀый? ХгӀӀӀӀ-кгӀӀокӀӀӀ бзаджӀӀ горӀэм уихгӀыя, хгӀаумӀ, сибыдзгӀыцӀӀ ӀӀшӀу укгӀыкӀӀӀхгӀӀопсгӀызӀӀ, мӀз цуным ухӀӀлгӀыхгӀӀӀ, уздӀхгӀуггӀӀр хӀт мыггӀӀом кгӀысиӀӀхӀӀӀн!..

ЧӀӀци мафӀӀи мӀггӀыбзаӀо, нӀпсыр кӀӀелгӀӀкӀыкӀышгӀӀ щыс НалмӀс. ЫшгӀхгӀӀ пӀӀшгӀхгӀаггӀымы зӀрӀтырелгӀхгӀӀау пкӀыхгӀ

Гаехэм кыкІагъаштэ. Гум ихъыкІырэр шъом кьеІуатэ. Бзылъ-фыгъэ къопцІэ нэгүф дахэу зынэкъэритІу гушІопсэу кыиджэ-гукІыщтыгъэхэр ары Іоу пшІэжыщтэп. Ышъо пычъыгъэшъ, иІуплъэ чІэмылхъэ хъад. ЫшупшІэ гъэпщыгъэ шэплхъэу къэгъагъ ныкъокъызыІухым фэдагъэхэр гъучІышъоу ІуушхъонтІыкІыгъэх. Гушпысэм зызІэкІиубытэрэм загъорэ шъхъарехышъ, хэт щыс пае кыымыгъанэу ежъ-ежырэу зэІушъэшъэжы: «А сицІыкІужый, а сысэ закъу, егъэшІэрэу усыухыгъэпэна?..»

Оздэмыри тхъамыкІэгъошхоу къехъулІагъэм кыыгъэнэш-хъэигъ. Сэмэркъэулэу, чэфыр ренэу зынэгу кІэлъыщтыгъэр арми пшІэжыщтэп, гущыІэгъуае хъугъэ. Ыкъо цІыкІоу кІодыгъэм икъин нахъ къин къэзышІырэр ипсэогъу игуІакІ, итхъаусхэ макъэ фызэхэхыжырэп. Ибэу кыызэрэхъугъэм, зэрэтхъамыкІэм пае насыпынчъэу зилъытэжыщтыгъэми, зыдишІэжыщтыгъэп нахъ сыдэу джы нэс насыпышІуагъа! Тхъэм гукІэгъу горэ хэлъыжыыхэмэ исабий къыритыжыымэ, Налмэс ІугушІукІэу ылъэгъужыымэ, нэмыкІыкІэ егъашІи елъэІужыынэп.

«Сишъэо цІыкІу псаоу дунаим тетымэ е хъадэми ихъада-шъхъэ къэсымыгъотэу сыуцунэп»,— ыІуи, ІашэкІи гъомла-пхъэкІи зыкъызытыригъэпсыхьи, нэфшъагъом къуаджэм кыдэкІыгъ Мэлбэхъо Оздэмыр. Шы шхъонтІэшъо-ежъашъом тесэу чыггэежъэу мэз гъунэм Іутым — ыкъо цІыкІу зычІэ-кІодыкІыгъэм къекІугъ. Ежъ имызакъоу къуаджэм цІыфэу дэхэм зэпырагъэзэжъэу къалгыхъугъэ Іэгъо-блэгъур джыри зэ кызэпиплъыхъажыгъ. Мэз гъунэ пырыпыцухэр кызэри-нэкІыхи, чыггэе, тфэй, кІэе чыг лъагэхэр зыхэтхэ мэз кІэхъум хэхъагъ. Шыр шъхъарытІупц ышІыгъэшъ, мэкІуашъэшъ мэзым хэт, зеплхъэ, мэдэІуашэ. Ау ежъ зыкІэхъопсырэ макъэ кыыхэлукІырэп. Бзыухэр щызэпэджэжыых, зымакъэ анахъ дахэр агъэунэфымэ ашІоигъоу зэнэкъокъухэрэм фэдэу, зэпагъодзызэ ордэ къаІо. Ахэмэ пхъэкІычэ афытеохэрэм яхыщырэу пхъэІухэми ятео макъи зэпыурэп, удыкІэ, мыдкІэ хъыухэр кыыщэкІыих.

УщызэкІэкІэплъэу мэзкІэхъу дах зыхэтэр, ау Оздэмыр гумэкІым зыІэкІиубытагъэшъ, дунаим идэхагъэ зэхишІэрэп. Ауцтэу щытыгъэп, гъэмафи, кІымафи, илъэсым исыд фэдэ лъэхъани мэзыр шІодахэщтыгъэ, ылъэгъурэ пстэур ыгу рихъэу, кыыхэмыкІыжъ шІоигъоу кыыбгынэщтыгъэ. Ау джы мэзыр шІогопэгъу, дэхагъэ гори хилъагъорэп. УеупчІыгъэкІи, кыыкІу-

гъэм ибагъи лъэныкъоу зыдакIорэри къыIонэу ышIэрэп, шыр шъхъарытIупщ ышIыгъэу ащ зыдихъырэм макIо.

Къушъхъэм лъэгэкIаеу зэрэдэкIоягъэм Оздэмыр гу зылгитагъэр удэплъыягъэкIи ашъхъапэ умылгъэгоу остыгъэе чъыг лъагэхэр, щэкум къызыгъэм фэдэхэу зэнкIабзэхэр зыхэт мэзым зыхахъэр ары. Тыгъэм ынэбзыйхэр къэлгъэгожьыщтыгъэхэп. МэкIэ-макIэзэ мэзыр нахъ къэумэзэхыщтыгъэ. Бзыу оредыIуалэхэми амакъэ къэIужьырэп, зэфэдэкIэ мэзыр кIым-сым къэхъугъ.

Гъэхъунэ цIыкIоу ыпэ къыфагъэм къыщыуцугъ Оздэмыр, чэщыр щырихын гухэлъ иIэу. Иш ылгъахъи ытIупщыгъ. Ежъ мэзым хахъи пхъэгъугъэ IаплI къыхихыгъ, етIани ящани хэхъагъ. Чэщым пхъэу ыгъэстыщтыр зегъэхъазырыхэм, икIакIоу ыубгъугъэм тегIысхъи, иIалъмэкъ къыштагъ, лы гъэжъагъи, къое мыгъугъапи, щэлэмэ-хъалыжъохэри къырихыгъэх. Мэфэ реным гъогум тетыгъ, лъэшэу мэлакIэ лIагъэ, ау гугъум зэлъикIугъэшъ, гъомлапхъэр кIорэп. Ау щытыми тIэкIу ышхыгъ. Къызэумэзэхым машIо ышIыгъ, ащ паплъэу, мэзым хэдаIоу кIакIом тес. Шэу гъэхъунэм ритIупщхъагъэм ыгу фэгъоу ренэу лъэплъэ. Ащ гу лъытагъэ фэдэу шыри чыжъэу IукIырэп. Мэфэ реным улэугъэ шыр ыгъэжъызэ уцым етхъо.

Чъыер къышъхъарыуагъ. Уанэр пIэшъхъагъ ышIи, Оздэмыр кIакIом тегъолъхъагъ. Ау игумэкI рэхъатыгъо къыритырэп, ынапIэ къызэрэфэхэу, зыгорэ къеджагъэ е иш къэщыщыгъэ фэдэу къыщэхъу, къыкIэщтагъэу ышъхъэ къепхъуатэ. Чъыемычъыяшъоу, тIэкIу шIэ къэс къэтэджымэ машIом кIигъэстызэ, Оздэмыр ерагъэу чэщыр рихыгъ.

Пчэдыжъым лъэпэнэф къызэхъум къэшэсыжыгъ. Мэзым хэтэу макIо, зеплъыхъэ, мэдаIо. Чъыгхэр зэрэбзэмыIухэр ешIэми, ежъ къинэу телъыр къызэхашIэнышъ, афэмышъоу къэгущыIэнхэм щыгугъэу, яупчIы: «О мардж, скъо цIыкIу хэт ылгъэгъугъ?»

Чэщ-мэфитф хъугъэ Оздэмыр къуаджэм къыздэкIыгъэр, мэзым зыхэтыр, ау ыкъо ылгъэгъугъэу къезыIони рихъылIагъэп, ежъыри ащ теплъагъэп. Ыгу къэкIодыгъ, ышIэщтыр ымышIэу шIонагъ. Ыгъэзэжъын ыIонти, тхъэлъанэ ышIыгъ ыкъо псаоу е хъадэу къымыгъотэу мыуцущтэу. Джыри лъыхъон ыIонти, тыдэрэ лъэныкъуа зыздигъэзэщтыр? Къушъхъэ мэзыр боу ины, пхъэ кухъэм мастэ хэзыдзагъэм фэд. Ау етIани ешIапэ унэм кIожыгъэкIи гупсэфэу зэримысышъуцщтыр, ипсэогъу гужэжъогъоу зыхэтыр, ащ инэтIупщIакIэ ылгъэгъоу.

Тыгъэм къушгъхэ сьджхэм акъогъу зыкъуигъэбылтхъажьыгъахагъ, инэбзыйхэу зэпыуплэхэм къадидзыхэрэм егъэшлэрэ осэу къушгъхэ шыгухэм ателгыр налмэс-налкъутэу цыгъыжъыецэ жъугъэу зэхэсым фэдэу къагъэшлэтыщтыгъэ, Оздэмыр гъэхъунэшхо горэм зехъэм. Къызэтеуцуи зиплтыхъагъ. КIэкIо шIуцIэхэр атеубгъуагъэхэу, мэлышгъо пэIо пырацэхэр ащыгъхэу шыуитIумэ «гойт-сэйт» аIозэ, хъуплэр зэлгызыгупIыцIэрэ мэл Iэхъогъушхор къызэхагъэзыхъажьыщтыгъ. «Алахьым егъэпсэуи цIыф горэ сапэ къифагъэмэ!» — гушIуагъэ Оздэмыр, мэфитфым мэзым зыхэтым ыжэ къызэтырихэу зьдэгущыIэн ыпэ къыкIыгъэпти, яупчIымэ ежэ зыгъэгумэкIырэм фэгъэхыгъэу къэбар горэ къыраIонным цыгугъэу. СыдигъокIи хабзэ, уигукъанэ зыгорэм зепIуатэрэм, къыпфишIэшъун цымыIэми, укъызызэхипIыкIырэм, гур нахъ мэпсэфы. Боу фэягъ Оздэмыр мы лъэхъаным игукъанэ зыгорэм къыдигощыным.

ШыуитIум афиузэнкIыгъ. Яхъэнэ-гъунэ зехъэм, тыгъужъышгъо тепштэнэу хэ шхъонтIэшхоу мэлхэм ауж итыгъэм къылгъэгъуи, хъакъузэ къыпэгъокIыгъ. Ар зызэхыхым, адрэбгъум цыIэгъэ хьитIури къэсыгъ, гъэхъунэр къызэпагъаджэу хэ хъакъу мэкъэшхом зыкъиIэтыгъ.

— Сыда къышгъохъулагъэр, шъуIукI сэIо! — мэлэхъо лIыжгыр къатехъупкIагъ хъэхэм.

Бырсыр къызэраIэтыгъэм рыукIытэжыгъэхэ фэдэу, хъэхэм заупэщIи мэлхэм ауж ихъажыгъэх.

— Бэхъуапщи, тхъамэтэ маф, — ыIуагъ Оздэмыр, лIыжъ къогъу цIыкIоу кIэкIошхор зытеубгъуагъэм зекIуалIэм.

— Тхъауегъэпсэу, сикIал! Бэмэ хъущтымэ, бэу тэхъу, ишIуагъэ сшIэрэп нахъ, — мэлхэр зэригъэхъухэрэм тхъагъо зэрэхимылгъагъорэр къыхэщыгъ лIыжъым.

ИтеплэкIэ къэшIэгъоягъэп ащ къушгъэхъум цыIэкIэ тхъагъо зэрэщыримыIэр. Гъончэджэу кIакIом къычIэщырэр ышгъо зыфэдагъэри умышIэжыныэу, идэжыныр къебэкIэу, зэхэдыжыыхъагъэ. Чэмышгъо цокъэээкIадэу цыгъым ылгъапэ зэкIэтхыгъэ. ЫIэ од лыцIагъэхэр лыинтфэ жъугъэмэ зэхаухъытагъэ. ЫпэкIэжакIэхэу зэхэкIыхъагъэхэр бжыхъэ уц кIырэу чъэп зытехагъэм яхыщыр. Ынэ цIыкIухэр псынэ куум къищырэ псым фэдэу начIэм чыжэу къычIэжыукIых.

ИтеплэкIэ къышIагъ лIыжъыми Оздэмыр гъогууанэ къызэрикIугъэр, зыгорэм ыгъэгумэкIэу ар къызэрежъагъэр.

— Еблагъ, тхъамэтэ маф, бысым шIыгъо хъугъэ, — ыIуагъ лIыжъым.

Оздэмыр хиҠухыагыэ шыҠэп, тыдэми зыгорэм чэщыр шыри-хын фэягыэ. Къадыпэузэ, мэлхэр къадыфыжыгыгэх, хьэкҠэ-кыуакҠэ дэмыхыаным пае лъагэу шыхыгэ чэтым адыдигъэзы-хыажыгыгэх. КҠэлэкҠэ псыгъо зандэу кҠыгыур чэтыпчэм игъэпытэжыын фигъази, ежъ лыжыым Ҡэщым пэмычыжыэу щыт чылым кыыфиузенкҠыгы. Оздэмыри ащ ыуж кыыхыагы.

— КъэтҠыс, тихыакҠэ,— ыҠуагы лыжыым, пхъэпыхыгыгэ гыум кҠакоу чыыг шъхыащыхыгыгэ лъэпсэшхом хыураеу кыегъэуцокҠыгыгэхэм ащыщ Ҡапэ фишҠызэ. Ежъ ыҠэлджэна-шъохэр дищаехи, илхэс бэдэдэ зэриныбжыыр пшҠэнэу тыжыын джэрышҠэхэу кыыпылэлхэрэр хъокҠыжыгыгэхэу, шъобгырыпх псыгъоу ыбг илхым пышҠэгэ кыэмалхэм икыамэ кыырихыгы, чы псыгъо заулэ кыыриупкҠыгы, апакҠэ пиупсыкҠи, чыыг шъхыащыхыгыгэ лъэпсэшхоу, Ҡэнэ папкҠэу пчэгум итым тырилхыагыгэх.

— А кҠэлэхыу, машҠор кыызэкҠэгъэст, — кҠалэу кыыҠухыа-жыгыгэм унашъо кыыфишҠи, лыжыыр кыушъхыэм кыечъэхырэ псы лъакыоу чылым лъэбэкыу заулэкҠэ пэчыжыэм екҠолҠагы. МэтачҠэм фэдэу шыхыгэ чый хыурае зытепхыхыгэ щыуанэу псы чыҠэм хэтыр кыыхихыгы, кыыхыи, машҠом ыҠапсэ кыыригыгэуцолҠагы. Ащ илхы лы упкҠэтагыгэм бжыыныф-кыон-щыгыу мэ гохыыр кыыхилхэсыкҠыгы. Ыгыэжыызэ лы такыырхэр пхъэцэцищым апиз зешҠым, ышъхыэ тыригыгэпытахыжыи, щыуаныр ыхыжыи, псы чыҠэм хигъэуцожыгы.

Ыныбжъ емылгытыгыгэу Ҡэжъ-лхэжыэу зэрэҠабэрэр, зэрэекҠорэр шҠогъэшҠэгыонэу Оздэмыр лыжыым лыпылхэщыгыгэ. Лы такыырхэр зыпиҠугэ пхъэ цэцищыр кыызэригыгэҠылхэкҠи, амыдэз ыштэнэу кыумгыаныр кыызэригыгэуцолҠагы. Ицуакыгэхэр зызыщехыгэм, пкҠэнтҠэгыуамэр ыҠыакыохэм кыапихыгы. ЫҠыакыохэр ытхыакҠыгыгэх, ыҠэгу рикҠэмэ, ыҠэлыджанэхэм кыаригыачъэзэ, псы апигыгэчыгы, ынэгуй псы кҠикҠагы. Пчэнышъоу чылым кыырихыгыгэм теуцуи, кыыблэм ынэгу гыэзагыгэу ахышам нэмаз ышҠыгы.

МэшҠошхоу кҠалэм кыызэкҠигыгэнагыгэм гыэххунэр кыызэ-лгыгыгэныфыгы. Ау ащ кыыпэуцужыырым фэдэу кыыблэ гыэмэфэ чэщ шҠункҠыри кыэкҠуашыгэщыгыгэ. Лхэгэ дэдэу кыыпщыхыущыгыгэ жыуагыгэхэр нахы кыекҠотэхыгыгэх, темыр-кыохыпэҠ ыкҠи кыыблэ лхэныкыохэмкҠэ хыупҠэм кыышъхыарыт кыушъхыэ шъхыащыфхэр ныбжыыкыум фэдэу чэщ мэзахэм кыыхэплгых. ТыдэкҠи дунаир кҠым-сым. Мэкыаеу мэлхэм кыахэпчэуҠукҠыгэрэм загыорэ чэщ рэхыатыр еукыо.

Апэрэ пхгэ пэлъхьагъур стыхи, мэшлуачлэр къызэнэм, плэстэ чыылэ бзыгъэхэр зэрыль цэф лэггэшхо зыдиыгъэу, лыр зыпиз пхгэ цацэхэр къыштэхи, лыжъыр машлом къетлысыллагъ. Пхгэ тлэркъо заулэ чилуи, жьокум пэмычыжьэу, лыр зыпыль цацэхэр ахэм адилъхьагъэх. Уеплгынклэ хъопсэгъуагъэ лыжъым лыр зэригъажьэрэм. Чэзыу-чэзыоу пхгэцацэхэр етлушщыгъэу ыггэчэрэгъуштыгъэх. Мэлыл пщэр тыкъырхэм даггэр къапытклоу «цдыжъ» ылоу жьокум хатклорэм къэс, ар зэрэшлосэрарыр пшлэнэу, ынэхэрыуцлгъуштыгъэх, «тлы» ылоти ышгъхьэ ыггэсысыштыгъэ. Загъори пхгэ цацэхэр мэшлуашгъхьэм къытырихыхэти, даггэр къапычгъэу пластэу лаггэм илгъым ычылу тыригъэуклорэахыштыгъэ, етланэ пхгэ тларкъомэ адилъхьажьыштыгъэ.

Лым жъэрымэ гохгъэу къысихырэм лупсыр къыригъачгъэу шлушгъэу мэлылыр ыггэжгъахи, плэстэ лаггэри пхгэ цацэхэри ылыггъэхэу чыг лгэпсэ пыхыггэм, лэнэ папклэу ялэм, лыжъыр къызеклолэжъым, клалэм унашгъо фишлыгъ:

— А клэлэхгъу, мыдэ машлор къызэклэггэстыжъ.

Пхгэжгъые гъуггэхэу клалэм жьокум питэгъуаггэхэр шлэхэу къызэклэнаггэх, лэггэ-блэггур къызэлгъэгэнэфыгъ.

— ланэр хъазыр, тыжгъушх, — ылуагъ лыжъым.

Ятэрэ хъаклэмрэ клалэр ланэм адыпэтлысхьаггэп. Цэф лаггэм ежъ пае пластэ къырилгъхьы, лы ггэжгъаггэ зыпиз пхгэ цэцишым яз ышти, языбгъуклэ дыреклокли, тлысыггэ. Зэклэм Оздэмыр ышгъхьэ къеуагг: «Сэщ пае ятэ ланэм дыпэтлысхьаныр къыримыггэклуггэ, хъаумэ ар сыдиггьокли ишэна?» Адыггэхэм а шэныр зэрахэлгыр ымышлэклэ арэп, ау лыжъымрэ клалэмрэ чыплэу зэрытхэмклэ зы ланэ зэдыпэтлысхьэхэкли емыклу афэплггэггъу мыхгун фэдэу еплгггъ.

Нэггыришчыри мэлэклэ зэрэллаггэр къэшлэггояггэп. Гушчы-лэм шгъхьасыхэу, лы такгырэу цацэм цэклэ къыпатхгырэр икгоу амыггэунэшклоу рафыхыштыггэ. Оздэмыррэ клалэмрэ япхгэ цацэхэр къызаунэклихэ ужым лыжъыр ггуашхэу бэклаерэ шчысыжгггъ.

— Джары ныбэм илажгэ лотэжыгггошлу зыкларэр, алахы-мклэ шыкур, зыдггэшхэклыжгггъ, — ылуагъ лыжъым ылупэмэ алулгэклахыжызыэ. Пхгэ лулэшхорэ чысэмрэ иджыбэ къыри-хыггэх. Чысэм ышгъхьалу къытлати, лэхгъомбишчыклэ къыри-хыггэ тутын уклетатаггэр лулэм зыреубахэм, къэтэджыжггэ Оздэмыр къырилуагг: — Некло, тихъаклэ, мэшло пашгъхьэм тыггэтлыс, мы тыздэщысым ар нахг голушг.

Ауштәу лыжъым зыкIиуагъәри къәшIәгъоягъәп. Къушъхъә шыгухәм ателъ осым чыIәрымәу къыпихырәр къалъыIәсыгъәу, пчыхъәр чыIәтәгъагъ. Лыжъым кIакIоу зыщидзыгъагъәр къызытыриубгъожъи, машIом къекIолIагъ. КIәкIо цышәхәр шIуцәу зыкIиупкIәхәзә, мәшIо шIыпIәм дәжъ шыль пхъә тыкъырхәм ащыщ тетIысхъагъ. ПхъәцәкIә ныкъостәу машIом къыпихыгъәр луләм риубәгъә тутыным ригулIи, зыгIо-зыщә зыкIәшъум къыIуагъ:

— ТихъакIә, адыгәхәм яшәнәп хъакIәр чәщ-мәфищә цымысәу илъәгъункIә еупчIхәу. Ау тә чыпIәу тызәрытымкIә ар щыдгъәзыеми хъунәу къысшIошIы. СыкъызәрәпхаплъәрәмкIә, зыгорәм лъәшәу уегъәгумәкIы. Мышъәфымә, уигукъанә тыщыгъәгъуаз. Тә зыгорәкIә тыамаләу щытымә, тишIуагъә одгъәкIын. ТишIуагъә отымыгъәкIышъуми, тиягъә окIынәп.

Оздәмыри ары зыфәягъәр. ГущыIәгъу зәфәмышъухәу къәгуIащәу ежъ игумәкI къыригъажъәмә, щәIагъә имыIәу лыжъыр къеплыным зыригъәIажәщтыгъә нахъ, бәшIагъә ащ игугъу къышIымә зышIоигъор. Апәу къазәрәкIуалIәуи игумәкI щигъәгъуазәхәмә шIоигъуагъ.

— СызгъәгумәкIырә щыIә шыпкъ, — игуапәу къыригъәжъагъ Оздәмыр. КъыIотагъ тхъамыкIагъоу къәхъуллагъәр.

— Ар къәбар гухәкI, — ыIуагъ лыжъым. ЕтIанә къеупчIыгъ:
— Хәтымә уащыщ, тәдырә къуаджә укъикIырә?

— Мәлбәхъумә сащыщ, Бжъәдыгъу хәгъәгу сыкъекIы, — ыIуагъ Оздәмыр.

— БәшIагъа шъәо цыкIур зыкIодыгъәр?

— Непә мәфишI хъугъә.

Ышъхъә еуфәхыгъәу, зи къымыIоу тIәкIурә щысыгъ лыжъыр. ЕтIанә пхъә тыкъырәу къыштагъәм луләр риутәкIымә тутын стафәр ригъәтәкъузә, къыригъәжъагъ:

— МәфишI фәдизкIә узәкIәIәбәжъымә, хъазырәу щәджагъо хъугъәу, зыдгъәпсәфәу кIаләмрә сәрырә чыгъ жъаум тычIәсызә, ылъабжъә пкъыгъо фыжъ горә пыгъәнагъәу шъынәхъ бгъәжъышхо къәбыбәу тлъәгъугъә. Темыр лъәныкъом бгъәжъыр къибыбыкIыгъәу къыбләм гъәзәгъә къушъхъәтх лъагәхәу къашъхъащытхәм алъәныкъо быбыщтыгъә. Бгъәм ыхъырәр зыфәдәр зәхәтфын тымылъәкIәу, тпәчыжъагъ, ятәрә ыкъорә бәрә тылъыплъагъ. Фыжъыбзәу тыгъәм пәжъыущтыгъә. ОшIәдәмышIәу, ерагъәу зәхәтхәу шхончәо макъә къәIугъ. Ащ лъыпытәу зиутIәрәбгъуи, къәуагъәм ищә тефагъәуи сшIәрәп,

хъаумэ аукъодыеу ежь етІысэхыгъэуи сшІэрэп, сьдэу щытыми хьынэу ылъабжгъэ зыхэгъэнагъэри ымытІупщэу чІылъэм етІысэхыгъ. Джары тихъакІэ а о зигугъу къэпшІыгъэм къесІолІэнэу сэ сшІэрэр, — къыухыгъ лІыжъым къэбарыр.

ЗыгорэкІэ а бгъэжъым къыхыщтыгъэр кІэлэцІыкІукІэ шъуегуцэфагъа? — къэгугІагъ Оздэмыр, ыгу ымыгъэкІодымэ шІоигъокІэ къэбар лъапсэр икъоу къымыІотагъэу къыщыхъоу.

— УсымыгъэпцІэцтымэ, ащкІэ ослон сшІэрэп. Бгъэжъыр тпэчыжъагъ, ыхыщтыгъэр икъоу зэхэтфыным тиІоф тетыгъэп.

ЛІыжъым къыІотэгъэ къэбарым къыгъэгумэкІыгъ Оздэмыр, а шъынэхъ бгъэжъым къыхыщтыгъэр ежь ыкъо шъыпкъэкІэ тыриубытагъ. Сьдэу хъумэ нэмыкІэу ыІона мэфэ пчъагъэу тешІагъэри, уахътэу ежь исабий зыщыкІодыгъэри, а бгъэжъыр зыщальэгъугъэри зэтефэхэмэ. ЕтІани сабыим нэмыкІэу сыда пкъыгъо фыжъэу бгъэжъым ыхын ылъэкІыщтыр! Ащ лъыпытэу къызщылъэтымэ, бгъэжъыр къызщетІысэхыгъэ чІыпІэм нэсымэ шІоигъоу ыгукІэ къэхъугъ Оздэмыр. Ыгу къыгъэкІодыгъ лІыжъым къыІотагъэм, ишгъэо цІыкІу псаоу ыгъотыжыным ицыхъэ телъыжыгъэп, «бгъэжъ мэхъаджэм ІэкІэфагъэр ІэкІэкІыжынынэп» зериІожыгъэ. Ауми мыгугъэн ылъэкІыщтыгъэп. «Хэт ышІэра?..» зыфэпІоцтыр пыгъэщагъэу бэ шъхъэм къыхъэщтыгъэ хъун ылъэкІыщтэу. Мыхъужыным Іофыр зыфакІорэми, икъупшъхъэ-лъашъхъэхэр ыгъотыжыыхэу, ахэр ыгъоижыыхэу ядэжъ ыхыжыыхэми ащи езэгъыжыщт.

Оздэмыр епэгъогъохэу, гупшысэ хьылъэхэм зэрэзыІэ-кІаубытагъэр пшІэнэу зи къымыІоу щыс зэхъум, икъин тыригъэумэ шІоигъокІэ ежь къехъулІагъэхэуи, нэмыкІхэм къаІуатэу зэхихыгъэхэуи хъугъэ-шІэгъэ гъэшІэгъонхэр лІыжъым къыІуатэщтыгъэх. Оздэмыр ядэІум фэдэми, ахэр ышъхъэ ихъэщтыгъэхэп, ежь щымыгъупшэщтыгъэр исабий. Зэ нэф къэшгъэу а бгъэжъыр къызыщетІысэхыгъэ чІыпІэм нэсымэ нахыбэ фэмыежъэу, ащ ышІуабэ дашІэу щысыгъ.

Зэгъолтыжыыхэми Оздэмыр чэщ реным ынапІэ къефэхыгъэп. Чэщыр зыхэкІуатэм, хъэкІэ-къокІэ мэкъэ зэфэшъхъафхэу мэзым къыххэІукІыхэрэм акІэдэІукІэу гупшысэу щылъыгъ. ХъэкІэ-къуакІэхэм рагъэзыгъэ кІэлэцІыкІум фэдэу гуштэгъуаджэу бэджэшъыр къэпцІэуцтыгъэ. Мышгъэ лъэбыцэри мэкъэхъоу загъорэ къэгъумыгъуцтыгъэ. Шъхъацышгъор къагъэтэдждэу тыгъужыхэр къызызэлъэбыухэм, хъэхэри къэзэрэгъэбырсырыгъэх. Шхончыр къышти, зыфэмыщыІэу Оздэмыр чылым

кыычІэкІыгъ, хьэкІэ-кыуакІэхэм ежъ ишъэо цыкІу зэтырахэу, ащ фэші кьэзэрэгъэбырсырыгъэхэу кыыщыхъоу. Къушъхьэр кыызэпигъаджэу тІогъогогъу Оздэмыр уагъэ. КъыкІэщтагъэу кыызщылъэтыгъ лыжъыр, ежъ ишхончыжъ ылыгъэу, ІэпцІэ-лъапцІэу гоІэнкІэ чылым кыычІэкІыгъ.

— Сыда кьэхъугъэр?!

— Кьэхъугъэшхуи щыІэп, хьэкІэ-кыуакІэхэр кьэзэрэгъэбыр-сырыгъэхэти, мэлхэм кыакІугъэхэмэ сымышІэу згъэщтэнхэм пае сыуагъ ныІэп.

— КІо, арымэ Іофэп, — ыгу нахъ Іэсэжыгъэ лыжъым. КъышІагъ ащ мэлхэм афэгумэкІыкІэ Оздэмыр зэрэмыуагъэр, ыкъо цыкІоу шІокІодыгъэм игумэкІ ар зэрымыгъэгупсэфырэр. Ар кыыхэщэу кыыуагъ: — Зыгъэрэхъат, Оздэмыр, тхъэм ыуагъэр хъун, ащ кыыриІолагъэм хэти шІокІын ылъэкІыщтэп, ынэшІу кыыпщыфэнэу елъэІу...

Лыжъыр кыызэрэфэгумэкІырэми Оздэмыр ыгу ыгъэІэсагъэп. Гъэмэфэ чэщ кІакор мэээ псау икІыхагъэ фэдэу кыыщыхъугъ. Жырытэджыр зишэн лыжъыр нэфшгагъом чылым кыызычІэкІым, Оздэмыр ишыуанэ зэтырилъхъажыгъахэу, шэсыжын кьодыеу хъазырыгъ.

— Тят, сшІуабэ зэрэшІэрэр емыкІу кыысфэмылъэгъу, сигъогу сытехъажынэу фиты сыкъэпшІымэ сежъэжыщт, — ыуагъ Оздэмыр лыжъыр кыызэрелъэгъоу. — Ау зыкІэ сыолъэІу сшІоигъу. КІалэр гъусэ кыысфэпшІэу а бгъэжъыр кыызщетІысэхыгъэ чышІэр кыысигъэлъэгъугъэмэ боу сигопэни.

— Боу игъу! Боу дэгъу! — кыдырыгъэштагъ лыжъым. — Уильфыгъэ уфэгумэкІыным зи емыкІу хэлъэп. КІалэри гъусэ кыыпфэсшІыщт, ау а Іэгъо-блэгъур кьэшгулъыхъухэу, гугъапІэ кьэзытын фэдэ зи щышъумылъэгъумэ, Мэзхэс унэсэу МышъэукІ Имысыкъо зыІубгъакІэмэ дэгъугъэ. Ар Шапсыгъэ цызэлъашІэрэ шэкІожъ. СызэренэгурэмкІэ, а бгъэжъым ащ нэмыкІ кьеогъэщтэп. Хэт ышІэра, ащ кьэбар лъапсэр нахъ тэрэзэу кыыкІэрыпхынкІи мэхъу.

КъушъхьэтІуакІи, мэзи, гъэхъуни кьамыгъанэу Оздэмыррэ кІалэмрэ бэрэ лыхъуагъэх, ау кьагъотыгъэ щыІэп.

— О кІожъ, сэ Мэзхэс сынэсыщт, — ыІуи, Оздэмыр кІалэр кыытІупщыжыгъ, кьуаджэм зэрекІущт гъогур кыызырегъэ-лъэгъухэм.

Мэзахэ хъугъэхагъэ Оздэмыр кьуаджэм зыдахъэм. ЩыкІэупцІээ, МышъэукІ Имысыкъо иуни кыыгъотыгъ.

Къыуамыложьыми къэпшлэщтыгъэ унэу зэрыхьагъэм шакло зэрысыр. Пхъэ плэкlorэу дэпкъым клэрытым ышъхьагъ шъынэхъ бгъэжьышхом ытамэхэр убгъугъэу елулыгъ. Шэкlor лъапсэм джэхашъом мышъашъо тедзагъ. Пчъэм исэмэгуклэ къобэ-бжьабэу шъыхъэ бжъэкъошхо дэпкъым хэлүлагъ. Ащ лэплъэкл кыхъэ едзэклыгъ. Джабгъуклэ дэпкъым елулыгъэ пчэнышъом ыкыкыу зэблэдзыгъэу шхончитлу пылъагъ.

— Тыс, — ылуи бысым клалэу Оздэмыр хьаклэщым изыщагъэм шъыхъэ лъакъохэр клэтхэу, шъыхъэ бжъакъохэм ахэшлы-клыгъэ, шъыхъашъо зэрыбзэгъэ пхъэнтлэкlorу фигуреклотагъ, ау тысыныр шломылофэу унэм зыщиплтыхъэщтыгъэ. «А бгъэжьышхоу дэпкъым хэлүлагъэр арынкли мэхъуба сэ скъо зыхъыщтыгъэр?» зэклэм ыгу кыхъагъ

— Тыхьаклэ, зымыгъэзэщыгу, — ылуи клалэр унэм икыжьыгъ.

Клэлэцкыкыу макъэ цызэхихымэ шлоигъоклэ дэлуашэщтыгъэ Оздэмыр, ау унэр зэгъоклыгъ. Клалэр бэри къэтыгъэп, ланэ ылыгъэу кыхъажьыгъ. Къумгъанрэ лэджэнрэ къыфишти, Оздэмыр зыригъэтхьаклыгъ, шъыхъэ бжъакъом пылъэгъэ лэплъэклыр къыпиши зызырегъэлъэкыхэм, ежъ зэклакыуи пчъэм дэжъ уцугъэ.

— Сашъхьагъ уитын фэдизэу сыхьаклэшхоп, сыныбжыккли ащ фэдэ лъытэныгъэ къысфэпшыным сынэсыгъэп, къэтТыс, — Оздэмыр ылуагъ, ау клалэр пчъэлуи къыфылуклыгъэп, дэпкъым хэлүлэгъэ пкъэужъыер ылыгъэу щытыгъ.

Оздэмыр зэшхакхэм, клалэм ланэр рихыжьыгъ. Нэужым лыжъ нэпкъ-пэпкъышхо, ыпаклэхэр тутын лугъомрэ гын гъозымрэ гъожьы ашыгъэу унэм кыхъагъ.

— Ащыгъум хьэклэшхо тилэба, фэсапши, — къеклуали, Оздэмыр ылапэ къыубытыгъ. — Тыс, тыс, — ылуагъ, лыжъыр къызэрехъэу къызщылъэти, дэпкъым еуцоллагъэм зыфигъази. Ау лыжъыр мытгысыхэу ежъ зыридзыхыныр Оздэмыр къыригъэклугъэп.

Зэргъэгущылэхэу тлэкlorуэ щысыгъэх. Лыжъыр къыклэупчлэщтыгъэ Оздэмыр къуаджэу къыздиклыгъэм, лакъоу зыщыщым. Ахэмэ Оздэмыр джэуап аретыжьыми, ежъ зыгъэгумэклыщтыгъэр нэмыкл.

Ешлэпэ адыгэ шэныр лыжъым зэрымукъоштыр, ащ фэдизрэ ежъ ежэшъуштыр. Сыда ышлэщтыр? Зыфэмыщылэу илгъгун къыломэ, лэдэбынчэу лыжъыр къеплын. Бэ зэпищэчыгъэр.

— Имысыкѳу, емыкІу кѳысфэмылѳэгѳу адыгэ хабзэу щыІэр зэрэсыукѳорэм пае, ау бэрэ сыщысын хѳакІэп, фит сыкѳэпшымыэ сільэгѳун кѳэсІошт,— зыфэщэІагѳэп Оздэмыр.

— КѳаІо. Ащ емыкІу хэлѳэп, — лѳыжѳым кѳыдыригѳэштагѳ.

Оздэмыр кѳыІотагѳ зыгѳэгумэкІырэр. Зи кѳымыІоу лѳыжѳыр тІэкІурэ щыси кѳэупчІагѳ:

— Шѳынэхъ бгѳэжѳыр сэ кѳызэресыутэхыгѳэр хэта кѳыозы-Іуагѳэр?

Ышон ымышІэу Оздэмыр кѳызэшІонагѳ. А чыпІэр ары кѳызыгурыІуагѳэр хэукѳоныгѳэ зэришыгѳэр, кѳушѳхѳэхѳум зыщыІукІэгѳэ мэлэхѳо лѳыжѳыр, чэщым зихѳэкІагѳэр зыщыщи, ыцІи, ылѳэкѳуацІи зэригѳэшІэнхэр зэрэтефэщтыгѳэр:

— Кѳушѳхѳэхѳум щыІэ мэлэхѳо лѳыжѳ горэм кѳысиІуагѳ, — ыцІэ зэримышІэрэм теукІытахѳэу макІэу кѳыІуагѳ Оздэмыр.

— Лѳыжѳ кѳогѳу лѳхѳанч арба?

— Ары.

— ПчыкІэкѳом имэлэхѳон, Чэмышѳо Лалыхѳун фае, — ыІуагѳ Имысыкѳо зыщыщым зэрэкІэмыупчІагѳэр емыкІу кѳыфилѳэгѳугѳэми кѳызхимыгѳэщэу.— А укѳызкІэупчІагѳэм сэ хэсшыкІырэри кѳыпфэсІотэн,— кѳыригѳэжѳагѳ хэпчэу-ІукІи, ымакѳэ ылѳэкІи. — МэкѳупІэхэр кѳэсплѳыхѳан гухэлѳ сиІэу сызежѳэм, хэт ышІэра сызэрихѳылІэщтыр сІуи, тэ тичыпІэхэм ар ныбджэгѳушы, шхончыр зыдэсштагѳ. Щэ-джэгѳо хѳазыр хѳугѳэу гѳэхѳунэм ситэу сыкІозэ, пкѳыгѳо фыжѳ горэ ылѳабжѳэхэмкІэ ыІыгѳэу шѳынэхъ бгѳэжѳышхо кѳэбыбэу слѳэгѳугѳэ. АпэрэмкІэ кѳызэрэсшышІыгѳэр ащ кѳыхѳырэр шѳынэ фыжѳэу ары. Ау нахѳ благѳэу кѳызысэбыбылІэм, кѳэсшыагѳ зэрэмышѳынэр. Ау зыфэдэ шѳыпкѳэр зэхэсфынэу мыхѳузэ сшѳхѳарыбыбыкІы зэхѳум, шхончыр псынкІэу кѳызшІохэсхи, сеуагѳ. Щэ зэрэтефагѳэр пшІэнэу зыкѳыутІэрэбгѳуи, хѳынэу ыІыгѳыри ымытІупщэу, бгѳэжѳыр чылыгѳэм кѳетІысэхыгѳ. КѳызыщытІысыгѳэ чыпІэм псынкІэу сынэсыгѳ бгѳэм кѳыхѳыщтыгѳэр зыфэдэр зэзгѳашІэмэ сшыоигѳоу. Ау бгѳэжѳыми сытеплѳэжѳыгѳэп, кѳыхѳыщтыгѳэри слѳэгѳугѳэп хѳанэ-гѳунэр бэкІаерэ кѳызысэплѳыхѳэм. «Емынэм шѳуехѳ» сІуи, сыкѳыІукІыжѳыгѳ. А-енасын, джы кѳэпІотэгѳэ кѳэбарым сыщыгѳозагѳэми, а бгѳэжѳым кѳыхѳыщтыгѳэр кѳэсымыгѳотэу тадэжѳ сыкѳэкІожѳыныеп. Джы сэри гупфэ лые сэбгѳэшІыжѳыгѳэ: хэт ышІэра, сабыинкІи мэхѳуба ащ ыІыгѳыгѳэр? Зэхэдз иІэп а нэшх-псэшхыжѳым, ыпэ кѳифэрэр

ыпхъотэщт. Мы дэпкъым еІулІыгъэр олъэгъуа? — бгъэжъым Іапэ фишІыгъ Имысыкъо.— Ащ мэз пчэн щыр ыІыгъэу къыхы пэтэу къесыутэхыгъагъ. ТхъакІумкІыхъэ къыхъэуи, шъынэ ыІыгъэуи Іаджыри сырихыллагъ. Ау, шъыпкъэ, сабий къыхъэу зыкІи слъэгъугъэп, аІоуи зэхэсхыгъэп. Джары а укъызкІэупчІагъэм сэ хэсшІыкІырэр.

Имысыкъо къэбарэу къыІотагъэм Оздэмыр ыгу къыгъэкІодыгъ. Исабий илъэуж техъагъ шІошІызэ, лъэс лъэгъо хэубыкІыгъэу мэзым чыжъэу ухэзыщэу, ошІэ-дэмышІэу кІодыжырэм фэдэу лъагъор чІинагъ. Ежъ къызэрэщыхугъэр а лЫжъ шакІом къэбар лъапсэ къыриІонэу ары. А бгъэжъэу дэпкъым еІулІыгъэр ежъ исабий зыхыщтыгъэр арэу тыриубытэгъэхагъ. Сыда джы ышІэщтыр?

Орзэмэс нэшхъэеу, зи къымыІоу щыс зэхъум лЫжъым къышІагъ къэбарэу къыфиІотагъэм ыгу къызэригъэцІыкІугъэр. Ыгу ымыгъэкІодыпэмэ, нахышІум щигъэугутъымэ шІоигъокІэ Мышгъэм ыкъо Мышгъэост ехыллэгъэ къэбарыр къыфиІотагъ. Сабый цІыкІу мышгъэм ыхыи зэрипІугъэр, ины хъугъэу, кІочІэшхоу, текІон щымыІэу къызэрагъотыжыгъагъэр. Мышгъэм зэрипІугъэм пае, зыщыщыр ашІэрэпти, Мышгъэмыкъо МышгъэостыкІэ зэреджэгъагъэхэр. А къэбарыр къызеухым Имысыкъо къыпигъэхъожыгъ:

— Зыфэдэ мыхъурэ щыІэп, о пкъуи мышгъэ горэм, е нэмыкІ псэушъхъэ ыхыгъэнкІи, ыгъашІоу ыІыгъынкІи мэхъуба. АІо анахъ хъэкІэ-къокІэ ябгэми сабыр ымышхэу. Плъэгъурэба хъэ ябгэри кІэлэцІыкІум зэремыцакъэрэр. Тыгъужъхэм сабий апІугъагъэуи къаІотэжыи. Арышъ, угу умыгъэкІоды, алахъэм ыІуагъэр хъун, ащ ынэшІу къыпщыфэмэ, о уисабый бгъотыжыын.

Ежъ ыгу къыдищаемэ шІоигъокІэ Имысыкъо а къэбархэр къызэрэфиІотагъэр ешІэми, Оздэмыр зэкІэм нахъ нэгущІо къэхъугъ, гугъэр инба, ащ фэдэ шІурышІукІэ хъун зэримылгэ-кІыщтыр ыгу илъыми, етІани мыгугъэн ылгэкІырэп. Джы зыфэежыгъэ закъор шІэхэу нэф къэшгъэу Имысыкъо бгъэжъыр къызыщыриутэхыгъэ чІыпІэм нэсымэ ары. Нахыеу хъун ылгэкІыщтхэр щигъэзыягъэхэу, нахышІум ылгэныкъокІэ бэ Оздэмыр ыгу щызэпэкІэкІыщтыгъэр. Зэ а бгъэжъым инабгъо ыхыгъэу ищырмэ ахэсэу епІункІи мэхъу зыфэпІоштхэр ышъхъэ къехъэ, етІани а бгъэжъыр уІагъэу къызетІысэхым ыкъо цІыкІу ІэкІэкІыжыи, зыдэкІоштыр ымышІэу, ушІапІэу, лъэпаомэ

ебэджэу мэзым хэтызэ, мышгэ горэм пэкIафи ыхыггэнкIи, ищырхэм ахэсэу еггэджджэгункIи мэхъоу зэреложы.

Пчэдыжбым жьэу кьэтэджыжьхи, яIашэхэмкIи яггомлапхьэкIи зэтеггэпсыхьаггэхэу МышгэукI Имысыкьорэ Мэлбэху Оздэмыррэ кьуаджэм кьыдэкIыггэх, шэкIо лIыжбым бггэжьыр кьызщыриутэхыггэ чIыпIэм кьекIуггэх. Зынэмысыггэ чIыпIэ кьамыггэнэу мэзи, ггэхъуни, кьушггэхэ тIуакIи зэфэдэкIэ кьалгыхгугг, ау гуггэпIэ кьязытын фэдэу кьягготыггэ щыIэп. Аужыпкгэм бггэжбым кьыхэзыггэ кьамзый горэми теплгаггэхэп.

— Тхьауеггэпсэу, ощ пае кьэнаггэп, тхьауеггэун, — ыIуагг Оздэмыр кьызщызэгокIыжынхэм.

— Чэщ хгуггэ, о тыдэ укIощта, некIо кьуаджэм тыггэкIожь, — гуIаггэ Имысыкьо хьакIэр изакьоу кьушггэхэм кьыхимынэмэ шIоиггьокIэ.

— Хьау, угу хэмыггэкI, сыкьэкIошггущтэп, мэлэхъо лIыжбым ипщыпIэ чэщыр щисхынышг, неущ ггьогу сытэхьяжышгт.

— KIo, ари хгущт, — кьезэггыгг Имысыкьо. — Алахьым уикгин псынкIэ пфешI.

Мэзышхо зыпэIут ггэхъунэу Имысыкьо шгынэхэ бггэжьыр кьызщыриутэхыггэр кьыбгынэныр Оздэмыр хьылгэ кьыщыхгугг. Кьежгэжыгг мэлэхъо лIыжбым ипщыпIэ кьекIужынэу, ау зыгорэ кьылгьыджаггэ фэдэу кьыщыхъуи, кьыззэтеуцагг, зэплгэкIыггэ, дэIуаггэ. ТыдэкIи кьушггэхэ псыхъо чгэрым ижъот макгэ нэмыкI кьэIущгыггэп.

Пчэдыжбым нахьыжгэу кIэтэджэн, иши темысэу лгэсэу мэкIэмакIэу бггэжьыр Имысыкьо кьызщыриутэхыггэ чIыпIэр джыри кьыкIухьан ыгу хэлгэу Оздэмыр мэлахъохэм япщыпIэ кьекIугг. ЫпэкIэ зэришIыггэггэм фэдэу пхгэ цацэхэм апыIуггэу лыр лIыжбым ыггэжггэгахэу, шхэнхэу ятэрэ ыкьорэ тIысыггэхэ кьодыгг Оздэмыр чылым кьызIохьяжбым.

— Кьеблагг, кьеблагг, Оздэмыр, лIышIу иIанэ шыггэ аIуагг, кьетIысэх мыдэ, — кьыфгэгф лIыжьыр. — Угу хэмыггэкI сыкьызэрэмытэджырэр, Iанэм упэтэджэныр мышIоу аIо, уанэжынкIэ сыфаеп.

Шхэнэу тIысыггэхэр кьызэримыггэжэхэмэ шIоиггьоу шышIоIоу чылым ыпашггэхэ щыгым шхомлакIэр шIохидзи, шым уанэр зэрэтэлгэу Оздэмыр тIысыггэ. Зэпэзырызэу зэрэггыхэмкIэ Оздэмыр кьышIагг Темыркгэн ыпэкIэ рилггггулIэггэггэм шгьорышIыггэ зэрэхэмылгьыр.

— Сыд кѣбар, Оздэмыр, Имысыкѣо сыд кѣбгѣаѣуагѣэр? — кѣуупчѣагѣ лѣжѣыр.

— Узгѣэгущѣон кѣбарышѣу щѣлѣп, — ыѣуагѣ Оздэмыр ымакѣа макѣу, нѣшхѣэеу.

— Олахѣа бѣу тхѣамыкѣагѣом!

Лѣшѣу ыгу зѣрѣхѣкѣырѣр кѣыхѣщѣыгѣ лѣжѣым. Ау кѣабарым хѣмыхѣэхѣзѣа хѣакѣэр гущѣфѣу ыгѣэшхѣахѣмѣ шѣоигѣокѣа ащ нахѣу гущѣлѣгѣу ышѣыгѣѣп. Лы гѣѣжѣагѣэр зыпиз пхѣацѣцитѣум язѣырѣр Оздэмыр ыпашѣхѣа кѣырилѣхѣагѣ, адрѣ цацѣр тѣоу зѣпикѣи, ызыныкѣо ыкѣо ритѣыгѣ. Ятѣрѣ ыкѣорѣ ашхынѣу агѣѣжѣѣгѣѣ лыр кѣызѣрѣфагѣѣкѣотагѣэр Оздэмыр шѣоукѣытѣгѣуагѣ, ау афигѣѣкѣотѣжѣынынѣр кѣыригѣѣкѣлугѣѣп, зи римыѣуалѣу дѣгѣоу шхагѣа. Мѣл щхѣу кѣутѣхѣу лагѣам изѣу кѣагѣѣуцугѣѣми хѣагѣа.

— А кѣлѣхѣу, о Іанѣр Іухѣжѣ, шыми уанѣр тѣхѣжѣ, — лѣжѣым ыкѣо унашѣо фишѣи, Оздэмыр зыкѣыфигѣѣзагѣ. — Некѣо, Оздэмыр, машѣом тегѣѣтѣысылѣ, тѣкѣлу тыгущѣлѣщт.

Машѣоу упѣбѣжѣѣжѣыгѣѣм пхѣа гѣугѣѣ заулѣ пилѣхѣи, лѣжѣыр кѣѣтѣысыжѣыгѣ, иджѣибѣ кѣырихѣыгѣѣ пхѣа лулѣшхом тутын упкѣѣтагѣэр риубѣзѣа кѣыѣуагѣ:

— Оздэмыр, кѣѣуат джѣи Имысыкѣо кѣыуиѣуагѣѣхѣр.

Шѣкѣо лѣжѣым кѣабарѣу кѣыкѣлѣрихѣыгѣи кѣызѣрѣпѣгѣокѣыгѣи кѣыѣотѣжѣынынѣм ыпѣкѣа Оздэмыр зиухѣижѣынѣу ригѣѣжѣагѣ:

— Тѣбысым, зы хѣукѣоныгѣѣ сшѣыгѣѣ, кѣысфѣгѣѣгѣу. Апѣу тызызѣлѣкѣѣм узщѣыщѣм сыкѣыкѣлѣмыупчѣѣу, зѣсымыгѣашѣѣу тызѣгѣокѣыжѣыгѣагѣ. А хѣукѣоныгѣѣм укѣытапѣа нѣужым сырѣдзѣжѣыгѣ. «Бгѣѣжѣыр кѣызѣресѣутѣхѣыгѣѣр хѣта кѣыозыѣуагѣѣр?» ыѣуи Имысыкѣо кѣызысѣупчѣым, сѣон сымышѣлѣу сышѣуигѣѣнагѣ.

— Ар Іофѣп, сѣ сышшѣлѣн фѣдиз сѣкѣурѣп, — зигѣѣцѣыкѣоу кѣыѣуагѣ лѣжѣым.

— Хѣау, аущтѣу умыѣо, кѣуаджѣу сызщѣыщѣм згѣѣзѣжѣымѣ кѣушѣхѣэхѣум лѣжѣ горѣм сыщѣлукѣлѣгѣагѣ, адыгѣгѣѣшхо кѣысѣхѣыгѣ сѣлѣкѣа хѣущтѣп, зѣхѣзыхѣрѣм емыкѣу кѣысфѣлѣѣгѣущт, сшѣлѣн фѣае узщѣыщѣр.

— Адѣ арѣу пшѣоигѣѣомѣ кѣыосѣонба. Чѣмышѣо Лалыхѣу аѣоу зѣхѣпхѣыгѣѣмѣ, ар сѣры. Мы фѣмыфѣу скѣыгѣур сѣ скѣо, Темыркѣан ыцѣэр. Ау тѣ тышѣоѣофѣу тѣлѣ кѣезыѣон уримыхѣыллѣгѣѣнкѣи мѣхѣу. Кѣуаджѣу Кѣодѣс тыщѣщ, сѣгѣашѣлѣ

инахыбэр мы к'ушг'хьэх'ум щызг'эк'уаг'ь. Мыщ фэдиз мэлэу дг'эх'урэр тик'уаджэ дэс Пчык'эк'ьо Шых'амызэ ий. Ащ ыц'лэ нахь зэхэпхыг'эацт, убаймэ уц'лэры'у, ар зымыш'лэрэ Шапсыг'эа хэг'эк'лэри ш'ьо ш'уал'энык'уи исыж'ын фаеп...

— Хэт п'уаг'ьи?! — зэхихыг'эм к'ык'л'иг'эацтаг'эу к'эгу'л'аг'ь Оздэмыр.

— Пчык'эк'ьо Шых'амыз с'уаг'эа, — ащ фэдизк'лэ ц'лэу зэхихыг'эм к'ызык'л'ык'л'иг'эацтаг'эр ымыш'лэу Лалых'уу ынэ ц'л'ык'л'ухэр к'ытыриг'эадык'баг'эу к'епл'ыи л'ыи х'як'л'эм.

— Ары, зэхихыг'эа Оздэмыр а л'ым ыц'лэ. Янэ ы'лоцтыг'ь: «Алах'ым ег'эунэх'у а Пчык'эк'ьо ж'ыалымэж'ыр, ары тызг'эунэх'ууг'эр...»

Мэшо паш'х'эм щых'эу зэрэг'эг'ушы'лэх Лалых'урэ Оздэмыррэ. Темырк'бан бэш'л'аг'эа зыг'бол'ыж'ыг'эр. Ятэ ищы'лэныг'эа тх'амык'л'аг'эоу к'ы'уатэрэр ащ зык'л'и ш'лог'эа-ш'лэг'онэп, еж' ыш'г'х'эк'л'и ар ыуш'этыг'бах. Лалых'уу к'ы'уа-тэрэмэ яд'л'уми, Оздэмыр ыш'г'х'эа имык'л'ырэр зыц'лэ к'ыри'лог'эа л'ыр ары. Янэ к'ы'лоу зэхихыцтыг'эхэр нахь тэрэзэу ыгу к'ыг'эк'л'ыж'хэмэ, ахэмэ язэпхып'лэхэр к'ыг'ьотымэ ш'лоиг'эоу егуш'ысэ.

Зэг'бол'ыж'ыми Оздэмыр ыш'г'х'эа ик'л'ыг'эап. Бэ а чэщым ыгу к'эк'л'ыж'ыг'эр. Еж' к'ыг'г'эш'л'аг'эм «ох-ох!» ы'лонэу мэфэ тх'аг'эо к'ек'л'уг'эап. Ц'ык'л'уг'эа, ил'г'эс зыхы'л нахь ыныб'жыг'эап ятэ имы'лэж'эу к'ызенэм. Мэзым шак'ло к'уаг'эау ятэ к'эк'л'одыг'ь. Ынапэ зыфэдаг'эари к'ыш'лэж'ырэп. К'ыш'лэж'ырэ зак'ьор ятэ к'л'одыг'эау зырэг'ушы'лэхэ ыуж мэфэ зыщы'пл'л' теш'л'аг'эау к'лэк'ло ш'луц'лэ тех'уаг'эау, кум ил'г'эу цагум к'ызэрэдащэж'ыг'баг'эр, гур ыг'г'эузэу янэ зэрэг'ыг'баг'эр ары. Апэрэмк'лэ а'лоцтыг'эа мэзым шак'лоу хэтхэм ащыц' ымыш'лах'эу лэк'лэук'лэг'эн фае. Нэужым нэмык'л' к'эбари зэхихыж'ыг'баг'эа. Шапсыг'эа хэг'эгу к'ык'л'ыг'эа л'ыи ерых'ь-ерыш'хым лэк'лэк'ло-даг'эау к'уаджэм щырыг'ушы'лэцтыг'эх. Хэмыук'ьорэмэ, зыц'лэ к'ыра'лоцтыг'эр Пчык'эк'ьо Шых'амыз. Ары, хэук'ьорэп, зэп-т'лоп а л'ым игуг'уу янэ к'ыш'лэу зэрэзэхихыг'эр. Ащ пэпч'ь бгыб'зэу риг'г'эх'ыцтыг'эари ущымык'л' ух'этыми к'ыштефэнк'лэ. «Емынэм ых'ыни, тэлаур иунаг'ьок'лэ к'ыфэк'лони, г'ьогум псэхал'лэ тех'ух'яни...» к'ыфиг'анэцтыг'эап.

Языг'г'эук'л'ыг'эу а'лоцтыг'эр яг'г'унэг'уу к'уаджэм дэс пщыш'хоу Аск'ьалэк'ьор ары. Зык'лариг'г'эук'л'ыг'эу янэ к'ы'лотэж'ыцтыг'эр а пщыш'хоми нэмык'л' л'лэк'ьол'г'эш'хэми

мышъо-мышлѐу зѣхашлѝхьхѣрѣр, лѣжъѣкѐо тхъамыкѐхѣм, фѣкѣолѐхѣм ащыщхѣм жѣалымагѣу арахырѣр афимыгѣгѣу бѣрѣ зѣрапѣуцужырѣр ары. Ыгу кѣэкѝжыгѣ Оздѣмыр Пчыкѐкѣор кѣуаджѣм кѣѣкѝуагѣу «уятѣ зыукѝгѣр мары» аѝуи кѣызырагѣлѣгѣум, пѣгѣочѣи, «моу сѣ ины сыкѣгѣгѣхѣу, сятѣ зѣрѣуукѝгѣр пфѣзгѣгѣгѣункѐу умыгѣгѣ» зѣрѣриѝогѣагѣр, лѝыри нѣ Іаекѐ кѣызѣрѣплѝгѣагѣѣри. Ау ащ ыуж кѣуаджѣм кѣѣкѝуагѣуи а лѝыр ылѣгѣгѣужыгѣгѣп, игугѣу ашлѣуи зѣхихыжыгѣгѣп...

Щылѣныгѣ гѣогоу кѣыкѝгѣгѣр а чѣщым Оздѣмыр ышѣхѣ щызѣпѣкѝкѝжыгѣ. Яни бѣгѣашлѣ хѣугѣп. Янѣрѣ ятѣрѣ зилѣхѣм, «а сикѝлал» зѣраѝорѣм, зышѣхѣашѣо шѣзѣбѣ-шѣабѣу зянѣ ылѣ нѣсырѣм яхѣуапсѣу икѝлѣлѣгѣур кѣыхыгѣ. Ины кѣызѣхѣуми тхѣагѣоу ылѣгѣгѣугѣ щылѣп, зым фѣшѣхѣуагѣ, адрѣм фѣмѣлѣхѣуагѣ, ыныбѣ щизѣу зыгѣашхѣрѣм фѣрѣзагѣ, гѣончѣджыжѣ-джѣнѣжѣ кѣыфѣзыщѣин кѣахѣкѝымѣ, дунае тын кѣыритыгѣу кѣыщыхѣоу кѣыхыгѣ. Ежѣ кѣыныбжѣым гушлѣуагѣоу кѣыдѣхѣугѣ закѣор шлѣу ылѣгѣгѣурѣ пшѣашѣр кѣызѣрищагѣр, апѣрѣ сабыир кѣызѣрѣфѣхѣугѣр ары, ау ари гушлѣкѝхѣ хѣугѣп.

Оздѣмыр ынѣгу кѣыкѝлѣуцѣожыгѣ ишѣѣо цѝыкѝлѣу зѣкѝодым Налмѣс игулѣкѝлѣагѣр, ыѝоцтыгѣгѣхѣр: «Асицѝыкѝлѣужыый, а сыпсѣ закѣу, чѝыгур зѣгози удафѣя, уздѣщылѣр, кѣыохѣуллѣагѣр хѣт мыгѣом кѣысиѝохѣн?» Ащ фѣдизкѝлѣ ыгу елѣжыгѣ ипсѣогѣу ыгѣгѣугѣшѝонкѝлѣ, шѣѣо цѝыкѝлѣур кѣыгѣотыжѣу, ар ылѣгѣу ыпашѣхѣ ихѣажынкѝлѣ ерѣшлѣри, нѣмыкѝ кѣыфишлѣнкѝлѣ тхѣѣм елѣлѣурѣп. А шлѣоигѣоныгѣѣм гѣѣмѣфѣ чѣщ кѝлѣакор кѝхѣхѣ кѣылѣкѝигѣгѣхѣухѣагѣ, зѣ нѣф кѣѣшѣу ыкѣѣо лѣыхѣунѣу ыуж ехѣѣфѣ ышлѣуабѣ дашлѣ. Ащ игумѣкѝлѣ чѣщ рѣным Оздѣмыр хигѣгѣчѣыагѣгѣп. Хыылѣгѣ кѣыщыхѣоу ыгу кѣѣзыфызыщтыгѣр ежѣ фѣдѣ лѣжъѣкѥо тхъамыкѥхѣу кѣуаджѣм дѣсхѣм фитныгѣ горѣ зѣрямылѣхѣр, мылѣку зилѣ лѣкѣѣолѣгѣшхѣм сыд аѝуагѣѣми ашлѣагѣѣми зѣрафѣгѣурѣр ары. «Сыда Аскѣалѣкѣѣо пщым сѣ сызкѝфѣмѣдѣн, ащ сятѣ аригѣѣуукѝымѣ зыкѝфѣгѣун фаер? — зѣупчѝжыгѣ Оздѣмыр. — Ох, фѣшѣуашѣу рѣшлѣагѣ а жѣалымѣжѣыр зыукѝыгѣѣм!» Пщы-оркѣ заоу бѣмышлѣу щылѣагѣѣм Аскѣалѣкѣѣопщыр зѣрѣхѣкѝодагѣр гуапѣ щыхѣугѣ, лѣшѣу фѣрѣзагѣ ар зилѣыгѣ кѣыхыгѣ фѣкѣѣолѝ лѝыблѣнѣм. Егѣашлѣи ымылѣгѣгѣугѣѣми Пщыщѣкѣѣохѣаблѣ щыщ фѣкѣѣолѝ лѝы пхѣашѣм — Пѣзѣунѣкѣѣо Кѣѣаншѣѣо игугѣу ашлѣу бѣрѣ зѣхихыгѣ.

Хэт ар кыытегушыагагъами кыыригуаллэщтыгъэр лыгъэ хэлъэу, тэрэыджэу узекгуагъэу ышлэмэ, ухэткИи кыыпфигъэгъун щымылэу ары. Афэрэзагъ ащ фэдэ лы пхъашэхэу зэфэдэныгъэм клэдэухэу пщы-оркъхэм апэуцужьхэрэм, ахэмэ зэо пхъашэ язышыллэгъагъэхэм.

Къушъхъэхъум игъашлэ щызыхъыгъэ лыжъымы Оздэмыр ыгуклэ нэсыгъ. Ащи ыгу егъугъ лы такъырэу ышхырэм нахьырэ тхъагъо имылэу Пчыккэкъо баим имэл лэхъогъушхо фигъэхъоу гъэ къэс къушъхъэхъум зэрэщылэм пае. Анахъэу зыфэгумэккыгъэр ащ ккыгъу клалэр ары. Къэмыхъу рапшлэзэ, ари кынынгъом клэуцуагъ. «Сыда мы лыжъымрэ клалэмрэ ящылккИ мэзым хэс псэушъхъэхэм ящылккИ зэрагъахьырэр?» — ышъхъэ къеуагъ Оздэмыр. Зыхэгупшысыхъэм, мэзым хэс псэушъхъэхэм ящылккИэ нахь кыыштагъ. Мыхъуми ахэр нахь шъхъафитых...

Гугъэм цыфыр щегъалэ

Нэфыль кыызэрэзеккечэу Оздэмыр кызыщыккыошъыгъ. Иш лъахъэ тырильхыи, хъушлэм ритгушщхъагъ, ежъ лъэсэу къежъагъ. Гушшысэхэм агъэбэгыгъэ ышъхъэ, чэц реным зэрэмычъыягъэри кыыхэхъажьыгъэу, бжъэматэу былым гъорыккыо зэутэккыгъэм фэдэу кыибыжъутыккышщтыгъэ.

Тыгъэр нысэккэ нэгушъхъаплъэу къушъхъэ сыджхэм акъогъу кыыккыоплгышщтыгъэ, гъэхъунэу Имысыккыо шъынэхь бгъэжъыр кыызщыриутэхыгъэм Оздэмыр кыызехъэм. Зэмышъогъуэхэу губгъо къэгъагъ кыызэлуйихыгъаккэхэм атэхэгъэ осэпсыцэхэр щыгъыжъыецэ жъугъэу тыгъэм инэбзыйхэм апэжъыужьыщтыгъэх. Осэпсыцэ пэпчъ зытес къэгъагъэм ышъо кыыритэу, налмэс-налкъутэу гъэхъунэр мэшлэты. Гъэхъунэм иухъума ккыо фэдэу мэз гъэккыгъэр дэпкъ лъэгэшхоу шъхъащыт. Къэгъэгъэ жъугъэм, егъэшлэрэ чъыг шхъуанткэхэм къапихьрэ мэлэшгур Оздэмыр кызыккыоом, щылэныгъэм илэшгугъэ зэхышлэу зэ шъхъаем гушшысэ хыллэхэу ышъхъэ кыыщыжъохэрэр шъхъащыгъэх, ыгу нахь къэчэфыгъ, фэмылгъэгъуккэу, ылгъэгъурэ пстэур шлодахэу лэгъо-блэгъур кыызэпишлгыхъагъ. А пстэумэ ыгу къагъэушъэбыгъэу, хъэккэ-къуаккИи, цыф жъалымы дунаим темытэу, зэккэри шлу зэрэлгъэгъухэ фэдэу кыыщыхъоу псэушъхъэхэм хаубыккыгъэ лъагъоу гъэхъунэ гузэгум пхырыккырэм, мэзым еккырэм тетэу ккышщтыгъэ Оздэмыр.

ОшIэ-дэмышIэу кыжэхэлтэдэггэ мээ пчэн цIыкIум дунээ хъопсаггэу зыхэтыггэр зэкIэм шгъхарифыгг. Зыгорэм кыызэрэрифыжыаггэр пшIэнэу хьапкIэкIэ кьачгэщтыггэ пчэн цIыкIум Оздэмыр кыызэрелтэггэу кIэпкIи тыриггэзагг. «Сыда, делэ цIыкIу, мыщ фэдизэу укызыкIысщыцтаггэр, сапашгъхэ укытIысхьаггэкIи сэ...» Оздэмыр пчэн цIыкIум риIомэ шIоиггэуаггэр кымыгухызэ хьэкIэ-кыуакIэ горэм зэрэIэкIэфаггэр пшIэнэу гуихэу кьэIоигг. Ащ лыпытгэу кIиIагг Оздэмыр пчэныр кызыщыIоиггэ лгэныкьом. Бэри мычгэаггэу тыггужг шгъонтIэшхоу пчэныр зыпшгэ дэлгэу мэзым екIужыерэр ылтэггугг. ПсынкIэу шхончыр кызышIохихи, лыуагг. Тыггужгым пчэныр кычIидзи, нахг лгэшгэу кIиIагг.

Тыггужгым ыцэ кIыхгэхэр зыхиггэзыхгэггэ ыпшгэ лгыр кьечгэхэу лгэккыуаоу пчэн цIыкIур уцым хэлгыгг Оздэмыр зекIуалIэм. «Джары, Iэежг цIыкIу, сэ укысщыцти тебггэзэжгыггэгг шгъхаем, сэц нахг щынаггэу а укгезыфыжыаггэр оркIэ», — ыгу еггэу, рипэсыщтыр ымышIэу пчэным шгъхарытыгг. Пчэным ераггэу жгы кыщгэщтыггэ. «Хгужыщтгэпышг, хгужыщтгэп, шIосыбзыжыымэ, мыхгуми тшхыжыын», — зэриIожыи, Оздэмыр ишггэжгые кыырихыгг, ышггхэ кыуубыти, ыпшгэ шггэжгыер зыщышIуидзэным, кIэлэцIыкIу гукгабзэ фэдэу хые-хыеу ынэ бырылгэу зельггум, ыгу еггэуи шггэжгыер кызэкIихьяажгыгг, псэушггхэ еггэзыггэм зэрэпэггэокIыггэр жггалымыггэу зыфилгггужыггэу, IэпыIэггэу зэрэфгэхуцт шIыкIэр ымышIэу, мэггүIэ Оздэмыр. Ежг Iэзэггэу уцэу ышIэрэр арти, лгыхгүзэ хьабзэггэу кыггготыгг, тхгэпэ заулэ кыыпитхги, тыггужгым ыцэ зыхиIуггэ чIыпIэхэм атырилггхьагг, иIэпэIэплгэкI иджыбэ кыырихи, пчэн цIыкIум ыпшгэ шIуипхыкIыгг. «Мыщ тетгэу укыIусынэмэ хьэкIэ-кыуакIэ горэм уишхыжыын, сыд пфэсшIэхэн?» — дэггущыIэ Оздэмыр пчэным. ЗэкIэм ыгу кьэкIыгг мэлахггэхэм япщыпIэ кыыхынэу.

Уц шггабгэу чылым чIэлгым пчэныр зыхеггэтIысхгэм хгупIэм ихги, Лалыхгэу макгэ риггггэIугг «хьэкIэ уIаггэ» зэриIэмкIэ. КгехгэуIаггэр кыфилIотагг, риIуагг лIыжгым пчэныр ыгггэхгужыггэу ытIупщыжыымэ лгэшгэу зэригопгэщтыр.

— УкгэмыггүмэкI, сэ сфэлгэкIыщтымкIэ сыдэшггхьахынэп, — Лалыхгэуи хьазыр Оздэмыр ишIоигггэныггэ ыгггэцэкIэнэу.

ЛIыжгым ицыхэ телгэу Оздэмыр иIоф ыуж ихьяажгыгг. Кгэушггхэ псыхгэ чгэрэу зижггот макгэ чыжггэу ущыIэми зэхэпхырэм ыбггэу готгэу рекIокIыщтыгг. Псыхггэр мээ гггэхгунэм

ебгъукІошъ, мэзышхохэр зэпечых, ыпэ къифэрэ мыжъошхохэр зэриутэкІхэзэ, ЩэхэкІай игъогоу хым екІужьы. МыгумэкІэу, бгъу пстэумкІи зиплгыхъэзэ мэкІуашгъэ Оздэмыр, къэуцушъ, загъори мадаІо. Ау псыхъом ижъот макъэ нэмыкІ ытхьакІумэ къыридзэрэп.

Унэ лъэгу нахъ мыхъурэ гъэхъунэ цІыкІум Оздэмыр къызщи-хъаным шІуцІэгъакІэу ынэ къыпэшІофагъэм шхончыр къыри-гъэпхъотагъ. Нахъ зэкІуатэм мышгъэ цыр цІыкІуитІу зэдэджэгъоу гъэхъунэм исхэу зельэгъум шхончыр зэкІихъажьыгъэ. ЗэкІэм ыгу къэкІыжыгъ Имысыкъо къыфиІотэгъэгъэ къэбарыр, Мышгъэмыкъо Мышгъэост ехьылІагъэр, ыгукІэ зылгыІэсыгъэр ыкъо цІыкІоу зыуж итыр ары. ЛъэпэшІыеу чІыгум теуцозэ, чъыг къогъукІэ мышгъэ цырхэм япшылІагъ, чъыг лъэпсэ къыдэп-шыгъэ Іужъум ыкъогъу къосэу ахэмэ ынэ атыримыхэу яплгы. Хъопсагъоу уц кІырым зыцагъэукІорэизэ, тхъэжхэу мэджэгух мышгъэ цырхэр. Ахэмэ апэмычыжъэу мышгъэ анэжъыри къянэ-гъуаплгъэшъ цыс. Ежъ цырхэмкІэ дунаим цынагъо темытым фэдэми, чІыпцІэ пырацэхэу, цы Іэгуао фэдэхэу зыми пымылгъхэу уцым зыцагъэукІорэйми, мышгъэ анэжъыр сакъ. МэдэІуашэ, фэмыфэу ышгъхэ ыгъазэзэ зеплгыхъэ.

Ыкъо цІыкІу а мышгъэ цырхэм ахилгъагъомэ шІоигъоу альэплгъэ Оздэмыр. Ау ынэ къыпэшІуафэрэп. «ЗыгорэкІэ ахэмэ апэмычыжъэу шъхъафэу уцым хэлгыкъомэ?» — ыІуи, зыкыІэтыгъ. Мышгъэ анэжъым къыльэгъуи, къызэрэгъумы-гъугъэм лыпытэу цырхэми кІаІэжыгъ, янэ ыуж итхэу мэзым хэлгэдэжыгъэх.

А гъэхъунэ цІыкІур Оздэмыр зэпичи, псыхъом ыбгъу готэу тІэкІурэ кІуагъэу Имысыкъо шъынэхъ бгъэжъыр къызщыриу-тэхыгъэгъэ гъэхъунэшхом ихъагъ. Бгъэм ыхъыщтыгъэр ежъ ыкъо шъышкъэкІэ тыриубытагъэшъ, а гъэхъунэр ыгу пыкІыр-рэп, тьдэ кІуагъэми ащ къекІужьы. Гъэхъунэр ины, темыр лъэныкъомкІэ мэз кІыр къышгъхъащыт, къыблэ лъэныкъомкІэ чІыпІэ-чІыпІэу мэз е чъыг куп зытет къушгъхэ сынхэр кългъа-гъох. ЕгъэшІэрэ осыр зытелъ къушгъхэ сыджхэри мычыжъэхэу, ІэкІэ уІабэмэ уанэсын зыфаІорэм фэдэу благъэхэу къыпщэхъух.

Лъэныкъоу зыздигъэзэщтыр ымышІэу зеплгыхъэшъ щыт Оздэмыр. Къыблэ лъэныкъомкІэ къышгъхъащыт къушгъхэ сын-хэу чІыпІэ-чІыпІэу чъыг купхэр зытетхэм адэжкІэ бгъэжъышхо горэм зыкыщыІэтыгъ. А къушгъхэ сынхэм ашгъхъагъ тІэкІурэ цыхъарзи, зэ чІылгъэм зыридзыхыгъ, етІани зыкыІэтыжыгъ,

к'уш'х'х'э сын заңд'эу, ыл'ап'с'э д'жаш'г'оу, зыш'х'х'аг' ч'ыг заул'э тетым щет'Г'ыс'эх'ыг'ь. Ын'э тырим'ых'эу а л'э'нык'ом мапл'э Озд'эмыр, б'э ыгу к'ых'х'эр'эр. «А ч'ып'л'эм ш'гын'эх' б'г'э'ж'ым наб'г'о щыри'л'энк'и, ащ си Ш'г'эук'л'аси ах'эс'эу ищыр'х'эр щеп'ун'х'эк'и м'эх'уба?» — зери'л'ож'ыг'ь. А к'уш'х'х'эм д'эк'уа'ем'э ш'л'оиг'г'оу ыгу к'ых'х'аг'г'эу, еж'эн зыщи'л'оным б'г'э'ж'ыш'хом зык'и'л'этыж'ыг'ь, к'уш'х'х'э сынх'эм аш'х'х'аг'ь д'жыри ащы'х'арзи, Озд'эмыр з'эрыт г'г'эх'ун'эш'хом к'ибыбаг'ь. Зыгор'эм з'эр'э'л'ых'х'ур'эр пш'л'эн'эу ыш'х'х'э к'еуф'эх'ыг'г'эу г'г'эх'ун'эр б'эк'ла'ер'э к'ыбыб'ых'аг'ь. Ытам'эх'эм ш'г'уамб'г'оу зауб'г'оу б'г'э'ж'ыш'хор ыш'х'х'аг'ь к'ызебыб'эм з'эк'л'эм Озд'эмыр ш'хонч'ым ет'х'уаг'ь, еон г'ух'эл'ь и'л'эуи фиг'г'эп'сыг'г'аг'ь, ау еош'г'уг'г'эп. Озд'эмыр ш'хонч'ыр к'ыз'эр'еп'х'уат'эу б'г'э'ж'ым нах'ь л'г'аг'эу зи'л'этыг'ь, псынк'л'эуи л'убыб'ык'л'ыг'ь.

Б'эр'э б'г'э'ж'ым л'ыпл'л'аг'ь Озд'эмыр. Заг'г'ори к'уш'х'х'э-к'ьог'у х'ути ш'л'ок'л'одыщтыг'ь, ет'л'ани к'эл'г'эг'ож'ыщтыг'ь. Ыл'г'абж'г'эк'л'э пк'ыг'г'о ш'л'уц'л'э гор'э ы'л'ыг'г'эу, п'эчыж'г'эти зыф'эд'эр з'ехиф'ын ыл'г'эк'л'ыг'г'эп, б'г'э'ж'ыр к'г'эбыб'ыж'и, ып'эк'л'э зыщы'т'Г'ысыж'ыг'г'эг'г'э к'уш'х'х'э сын заңд'эу зыш'х'х'аг'ь ч'ыг заул'э тетым д'жыри щет'Г'ыс'эх'ыж'ыг'ь. Д'жы Озд'эмыр ех'ыр'эх'ыш'ш'эж'ыщтыг'г'эп б'г'э'ж'ым а ч'ып'л'эм наб'г'о з'эр'эщыри'л'эм. Ащ д'эк'л'оен'эу, наб'г'ом ипл'г'эн'эу тыриубытаг'ь.

Упл'г'эм'э благ'г'э ф'эд'эу к'ыщы'х'х'ущтыг'г'эм'и, к'уш'х'х'э сын'эу б'г'эр зыщет'Г'ыс'эх'ыг'г'эр чыж'г'эу к'ыч'л'эк'л'ыг'ь. Н'эсыф'э ыш'л'уаб'э даш'л'эу ел'г'эк'л'оныщтыг'г'эм'и, м'эф'э нык'г'ор ш'л'уих'ыг'ь. З'ек'л'ол'ах'эм ыгу к'г'эк'л'одыг'ь. Ащ уд'эк'л'оеныр л'эш'л'эх'ыг'г'эп, заңд'э, л'эубытып'л'э пш'л'ыщтыри умыш'л'эн'эу, ч'ып'л'э д'жаш'г'ох'эр и'л'эх. Ау сыд ик'ыныг'г'эм'и д'эмык'л'уа'еу, а наб'г'ом з'э имыпл'г'эу к'ыч'ук'л'ыж'ыш'х'уц'т'эп.

Иг'г'омыл'э з'эрыл'ь л'ал'г'м'эк'ыри ш'хонч'ыри к'ызыш'л'охих'ых'и, к'уш'х'х'э сыным д'эк'л'оен'эу еж'аг'ь Озд'эмыр. Зыщыт'еш'г'о ч'ып'л'эх'эм ал'ых'х'уз'э, к'ын д'эд'э к'ыщы'мы'х'оу ызынык'г'о ф'эдиз д'эг'г'оу ык'л'уг'ь. Ау нах'ь л'г'аг'эу д'эк'л'уа'ер'эм к'г'эс нах'ь к'ын к'ыщы'х'оу риг'г'эж'аг'ь Мыж'г'о цак'л'эх'эм запиг'г'ан'эз'э, ераг'г'эу д'эш'шые. Пш'г'ыг'г'э. Мыж'г'о цак'л'эр ы'л'ап'эх'эмк'л'э к'ызиубытыр'эм амы'л'ыг'г'ыш'г'оу м'эк'л'эз'эзых, ыл'г'ак'г'ох'эри пыт'эу уцуж'х'эр'эп, ау нах'ь к'ыныр д'жыри ып'эк'л'э к'г'эт. Ар з'эдеш'л'эж'ы Озд'эмыр, ыгу ымыг'г'эк'л'одып'эм'э ш'л'оиг'г'ок'л'э з'эуш'г'ыиж'ы: «Ул'ыба ар'эу ш'л'эх'эу уг'у б'г'г'эк'л'од'эу, зы к'уш'х'х'э сын ыш'х'х'аг'ь уд'эмык'л'оеш'г'ун'эу уг'у к'ибыб'г'ах'г'эу.

УдэжЮешгъушт, удэжЮешгъушт...» УцунІә тэрэз зигъотырэм зегъэпсэфы, пкІантІәр зэрелъэкІэхы. Псы чыІә тас ешгъуа-гъеэмэ къушгъхэ сын зандэр зыуи къыщымыхъуштыгъэ къышЮошІәу псыфалІэм ригъэзыгъ. Лъэбэкъу ыдзы къэс нахь хьылгэ къыщэхъу. Ыпәпәхэр фэмыЮорышІәжхэу ыубытыгъэхэ мыжъо цакІәр къыІәкІәцІәлгъэу къызэремыфэхыгъэр ежъыри ыгъэшІәгъожъэу чЫпІә шынагъохэм арихьылІәуи къыхэкІыгъ. Ау пытәу ыгу риубытагъэшъ, сьд хъуштыми къушгъхэ сыным ышыгу нэмысәу, бгъэжъым инабгъо имыплгъэу къыгъэзэжъы хъуштытәп. ЕшІә ар къыдэмыхъоу мы чЫпІәр къыбгынән зэримылъэкІыштыр. ТәкІу зигъэпсэфынәу къызәуцур ары Оздәмыр гу зылъитагъэр къушгъхэ сьджихэм акъогъу тыгъэм зыкъуигъэбылгъаажьынкІә бәу къызэремынагъэм. «Мәзахэ къэмыхъузә бгъэжъым инабгъо сынэмысы хъуштытәп», — тыриубытагъ.

Оздәмыр нахь лъагәу къушгъхэ сыным дәкІуаерэм къэс бгъэжъыми нахь благъәу зыкъырегъәІыхы, ІәкІә Іабәмә къыубытын фәдәу бләгъә дәдәу къышгъхьарыбыбәу къыублагъ. Ащыгъур ары Оздәмыр зызәхишІагъэр чыжъэрыплгъәкІә зәрилгъәгъуштыгъэм фәмыдәу бгъэжъыр зәрәин дәдәр. Ытәмә шъомбгъошхохэр убгъугъэхәу, моу зыкъыжәхидзәштытә фәдәу благъәу къышгъхьарыбыбәрәм уашгъуи тыгъи агъэбылгъәу, ошгъопщә шІуцІәшхохэр къышгъхьарыхьагъэхә фәдәу къыщэхъу. Нахь зьдәкІотаем, бгъэжъым инабгъо къызәрәбләгъагъэр, гъәхъунәшхом ылгәныкъо гъәзәгъә чЫпІәу набгъор зьдәштытәкІә зәгуцафәрәм епшылІәмә шЮоигъоу мәгуІә. Ау а чЫпІәр зандә, амал фәхъурәп. Бгъэжъыми къыригъэзыгъап, нахь ыгъәжъәу зыкъыжәхедзә, ылгъабжгъәхэр иных, ыпә мәхъаджи шынагъоу къәгъәштыгъ. Ыгу ригъәІәжъыгъәшъ, шхончыр ыІыгъыгъәмә мызыгъәгум ебләштытәгъәп, еоныешъ, къыриутәхыштытәгъә. Мыжъо тыкъыр къыхитхъымә шЮоигъоу етхъо Оздәмыр, ау пытәу зәхәлты къушгъхэ сыныр, ари къыдәхъурәп.

Сьд зәхъуи бгъэжъым инабгъо зьдәштытә чЫпІәу ежъ къышты-хъурәм екЮолән ылгәкІыгъәп. Ышгъагъ дәпшыеу къеплгы-хымә набгъор къылгәгъуным шыгугъәу, ар къыдәхъунымкІә амалхэм яусәу ригъәжъагъ. Къушгъхэ сыным ыкІыб зишІыгъәу нахь зыштытәшъо е ІәубытыпІә горә зыштыгъотыштытәхэм алгы-хъузә, сьд икъиныгъәми Оздәмыр дәпшые. Бгъэжъыри нахь гупсәфыжъыгъә. Пәмычыжъәу мәхъарзәшъ ышгъагъ ит нахь, зыкъыжәхидзәжъырәп.

Тыгъэм къушъхъэ къогъум зыкъуидзэжъынкIэ къэнэжыгъэр мэкIагъэ Оздэмыр къушъхъэ сыным ышыгу зынэсым. Гъэхъунэ лъэныкъомкIэ гъэзэгъэ къушъхъэ цэкIэ зандэм ецохъулIи, мыжъошхоу хэцэигъэм тегъуалъхьи, еплъыхыгъ. Мыжъо дэпкъ зандэм ухъэкIэ-къуакIэкIи уцIыфкIи укъызэкIолIэн умылъэкIыщтгъочIэгъышъоу иIэм бгъэжъ набгъоу итым щыритIу — ины хъугъахэхэу, ау джыри быбын амылъэкIэу исыгъэх. Ахэмэ анэмыкI ылъэгъумэ шIоигъоу Оздэмыр гъочIэгъышъор бэрэ къызэпиплтыхъагъ. Ау къушъхъэ-лъашъхъэхэу набгъом пэмычыжъэхэу щылъхэм анэмыкI ынэ къыпэшIофагъэп. «Мы мэхъэджэжъхэм сэ сишъэо цIыкIуи гъомылэ афэхъугъэнкIи мэхъу», — ыгу къыхъагъ Оздэмыр. Къушъхъэ-лъашъхъэхэм ахалпъэу щылъыгъ, ежъ исабий щыщэу къэнагъэр ыгъэунэфымэ шIоигъокIэ. «Мары» ыIонэу зи ахилъэгъуагъэп. Анахъэу ежъ зылыплъагъэр цIыфышъхъэ ахэлъымэ зэригъашIэмэ шIоигъоу ары. Набгъом екIуалIэу ыIашъхъэкIэ а къушъхъэ-лъашъхъэхэр зэIишIэжъыхэмэ боу шIоигъуагъ. Ау амал зэрэфэмышъуцтыр къыгурыIуагъэу къехыжъынэу къежъэжыгъ. Бгъэжъым къыхыщтыгъэр ежъ исабиймэ, псаоу щыIэу ущыгугъыжъынэу зэрэцымытыр ыгу илъыми, ащ лъэшэу ыгу къыфызыгъэми, еIани Оздэмыр мыгугъэн ылъэкIырэп. «Имысыкъо бгъэжъыр къызреутэхым IэкIэкIыжыгъэнкIи мэхъу» зэ зэрэIожъы, ари щегъэзыешъ, а бгъэжъым къыхыщтыгъэр ежъ исабий нэмыкIыгъэнкIи мэхъуба зыфэпIоцтыр ыгу къехъэ.

ИдэкIоен фэдэу мыхылыгъагъэми, къушъхъэ сыным икъехыжъыни псынкIэгъуагъэп. Ар анахъэу къэзгъэхъылъагъэр къэумэзэхэу зэрэригъэжъагъэр, зытеуцощти ыубытыщти нэрышэгурышэкIэ ыгъэунэфынхэу зэрэхъугъэр ары. Зыздэбгъэ-зэцтыр умышIэнэу шIункI хъугъэхагъэ Оздэмыр къушъхъэ сыным къызехыжъым. Зэ псыкIэ зигъэшъокIыжъымэ нэмыкI фэежыгъэп. Жъот макъэм рыгъуазэзэ псыхъом екIугъ. Псы зешъуахэм лъэшэу зэрэпшъыгъэри мэлэкIэ зэрэлIагъэри зэхишIагъэ. Ау тIысэу зышхэрэм нахъ зэрэшъхъахыщтыр ешIэти, чъыг ебэджыгъэ горэ къыгъоти, машIо кIэришIыхъагъ, пхъэу ыгъэстыщтыр къыгугъоигъ, чъыг къутамэхэр къыпиупкIыхэзэ, зыдэщылъыщтыри ыгъэхъазырыгъ. Ащ ыуж иIалъмэкъ къышти зышхагъэр.

Щтапхэп Оздэмыр. ЕшIапэ мэшIо нэфым сыд фэдэ хъэкIэ-къуакIи къызэремыкIуцтыр. Ау щытыми ыгукIэ гупсэ-фыщтыгъэп. ЗыфэшIыри ежъыри къыгурымыIоу бэрэ

зиплтыхьэщтыгъэ, мэзым хэдающтыгъэ. Чыгыжъэу машю зыкIэришIыхьагъэр ныкъост зэхъум, пхъэгъум заулэ машюм пидзи, гъолтыхьгъэ. Пшъыгъэти, псынкIэу шъхьаукъагъэ, ау зыгорэм къыкIигъэщтагъэу ошIэ-дэмышIэу ышъхьэ къыпхъотагъ, къызщытIысыкIи, зиплтыхьагъ, дэуагъэ. Зи гумэкIыгъо щыIэп, мэзыр кIым-сым. Гъолтыхьжыгъэ, зэрэхэчъыеу джыри къыкIэщтагъэу къызщылъэтыгъ. «Сыда сэю мыщ фэдизэу сызщыщтэрэр, гупсэфыгъо зыкIысымыIэр?!» — зэушъыижыгъ Оздэмыр, къызэрэкIащтэрэр фэмыфыгъэу зыфилъэгъужъэу.

Нэфшъагъом чъыем зыIэкиубытагъ. ЗэкIэм пкIыхьапIэм хилъэсагъ...

Ыкъо цIыкIу дедзые, егъэджэгущъ ыIыгъ. ШъэукIаси ар зэригуапэр пшIэнэу зэтеутэу мэщхы. Къыгос Налмэси, нэгущюу, чэфэу къеплтыхь. Ыкъо ыгу фэгъоу къырею: «А Оздэмыр, фэсакъ, сабий цIыкIур пцэжъые къыхэдзыгъакIэм фэд, пIэкIэцIэлъынышъ, сыхъатымыгъо тебгъэжъэн». Ипсэогъу ыIэ шъабэу ынэгущъо къынэсыгъэр игуап Оздэмыр. Жъы фабэу ынэгущъо къынэсыгъэр игуап Оздэмыр. Жъы фабэу къыIукIырэр къыIуилъасэу ышъхьи блэгъабзэу къырихьылIагъ.

Къызэлъатэм... «Уа-уау!» — къыкIэщтагъэу къэкууагъ Оздэмыр. Мышъэ пырэцэшхоу къепэмэу щытыгъэр щтэкIаеу ыгъэщтагъэу кIиIагъ. ПсынкIэу Оздэмыр шхончым етхъуагъ, зэрэщтагъэм къыхэкIэу, ышIэрэми емыгупшысэу, тIогъогогъу мышгъэм кIэлъыуагъ. Нахъ зыкъызешIэжъым, кIэлэцIыкIухэм анахъыеу мышгъэм лъэшэу зэригъэщтагъэр, зэригъэкууагъэр фэмыфыгъэу зыфилъэгъужъыгъэу, ащ рыукIытэжъэу, зыгорэм къызэхихыгъэми ымышIэу зиплтыхьагъ. Нэфылъ къызэкIичыгъэхагъ, машюри упэбжъагъэу, Iугъо макIэ къыхэущтыгъэ. ЦIыфи псэушъхьи зи щыIагъэп, мэзыр рэхъатыгъ.

Ишхончи иIалъмэкъи къызшIохилъэжъхи, Оздэмыр къежъэжыгъ. Гъэмэфэ пчэдыжъ дах, гъэхъунэм къырихырэ, къэгъагъ жъугъэу ащ итхэм, осэпсыр зытехагъэхэм къапихырэ мэгохыр чIылъэм шъхьащыт. Къушъхьэ сьдж лъагэхэм акъогъу къыкIуидзыгъэ тыгъэ нэбзыйхэр мэзым къызэрэлъэIэсхэу бзыу зэфэшъхьафыбэхэм яорэд зэпагъодзэу къыхадзагъ. Хъопсагъо ахэмэ уакIэдэIукIыныр. Тыгъэр нахъ лъагэу къыздэкIуаем чыг лъагэхэм азыфагу къыдидзырэ нэбзыйхэм мэз чIэгъыр къолэнсэлэнэу къагъэлагъ, мэзыр нахъ къагъэкIэрэкIагъ. Ау Оздэмыр ыгу шIопышъ, къэзыуцухьырэ дунаим идэхагъэ зэхишIэрэп. Ыкъо ыгъотыжъыным игугъэпIэ хъатэ зэрэщымыIэм ыгу

кыыгъэкЮдыгъэу, нэшхъэу, ышъхъэ еуфэхыгъэу, зыда-
кЮрэри ымышлэу мэзым кыщеклухъэ. Тыриубытагъэп ыкъо
цЫкЮ бгъэжъым екЮдыллагъэкЮ. Ау щытыми, етани тлэкЮ
мыгугъэн ылъэкЮрэп, фэбгынэрэп мэзыр, гъэхъунэу Имы-
сыкъо бгъэр кызыщыригъэтЫсэхыгъагъэм ихъанэ-гъунэхэр.
Ядэжъ кЮжынынэу тыриубытагъэми, ешлэпэ ац гупсэфэу
исын зэрымилъэкЮщтыр, джы зэрыт чЫплэм ыгу ренэу
зэрэщылэщтыр.

Зыдигъазэрэп икъыблэу, зыщыгугъырэри ымышлэу бэрэ
кыыклухъагъ. Оздэмыр, пчыхъэ къэхъути, чэщыр мэлахъохэм
япщылэ щырихыныншъ, пчэдыжъым жъэу къежъэжъын,
ядэжъ кЮжынын гухэлъ илэу мэзыри гъэхъунэри кыыбгынагъэх.
Ядэжъ ыгу зэридзыжыгъэм паеу кыычлэкЮын, джы нэс зэмы-
гупшысэгъэ гурышэхэри ышъхъэ кыыхъагъэх, ыкъо цЫкЮ
къагъотыжыгъэу ипсэогъу ыкокЮ исэу егъэджэгумэ ымышлэу,
унэм къэсыжыфэ ышлэуабэ дашлэ.

Мэзахэ хъугъэхагъэ Оздэмыр мэлахъохэм япщылэ зекЮ-
жъым. Лалыхъу изэкъуабзэу мэшЮ пашъхъэм щысыгъ.
Къызэрелъэгъоу кыызылупхъотыгъ:

— Алахъым егъэпсэуи, Оздэмыр, зэ укыыхэкЮжыгъэм!
Къыохъуллагъэр сымышлэу сигъэгумэкЮгъ. Сыд къэбар?

— Зи къэбар гушлэуагъо щылэп, — къин кыыщыхъоу
ерагъэу кыылэуагъ Оздэмыр. А чЫплэм ыгу джыри нахъ лъэшэу
къэзыфызыгъэр ишъэо цЫкЮ къамыгъотыжыгъэу къуаджэм
зыдэхъажырэм хэт къеупчЫми ауштэу зэрэриЮштыр ары.
Анахъэу ыгу зыфэгъугъэр, а гущылэ дыджхэр зэхыригъэхынкЮ
зыфэмыягъэр ипсэогъу. Сыдэу хъумэ феЮшъушца а гущылэхэр
кыыщыгугъэу, къэбар гушлэуагъо горэ фикъыным кыыклэхъопсэу
къэсыжыфэ ышлэуабэ дашлэу къежагъэм, гугъум хэтэу чэщ-
мэфэ заулэр изыхыгъэм?

Ишхончырэ илалъмэкъэу хъазырэу ыунэкЮгъэмрэ язы-
бгъукЮ ыгъэЫлхъи, Оздэмыри мэшЮ пашъхъэм итЫсхъагъ,
чэщ-мэфитЮм къехъуллагъэр, ылъэгъугъэхэр лЫжъым кыыфи-
Ютагъэх. Лалыхъуи а къэбархэм ыгу нахъ къагъэцЫкЮгъ.
Ащи тыриубытагъ Оздэмыр ыкъо цЫкЮ шынынэхъ бгъэжъым
екЮдыллагъэкЮ. Ау ацкЮ кыызэримыгъагуцафэмэ, зыгу
кЮдыгъэпэ ллэу плъызэу щысым ыгу кыыдищэемэ шЮигъокЮ
кыылэуагъ:

— Угу умыгъэкЮды, Оздэмыр, алахъым ылэуагъэр хъун, ац
ынэшлэу кыыпщыфэнэу елъэу. Зэ нэмылэми уикъини пЮтэ-

жын. — ИгушыІэ ээпигъэуи, зи кымыІоу лыжыр тІэкІурэ зыщэс ужым, Оздэмыр гуапэ щигъэхъумэ, а гупшысэ хылыгъэу зыІэкІэзыубытагъэм ІэкІихымэ шІоигъокІэ кыІуагъ: — Ары, сщыгъупшэжыгъагъ, усэгъэгущо, пчэн уІэгъэ цІыкІоу тыгъужыым кытепхыжыгъэр нэутхэ хъужыгъэ, укымылыгъэу зыхъукІэ уцэу, чыпэу ыпашъхэ иплъхъагъэхэри ешхых.

Оздэмыр а къэбарыр игопагъэми, ащи гупшысэ хылыгъэхэу зыІэкІэзыубытагъэхэр шъхъарифышъугъэп. Чэфынчъэу, зи кымыІоу, ылъэгъужыгъакІ пІонэу ынэ тыримыхэу машІом паплъэу щысыгъ.

— Мы тІофытагъэри сыдэу бэрэ къэтыгъ сэІо, — ыкъо икъэмыкІожыкІэ зэригъэгумэкІырэм нахъэу Оздэмыр гушыІэгъу зэрэфэхъуцтым дихъыхыгъэу кыІуагъ Лалыхъу.

А чышІэр ары ныІэп Темыркъан зэримылгъэгъугъэр, ар зыдэщыІэм бэшІагъэу кІэупчІэн зэрэфэягъэр Оздэмыр ышъхэ кызыеожыгъэр.

— Темыркъан тыдэ щыІа?

— Гъомлапхъэр тыухыгъэти, къуаджэм згъэкІуагъэ шъхъа-ем, икъэтыкІэ сшІэрэп...— Шы лъэмакъэу къэІугъэм лыжыым игушыІэ зэпыригъэгъэу, макъэр кыззидІукІырэ лъэныкъом плъагъэ.— Мары кІалэри къэсыжыгъ.

НэтитІу зэпэдзэкІэу ишыплІэІу дэлъхэу Темыркъан кыІухъажыгъ. Шым къепсыхыгъ, Іалъмэкъхэр кырихъыхыхи, кыыгъэуцугъэх, шым уанэр тырихи, ылъахъи, ытІупщыгъ. Къыгъээзэжи, машІом дэжъ кызыІохъажыым ятэ къэгугагъ:

— А кІэлэхъу, ныом сыд ІэшІу-ІушІу кыдыуигъэхыгъ, къаштэри тыхэгъаплъ.

Темыркъан зи кымыІоу зы нэтым ышъхэ кыитІэтагъ. Хъэдэнхэм акІоцІыпхагъэу ащ зыгорэхэр кырихыхи, ятэ ыпашъхэ кыыгъэтІылъыгъэх.

— Сыд шъуІуа мыхэм къакІоцІыкІыщтыр? — Лалыхъу зэкІоцІыщыхъагъэхэр кызэкІоцІихыхэу ригъэжыагъ. Ахэмэ къакІоцІихи, бжыныф-къонцыгъу мэлэшІур кыпилъэсыкІэу чэт гъэжъуагъи, хъакукІэ гъожыбзэу гъэжъагъэхэу чэтитІуи, къое хъал гъозагъэхэри, гъугъапэхэри кыыгъэтІылъыгъэх. Зы зэкІоцІыпхагъэ горэм натрыф хъарышІэ пІуакІэхэр кыкІоцІыкІыгъэх. Ахэмэ къагуилъхъагъ Іэбжыбым фэдизхэу хъарышІэ хъураехэр. Тхъу огъакІи цэф лэгъэ мыин-мыцІыкІу горэм илгъэу, шъоу кІэщыгъакІи къошыныжыем итэу Лалыхъу кызыегъэуцум, иныо зэрэфэразэр кыыхэщэу кыІуагъ:

Ашгъу, ным тыщыгъушпэжыгъапэп. Тэ ащ тишуагъэу едгъэкIырэм пае зыгорэ тигъэшхынэу къытефэрэп, гъэ реным къушгъэхъум тыщылэзэ тигъашIэ къэтэхы. — ЕтIанэ Оздэмыр зыкъыфигъэзагъ: — Моу ори Iанэм къекIотылI, Оздэмыр, тыгъуасэ нэс ори мэзым ухэтыгъ, ухэулэухъагъ, мэлакIэ ухэлIы-хъэгъэн фае, сэри кIалэм сежэзэ, мэфэ реным сышхагъэп.

Оздэмыр етIысэхыгъ. Ау ятэ Iанэм дыпэтIысхъаныр ымыдэу Темыркъан языбгъукIэ тIысыгъэ. Ар апэрэпти ащ зырилгъэгъулIэрэр, чIыпIэу зыдэщылэхэм пае къэмынэу егъэшIэрэ адыгэ шэныр зэрымукъорэм пае щытхъугъэу филгъэгъоу фэразэу Оздэмыр нэшIукIэ кIалэм еплгыгъ.

Лалыхъу апэу чэт жъуагъэр пкъырыпкъэу зэхитхъи, цэф лэгытIоу Темыркъан чылым къычIихи, чъыг шгъхъащыхыгъэм къытыригъэуцагъэхэм язырэм рилгъхъагъ. ХъарыпIэхэри ащ къыригъэIылгъэкIыгъэх. Чэтыпшгъэ-цэгэ зэхэтым зы кIэпц гъусэ фиши, лагъэм илгъыхэу Лалыхъу ыкъо фицэигъ, хъарыпIэ заули ритыгъ.

Оздэмыр хъарыпIэ хъураеу зэгуичыгъэм зыгорэ зэрэдэлгъым гу лгъитагъ, ау дэлгыр къыгурыIуагъэп. Къуаеми фэдэп, зэрэмыджэнчыри нафэ. КъыгуишхыкIыгъэр ыгъэунэшкIуи зырефыхыми къышIагъэп. КъыкIэмыупчIэн ылгъэкIыгъэп.

— Дэшхо убыкIагъ, — джэуап къытыжыгъ Лалыхъу. ЕтIанэ ежыри къэупчIагъ: — Шгъо шгъуалгъэныкъо мыщ фэдэ щашIырэба?

— Хъау, — ыIуагъ Оздэмыр. — Апэрэ мыщ фэдэ зыслгъэгъу-рэри зысшхыгъэри.

— Тэ мыщ етIорэр хъалыгъу хъурай, — къыIотэнэу къыригъэжъагъ Лалыхъу. — Джы дэшхо убыкIыгъэ дэлгъэу ным къыгъэжъагъэми, щыбжый стыр хъаджыгъэ зыхэтэкъогъэ бжын лыбжгъэ зыхэлгъэ къое гъэжъагъэ дэлгъэу е ар дэшхо убыкIыгъэм хэгъэкIухъагъэу агъажъэуи мэхъу.

«Хъалыгъу хъурай!» — ыцIэ ыгъэшIагъоу Оздэмыр ыгукIэ къыкIиIотыкIыжыгъ. — Тэ хъалыжъу зыфатIорэм фэд». Ежъ Оздэмыр къыздикIыгъэ лгъэныкъоми бжын лыбжгъэ зыфашIыгъэ къоегъэжъагъэ хъалыжгъом щыдалгъхъэ, джэнч жгъогъэ щытIагъэ, ащи бжын лыбжгъэ хэкIагъэу, далгъхъэуи мэхъу. Ау дэшхо купкI убыкIыгъэ хъалыжгъом далгъхъэу аIоу зэхихыгъэп. ЕтIани хъалыжгъор зыхашIыкIыгъэр коц хъаджыгъэ нахъ, натрыф хъаджыгъэп. «Хъалыгъу хъурай! Хъалыгъу хъуна хъарыпIэр?» — Оздэмыр джыри зэ ыгу щызэпэкIэкIыжыгъэ зэхихыгъэр. Ар

щыгъозагъэп Шапсыгъэ коц зэрэщамышлэрэм, ащ ихъаджыгъэ хашлыкыгъэ хьалыгъу зыгъажъэу унагъохэм ахэтыр зэрэмэкIэ дэдэм.

— Тэ талъэныкьо мыщ фэдэу къоегъэжъагъэ е джэнч дэлъэу щашлэрэм ралорэр хьалыжъу, — ыгуагъ Оздэмыр. — Ау натрыф хъаджыгъэп зыхашлыкырэр, коц хъаджыгъ нахь. ЕтIани мыщ фэдэу ар хъураеу ашлэрэп, мыр нахь зыфэдэр хьатыкъ зыфатлорэр ары.

— Къушгъхэм коц къыщыкына, тэ талъэныкьо ар щашлахэрэп, — джэуап къытыжыгъ Лалыхъу. — Арышъ, коц хъаджыгъэ хэшлыкыгъэ хьалыгъу е хьалыжъо зиунэ иплъэгъоштыр ПчыкIэкъо Шыхьамызэ фэдэу лъэкI зиIэр, коц хъаджыгъэ къызIэкIэхьан е грекхэу хьалыгъу зыгъажъэхэрэм къащцыщэфын зылъэкIыштыр ары. Тэ а натрыф хъаджыгъэм тыщымыкIэми тезэгъы.

ЕгъашIэм адыгэхэм ахэлъ шэным тетэу Лалыхъуи ынаIэ хьакIэм къытетыгъ, чэтым хэлъ нахь пкъы шIуIохэр Оздэмыр къыфигъэкIуатэщтыгъ, ежъыри мэлакIэ лагъэу шхэн фалэми, пкъэу ыштагъэм гуишхыкырэ лы такъырыр бэрэ ыгъэунэшкIузэ, шхэным кIыхъэ зыригъэшIыштыгъ. Ащ гу лъытагъэу Оздэмыри зэрэхьакIэр цымыгъупшэу, зыфэсакъыжыштыгъ, ари мэлэкIалэми, нэе-псыеу шхыным тебэнагъэп, нахьыжъ Iахъэу алъытэрэмэ ащыщ чэтыпкъи лъыIэбагъэп.

— Оздэмыр, сэ зыкъыздэмышI, о укIал, нахь дэгъоу ушхэн фае, — хьакIэр мэукIытэу къыщыхъуи, чэт пхэкIыр къыфигъэкIуатэзэ къыгуагъ Лалыхъу. — Алахьыр осэгъэлъэу, умыукIытэу дэгъоу шхэ.

Лыжъыр зэкIэмэ апэу зылъыIэбэн фэегъэ чэтыпкъыр, чэт пхэкIыр жъы Iахъэу алъытэ, ежъ къызэрэфигъэкIуатэрэм рилолэн ымышIэу Оздэмыр зэриIожьыгъэ: «Сиушэтын гухэлъ иIа сэлэ мыщ».

— «Ныбэ пстэури зэшых» агуагъ ижъыкIэ адыгэхэм, — Оздэмыр чэт пхэкIыр лыжъым фигъэкIотэжыгъ.— Арышъ, хьакIэм зегъэшхэкIыкIэ бысымым фэхъуштып. ЕтIани сыхьакIэми ськIал, симыIахь къысфэбгъэкIуатэуи сыхэмыгъэукуу.

— «КIалэми акъыл иI мыщ», зэриIожьыгъэ Лалыхъу. ЕтIанэ чэт пхэкIым лъыIабэзэ хьакIэм зыкъыфигъэзагъ:

— ГушъыIэ псау къэпшыгъ, Оздэмыр, сфэшъуашэу къысэпгуагъ. Сигуапэ укIалэми, уигулытэ зэрэиыр.

Чэт пхэкIыр зешыхэм, ыпэкIэ фэдэу шхыныр хьакIэм нахь фимыгъэкIуатэу Лалыхъу тхъу огъакIэм лъыIэбагъ, ащ

щыщэ хъарыпIэ пIуакIэм щыцIали, шъоуи тырикIэжыыгъ. ЗэфэгъэкIотэ къызэфэгъэкIотэжъым нахъэу а шIыкIэр Оздэмыри нахъ ыгу рихъыгъ.

Лалыхъу зэшхакэм, «алахъым дурлахъ, алахъым щытхъур ыдэжъ», — ыIуи, зыIулгъэкIыхъажыыгъ. ЕтIанэ адрэ нэт ушгъагъэу щытым ышгъаIу къытIэтагъ. Ащ къыкIыгъэх шъуампIэ зытемылгыжъ шхъомч гъугъэ убыкIыгъэ, джэнч, натрыф хъаджыгъэ. Ахэр языбгъукIэ къыгъэтIылгъыхэзэ, Лалыхъу къыIуагъ:

— Шхъомч хъатхъупсым тыфэзэщыгъэу ныом къыщыхъугъэн фае, ищыкIагъэр къаригъэхыыгъ.

«Шхъомч хъатхъупси мэхъуа?!» — зэхихыгъэр Оздэмыр ыгъэшIэгъуагъ, ау ар къыIомэ, хъакъмэкъ дэдэу лIыжъыр къеплгыным тещыныхы, зиушгъэфыгъ.

ЛIыжъыр анахъ къэзгъэгущIуагъэр цокъэзэкIэдэ шIыгъа-кIэхэу тIоштэгъу нэтым къызекIыр ары.

— Ахэр тищыкIэгъэ дэдагъэх!

Нэужым ныом IэкIэ ыхъэгъэ цы джанэрэ гъончэджырэ Лалыхъу нэтым къырихыгъэх. Ахэри къыгъэтIылгъыхэзэ къыIуагъ:

— Анахъ фэмылтэкIыжыынэу сигъончэджыжъ гъунэм зэрэнэсыгъэр ныом къышIэгъэн фае. — ЕтIанэ ыкъо зыфигъази къэупчIагъ: — Къуаджэм сыд къэбарыкIэ дэлъ, кIэлэхъу?

— Тикъуаджэ зы унагъо къызэрэхэхъуагъэм нэмыкI зи къэбарыкIэ къызэхэхсыгъэп, — джэуап къытыжыыгъ Темыркъан, Iанэр зэIузыхыжыщтыгъэм.

— Сыд унагъуа къыхэхъуагъэр, тыди къыкIыгъа? — къэгу-Iагъ Лалыхъу.

— КIэлэ къоппIэ лъэрыкIо цIыкIу яIэу Бжъэдыгъу хэгъэгу къыкIыгъэ унагъо горэ ПчыкIэкъом ихэпIэжыыгъэм къинэгъэ унэжъым чIигъэхъагъ.

— Чыжъэу къыкIыгъ, икъуаджэ дэмызэгъэжышъоу мыщ нэс къэкIуагъэм къолгыр сшIэрэп нахъ. Алахъым ешI мыхъун горэ IэкIэшIагъэмэ, ышгъхэ къырихыжыжэжыыгъ. Е-о-ой, ар зыIэкIэфагъэми тхъагъо ригъэгъотынэп, — къэбарэу зэхихыгъэм зэреплгырэр къыIуагъ Лалыхъу.

«Зыкъо кIодыгъэм къодыргъ макъэ ытхъакIум ит» зэраIоу, Темыркъан къэбарэу къыIотагъэм щыщэу Оздэмыр анахъ ынаIэ зытыридзагъэр къуаджэм унагъоу къыдэхъэгъакIэм «кIэлэ къоппIэ лъэрыкIо цIыкIу яIэу» зэриIуагъэр ары. ЗэкIэм ышгъхэ къыхъагъ: «Ар сэ сишъэо цIыкIункIи мэхъуба? » МыщкIэ гуцафэ

езыгъэшлыгъэхэр Лалыхъу игушылэхэр ары: «Алахъым ешл, мыхъун горэ ІәкІәшІагъэмэ, ышъхъэ къырихыжьэжьыгъ!» Бжъэдыгъу къикІи унагъор Шапсыгъэ къызэрәкІуагъэм зыгорэ зэрэхэлтым уехъырэхъышэжьынау цытыгъэп. Нәф къызэрәшъэу Къодэс кІонышъ, сьд иушъхъагъуми ащ къыдә-хъажыгъэ унагъом икІалэ зэригъэлъэгъунәу тыриубытагъ Оздәмыр. ЕшІә ащ къикІын зэрәщымыләр. ШІагъоп ныІа унагъор Бжъэдыгъу къикІыгъэмэ, кІәлэ къопцІә лъэрыкІо цыкІу иІәмэ, ащ фэд, унәгъуабэ щыІ, ышъхъэ къызфырихыжьэжьынау унагъом къехъулән ылъәкІыщтыр макІа? Ау цытыми а сабыир зэримыгъэлъэгъоу Бжъэдыгъу зыкІожырәм ыгу псәфыщтәп, ар ежъ ишъэо цыкІу арыгъэу къыщыхъоу хәтыщт. Къызысы-гъахәкІә зэригъэлъэгъумә нахышІу, нахъ гупсәф.

Игухәлэ Оздәмыр лыжьым риІуагъэп, делагъэу къыфилгә-гъуным тещынахыгъ. Ау Оздәмыр иупчІакІәкІә лыжьым къышІәгъахәгъ а кІаләр ылъәгъумә зэрәшІоигъор. Къуаджәм ичыжьагъи, узэрәкІошт шыкІәми, унагъор зыдәщысыми, кІаләу Темыркъан ылъәгъугъэм итеплъи Оздәмыр зэригъәшІәнхәм пылбыгъ.



1. Сьд фэдэ тхәмыкІагъуа мы къэтыгъэ пычыгъом къыгъәлгәгорәр?
2. Романәу пычыгъор къызхыгъэр зәжъугъэгъоти, мы къэбарым кІәухәу фәхъугъэр зәжъугъашІә.

БЭРЭТЭРЭ ХЪАМИД (1931—1995)

Адыгэ поэзием гъэхъэгъэшхо езыгъэшлыгъэмэ зыкІә ащыщ Бэрәтэрэ Хъамидэ. Ащ иусэхэм, ипоэмэхэм адыгэ литературэр инәу къагъэбаигъ.

Джы щымыләжъ, псы чІәгъ хъужыгъэ (Краснодар хым ыпк къикІыкІә) адыгэ къоджэ цыкІоу Къэзәнныкыуае къыщыхъугъ, ащ щеджагъ. ЕтІанэ иеджән адыкІә лыгъэкІотагъ. Москва дэт къэралыгъо университетәу М. В. Ломоносовым ыцІәкІә щытым журналистикәмкІә ифакультет къыухыгъ. Москва театралнә искусствәхәмкІә къэралыгъо институтым Іоф щишІагъ. ЕтІанэ Краснодари, Мыекыуапи апшъэрэ еджапІэхэм ащыригъэджагъ.

Тхән Іофым пасәу ыуж ихъагъ. Апэрэ усэхэр къызыхеутыхәм ащ фэдәу ыныбжъ иныгъэп. Гъзетхәу «Адыгейская правда», «Социалистическә Адыгей»



ыкIи «Советская Кубань» зыфилохэрэм ащылажьэ зэхъум, итхэн лъэшэу зыкыриггэаэтыгъ, бэ кыыхиутэу риггэжьагъ. Ащ дэжьым ыцIи инэу къэлугъ.

Хьамидэ лирикэ лъэшрэ гупшысэ куурэ ахэльэу тхылъыбэ кыдиггэкIыгъ. Шульгэгуныгъэ иным, цIыфыггэм, шьыпкыаггэм, дэхаггэм афэгъахыгъ ахэмэ адэт усэхэмрэ поэмэхэмрэ.

УсакIом типоззие жанрэхэмкIэ, темэхэмкIэ, усэ гъэпсынымкIэ ыгъэбааным ишьыпкыэу пылгыгъ, нахышIум лъыхъуным ыкIи кIэхэр кыггъотыным, гущыIэ, сатырэ, строфы пэлчъ ыпсахыным, ахэмэ къарыкIырэм мэхъанэ ин ахильхъаным талантэу иIэр фиггэIорышIагъ.

Ащ ишIуаггэкIэ тилирикэ нахъ лъэшэу, куоу Хьамидэ ышIын ылъэкIыгъ, кIэу ащ бэ хиггэжьагъ, тилирикэ ыпэкIэ лъыггэкIотэныри кыдэхъугъ. Шульгэгуныггэм, цIыфым, цIыфыггэм ятемэ лъэшэу ыналэ тетыгъ. А темэхэр арэу лъагэу кыIыIэтыным фэшI, усакIом непэрэ мафэм, лъэхъаным кыыхэхъухъэрэм, щытлъэггурэм изакъоп игупшысэ зылыIэсыщтыггэр. БлэкIыггэми ар халпъэти, а цIыфыггэр, лыггэр кыызхэщырэ хъуггэ-шIаггэхэм якъэггэлъэггон ыналэ тыридзэщтыггэ. Джакъ фэд мыщ кыкIэлъыкIоу шъузэджэщт текст ггэшIэггоныр — «Хъатх Мыхъамэт-Гъуаз» зыфиIорэр.

Анахъ ггэхъэггэ инэу Бэрэтэрэ Хьамидэ ышIыггэмэ зыкIэ ащыщыр усэ тхыкIэу сонет зыфиIорэр типоззие зэрэщиггэпытаггэр ары. ЫпэкIи а усэ тхыкIэм тетэу тиусакIохэм ащыщхэр тхэщтыггэх (Къуекъо Налбый, Нэхэе Руслъан, Емыж МулиIэт), ау ащ ылъапсэ зыггэуцуггепэр Хьамид («Iахъ мыгощ»). Ащ нэмыкIэу грузин усэкIошхоу Шота Руставели ипоэмэшхоу «Къэплъанышъор зишъошэ зекIолI» зыфиIорэр IэпыIэсэныггэшхо хэльэу зэрэзэридзэкIыггэр ары.

ХЪАТХ МЫХЪАМЭТ-ГЪУАЗ

Хъатх Мыхъамэт япашэу адыгэ шыгу куп, урыс партизан цIэрыIоу Денис Давыдовым иггусэу, 1812-рэ илгъэсым Наполеон идзэхэм зэрязэуаггэхэм икъэбар цIыфхэм къахэнэжьыгъ.

1

Хъатх Мыхъамэтэу лIышIухэм яггуазэу,
Хъатх Мыхъамэтэу бэрэIумаф,
УиггэшIэ щытхъум лъэпкыыр фэразэу,
Уиггэозэ лъаггэо лIыггэм рымаф.
Лъэхъэнэ чыжьбэм ущымыггуащэу,
Ггунэггэу блыпкыым укIэуцауагъ,

Адыгэ шыухэм о уряпашэу,
Урыс хэгъэгум уфэзэуагъ.
Француз зэолІхэм урыс хэгъэгур
Запэуцужьым о ушэсыгъ.
Угъозэ мафэшъ, къэбгъоти гъогур,
ІэпыІэгъушІоу уфынэсыгъ.
ЗэгъунэгъуитІум ягъусэныгъэ,
ЯшІугъэ хабзэ урыгъозагъ,
Лыгъэу зепхъагъэр зэблэгъэныгъэу
КъытлтыІэсыщтым щысэу иІагъ.
Зэкъошыныгъэм лъапсэ фэзышІэу,
УзфэшІушІагъэр тизыкІыныгъ,
О уишІушІагъэ адыгэ хъишъэм
Зы хъырахъишъэу щыхэдыкІыгъ!..

2

Урыс мэзым ичъыг фыжъхэр
Зэлэгъу закІэх,
НысэкІэ пэшІых.
Тыгъэм нэбзыцхэр къащызэкІищхэу,
Ашъхъэпэ жъгъыухэм нэфыр къащэшты.
Шъыхъэ бжъэкъуащэр
Щтапхэу щэпамэ,
Чъыг къутамэм цызэр щэкІуашъэ,
Пщагъор къеІыхмэ,
Мэзэхэ тамэшъ
Мэзым икуум хымэр хэгъуащэ.
Пчэдыжъ пасэу осышъхъэ щтыгъэм
Лъэшъхъэ щыджаеу зы куп къэлъагъо,
Заушъэфыгъэу, мэзы гъэкІыгъэм
КъыфызэплэкІхэу, хащы ялъагъо.
Ахэмэ ашІэ мэзым иІапчъэу
ЯчІэкІыжыгъор зэрэщынагъор:
Хъишъэ гуузым игъыбзэ хапчъэу
Тхъапша а мэзым къаригъэІуагъэр!..
Джыри мэсакъых.
Щэрыхы макъэр,
Шыпырхы закъор ягумэкІыгъоу,
Цызэ кІошъакІэу осым щэбакъох.

Шъыхъэ кІәщтагъэу ашъхъэ гъэкІыгъэ.
КъыІукІыжыгъэх зэопІэ кѳиным,
Шъхъэхыжыагъэу къызэкІэкІожыых,
Апшъэ шІуикІыгъэу джэуап утыным,
Ахыгъэ шъобжым фыкІэгъожыых.
Ехыжыэгъаеу хэгъэгу пчъагъэм
Бэу яшылъабжъэ ащыхъушІагъ,
Пхъэунэ къалэшъ,
Лыгъэу кІадзагъэм
Итхъобзэ лъагэ Москва щашІагъ.
Ауми а тхъуабзэм зэхигъэнагъэр
Россие машІоу къажэхэІаб,
Пыидзэ пхъашэу зэ къибэнагъэр
Мэзым ихапхъэу джы къопэ-къуап.
ШъхъэкъохъэжышІэу дзэм ихъопсагъор,
Урыс мэзы, ащкІэ мыгъус,
Денис Давыдовым ыцІэ щынагъор
Зыгушэтыгъэр а кІым француз!..

3

Пчэдыжъ пасэу осышъхъэ щтыгъэм
Лъэшъхъэ щыджаеу купыр къэлъагъо,
Ау мэзыІапчъэу якъычІэкІыгъом
Зыхеушъафэ Іугъошъо пщагъом.
Чъыг къутамэм тесыгъэ цызэхэм
ОшІэ-дэмышІэу загъэбылтыжыы,
Шъыхъэхэр мэлъаех —
ЗэкІэм французхэм
Денис Давыдовым икуп къалъежъэ.
Осышъхъэ щтыгъэр къагъэутысэ,
Къутэсэ плъыжъхэр пщым къыхэсыкІых,
Гуих щынагъор япчыпэ дысэу,
Урыс шыухэм япчыпэ дысэу,
Урыс шыухэм гъогур пабзыкІы.
Осышъхъэ фыжыыр
Лъым дэуплтыжыы,
Мэзыр зэлъештэ шхончыо макъэм.
Зэ шъхъам французхэр
Пхъашэу къелтыжыых, —

Ыцэ ІукІыгъэп,
Пыир мэцакъэ!..
ЕшІэ Денисэ —
Пыим ипчъагъэ
Непэрэ заом бэкІэ нахьыб,
Ауми нахьыбэм тхьапшрэ текІуагъа! —
Ренэу игъусэр зэо насып!
Адыгэ шыухэр,
Хъатхыр япащэу,
НэмыкІ чІэкІыгъом
Пыйхэм кыщяжэх.
Джауштэу купитІур,
ЛитІу тегуащэу,
Пый зэкІэкІожьхэм
Мэзым кыщяшэх.
ЕшІэ Денисэ —
Мыхъамэт-Гъуазэ
Зэогъу къэсми игъусэ благъ,
Ау зэпэчыжьэх непэ.
Тыгъуасэ
НэмыкІ пшъэрылкъІэ аІофытагъ.
Адыгэ шыухэм ялІыблэнагъэ
А лЫм бэ шІагъэу адишІэгъах,
Хъатхы Мыхъамэт гъусэн шъыпкъагъэу
Хэлъыр зыфэдэр ушэтыгъах.
Ау зэпэчыжьэх непэ.
Французхэм
Купыр къадзыхъэ.
Заор мыух.
Пчыхэр зэпыджых,
Сэшхо зэІудзэх,
Шхончыо макъэр зэпымыух...
ЕшІэ Денисэ —
Урыс зэолІхэр,
Апсэ халъхъанкІи кызэкІэкІоштхэп...
ЗэкІэм къэуалгъэх
Ошъопщэ гъольхэр,
Чъыгхэм къэсысых
Куамэу аготхэр.
Чъыгышхо къогъухэм къакъольэтыгъэх,

Ясэшхо лыдхэр мэзы гъэІагъ,
Нэфыль фыртынэу шыухэр к'вилыгъэх,
Пыйхэм атхыгу шыблэр к'биуагъ.
Шхончыо макъэр к'ызэхахыгъэу,
Адыгэ шыухэр к'еужьырыгъэх,
Чыжъэу цыІагъэх,
Ау к'эбыбыгъэх,
Чыжъэу цыІагъэх —
Игъом к'эсыгъэх...

4

Хъатх Мыхъамэтыр зиІэпыІэгъум
Игъом сыдигъуи фэсэу ихабз,
ИгъэшІэ шэнышъ,
Ар зиныбджэгъум,
ЫмыгъэпцІэнэу, гукІэ фэкъабз.
Непи Денисэ блышкъэу к'ыготыр,
Ык'шошы пытэр адыгэ шыу...
Адыгэ тхыдэм,
Хъатх Мыхъамэтыр,
Узэрэхэтыр —
Апэрэ жъыу!
Гъуазэ узышІрэм
Шъышкъэр ил'агъоу,
Адыгэ шыухэм уряпэщагъ,
Игъом к'эпшІагъэу,
Россие жъуагъом
Адыгэ л'эпк'ыр гукІэ фэпщагъ.
Урыс хэгъэгур
ГумэкІ зыхэтым
О ІэпыІэгъоу уфынэсыгъ.
Денис Давыдовым,
Хъатх Мыхъамэты
Непэ ситхыдэ ал'ыІэсыгъ!
Гъусэгъэ пытэу
ЛитІум яІагъэр
Тл'эпк'эхэм яжъуагъоу
Сэрмэ сэл'ыт.
Сэрмэ сэгъашІо

Скъош ишIушIагъэ,
ИлIыгъэ лъагэ —
СигъэшIэ тхыд.



1. Мы произведением ижанрэ гъэпсыкIэкIэ тауштэу уеджэ хъушта?
2. Хэта авторым кыргъэлыгъорэ хъугъэ-шIагъэхэм япчэгу итхэр? Ахэмэ шуакъытегушыIээ, персонажхэм авторыр зэрафыштыр къэжъугъэнаф. Ежъ поэтым ипроизведение ипэублэм кыизэрэцилорэмкIи, Хъатх Мыхъамэт историческэ цыфэу, цыIэгъэ шыпкъэу, цыфхэм злъашIэщтыгъэу ары. Ау ащ кыIорэп Хъатхым иобраз ехылаIагъэу народым произведение цIэрыIо зэрэфызэхилъхъагъэр. Арэу цытми, ежъ ипоэмэ а орэдым шыщ гушыIэхэр, образхэр усаIком егъэфедэх. Къыхэжъугъэщых поэмэм а чыIпIэхэр.
3. Хъатх Мыхъамэт иорэд зэжъугъэгъоти, шыуедэIу. Мы произведениехэр — народым зэхилъхъагъэмрэ усаIком ыусыгъэмрэ — зэжъугъапшэх ыкIи Хъатх Мыхъамэт ахэмэ характеристикэу кыратырэм шыуалъыплл.

ЗЫ ЛЪЭПКЪ ЧЪЫГ

Адыгэ лъэпкъыр зэу — тыадыг,
Тэ тызэпхыгъэр зы лъэпкъы чъыг.
Тыкызыщыхъугъэр зы лъэпкъы чIыгу.
ТызыщапIугъэр зы к'ушъхъэ шыгу.
Кушъэ тфэхъугъэр тэ зы хэшъай,
Тызыщыпсэурэр тэ зы дунай.
Ау сыдэу тшIына — титэк'ухъагъ,
Тик'ухъэ Iэджи хыпсым чIихъагъ,
ХычIэгъы мыжъо хъугъэр тик'ушпшъхъ,
Тызыгозыгъэр тигупсэ к'ушъхъ!
НэмыкI хэгъэгухэм тащыхэхэс.
Тэ зэтэIожы шъхъаеи «черкес»,
ХыкIыб хэгъэгум тэ тыщытырку,
ШъхъакIом имаиэ гучIэм к'ветIыргу!
Адрэ хэгъэгумэ тащыараб,
ТцIэ тыфитыжъэп — ар зы хъэзаб,
Бзэр тшIокIодыжы — ар зы гукIод,
Лъэпкъым кыIощтыр хэт иорэд?
Лъэпкъым ежъ ыбзэ шIокIодыжыи —
Хымэ орэдым химыщыжыи!
Бзэ зимиIэжыи тэмэнчъэ бзыгу,
Лъэпкъым пыдзыгъэм сыдыр ишыу!
Адыгэ шыур х'ишъэм щылъаг,

Адыгэ пшгъашгър тхыдэм щыдах,
 Адыгэ шгъуашэм зэу тырэпаг,
 Адыгэ хабзэм хьакъ имыIах!
 Тиадыгабзэ дгъашIоу тшIодах,
 ТкIэт адыгэлтым зэу тырэпаг.
 Тылъэпкъы цIыкIуми, тигугъэ лъэш,
 Хэтырэ лъэпкъи иIэу зэпэш
 ФэтшIэу шгъхьэкIафэ, тыдэпсэун.
 Тэ тызкIэхъопсырэр зы лъэпкъы ун!
 Адыгэ лъэпкъыр зэу — тыадыг,
 Тэ тызэпхыггър зы лъэпкъы чъыг!
 Тыкъызщыхъуггър зы лъэпкъы чIыгу,
 ТызыщапIуггър зы къушгъхьэ шыгу.
 Тыщыпсэунэу тэ зы дунай,
 Зы лъэпкъы чIыгу непэ тыфай!



1. Мы усэр зэхьылIэггэ темэр шъор-шъорэу къэжгъгэнаф.
2. Сыда усаклор анахь зыгъэгумэкIырэ гукъаоу мы усэр ытхынэу зышыггър?
Сыд фэдэ гупшыса ар?
3. Сыд фэдэ шэн дахэха адыгэхэм ахэльэу усэклэ авторым кыггъэлъэгъуаггэхэр?
Ахэр кызыхэщырэ сатырхэм шукъядж.
4. Шъуегупшыс ыкIи кызыхэщгъуф мы сатырхэм усаклом къариггэкIырэм:

«Бзэ зимылэжкыр тэмэнчъэ бзыу,
 Лъэпкъым пыдзыггэм сыдыр ишыу!»

Сыда арэу ащ зыкIиIорэр, уилъэпкъ кIэрычыггэмэ, уримыггусэмэ, ущылэн плъэкIыштба? Тауштэу ащ шъуеплъыра?

5. УпчIэ тамыггэхэр, нахьыбэу Iэтыггэ тамыггэхэр мы усэм хэтых. Сыда ахэмэ мэхьанэу ялэр?



6. Мы усэм шъузэриггэгупшысаггэхэм яхьылаггэу шъуадэжъ сочинение цыкIу кыыщышгъутх. Ащ мыщ фэдэ шгъхьэ фэшъушIымэ хъушт (е шъо къэшъуугупшыс): «Адыгэмэ ялъэпкъ чъыг». Сыда арэу авторым зыкIишыггър? Ащ махьанэ горэ иIа хьауми джау сыдми «кызырэхъу имэщэу» сатырхэр зэхиггэуцаггэхэ? А лъэныкъоми шъульыплъ.

7. Усэр езбырэу зэжгъгашI.

ЛИТЕРАТУРЭМ ИТЕОРИЕ. АЛЛИТЕРАЦИЕР

Ар художественнэ жабзэр нахь дахэу, сатырхэр пкъы ггэнэфаггэ ахэльэу зэпхыггэхэу хъуным фэшI, зэфэдэу, зтефэхэу щыт мэкъэзэрэщэхэр кыкIалотыкIыжыныр ары. Аллитерацием гущылэхэр нахь кыыхэщхэу, нахь лъэшхэу, гу альытэгъошIухэу ешIых. Адыгэ усэм аллитерациер бэрэ узылукIэрэ нэшанэу хэль.

Ащ инэшанэхэр апэрэу гэнэфагъэу зыщыхьугъэр лорыуатэхэр ары. Адыгэ литературэр щыIэу зэхьум, а поэтическэ амал шагьор типоезхэм япроизведениехэм зегъэушъомбгъугъэу ащагъэфедэу хьугъэ. Ау пэмыкI литературэм, апэрэу урыс литературэм, ягъэхьагъэхэр ыIэ кыыригъахьэзэ, адыгэ усэм игъэпсыкIэ кIэхэри кыыхэхьагъэх: аллитерацием даклоу сатырхэм якIэууххэри рифмэхэмкIэ зэрапыхэу рагъэжьагъ. Ар тилитературэ ихэхьоныгъэкIэ лъэубэкъукIэу пльытэн фаеу щыт.

Аллитерацием усэр къеджэгъошлоу, лупкIэу, псынклэу зэришIырэм изакъоп шIуагъэу хэлъыр. Сатыр пэлчъ зэпхыгъэу, усэм пкъы иIэу, ритмическэ шапхъэми тетэу, ижабзэкIи музыкальнагъэр хэлъэу ешы.

Ар Бэрэтэрэ Хьамидэ ипроизведениекIи къэбгъэнэфэн пльэкIышт. ГушыIэм пае, ащ ащыщэу апэрэ сатыриир кыыхэттхыкIын:

О уихьатыркIэ, чIыгур, сыщыIи,
СIэгу ифэбагъи, шIулъэгъоу сиIи
О уидэхагъэм фээгъэлэжьэн,
О уикъэгъагъхэм ахэзгъэхьон.
СыщымыIэжьми, сыгум имашIо
О уикъэгъагъхэм сфапкъырылхьажь,
ШIулъэгъоу сшIыгъэр Iэгум щыбгъашIоу,
О уидэхагъэм бзыеу хэгъащ.

Мыщ зэтефэрэ макъэхэу хэтхэр кIэдгъэтхыгъэх. Ахэмэ усэм ыпкъ рифмэхэм ягъусэу, япхыгъэу зэрагъэпытэрэм даклоу, поэтым ыгу ихьыкIырэр нахь лупкIэу къашы. Теуцожь Цыгъуи, Пэрэныкъо Мурати, нэмыкI усаклохэми аллитерациер япроизведениехэм дэгъоу ахэт. Мары Пэрэныкъом исатырхэм ащыщхэм тяжьугъэплъ:

...Чэщ жьы чьыIэм ыгъэтIыгурыгоу,
Гуалээз, Лыужьые мэчъэжьы,
Жьыбгъэ лъэшэу кыилыгъэм, зэрэгоу,
Ошъогум ошъуапцэр рефыжьы.
Хэтыжь къодыеу сымаджэм ыпсэ
Псынклэу дыуахьыр ядэжь къегъэсы...

?? Бэрэтэрэ Хьамидэ ипроизведение щыщэу джыри сатыр пльырыплI кыыхэшъухи ахэмэ ахэт аллитерациехэмрэ рифмэхэмрэ шъуалъыплъ.

КЪУМПЫЛ КЪАДЫРБЭЧ (1934—1990)



Адыгэ поэзием ихэхъоныгъэ усэклабэ нахьыжхъэу ыкIи ахэмэ къакIэлъыкIохъэу хэлэжъагъ. Ахэмэ зыкIэ ащыщ Къумпыл Къадырбэчи. Мыщ ытхыгъэхэри зы чыпIэ гъэнэфагъэ аубытэу типоззие кыыхэщэу кыыхэхъагъ.

Къумпыл Къадырбэч къуаджэу Улапэ кыыщыхъугъ, дзэм къулыкъу шишлагъ, лэжъэкIо кыызэрыкIоуи лэжъагъ, Москва дэт Литературнэ институтыри кыуухыгъ. Тхэным лъэшэу ыпси, ыгуи хилхъэу пылыгъ. Литературэ ыкIи поэзие шъыпкъэкIэ тызаджэу, лъагэу къэтIэтэу, зигугъу тшIырэм ыгукIэ фэщагъэу шытыгъ. Ары ыкIи къэндзал усакIоу Муса Джалилырэ грузин усэкIо инэу Николоз Баратишвилырэ аусыгъэхэр зэридзэкIынхэу зыкIэхъугъэри.

УсакIор илъэс шъэныкIо зэрэхъугъэм фэгъахыгъэу «Нэфшъагъор сишэсыпI» ыIоу кыдэкIыгъэм ЩэшIэ Казбек гушыIапэу фишыгъэм мырзуштэу кыыщело: «Къумпыл Къадырбэч апэрэ тхылыр кызыдигъэкIыгъэр илъэс IоIкI хъугъэ — «ПсынэкIэчъ» ащ ыцIагъэр. А лъэхъаным усакIом ыныбжыгъэр илъэс щэкI. Джы ыныбжъ лэшIэгъу ныкIо хъугъэ. Илъэс щэкIым апэрэ тхылыр кыдэбгъэкIыныр пасэп. Мыщ дэжъым Къумпылыр гужъуагъэкIэ е кыыхиутын имылагъэкIэ арэп. А Iофым ехыылагъэу ежъ ыIорэм тежъугъэдэлэу:

Бэрэ щэчъэпхыи систол дэгъэчъы,
Систол гъожъышхо ащкIэ шыхъат.

ЫшIэрэр гүIээ зышIэрэ цIыфмэ Къумпыл Къадырбэч ащыщэп. ИшэнкIэ рэхъат, гүпсэф, гүмэкIэу кыычыхъан нахыи, зы чыпIэ шысыныр нахь кыыхехы. Iоф ышIэнэу зыригъэжъагъэм кыыщыублагъэу иIофшIапIэ зэблихъугъэп. ЗишIапхэр ешIэ, зиуапхэр еIо. ЩыIэныгъэм гъогуо шыыхыгъэм дэхыгъэп...»

Ащ кыыкIэлъыкIорэ тхылыэу «Бзыоу быбырэм ыныбжыкIу» зыфIорэм мырзуштэу кыыщело: «Тыкъэзыуцухъэрэ дунаим гурылогъошIоу ыкIи гурылогъуаеу игъэпсыкI, изэхэтыкI, нэм фэмыплъэкIырэ идэхагъ, цIыфым игупшыс, игукIэгъу, изэмызэгъыныгъ — джары тхылыр зэхыылагъэр».

Арэуштэу тефэу, тэрэзэу ащ ипоэзие, илирикэ мы шысэу къэдгъэлъэгъогъэ тхылытIумэ къагъэнафэ.

Къумпыл Къадырбэч иусэхэр урысыбзэкIи, нэмыкIыбзэхэмкIи зэдзэкIыгъэхэу журнал пчъагъэхэм къарыхагъ, тыркубзэкIи кыдэкIыгъ.

Къуаджэу кыыщыхъугъэми изы урам ыцIэкIэ еджагъэх.

СИЛЬЭНЫКЪО ГУПС

СыкъэкIуагъ уадэжы,
Сильэныкъо гупс.
ЗэкIэ къэсэшIэжы,
УсигъэшIэ купс.

Лъахъчэми уичIыпIэ
Сыгу ущыIэтыгъ.
Сэ сигъэшIэ шыпэ
О ыпэ уитыгъ.

Уипсыхъо ерагъи
СэркIэ чIы гъэгырз.
Уижьи, уикъэгъагъи
Афэдэр зырыз.

Уимэз Iэгум щизми,
Дунаим ызныкъу.

Уинагъэр бжизми,
Удышгъэ лъэныкъу.

Уинысэщэ джэгуи
Джарэу икIотыгъ.
Мази, чIыгуи, огуи
ЗэрафэIэтыгъ.

Уигубгъо мэкъу-мэщи
Хъамэр егъэщэIу.
Уимафи, уичэщи
Сыдж макъэр къыщэIу.

Уитеплгъэ изакъуи
Ренэу сегъэтхъэжъ.
СэркIэ узызакъуи,
Сишыпэр уадэжъ.



1. Сыда, мы усэм шъуезджэм, апэрэ гупшысэу шъугу къыригъэтэджагъэр? Шульгъуныгъэу илъэныкъо гупсэ фырилэр усаклэм къырилотыкIын, къыгъэлъэгъон ылъэкIыгъа?

2. Усэр, шъуинэрлэгъушъ, сатырэ плырыпллэу зэхэт. Къэшъулыт плырыплл пчъагъэу е, нэмыкIэу къапломэ, строф пчъагъэу зэрэхъурэр. ЕтIанэ а строфхэм ахэт сатырэхэр рифмэклэ зэрэпхыгъэ шыкIэм шъульпылль. Апэрэ сатырэр рифмэклэ сьд фэдэ сатыра зэпхыгъэр, ятIонэрэр тара зытефэрэр?

3. Усаклэм илъэныкъо гупсэ шу дэдэ зерилъэгъурэр кIигъэтхъыным пае, шыкIэ гъэнэфагъэ къыхихыгъ. Апэрэ строфым къыщело илъэныкъо гупсэ къызэрэкIуагъэри, ар игъэшIэ купсэу зэрэщытыри, зэкIэри къызэришIэжъыри къыщело. Ащ кыкIэлъыкIоу мырэу къело: «Лъахъчэми уичIыпIэ Сыгу ущыIэтыгъ». ЗэрэхъурэмкIэ, илъэныкъо гупсэ арэу инэу, лъагэу Iэтыгъэу щытэп, ау ежъ ыгу ар щыIэтыгъ, щылъаг, щыин. Мы щысэм ыуж джы шъор-шъорэу шъульпылль строфы пэпчъ усаклэм ичIыпIэ къызэриIэтырэ, зэригъэинрэ, зэригъэдахэрэр. Псыхъом, мэзым, нысэщэ джэгуи, губгъом къарилуалэрэм, ахэмэ яобраз зэригъэпсырэр къыхэжъугъэщыкI.

4. Джы кыкIэлъыкIорэ усэр мыщ зэрэфэмыдэм шъуналэ тешъудз ыкIи зэрэтеклэу хэшъулагъорэм шъукъытегущыл:

БгъэшIэгъожьрэп уипсынэпс
Уашъом, жъуагъом фэдэу,
Уихэку класэу уитыгъэпс
Уипсынэпс ордэу.

Ау зэгорэм ар къэбгын

Мазэм фэдэу чыжъэу —
Гупшысэным уиухын
Уккъыхэмыщыжъэу.

Сихэгъэгу изылъэныкъу
Джы сэ сьздэщылэр,

Ау етлани сыгу шыныкыу —
Фырикъурэп гущылэр.

Адыгабз, адыгэ макъ —
Джары сызфэныкъор.
Сихэгъэгу сигъэшлэ макъ,

Ау сихэку сызыкъор.

Сфэгъэразэу сэ сихэку
Сыфэхъушъумэ тынэу,
Сильытэцт сэ сихэгъэгу
Ежъми сырибынэу.

а) Усэ гъэпсыкълэмклэ мы уситлури, нэрлэгъушь, зэтефэ. Зэжъугъапшэхэзэ, шыуалъыплъ.

б) Ау анахъэу шыуналэ зытежъугъэтын фаер мары: мы уситлумы усаклом ишлулэгъуныгъэ зэритырэ пкыгъор, чыплэр, темэр зэтефэха хъауми зэтекыха?

ДЖЫРИ УИХЪАКУ О МЫКЛОСАГЪ

Джыри уихъаку о мыклосагъ:
Зыгорэм уежэу шъэфэу ущыс.
Ау хэта, хэта къыпфэкложъыщтыр,
Узфэгужажъоу узпэгъоклыщтыр?
Хэта угу щизэу уигухэлъышлухэр
Узэтлысыллэу зыфэплетэщтыр?
Ибын цыкълумэ ащыгушлуклэу
IаплI арищэклэу узгъэгущощтыр?
УкIэлэ дэдэу шъузабэу укъанэ,
Тысабий закIэу тыкыпллъэханэ.
Боу къин пщэчыгъ, боу пкIэхэкIыгъ,
Умыныбжыхэу пшъхъаци къэтхъуагъ.
— Сыд пай ущыса чэщныкъо класэм?
Унэмэ чъыер къакIэкIошъагъи,
СыкъэкIожъыгъ сэри, синан,
О бэрэ пкIыхъэм сыщыплгъыхъугъи.
— Сыдэу уишлугъуа, лIы укъашIыгъи.
Уилъэгъугъагъэмэ зигъонэмысым,
Унимыгъэсэу чIым уилэтыни,
Дунаер ежъым иеу шIошIыни.
СыфэмыпллъэкIэу ныр къыспэгъокIы.
ЗэкIэм дэпкъымкIэ сыдырепллъэкIы:
ФэгумэкIышъоу сятэ шъхъац тIыргъор,
Гу къыслытагъа пIонэу, къысэплгъы.
Къэмыпсэлъэшъоу ныр зэшIонагъэу
Гупсэ нэпс стырыр къысшIуегъэбылгъы.
Джа нэпсы стырым гъашIэу къэскIущтым

Гушшысэ куукIэ сыхегъэплъахы.
ЦIыфэу сикIасэм шIугъэу фэсшIэщтым
ИгушIо гъатхэу сызэлъекIуахы.

1. Къумпыл Къадырбэч адрэ иусэхэу шъузэджагъэхэм сьдкIэ атекIырэ мыр? Сьд фэдэ тема мы усэр зэхьылагъэр?
2. Мы усэм ирифмэхэр тауштэу гъэпсыгъэха, адрэхэм ярифмэ шыкIэ сыда зэратегIырэр? Адрэхэм афэдэу ахэр зтефэхэу, хэбзэ пытэ ахэлъэу цытха хьауми «шъхьафитэу» зэхэгъэуцагъэхэу хъугъа? Ащ шъульпыл.
3. «Джыри уихьаку о мыкIосагъ» елошъ, мы сатырэр усаклом тIо кьыкIелотыкIыжьы — усэм шъхьэу иIэри ары, апэрэ сатырэри ары. Е нэмыкIэу къапломэ, ащкIэ усэр кьызылуехы. Сыда ащ фэдиэу ащ махьанэ зыкIыритырэр? Сыда ащ кьыригъэкIырэр?
4. Мы текстым диалогхэр хэтых. Ахэр къэжъугъотых ыкIи усэм шуагъэу кьыфахьырэм, кьыхагъахьорэм шъуегушпыс, къэжъугъэнаф.

КОЩБЭ ПЩЫМАФ (1936—2014)

Адыгэ прозэм Кощбэ Пщымафэ 1956-рэ илъэсым кьыхэхьагъэу лъэшэу ыгу етыгъэу щэлажьэ.

Пщымафэ Адыгэ къэралыгъо институтыр кьыухыгъ. Ащ ыуж чыплэ зэфэшъхьафхэм Iоф ащишлагъ: адыгэ гъээтэу «Социалистическэ Адыгеим», журналэу «Зэкъошныгъэм». Адыгэ тхыль тедзаплэм иредактор шъхьалэуи, идиректорэуи, тхакIохэм я Союз исекретарь шъхьалэуи цытыгъ. Аужрэ илъэсхэм журналэу «Зэкъошныгъэм» иредактор шъхьалэу Iоф ышлагъ.

ТхакIом прозэм ижанрэ зэфэшъхьафхэм илахь ахельхьэ — очеркми, рассказыми, повестми, романми. Мыгузажъоу, гъэтIылыгъэу, тхыль пчъагъэм е ахэмэ ялужъуагъэм апымылэу, цылакIэу тызыхэтэр куоу, цыф шэнхэр лъэшэу, хабзэхэу непэ тильэпкъ зэрихьэхэрэр лупкIэу, шъыпкъагъэ хэлъэу кьыгъэлъэгъоныр нахь кьыхехы, италанти ащ дырегъаштэ.

Ару зэрэщытыр тхыль пшIыкIутфым нэсэу Кощбаем кьыдигъэкIыгъэхэм нафэу ахэтэлагъо. Ипрозэ лъэшэу гъэшIэгъонэу, цылакIэр инэу зегъэушъомбгъугъэу кьызыригъэлагъорэм даклоу, лирическэ къежьаплэри илэу ар матхэ.

Мыщ фэдэх Пщымафэ кьыдигъэкIыгъэ тхыльхэм цIэхэу ялэхэр: «Сэтэнай» (мыр тхакIом иапэрэ тхыль, мыщ кьыгъэлъэгъуагъ ар тхакIэм фэлэзэу зэрэщытыр), «Гум пае гу аты», «Мэфибл уай», «Къэгъэгъэ шъоф», «Чыг уджхэр», «Мээгъо чэщхэр», «Лыхъужьмэ яхьас», «Шъыпкъэу кьычIэкIыжьыгъэ гуцыI», «Гъогу зэхэкIхэр», «О шIу уарэлъэгъу», «КIэлэцыкIу джэгухэр», «ЧIыфэ», «Дышъэтас».



Мыхэмэ анэмыклэу ытхыгъэхэм къахэшпыкыгыгъэхэр дэтхэу тхыль шъхаф 1996-рэ ильэсым къыдэкыгы.

Урысыбзэккэ зэдзэкыгыгъэхэу повестхэмрэ рассказхэмрэ адэтхэу тхыль пчыгагъэ тхаклом къыхиутыгы. Ахэмэ ащыщых: «Семь дождливых дней», «Птицы не покидают гнезда», «Детские игры».

Кошбаим итхыгабэхэр журнал зэфэшъхафхэм къыхаутыгъэх: «Дружба», «Огонек», «Кавказ», «Кубань», «Эльбрус». Тыркубзэкли, арапыбзэкли, болгарыбзэкли, Россием ыкли нэмык къэралыгъо зэфэшъхафхэм ялъэпкъыбзэхэмкли зэрадзэкыгыгъэх.

Ащ нэмыклэу Пчымафэ драматургиеми Iоф дешэ. Шъхафэу пьесэхэр еж ытхыхэрэп, ау тхыгъахэу щылэ произведениехэм атехыгъэу спектаклыхэр арегъэгъэуцу. Джащ фэд Адыгэ театрэм «Мэфибл уай» ылоу ыгъэуцугъэ спектаклыр. «Шъхакло» ыкли «Шахъомрэ пшъэшэ пагэмрэ» (КIэрэщэ Тембот иповесть тыхыгъ) зыфилохэри ыгъэуцугъэх.

КIэрэщэм а иповесть тыхыгъэу Бэрэтэрэ Хьамидэ игъусэу композитор цIэрылоу Тхьабысымэ Умар иоперэккэ либреттэ ытхыгъ. Урысыбзэккэ тхыгъэ произведение пчыгаги зэридзэкыгы. Зэридзэкыгыгъэхэм анахъ къахэщырэр Мэщбэшлэ Исхьакъ игъусэу зэридзэкыгыгъэ Къурланыр ары.

ТЭТЭЖЪ

Ащыгъум сышгъэожъыагъ, илъэс зыбгъупшI нахъыбэ сыныбжыгыгъэп. Зытехъухэри сымышIау мафэм тиунэ бырсырышхо къитэджагъ. Сянэ ынэпсыхэр шгъэфэу кIилъэкIыкIыхэзэ, щыгъын заулэрэ шхынхэмрэ дзыо цIыкIум ригъэкIугъэх. ЗэкIэмэ аIапэ зеубытыжъыхэм, сятэ къысэкIуалIи, лъагэу-лъагэу сIэлэтыгъ, ыбгъэ сыкIифызи, къысэбэугъ.

— А зэо мыгъо къытфежьи, — ыпсэ хэлэжъэу къыIуагъ сянэ, косынкэ къолэнэу сятэ зымафэ къыфищэфыгъэмкIэ ышгъхэ кIипхэзэ.

Мамэ къыIуагъэр тэтэжъ ыгу зыкIыримыхыгъэр сшIэрэп, ау къыфидагъэп.

— Ар умыIо, нысэ. Къезгъэжъагъэм мыгъо зэрэфэхъущтыр, уахые къысфехыгъэм фэдэу, сэшIэ. Тэ тыхый. Хыем ебэныгъуай...

Сэри сахэтэу папэ Совет пчылэум нэс дгъэкIотагъэ. Бэ а чIыпIэм цIыфэу Iутыгъэр, зэрэчыл пIоми хъущт. Гъы макъи, щыи макъи — зи дунаим къахэмыIукIыжъырэ щыIагъэп. Бзылъфыгъэхэм зафэлэжэжъыщтыгъэп. Хъулъфыгъэхэри чэфынчыагъэх

шъхъаем, лЫгъэм зырагъэхъти, агухэр аІемычІэхэм ачІаубы-тэщтыгъэх. Ау ахэми анэгу узыкІапльэкІэ, ашъохэр чъэкІы-жыгыгъэхэу, пшъыгыгъэхэу, зылыыхъухэри умышІэу зэкІэми анэхэм уапэшІуафэщтыгъэ.

ТІэкІу тешІагъэу Советым лЫ къоппІэ лъэпэ-лъагэ горэ кыычІэкІыгъ. Мэкъэ лъэшкІэ зыгорэ кыыІуи, апэ ит кум итІысхъагъ. Сэ сяти ахэмэ ахэфагъ. Кухэр ежыагъэх, гъы макъэм нахъ зыкыиІэтыгъ. ОшІэ-дэмышІэу пстэумэ атекІоу, кІуачІэр кыыгъэущэу орд чэфым ымакъэ къэІугъ. Сызэплъэм, тигъунэгъу Индырысэ сшІэжыгыгъэ. Ку гузэгум зандэу итэу лЫ нэгушхом орд дахэр тэмабгъоу кыыІубыбыкІыщтыгъэ. А сыхъатым дзэ псау пшІуагъэшІэу орд гушхом дежъыухэу зэкІэми рагъэжыагъ. Гъы макъэр кІодыжыгыгъэ. Сэ нэбгырэ пэпчъ ынэгу кІэслъагъощтыгъэ гухэкІым ыкІуачІэ, шІулъэгъум илъэшыгъэ, зэфагъэм идэхагъэ. Нэбгырэ пэпчъ ыгу орд лъэшым ымакъэ кыиІукІэу, пхъэшъэбэ тхъапэхэри Іушъашъэхэзэ дежъыухэу, губгъом ыбгъи гумэкІыр дэмыфэу гузажъоу кыысщыхъущтыгъэ.

Сэ сянэ сьдэплъыагъ. ЫШупшІэ гъупагъэхэм яцэкъэжыызэ, ымакъэ макІэу Іоу мамэ гыыщтыгъэ. ПсынкІэу ситэтэжъи сеплъыгъ. Платыку фыжышхомкІэ ари ынэхэм акІэлъэкІа-хыыщтыгъ. Ахэр зысэлъэгъухэм, сэри сыкыынциутыгъ. Сипапэ пае зэрэгъыхэрэр къасшІи, заІэкІэсыути, кумэ салъежыагъ, ау сянэ лъэбэкъуи сигъэдзыгъэп, сыкыиубытыгъ. Мамэрэ сэрырэ тызэбэныфэ, кухэри нэплъэгъум икІодыкІыгъэх.

Мафэхэр кІоцтыгъэх. Сятэ сиІагъэми-симыІагъэми сщы-гъупшэжыгыгъэу, непэрэ зымафэм сишъэогъумэ садэджэ-гуцтыгъ. Тадэжъ сыкыызыкІожыкІэ ары ныІэп папэ сыгу кыызыкІыжыыщтыгъэр. Ынэпцэ Іужъухэм ынэ шхъонтІэ чэфхэр къачІэлыдыкІыхэу, мэу инэу-инэу сапашъхъэ кыиуцоцтыгъэ. Сятэ ащыгъум лъагэу-лъагэу, дэІэбаемэ, уашъом нэсынэу кыысщыхъущтыгъэ. СиІэтыгъэу чІым сыкыызытеплъэкІэ, сыщынэу джарэу лъэагагъэ.

Тиунэ хъадэ рахыгъэм фэдэу, мами тэтэжъи чэфынчъагъэх. Сятэ письмэ кыызитхыкІэ, ахэр зэрэгупшІоцтыгъэхэр!

МэлакІэ сыкъэлІагъэу зэ тадэжъ сыкыэчъэжыызэ, письмэ-зехъэм сыкыигыгъэуцугъ.

— Ма, сишъау, мыр уянэ сфетыжъ, — кыысэмыплъыхэу, а чыпІэм сэ кыызгурыІуагъэп нахъ, ыпсэ хэлэжыызэ, кыыситыгъ тхылъыпІэ горэ.

Сык'эгүш'уи, к'эц'эиг'эо имыф'эзэ, к'ы'л'эк'л'эсп'х'отыг'э. Сыбыбатэмэ, «мамэ дунаир фэх'ужьыщт'эп» сл'озэ, х'эш'г'о л'эгуаом фэд'эу сылт'ат'эзэ, сык'эсыж'ыг'э.

К'эс'эш'л'эж'ы: мамэ, ы'л'эх'эр к'л'эз'эзых'эзэ, письм'эр з'этыри-чыг'э, еджаг'э. Сл'эг'гузэ, ынэ инит'лоу типсых'эо наш'х'эо к'ы'з'эр'эщ'ых'эрэм н'эп'сыр б'зыб'зыб'з'эу к'ы'атырикл'аг'э. Х'ы'лт'э-х'эу, с'ыджым теох'эрэм фэд'эу ах'эр д'ж'эх'аш'г'ом к'ы'тефаг'э. Гуих-п'сыих'эу к'э'кууи, симамэ к'ы'з'эх'эфаг'э. С'эри с'ш'л'эр'эр с'ымыш'л'эж'эу унэм сык'ыл'т'этыг'э. Ап'эу маш'л'ор к'ы'ск'л'ани, е'л'анэ ч'ы'л'ал'эм с'ыз'эл'гыш'таг'э. С'ц'эх'эр с'ф'ыз'этемыубыт'эж'х'эу с'ы'л'ыгурыгузэ, тиг'ун'эг'умэ саубыти, л'ыг'г'эк'л'э саг'эг'гол'ыг'э.

Ч'эщыгум н'эс тиунэ ч'ылэ б'зылт'фыг'г'эр щыг'ыг'э, л'ыж'эу к'у'адж'эм к'ы'д'эн'эж'ыг'г'эх'эр мак'л'эу з'эбл'эк'л'ых'эу, ш'яб'эу л'уш'яш'г'эх'эу, н'эпл'эг'гу л'ые з'эфад'зыныш' к'ы'щиут'эн'х'эк'л'э з'эщыщын'эж'х'эу щ'агум д'этыг'г'эх.

Адрэ маф'эх'эу к'ы'к'л'эл'тык'л'уаг'г'эх'эми д'жащ т'ых'этыг'э. М'эк'л'э-мак'л'эзэ з'эк'л'э з'эбгырык'л'ош'гыж'ыи, т'эр-т'эр зак'л'эу тык'ы-з'эх'эн'эж'ыг'э. Ш'ы'п'к'т'э, тил'ах'ыл'х'эри, с'ызы'л'эк'л'аубытэмэ г'ы'х'эу, сыгу к'я'г'г'эц'л'ык'л'оу т'л'эк'л'урэ к'ы'т'х'этыж'ыг'г'эх. Ау ах'эри б'эрэ ал'т'э тет'ыж'ыш'г'уг'г'эх'эп, зырыз-т'л'урыт'лоу яб'г'яг'г'эмэ як'л'уж'ыг'г'эх.

Сэ тэт'эж' ары сыгу х'эп'к'л'эг'г'яг'г'эр. Сыц'л'ык'л'уг'э ш'х'яе, сыгу ц'л'ыф'х'эм аф'эг'г'уныр, с'ыл аф'эузыныр с'ш'л'эц'тыг'э. Зыгорэм сыфа'еу с'еуп'ч'л'ыг'г'эми з'эхимых'эу, к'ы'г'г'эу, мыж'г'осын п'лон'эу щыс'эу б'эрэ к'ы'х'эк'л'ыщ'тыг'э. Тэт'эж' ыш'х'яац рен'эу ариг'г'эуп-сыщ'тыг'э, ау бырс'ырх'эм к'я'х'эк'л'ыг'г'эн фае, мызыг'г'эгум з'эх'эк'л'ых'яг'г'эти, ыш'х'яэ тыж'ынып'сым к'ы'рыг'г'эл'эг'г'яг'э. Ы'ш'уш'л'эх'эр л'а'еу з'эгоутыг'г'яг'г'эх, ын'эг'у к'я'амыщ'к'л'э ращыг'г'эм фэд'эу и'л'эг'г'э л'яг'г'ох'эр нах'э куу х'уг'г'эх'эу, ынэ еж'эш'г'о ц'л'ык'л'ух'эр п'сынэ куум к'ы'иж'ыук'л'ых'эу, к'ы'п'ш'л'ош'л'ыщ'тыг'г'эх. Ы'п'аш'х'яэ с'ыз'эритыр зил'эг'г'ук'л'э, к'ы'к'л'ащ'т'эти, ераг'г'эу л'уш'х'ып'ц'л'ык'л'ыщ'тыг'э. Ы'п'э п'х'яш'э гум к'вет'л'эх'эоу с'ш'х'яаш'г'о к'ы'рыг'г'яч'г'эзэ, ыб'г'г'э сык'л'иубыт'эщ'тыг'э. Д'жащыг'г'ум с'ызд'э-пл'ыек'л'э, сл'эг'г'уш'тыг'г'э тэт'эж' ын'эг'уш'х'яэ з'эл'яг'г'эх'эм аш'л'уан'эх'эзэ, н'эп'сыщ'эх'эр к'ы'з'эр'эрыч'г'эщ'тыг'г'эх'эр. Ах'эр стыр'х'эу-стыр'х'эу с'ш'х'яашыгу к'я'г'г'эл'ыдж'эу к'ы'теф'эщ'тыг'г'эх.

— Е-о-ой, с'иш'г'яу, тэ а Гитл'ерыж'ы'ым их'э г'г'эш'хаг'г'эмэ к'ы'таш'л'эн'эу к'я'г'г'энаг'г'э щы'л'эп, — ы'л'ош'тыг'г'э тэт'эж'э, ы'л'э од'х'эу к'л'эз'эзых'эр'эр с'ш'х'яаш'г'о к'ы'рыг'г'яч'г'эх'эзэ. — Ск'г'о зак'г'о сл'эк'л'эзыхыг'г'эр, о иб'эу ук'г'эз'г'энаг'г'эр а напи к'г'эрари

зимыІэхэр арых, — хэгурымыкІызэ, зыфэмыІэжэжьюу зыкы-
стыриуІубэщтыгъэ.

Ситэтэжьи симами гукІае язгъэшІау, пшысэ гъэшІэгъонхэу
тэтэжъ кыысфиІуатэщтыгъэхэр щызгъэгъупшэгъэ нэмыщ-
цыджанэхэм сыгу афэпллыщтыгъ. «Ахэр сэ сэрэгъотхи!..»
— сІоштыгъэ, сынэхэр кызгъэкІыхэзэ. Тыджэгу зыхъукІэ,
Хъасаныкъо лъащэм ыкъо нэмыщ сшІыти, ренэу укІыкІае
мыхъужьынэу сыукІыщтыгъэ. УукІынэуи ренэу зыкыигъэпсыщ-
тыгъ. Къангъэбылъ тешІэ зыхъукІэ, зиупІыцІэнэу кыызэрете-
фэу зигъэгусэти, тхэкІыжыщтыгъэ. Зы пчыхъэ горэм тиджэгун
зэщимыгъакъоу кыыхэкІыщтыгъэп. Ащ фэдэ зыхъукІэ,
сигухъэгужъ тескъутэу ыпэтхыщжъ зытесыутыкІэ, гъогызэ
ядэжъ дэлъэдэжыщтыгъ. Къежэу щысыгъа мы Іаер уигъаІоу,
ужьым фэдэу ятэ къэлапчъэм кыдэпкІыти кыыслъежэщтыгъэ.
Ерэж ащыгъум. Мо Іаежъыр кыызкІэзгъэхъаныя! Гур-гургу Іоу
сыкъэчъэжыти, къакъыр къогъум зыкъозгъэбылъхъэщтыгъэ.
Удым фэдагъ а Хъасаныкъор. ЧІы гъуанэм симыхъащтыгъэмэ
сшІэрэп нахъ, тыдэ сыкІуагъэми сыкыигъотыщтыгъ. Адэ
сыкыигъотын ыІоми бэу тыгъокІо пхъашэу къаІуатэ ар.
Колхозым машІор кыыхыригъэхэу ары зэраІорэр, ау раубытылІэн
алъэкІырэп. ЕтІани чэщ къэрэгъул нахъ зыфаер, нэмыкІау
зэрэфэулэун щыІэп. Гъэмафэм шы цІыкІу горэм тесэу губгъом
итыщт. Ащ игъо зыкІыкІэ, колхоз хъамбархэм зашІуІудэжыы.

Иунэ ихъи — икІи щыІэп. Шъузырэ кІалэрэ иІагъэхэти,
кІалэр кыырини, икІыжыыгъ. Сэ имыхъакъ есІолІэнэу сыфаеп,
ау пщэрыхъагъу къэс пхъонтэ ІункІыбзэхэр зэІуигъэзыхэти,
хъаджыгъи, джэнчи, картошки — зэкІэ шхыным ищыкІагъэр
лэгъэжъыекІэ ыпщызэ шъузым ритыщтыгъэу къаІотэжыы. Ежъ
ишІэ хэмылгъэу шъузыр пщэрахъын, гъунэгъухэр кыытефагъэ-
хэмэ, ІудэнакІэм фырикъоу аритын фитыгъэп.

«Дунаим сытетызэ, джыхънэм машІом сыхэсын слъэкІына?»
— ыІуи, ышыхэм афиІопци, джар иикІыжыкІау Хъасаныкъор
шъузым кыыбгынагъэу тикъуаджэ къэбар дэлъ.

Ащ фэдиз зипхъэшагъэм сэ сыкъелыжыныя. Сыкызыиу-
бытыкІэ, ыгу щизэу кыыспыухэти, хъантІаркъо ныбэшъу
пІонэу, ыжэ зэкІэзыгъэу пкІэзэ, тищагу дэкІыжыщтыгъ. Мами
тэтэжьи имысхэ зыхъукІэ ары сыкызыигъэшъуапэщтыгъэр.

Щэдэжэгъоуж хъугъэ. Мэфэ реным сянэ гыкІыгъэхэр
зэкІэ кыыпилгъэхэзэ, тэтэжъ ынатІэ пкІантІар кыытырикІау,
цэмэджыр ытамэ телгъэу къэсыжыыгъ.

— Нэмыцхэр кьэсыгъэх, — чьыІэрымэр кьыпихэу, чьэкІы-
жыгыгъэу кьыІуагъ тэтэжъ.

ЗэкІэ Іутхэм агучІэ изыгъ. Тэри, шьэожьыехэм, чьыІэ
тыкьэлІагъ. Сэ тэтэжъ сечьэлІэжыгъ, синыбджэгъухэри, хьэм
рифыжагъэхэм фэдэу, зэбгырычъыжыгъэх.

ІкьэІогъу фэдизи темышІэу мотоциклэхэр зэуж итхэу кьоджэ
кьыдэхьагъум кьыщылъэгъуагъэх. Тэ тыздэщытым кьызэрэсэу,
апэ итыр тормозым теІункІагъ, ыуж итхэри кьызэтеуцагъэх.

Зэрэдунаеу кьафэнэжыгъ кьашІошІэу, нэикІ-ІуикІхэу фа-
шист цІэплъыжъхэр кьыткІэрыхьагъэх. Мэкъу Іат пІонэу, пэІо
лъэгэшхо зыщыгъэу апэ итыр ситэтэжъ кьеупчІыгъ:

— Партизан есть? Никс?

Тэтэжъ зи ымыІоу щыт зэхъум, мо лІы кьабзэу плъэгъурэр
губжыгъэ. ЦушъхьэкІапсэкІэ кьырафыгъ пІонэу, кьикІотырэ
нитІур кьэшІэтыгъ, ынэгущъхьэ цунтхьагъэу цокъэжъыекІэ
дыжыгъэм фэдэр кьэкІээзыгъ. ЗимышІэжъэу зы куп ситэтэжъ
кьытырипхъанкІи, ынэкІашъо кьыкІыригъэхыгъ. (А сэрымы-
гъожьыгуц, тІэкІу сынахъ иныгъаІомэ!) Ар римыгъэкъоуи
кьытеужъунтхэжыгъ. Тэтэжъ зэкІэм ышъхьэ лъыр кьеуагъ,
кьэкІээзи, ыІэ кьыкІырыугъ шъхьае, пытэу сыпыгъуалъхьи,
кьезгъэІэтыгъэп.

Нэмыцым тэ тиуни тигъунэгъухэри кьаригъэлъыхъугъэх,
ау зи кьагъотыгъэп. ЕтІанэ ежъхэм абзэкІэ зы куп зэраІожьи,
сянэ ыуж кьихьагъ. Ерэгъэ-псэрагъэу зыфаехэр ІапэкІэ кьыгу-
рагъэІуагъ, натрыфышъхьэ кьырырагъэхыгъ. Чэтхэм яджи,
шкъун аритыгъ. Кьызызэхэбанэхэм, нэмыц солдатитІур чэтхэм
ахэтхъуагъэх. Зым анахъ цІыкІу дэдэу ахэтыр кьыубытыгъ,
адырэр лъэпауи, зэпэзэладжэу тефагъ. Фашистым сыд
ышІэми кьекІу нахъ, ежъ илажъэкІэ зэрэтефагъэм пае сянэ
ымыукІымэ мыхъунэу уцугъэ. Автоматыр кьызызышІуехым,
сыкъэщтагъ, сынэхэр сыубыти, кІэзгъэпцІыикІи сыкууагъ. О
макъэхэр кьэІугъэх. Сэр шьыпкъэм а цэхэр кьыстефагъэхэу,
спхырыкІыгъэхэу кьысщыхъугъ. Сыгу симыежъэу сыкъы-
зэплъэм, симэмэ дахэ зыдэщытыгъэм щыт, адрэ хьайуаным
кьыукІыгъэ чэтхэр ащыгушІукІызэ кьеугъоижъых.

Псаоу кьызэрэнэжыгъэм сигъэгущІуи, тэтэжъ сыпымы-
лъыжъэу, сянэ сечьэлІагъ. Нэмыцыр кьыскІэрыхьи, го-
шъхьаоу кьысэпллыгъ, етІанэ цхыпцІыгъэ. Іджыбэ иІэбэжьи,
конфет закъо кьырихыгъ. Кьысфищэигъ конфетыр, ау
Іысхыгъэп.

Хьэ хьакъу макъэ зыригъэшIэу зы куп кыIутэкъуи, зыIуригъэхьжыгъ. Ямотоциклэхэм затрадзэжьи, къоджэ пчэгум ит саугъэтым фауээнкIыгъ. Чэу гъуанэм сьдэплъызэ, ащ зэречъэллагъэхэр слъэгъугъэ. Автоматым щэ пчъагъэ зыгорэм ригъэкIыгъ, саугъэтым ыIэ лъэныкъо кыыгозыгъ. Нэбгырэ пэпчъ, джынэуэз хъугъакI пIонэу, зиухъэщтыгъэ, ау саугъэтым ынэгу гупсэфэу, ышъхъэ лъагэу Iэтыгъэу щытыгъ. Зы заулэ тешIагъэу зэкIэ зэхагъэфагъэ. Джащыгъур ары ныIэп сфэмылъэкIыжъэу сыкызыщиутагъэр...

Саугъэтэу зигугъу къэсшIырэр тичылэ зьдэтыр бэшIагъэ. Ар сятэжъ ятэу Кортэхъу фагъэуцугъагъ. Саугъэтыр зышIыгъэу къаIотэжъыщтыгъэр Дэхъужь Къандж ары. Ащ кыытекIыгъэмэ ащыщэу, Колэс ыцIэу сурэтышIэ Iазэ тичылэ дэсыгъ. Джы ари заом щыI.

Къандж саугъэтыр Кортэхъу зыкIыфигъэуцугъэу къаIотэжъыщтыгъэр мары. Тичылэ зытес чIыпIэр кыыхэзыхыгъагъэр Кортэхъу. Псыхъо къаргъор речъэкIэу, мэзышхори пэблагъэу, хъанэгъунэм илъ чIыгухэр пщэрхэу, лэжыгъэ дэгъу къатэу, хъупIэхэр яхъоеу, чылэри пчэгу игъэкIотыгъэ дахэ иIэу тIысыгъэти, а зэпстэумкIэ Кортэхъу чылэр зэрэфэразэр къагъэлъагъо ашIоигъоу, саугъэтыр Къандж рагъэшIыгъагъ. Кортэхъу нэгу хъурэе пэхъоу, нэтIэ лъагэр шъхъацэу икIыгъэм нахь нэтIэшхо кыышIэу, ыIэ лъэныкъо тыгъэмкIэ щэигъэу, мыжъо зэхэгъэчъыхъагъэм тетыгъ. Джы сызэрэнэгугерэмкIэ, ар фашистмэ Лениным исаугъэт ашIошIыгъэгъэн фае.

Тэ ащ тыкыызэрэтекIыгъэм пае, еджапIэм сыкIо къэс саугъэтым сызэрэблэкIырэм сырыгушхоцтыгъэ. Тфы къэсхыгъэу сыккъэкIожь зыхъукIи сыккъекIуалIэти, згъэгушIоцтыгъэ. «Тэтэжъ, непэ тфы къэсхыгъ, кыысфэгушIу. Неущи неушмыкIи — мафэ къэс джауштэу седжэшт!» — сIоцтыгъэ.

«Сэ сидунай, сэ гушIуагъоу сиIагъэр фашистыжъхэм аулгъугъ, ау афэгъэкIодынэп!» — сыгукIэ зэсIожыгъэ. Пчэгур зэгъокI зэхъум, сянэ кыыскIэлъыджэзэ, сьдэчъыгъ. Саугъэтыр зьдэщытыгъэм сыIулъади, сеплъыгъ. Шъхъэр, сэ мафэ къэс зэрэслъэгъуштыгъэу псаубзагъ. Iушэу, нэгушIоу, сыгу кыыIэтэу ар джыри сынэгу кыыкIаплъэщтыгъ. Дунаир сфэмыхъужъэу, слъакъохэр сакIыб еутэкIыжыыхэзэ сыккъэсыжыгъ. Сянэ ицIэцIэн ымыухызэ, тигъунэгъухэм адэжьи зезгъэхыгъ. Нухъэ цIыкIу къэзгъотыгъ. «ЦIыкIу» зыкIасIори шъосIон. Нухъэрэ сэрырэ тызэлэгъу, ау сэ слэхэри слъакъохэри кIыхъэх, къэрэум

сыфэд. Нухъ ыІэхэр пщэр кІэко цІыкІух. Тынэгухэри зэфэдэхэп. Сэ сынэгу кІыхъ, сыод, ежъ адыгэ къэбыр зэ плъэгъугъэмэ, кІо блэмыхыжъ, къашти шІуагъэуцуагъэу сэ бэрэ кыысцэхъу.

Къогъум къуасщи, сигухэлъ зесэІом, Нухъ цІыкІу шІэху кыытенагъ. Джы къэнэжыгъагъэр Къадыр ары. Къадыри иныгъэп, ау щыдым пелэнэу кІочІэшхуагъ. Сэри сызэрахэтэу нэбгыритфым тызебэнкІэ, тызэтырилъхъэти, кыыттетІысхъажыщтыгъ. Сэ сигухэлъ ар лъэшэу къекІунэу щытыгъэти, Нухъ цІыкІурэ сэрырэ ядэжъ тычъагъ. Ахэр тичэу кІыбыкІэ мычыжъащэу щысыгъэх. Ящагу тыдэхъагъ. ТхъакІумкІыхъэмэ зыдэсынхэ афызэхеІулІэшъ, якъакъыр пчъэІу дэжъ Къадыр Іут. Тыкъызелъэгъум, уатэр чІидзи, унэцІыкІу ныкъошІым тетІысхъагъ, джэнэ ІэгъуапэмкІэ ынэгу жъоплъ пкІэнтІэпсыр тырилъэкІыкІыгъ. Тэри зыкъэтплъахъ-зытплъыхъажыи, тызэречъэлІагъэм лъыпытэу тызэпеозэ, къедгъэжъагъ.

Къадыр джа зыр ары зэрэдэйгъэр. Зыгорэ гурыбгъэІон зыхъукІэ, минырэ къыкІэпІотыкІыжыын фэягъэ. ЕтІани Нухъ цІыкІу чау-чау ригъалоу гущыІэм кыысшІухахъэти, Іофышхо сыхэтэгъ. Ау тхъам зэриІожыынэу, мызэгъэгум псынкІэу гурыІуагъ.

— Сэри бэу сыгу кыызэхэхъагъ, — къэтэджыгъ Къадыр плъызэу, — ау сыд пшІэн, тэ тыцІыкІу. А ей-гуц, мэу тІэкІу нахъ сыиныгъэмэ. Сэ ац ыцэхэр Іузгъэтэкъунхи!

— КІо ащыгъум дэгъу, Къадыр. Пчыхъэ зэрэхъоу тикъакъыр кІыб къекІуалІ, — къетІуи, тадэжъ тыкъэчъэжыгъ.

Пчыхъэ нэс къэнэжыгъэ сыхъат заулэр илъэсэу кыысшІошІыгъ. Мам унэм зекІым, тисыхъати лъызгъэкІотагъ, ау ишІуагъэ къэкІуагъэп. Тыгъэр игъогу тенагъэу тетыгъ. СинасыпкІэ тэтэжъ, зыдэщыІагъэр шІэрэп, къыхъажыи, ІофшІэн кыысфигъотыгъ. Къамыщ ышІыщт шъодэныр ежъ зэгугъэчъы, сэ шъо цыпэр сІыгъ. Ари тхъэгъуагъэп шъхъае, тэтэжъ ыгу лъэшэу Іэягъэти, сэри ац сыхәуІэжыынэу сыфэягъэп.

Ахъшам кыызэхъум, тэтэжъ ынэхэм хъатэу альэгъужыи-рэпти, «кІо хъугъэ, сишъау, неущ тыухыми фэІуагъэ щыІэп» ыІуи, тигъэгъэтІылыгъ. Сэри сыгушІозэ, дзыоу згъэбылгыгъэр къасшти, тикъакъыр къогъу сыхъольэдагъ. Натрыф кІырым сыхэсызэ, Нухъ цІыкІу ыпэ дэкъыежъэу памэзэ къыккъокІыгъ, ау Къадыр щыІэп. Еу тежэ, еу тежэ. Ац нахъ тфэмылгъэкІыжъэу мэу тежъэн зыщытІорэм, натрыфым шышыш макъэ кыыхәІукІыгъ. Тыщти, тІуми зетыдзыхыгъ.

Тыкъызэрилъэгъугъэри сшIэрэп, ау жи-пси кыIумыкIыжьбэу Къадыр тапашъхъэ кыиуцаугъ.

— Е зыкъом ыгъэлыгъон...

— Ашъыу хъугъэ, сэ силажьбэп, нанэ «чэмыр къэт» ыIуи сырифыжьи, ерагъэу къэзгъотыжьыгъ, — ынатIэ пкIантIэр рилъэкIэхызэ зиухыйижьыщтыгъэ ныбджэгъум.

Ащ нахъыби тымыIожьбэу нэбгырищыми тежъагъ. Хатэхэм тахэтэу саугъэтым пэзанкIэ тэхъуфэ тыкIуагъ. Адэ мыхъун зыхъукIэ ары нахъ, Хъасаныкъомэ апэзэнкIэ къабзэу саугъэтыр щытыгъ. ТиIоф къэзгъэпсынкIэ закъоу ащ хэлъыгъэр Хъасаныкъом ицагу егъашIи чэуи, къэблачъи Iултыгъэу цIыф кыышIэжьырэп. Дунаим узышIонэн тетэп.

Натрыфым мэу тпэ кыыхэдгъэщыгъэ къодыеу Хъасаныкъо лъащэр унэм кыипкIыгъ. Тэри псынкIэу зызычIэтэдзым, Къадыр натрыф щэпкъыр кIакъ мэкъэшхо пыIукIэу рикIыкIыгъ. Хъасаныкъор пчъэ шъхъаIум кыгтеуцуи къэдэIуагъ. ТIэкIу къэщтэгъэн фае, зэкIэкIожъи, пчъэ ныкъофэшIым кыыдэплъызэ, ышIэщтыр ышIи, унэм ихъажьыгъ.

Тэри тIэкIу тедгъашIи, лъэпэщIыеу тыуцузэ щагур зэпытчи, саугъэтым тепшылIагъ. ШIункI. Зи узэрыгъозэн дунаем тетыжьбэп. Джырэ фэдэм тикъуаджэ самбырыжьбэу къэсшIэжьырэп. Джы псэ зыпыт дэмысыжьым фэд. Хъэ делэ зырызхэр жъуагъомэ зэряхъакъурэм нэмыкIэу, макъи лъакъи къэIурэп. Къуаджэр зэрэкIым-сымым тэри тIэкIу тыкыигъэщтэгъыгъ, ау тшIэщтыр къэдгъэнагъэп.

Сэ сыныбэ кIэпхэгъэ дзыор кыыдэсхыгъ. Нухъэ цIыкIу зеплтыхъафэ, саугъэтым ышъхъэ къэзгъотыгъ. СызэрэтеIабэу мэу дзэ псау сигъусэм фэдэу сыгукIэ зыгорэу сыкъэхъугъ, сынэгущъхьитIу лъыр фабэу-фабэу къяуагъ, сишти тумы хъужьыгъэ. Шъхъэр дзыом ислъхъанэу сыкъэтэджи, сыкIэIагъ.

— Е зянэ, амбыр мыжьомэ сшIэрэп нахъ зыхэшIыкIыгъэр, сыдэу онтэгъу, — сымакъэ тIупщыгъэу къэсIуагъ.

— А зыкъом гъэлыгъон, тыкъяогъашIэ, — сыриутыжьыгъ Къадыр.

— Ощына сэIо, ы? Хэта узыщыщынэрэр? Къэтэдж! Мэу кыыдгоуцу! — сыгу кыыздеIэу лъэкIышхо горэ сиIэм фэдэу къэсIуагъ.

Къадыр къэтэджыгъ. Дзыо шъхъаIур ыубыти, нэбгыритIум тыкIаIэзэ, ыкIыб редгъэлъхъагъ. Нухъэ цIыкIурэ сэрырэ бгъуитIумкIэ тыготэу дзыор кыыдэтIэтызэ тыкъежьэжьыгъ. ТикIуи

тичѣи зэхэтѣу тыкѣакІощтыгѣ. Кѣадыр зэрѣпшѣыгѣэр хылыгѣу жѣы кѣызѣрищѣрѣм кѣыуигѣашІѣщтыгѣ, ау кѣѣуцунѣу фѣягѣѣп.

— ШѣукѣыкІаІа, шѣукѣыкІаІа. Сѣ нѣзгѣѣсыщт ар, — ыІощтыгѣ Кѣадыр, щыд цІыкІу Іонѣу хѣтыкѣырыкѣыкІызѣ.

Тыкѣакѣыр кІыб тыкѣѣсыжѣыгѣ. Зыгорѣ кѣытѣплѣакІомѣ тІуи, Нухѣ цІыкІу ынѣ чанхѣмкІѣ джыри зѣ зедгѣѣплѣыхѣагѣ. Зи щыІѣп. Кѣадыр дзыор фѣсакѣыпѣзѣ ыгѣѣтІылыи, ыбгѣѣ дѣгѣѣзыягѣѣу чІыгум зыщыиушхугѣ. ПкІантІѣм зѣфѣдѣу кІалѣм иджѣнабгѣѣ ыгѣѣшѣугѣагѣ. Кѣадыр лѣѣшѣу жѣы кѣыщѣщтыгѣ, ышІагѣѣм зѣрѣрыгушхорѣр ынѣгу кІѣплѣагѣѣощтыгѣ.

ТѣкІу зызѣрѣтѣгѣѣпсѣфѣу тичѣм цІѣплѣыжѣ кѣѣлыжѣыгѣѣу кѣакѣырым илыгѣѣ мѣкѣум ыкѣѣогѣу саугѣѣтым ышѣхѣѣ щыдгѣѣбылыи, шѣѣф цІыкІоу тызѣхѣкІощѣыжѣыгѣ.

Цызашѣѣом сырыкІорѣм фѣдѣу, шѣабѣу сытеуцозѣ, тиунѣ сѣри сыкѣыкІощѣѣжѣыгѣ. ПсынкІѣу зыстІѣкІыжѣынѣу сежѣи шѣхѣѣе, игѣѣо симыфѣзѣ, мамѣ адырѣ унѣм кѣычІѣкІыгѣ.

— А хѣѣм фѣд, тѣ ущыІ нычхѣѣпѣрѣ пчыхѣѣм. Гѣунѣгѣуи шѣѣѣогѣуи кѣѣдгѣѣнагѣѣп. Лѣыжѣ тхѣамыкІѣр джы кѣызнѣсыгѣѣм кѣышлѣѣхѣу!

СызѣрѣхѣплѣагѣѣмкІѣ, сянѣ лѣѣшѣу губжыгѣагѣѣ. Кѣысауи шІоигѣуагѣ, ау сыкѣызѣрѣхѣкІыжѣыгѣѣми игушІѣ текІуи, ІаплІ кѣысищѣкІыгѣ, ыбгѣѣ фѣбѣ-фабѣу сыкІиубытагѣ, зытІѣ-зыщѣ зѣлыпытѣу кѣысѣбѣугѣ.

Сѣ ащ сигѣѣукІытагѣ. СыкІѣлѣцІыкІужѣѣп ныІа аущтѣу кѣыздѣзекІонхѣу. Мары сыкѣызыфѣтыгѣѣм ерѣплѣ! Ау есІѣощтѣп. Нухѣ цІыкІуи, Кѣадыри, сѣри зѣдѣтштѣгѣагѣѣ зыми етымыІонѣу. Ары шѣхѣѣаѣм, мамѣ джыдѣдѣм кѣысщыхѣѣащт, «тыдѣ ущыІагѣѣ?» ыІонышѣ. Е-е, шѣѣо шѣушІѣрѣп ар зыфѣдѣр, симамѣ бо пхѣашѣ сѣ. СызыбзаджѣкІѣ загѣѣори кѣысаѣ, сыгѣырѣп нахѣ. Ау чѣф зыхѣукІѣ, ыІу уригѣѣтІысхѣѣащтым фѣд. ынѣхѣѣм ашѣѣо зыфѣдѣр кѣѣсІонѣу сшІѣрѣп, ау псы кѣѣргѣѣо псы куухѣу уакѣырѣщы. Ышѣхѣѣац шхѣѣомчышѣѣо кѣытІатѣу пхѣкІым нѣсѣу кѣызыридзыыхыкІѣ, сыхѣмыбѣнѣн слѣѣкІырѣп. Ащ паѣ тхѣѣпшырѣ слашѣхѣѣхѣр пиутыгѣѣх, ау сфѣлѣѣкІырѣп.

— Тѣ ущыІагѣѣа, сикІѣлѣѣ дах? — ситІупщыжѣызѣ мамѣ кѣысѣупчІыгѣ.

— Сыджѣгугѣѣба? Кѣадыр, сѣры, Нухѣ цІыкІу алоу кѣѣангѣѣбылыѣ тешІагѣ.

— Ы-ы! Алахѣѣм сыхѣадѣ регѣѣафи. Мы дунѣ Іаѣм сыд джѣгуна ар? Джынѣкѣѣуѣж сымышІѣу зы лѣѣбѣкѣу идзи, нахѣыбѣ сыфаѣп...

Ащ нахьыбэ кысымылощтымэ, Иофэп.

ПсынкIэу зыстIэкIыжьи, чыхIэн чIэгъым сычIэпшыхьяжыгъ. Сыщылъ, сычъыен слъэкIырэп. ТшIагъэм сыкыызэ-кIигъэблагъэшъ, бэ сшъхъэ къихьэрэр, бэмэ сягупшысэ.

ТIэкIу тешIагъэу тэтэжъ къихьяжыгъ.

— Хьаулыегущэу уулэугъ, пап, къэкIожыгъ кIалэр, — пэгъокIыгъ сянэ.

Тэтэжъ ыгу щизэу жьы кыщи, адырэ унэм чIэкIыгъ. Сэри стхьакIумэхэр кIэзгъэзыкIыхи сыгъолъыгъ. УядэIошэныр зэрэмытэрэзыр сэшIэ, ау сфэлъэкIыгъэп. Тэтэжъ мамэ кызыеIушъа-шъэм, лэгъэ зэутэки макъэхэр кыгыгъэIузэ (мэгузэжъон фае), шкафым дэIэбагъ, хьалыгъур зэрабырэр зэхэсхыгъэ. «Модэ! Iалъмэкъ цIыкIум шхынхэр из ашIыгъэх». Тэтэжъ мэкIэ-мэкIэ-жыыеу икIошъыкIыжыгъ. Мамэ ышъхъэ еIэжыызэ, ышIэщтыр щыгъупшэжыгъэу, унэ гузэгум кьеуцо, етIанэ Iэтхьолъатхьозэ зыгорэхэр ешIэх.

ИкIыгъ Иоу сымышIээ, тэтэжъ къихьяжыгъ, мамэ ышIэрэр ыгъэтIылъи, нэбгыритIури етIысэхыгъэх.

— КIалэр мэчъыежъа? — къэупчIагъ тэтэжъ.

— БэшIагъэ зыгъолъыжыгъэр. Къангъэбылъ ылуи, зэхэукIа-хыжыгъэу къэкIожыгъ. Джы иплъэшъугъэкIи укъишIэнэп.

— Фэсакъ, сищач, мы Иофым щыщлъэпкъ зыкIекIэбгъэшIыкI хъунэу амал зимыI. Сыд мор, кIалэ ныIа. Хъайнапэ техъулэщт. Адрэхэри тэри тызэдагъэкIощт.

Ащ кышпэу тэтэжъ сынэпашъо кIиутыгъэмэ, нахьышIугъ. Ащ сэ кысыIуагъэр! Сэ сшIагъэр есIуатэмэ, сызыфэдэр гурызгъаIомэ сшIоигъоу сыгу кыителъади шъхъае, Iуагъэу зэдэтшIыгъэм сыкыиубытыгъ.

— КIалэр чыжъэу зэрэщымыIэр зысэшIэм, тицIыфхэм адэжъ сыкIогъагъ. Шхынхэр ястыхи, мэз Iупэм згъэтIылъыгъэ пхъэтэмэрыхьэр къэсштэжыгъ, — зэришэнэу мытхьытхъэу кыиуатэщтыгъэ тэтэжъ къэбарыр. — СымыгумэкIышъо зезгъэшIызэ, къошъо цIыкIум пхъэр кыислъхьи, къошъо бэщыр сакъэу псым хаслъхъэзэ, тинэпкъ сыкъесылIэжыгъ. Къуашъор еспхи, пхъэм сылтыхъанэу сызежъэм, щэIу макъэ горэ зэхэсхыгъэ. Къуашъом зандэу сыкыиуцагъ. КъысшIошIыгъэмэ сIуи, нэпкъымкIэ сыкIэбгъулъызэ, сьдэIуагъ. Ары, цIыф щэIу макъ. Сэри тIэкIу сыщтэзэ чIыпIэу кыызщыIурэм сызекIуалIэм, военнэ шъуашэр щыгъэу кIалэ шIагъо горэ щылъ. СетIысэхы, ышъхъэ къэсIэтыгъ шъхъае, иIоф дэи. А дэдэм сикIалэ тхьамыкIэ сыгу

къэкIыжьыгъ. «Е-о-ой, сишгъау, джащ фэдэу ори узакъоу зыгорэм укъокIодагъ щтын», — сIуагъэ. Ау еIани сызыфэгубжыжьыгъ. «Сыда зыкIыуизэкъощтыр, сишгъау, уихэгъэгуба узыщызорэр, уихэгъэгуба къэуухъумэрэр, уицIыфхэба узхэтхэр», — сIуагъэ. Урыс кIалэм ыблыпкъ сыкыкIэуцуи, хатэхэмкIэ къэсцагъ. Тинатрыф хатэ хэлъ. Ытэмэ лъэныкъо уIагъэти спхыгъэ. Тэ тикъуаджэ щыщ аIуагъ зыуIагъэр нахъ, кIэлэ псаушхоу полкэу зыщыщым кIэхъажыщтыгъ. КъызэриIуагъэмкIэ, алахъэм сырегъэнэгуге, Хъасаныкъо шIоир арыкIэ. Ащ фэшъхъаф ар зыфэшIэн тичылэ къыдэкIыщтэп. УкIыфаоу къеуагъэу ыIуагъ, ау ыIэхъомбэжъхэр IонтIэжъхэу кIалэм инасыпкIэ ыгу къытыригъэфагъэп, тIэкIу нахъ лъэгаIоу пхырыкIыгъ. Ау ошIа, сищащ, кIалэр хатэм къыхасщэ зэхъум, Дэгухъэмэ я Аминэт сыкылъэгъугъ сшIошы нахъ сшIэрэп. КIо ащ зи ыIонэщтын. Ежыри тихабзэ фэлэжыагъэба, илъэсым ехъурэ бригадирыгъ.

— Тхъар къысауи, анахъ мыхъуцтым уIуупIагъ пап, — ыгу къеоу къыхэгущыIагъ мамэ. — Ащ сэ бэрэ сеуталIэу къыхэкIыгъ, ау сшIоцIыф хъэтагъэп. Фермэми тракторнэ бригадэми аIутыгъ, аIузэгъагъэп нахъ. Зы IэнатIэр зыIахыкIэ, адырэр къыратыфэ зы шIонажэ афыхигъэзыщтыгъэп.

— Адэ сыд тшIэщт, сищащ, ариIомэ, кIэлэ шIагъор мэхъаджэхэм хъэлIакIэу агъэлIэщт. Тэри тхъауегъэпсэу къытаIонэп.

— Сыд ихылыагъэмэ ШъэошIудыхэм аIэкIэтымыгъахъэ хъуцтэп, тынэ къаплъэзэ тикIэлэ хые ядгъэшхына! — къыIуагъ сянэ къэтэджызэ.

Мамэ «ШъэошIу» къызеIом, тэтэжъ слъэгъугъэм фэдэу къысщыхъугъ. Мы ситэтэжъэу унэм исыр арэп зыфасIорэр, ащ нэпэмыкI. Апэу гущыIэныр зесэгъажъэм, «мыри уитэтэжъ» къызэрэсаIуагъэу.

ШъэошIуи тэтэжъкIэ седжэ. ТэтэжъитIу сиI. Адэ шъыпкъэ пIощтмэ, ари тэтэжъба. Маами ащ ШъэошIу зэрэриIорэр бэмэ къырагъэкIурэп, ау мэхъыпцIышъ, къыфэчэфэу къыреIо: «Дэгъу, дэгъу, тинысэ цIыкIу, уакъыфызэкIэмыкIу».

Тэтэжъ зыкIесIори еIани сшIэрэп. Сэ ситэтэжъ фэдэп ар. Джыри Iоф ешIэ, Совет тхъамат. Ышъхъаци фыжьэу хэтыр макIэ.

А тэтэжъыр джы къуаджэм дэсыжьэп. Нэмыц лъэдэкъэ кIыхъажъхэр къыдэмыхъэхэзэ, ядэжъ сычъэгъагъ шъхъае, яхъэ къэрэжъ нэмыкI псэ зыпыт слъэгъугъэп. IункIыбзэ къэбышхори зигъэбэгэу унапчъэм Iулъыгъ.

«Мамэрэ тэтэжырэ ащ дэжь ащыгъум солдатыр зыда-
щэщтыр», — сІуагъэ. Солдатыр слъэгъу сшІоигъоу сыгу
къилъэдагъ. Мами тэтэжьи фэгумэкІыхэмэ, лІыхъужь дэдэн
фае. ЛІыхъужьым ынэгу хэта кІаплъэмэ зышІомыигъор! Ау
сызэрэмычъыерэр къашІэ хъуцтэп, ащыгъум зэкІэри кІодыгъэ.

Мамэрэ тэтэжърэ икІыгъэх. ТэкІу тезгъашІи, сэри шъхъан-
гъупчъэм сипшыгъ. СылъащІ, трусикрэ майкэрэ щэхъу сщы-
гъэп. Макъи лъакъи сымыгъэІоу дэгъоу ауж ситэу натрыфым
садыхэхъагъ. Зы шІуцІэ горэ щылъэу екІолІагъэх. Тэтэжъ зиу-
фи, зы цыпэр къыІэтыгъ. Джары солдатыр! Ау шІункІ, слъэгъу-
рэп тэрэзэу, сэгүІэ. СыІулъэдэщт шъхъае, ари хъуцтэп. Мамэ
къысхэонышъ, лІыхъужьым ыпашъхъэ хъайнапэ сыришІы-
хъащт.

Солдатым ыбгъуитІукІэ къыгоуцохи, псыхъо лъэныкъомкІэ
ежагъэх. Сэри сыфэсакъыпэзэ ауж сырэкІо. Мэу джырэмэ натры-
фым тыхэкІынба зыщысІоным (джары насып уимыІэ зыхъукІэ),
щэпкъ пыупкІыгъэ горэм селъэпауи, шъхъакІутІырымыгъасэ
сыригъашІэу натрыфым сыхэфагъ. Тэтэжырэ мамэрэ чІым
хатІагъэхэм фэдэу къэуцугъэх, къызэрэзэплъэкІыгъэхэр слъэ-
гъугъэ. Солдатым зигъэхъыагъэп. «Джар лІыхъужь!» — сІуа-
гъэ. СыгүІэзэ сыкъызыщыпшыжьи, ыбгъуІокІэ сырекІокІынэу
сызежъэм, къыслъыплъэгъэн фае, тэтэжъ мэкъэ дэгукІэ къысэ-
джагъ. Сэри сыкъыгъэу сыкъызэтеуцауагъ.

А чІыпІэм тІуми къысаІуагъэ щыІэп, ау солдатыр гушІуагъэ,
сшъхъэ Іэ къыщифагъ. «Сэри мышц фэдиз хъунэу шъао сиІ»,
— ыІуагъ. Тэтэжырэ арырэ къуашъом итІысхъэхэ зэхъум,
солдатыр макІэу къысэбэугъ. Къуашъор ІукІи адрэ нэпкъым
зэрэтеуцаугъэхэр зытэлъэгъум, мамэрэ сэрырэ тыкъежъэжыгъ.
Натрыфыр къызэпэтэчыжыфэ, ащ сэ къысеІу, ащ сэ къысеІу.

СичыхІэн чІэгъ сызычІэфэжъым, мэфэ реным сшІагъэм
сыкІэгушІужызызэ, чъые ІэшІум сыхилъэшъуагъ.

Пчэдыжъым мамэ иджэмакъэ сыкъигъэлъэтагъ.

— ШІэх, сикІэлэхъу, зыкъэфап. Нэмыцхэм цІыкІуи ини
чылэм дэсыр аугъои, тымыкІо хъуцтэп.

— ЗысэтхъакІэу, зысэфэпэфэ, Хъасаныкъор блэм зыІуилъэ-
шъорэ хъанГаркъу пІонэу ышъо чъэкІыжыгъэу къакъэзэ
тищагу къыдэпкІагъ.

— Арэп, Бэчырыкъохэр, тхъалъэІу-пщылъэІукІэ шъухэты-
мышымэ мыхъунэу сыда шІушІэгъэжъэу шъуиІэр? — зыкъи-
гъэпхъэшагъ лІы гоузым.

— Мары, мары, Іул, тыкѣжъэ, джыдэд, — кѣэпсынкІагъ сянэ.

— Сыдэу пІуагъи ар? Шѣорми сэрми Іулэр кѣычІэкІышт. Джы шѣо сэ слэ шѣукѣифагъ. Тэ щыІа лЫжъыр? — ыІапэ кѣыгѣэсысызэ, кѣэупчІэ Хъасаныкѣор.

— Мэзым пхѣэ тІэкІу кѣыхъынэу кІуагъэ.

— Ы-ы, пхѣэ тІэкІу кѣыхъышт? Енэгуагъо ар пхѣэ мытэ-рэкІэ. Сыда мы цагум дэлъ кортым уашѣор ригѣэфэбэщта? — Ыцэлъшѣхъэхэр кѣыдэхъушѣутыхэзэ тјанэ кѣецэлашхи, Хъасаныкѣор ежъэжъыгъ.

Ежъ а делэм раІомэ ыгу кѣео шѣхъае, Іулэр јан ары фэзыу-сыгѣэр. ЦІыф тэрэзыгѣэмэ, зи а ныом ац нахъ цІэ шІуІуаІо кѣыфигѣотыни.

Саугѣэтыр зыдэщытыгѣэ пчэгур цІыфхэмкІэ гогѣагъэ. Тэри ахэмэ тахэхъагъ. Сјанэ сыкІэкІэкІошѣи цІыфхэм сахэпшызэ пчэгум сызынэсым, «ура!» сІонышѣ, сыкѣэкуонкІэ мэкІэжъый иІэжъыгѣэр. Саугѣэтым щыц лѣэпкѣ Іулъыжъыгѣэп. «Ащы-гъум тэ тизакѣоп ныІа, зэрэчылэ тигѣусэба!» зэсІожъыгѣэ сыгу-кІэ сыгушІозэ.

Нэмыц офицер цІыкІур, пчэгур кѣыкІухъэзэ, ынэ шІомы-шІырэм текуоцтыгѣэ. Зырызхэри кѣахилѣэшѣункІэ ежъэщ-тыгъ. ИпэІожъ гѣэІагъи щыгѣэпти, пчэдыжъ тыгѣэм ынэгу дэгъоу уигѣэлъэгъуцтыгъ. Ац ынэхэри сэ сјатэ ынэхэм афэдэу шхѣонтІагѣэх, ау нэмыцым ынэхэр чъыІэхэу, дыигѣэхэу, уакІэплгѣанкІэ щынэгъуагѣэх, уашхыцтым фэдагъ. Сэ сјатэ егѣашІэм ац фэдэу плѣагѣэу кѣэсшІэжъырэп. Фашистым ышѣ-хъэ цэ тыкѣырым јахъыщырэу цІыкІоу, пчэрэу, шѣхъац пІокІэ сырыфэу тетхэр кѣоцым фэдэу пІыицтыгѣэх.

— Сэ ыцІэ сшІэрэп, адрэ хъаблэм щыц лЫжъ горэ кѣахищи, офицерыр еупчІыгъ.

— Хэта саугѣэтыр зыгѣэбылъыгѣэр?

— Олахъэ сымышІэ. Сэ нычэпэ симыхэбзэгъахэу дэгъоу сы-чъыягъ, — кѣыриІожъыгъ лЫжъым.

Офицерыр машІоу кѣызэкІэнагъ. «ЛІэныгѣэм ыпашѣхъэ лѣэгон-джэмышѣхъэкІэ итхэу кѣесэмэркѣэух. Сыд цІыф делэха мыхэр?» — кѣеупчІыгъ тэлмащэу кІыгъум. Мыдырэм зи ымыІоу ыплІэлухэр зэфицагѣэх. Офицерым кІэрахѣор лЫжъым ыбгѣэгу риубыти, щым нэс кѣылъытагъ, ау лЫжъым кѣыІуагѣэм кѣыригѣэхъугѣэп. Нэмыцым зыфэмыІэжъэу «сшІэрэпым» цэхъу кѣызыдэмыкІырэ жэм кІэрахѣор дигѣэзыханэу фежъагъ. ЛІыжъым ышѣхъэ ыгѣэчэ-рэгъу зэхъум, кѣыкІоцІыпкІи, цІыфхэм кѣахидзэжъыгъ.

Къыздизыгъэр цыф ымышлэу Дэгухъэм я Аминэт чэрэзуу къылулгъэдагъ. Зиплхъыхъ-зыкъиплхъыхъажьы, ышхъэ цацэм-фэдэу гъэлагъэу Хъасаныкъом зыгуисагъ. Мэзым ылхъэныкъоклэ, лэ ышлызэ, гущылэгъэфым зыгорэхэр лулэ рилотагъэх. Лули, гулээ нэмыц офицерым ечъэлагъ, къырауагъэр рилотэжыгъ. Офицерым зыкъырищыгъ, ынэгу къызэокли, зы куп къызэтырипхъэнклагъ. Тэлмащэми гущылэ клигъэзыным тещтахъызэ, къызэридзэклыжыгъ:

— Мэу шъукъэдалу зэ, хъайуан куп! Сэ джыдэдэм сэгужажьо, ау саугъэтымклэ сышъушлоклын зышлошъумыгъэшл. Къэсэгъэ-зэжыфэ зыгъэбылхъыгъэр шъор-шъорэу къызышъумыгъотыклэ, зэрэчылэу шъутезгъэстыклыщт!

Машинэхэм заратакъуи, фашист щэкл фэдизмэ мэхъэныкъом фаузенклыгъ. Сэ мамэ дэжъ сыкъэчъэжыгъ. Хъасаныкъори елхъэцаозэ, шы кхэрэжъ горэм ешэси, тэтэжъ пхъахъэ зыдэклорэ лхъэныкъомклэ клилагъ. Мами сэри ащ лхъэшэу тыкхыгъэцтагъ.

Шуклае тешлагъэу Хъасаныкъом къыгъээзжыгъ. Ежъ шым тесыгъ. Тэтэжъ ылапшгъэхэм клэпсэшхор арылгъэу шы ужым итэу къыщэщтыгъэ. Тыгъэр гужъуаклэм къыдэлабэу мафэр фэбагъэти, тэтэжъ ылушлэхэр гъопцэгъагъэх, ычый иукхъэпыккыгъагъ. Псым къыккыжыгъэ къодыеу лулэжым къыубыти, нэмыкл гъогуклэ клогъэ нэмыцхэм бэрэ алыщагъ. Ау къыгъотыгъэхэп. Ежыри ышхъэ егупшысэжы, шыр ыгъэушымэ, ситэтэжъ тхъамыклэ клэпсэр ылапшгъэмэ зэрарылгъэу къыдачъээ, зэгуигъэут пэтыгъ.

Чылэ пчэгум ит къумбылыжым ычлэгъ члэт псынэм тэтэжъ къырищэлагъ. Зэклэми псы ригъэшгъоцт ашлошлыгъ. «Псы, псы тлэклу къыслугъаф, сишъау!» — ылуи, тэтэжъ нэтлупцлэу садэжыклэ къэплгъагъ. Сыгулээ, ситэтэжъ сечъэлагъ. Хъасаныкъор къысэплъ-къысэплхы къысэнэпэшъуауи, сыкъыриутыгъ. Сыушгъэфырэп, джа чыплэм тлэклу сыкъацти, сыкъызэклэклэжыгъ. Лулэ тэтэжъ псынэм рицалли псэу итыр ылхъэгунэу псынэбжъэ шъыпкъэм рипхыгъ. Сэ сизакъоп, щытхэми зашхыхъажьы шхъае, нэмыц зытфых фэдиз явтоматыжхэр гъэпсыжыгъэхэу къыраклуклы-раклуклыжы. Зызэрэогъэхъыеу къыштегъуагэх. Псынэм клэпсэр ридзыхи, Хъасаныкъом псы щэлхъэшхо къырихыгъ. Псыр ыбгъэ къырычъээ ешъуагъ, ыгуклэ ыгъатхэу щхыгъэ.

— Ощ фэдэ сфолочыр арэп псы рагъашъорэр. Хъэ ллаклэу агъалэрэм уфэд о. Къало мыдэ партизанхэр зыхэхэр. А делэжъ

Іай, сәри сиІоф нахышІу пшІын, ори устІупщыжыынба. Ы-ы, зи къяшІощтәп? О сә сыбгъяделәщт ара? Ыуж икІыжъ а пхъя къяхыкІәм. Лъякъя лъяныкъякІә бәным удәт пәтзә, дунаир езгъяуцолІагъям уебәныжы, лыжъ нәкІакъ. Узәпысымыутызә, къяІо пшІәрәр зәкІә! — щалъям псәу къянагъяр тәтәжъ ыпашъяхъя щырикІутыжыызә, жәхахъящтыгъя.

Тәтәжъ губжыгъяеу Хъасаныкъяом къяплъя-къяплъя, ынәгу къякІәужъяунтхагъя, ынәхәр къяІәпыкІыххәзә зыкъяІәти, къяри-Іуагъя:

— Сә бәным лъякъя лъяныкъякІә сядәтмә, напи къярари зимыІ, о лъякъяуитІукІә удәт...

Іулә къязәкІәнагъя, къязәрихъякІи шыу къямыщымкІә тәтәжъ ынәгушъя зәрәІыгъяр плъяжыбзәу хыригъящыгъя, ситәтәжъ гущыІи ыжә къядәзыгъяп. Ыцәлышъяххәхәр зәригъяшхыхи, гуапәм зәгуиутәу мәкІә дәдәу, сәры ар къязфәгъяхыгъягъяр, «псы, псы, сишъяу» къяхиІукІыгъя.

КъяздикІыгъяр ешІәрәп, Къядыр псы тасыр ыІыгъяу тәтәжъ ыпашъяхъя къяиуцагъя. Іулә ар зельәгъяум, ыгъяшІәгъяуагъя, ыІитІу ыпчанә ригъяуцуи, шъяуищІызә ыцәлышъя къядәхъяушъяутәу щхыгъя, ау чыпІәу зәрытыр ыгу къязәкІыжыым, къязәкІыгъя, къяльәпәкІауи тасыр къяІәкІиутыгъя. Къядыр ыпшъя къяубыти, лъягуанджәкІә къязыкІәкІаом, лъяпәрапәзә къяхидзәжыгъя.

Мамәрә сәрырә тынәпсыхәр къяетәкъяохыхәу тыщытызә, цыфхәр къяегумәкІыгъях. Шъяф цыкІоу зәІушъяшъяжыыххәзә, зәкІәми кІәлъяныкъя гъязә зашІыгъя. БзәмыІужъяхәр, ямаши-нәхәр гъяахъяохәзә, къяІулъядәжыгъях. Машинахәм къяры-кІыжыщтыгъя фашистхәм уц дыдж аІуфагъям фәдәу анәгухәр Іәягъях. КъякІыщтыр къязәкІыхәм, зәкІәми гупсәфәу жыы къящәжыгъя. Іофәп зи къямыгъяотыгъямә.

Аргъяой бзаку пІонәу нәмыц офицерыр нынын ыІоу джыри къяежъягъя, ау Хъасаныкъяом шІәхәу ыгъяІәсагъя.

— Мары партизанхәр зыдәщыІәхәр зышІәрәр. Ахәмә адәжъ къякІыжыызә къясыубытыгъя. Солдат гори афицагъяу къясаІуагъя, — ситәтәжъ Іә фишІызә, офицерым къядичъяххәщтыгъя Іулә.

— ГурыгъяІу ар тәрәзыІоу. Ар точн, — къяІорәр офицерым зәрәзәхимышІыкІырәм гу къялъяитәжыи, тәлмащәм Хъасаныкъяом зыкъяфигъязагъя.

ЗәкІәм нәмыц офицерыр къязәтеуцагъя. ИпәІо набжъя натІәкІә къячІәплыызә, ынәхәр къякІотхәу тәтәжъ екІуалІәу ригъяжъягъя.

— А-а-а, партизан, — зэрыкIэрыхьагъэм тетэу ситэтэжъ жэхэпкIагъ.

Сэ сыкъащти, еукIы сшIошIи, сыкъэжуагъ. Сикую макъэ кыизэхихи, тэтэжъ ышъхъэ кыыIэтыгъ, макIэу къэщхыгъ. Офицерым талъэныкъокIэ Iэ кыышIи, исолдатхэм атекуозэ нэмыщыбзэкIэ зыгорэ ариIуагъ. Кууагъэр къахашынэу арын фае. Ау зыми зи кыыIуагъэп. Сэри сахэкIыгъэп. «Яйка-курка» аIозэ лъакъокIэ кIоу чэт чылэм кыыдэзымынэгъэ нэе-псыежъхэр кыытхэлъадэхи, автомат лъэбхэмкIэ кыытхэуахъхэу рагъэжъагъ. Сэ мамэ ыкIыб сьдэуцожьи, ащ нахыбэ слъэгъугъэп.

ТIэкIу тезгъашIи сыкъызыкъоплтым, тэтэжъ офицерым риутыгъапэу, ищазымэхэмкIэ жэхэпкIэщтыгъэ.

ЦIыфхэм закъыфигъэзагъэу Хъасаныкъом къариIори зэхэс-хыгъэ. «Джары, делэжъ куп, шъуисаугъэт кыышъуфихыгъэр. Джащ фэдэ къабзэу шъори хъэ лIакIэу шъуагъэлIэщт».

Бэ зэпышIагъэу Iулэжъым кыызэхилъашъоцтыгъэр. «Виус-хъан... Гитлер... зао... дунаир зыштагъэм...» — джахэмэ афэдэ гущыIэ зырызхэр стхъакIумэ кыыридзэщтыгъэх, ау зыпари емышлэу, емыдэIужь фэдэу кыызысцэхъум, сэри сыпылгы-жыгъэп.

Тэтэжъ ыпсэ хэтыжъымэ умышIэнэу ыIэхэр кыыгозыгъэх. Фашист солдатым чIидзыгъ, кыыштэжыгъ. ЕтIанэ ыблыгучIэ тэтэжъ ышъхъэ чIиубыти еджэпIэ щагум дилъэшъуагъ. Къакъырым ридзи, IункIыбзэр ригъэтыжыгъ.

Къипхыжыын пIуагъэкIи, екIолIапIэ иIагъэп. Ежъ нэмыщхэр зэкIэ школ унэм чIэсыгъэх, къакъырыми автоматхэр аIыгъхэу нэбгыритIу Iутыгъ.

Мэфэ заулэ тешIагъ. Мам нэмыIэмэ, ыгу кIодыжы-пагъэ. Сэри тэтэжъ сыгу икIыщтыгъэп, бэ нэгум кыыкIэу-цожьыщтыгъэр. ШакIо сыгушIозэ сызэрэдакIоцтыгъэр, мэзым сызэрэзыдицэщтыгъэр, еджапIэм апэу сIапэ ыIыгъэу сызэрицэгъагъэхэр сыгу кыызыкIыжыыхэкIэ, стырэу-стырэу жьы кыысимыгъащэу счый зыгорэ кыыгуалъхъэщтыгъэ. СфэмылъэкIыжъэу сыкъыщиутэти, сыгу кыыдэкIыщтым фэдэу сыгъыщтыгъэ. Загъорэ зызгъэбылгызэ къакъырым сихъэти, саугъэтым ышъхъэу къэтхыжыгъэм сьдэгущыIэщтыгъэ. Тэтэжъ икъэбар зыфэсIуатэкIэ, сыгу жьы дигъэкIыщтыгъэ.

Iэ дэдэу сызыщтэжыгъэр нэмыщхэм сянэ еджапIэм защэр ары. Ари аубытын сшIошIи, сыгуIагъ, къэсчыхьагъ хъаблэр, ау хэт кыыбдеIэн, хэт сыдым фитыжыгъ? Сэ сегуцафэщтыгъэ,

Хъасаныкъом фэдэ горэм партизанхэм мами япхыгъэу ариуагъэу, ау бэрэ къаІыгъына? Тхъам зэриІожьынэу псынкІэу къэсыжыгъ.

— А сикІэлэцІыкІу, — аужыпкърэ мазэхэм имыхэбзэжыгъэу сянэ сызэрелъэгъоу сызэрицалІи къысэбэугъ. — Уитэтэжъ сишъао ышъхэ Іэ сфыщыфэжъ ыуагъ. А лЫжъ тхъамыкІэр ахэмэ зэрашІыгър. Зысэлъэгъум, сыгу узызэ сыкъэкІожьыгъ. Классым сыраци сагъэтІысыгъ. Къысажэщтыгъэм фэдэу, папи къырацагъ. Азгъын-тузгъыным нэсыгъэу тхъамыкІэр зысэлъэгъум, сыщтагъ, ау еІани зэрэпсаум сыкыгъэгъушІуагъ. Сыфэтэджи сызыпэгъокІым, солдат горэ къысэбгъуауи, пхъэнтІэкІури сэри тыриутыным фэдэу, сыкыгъэтІысыжыгъ. Папэ еупчІыгъэх:

— Уинысэ партизанхэр зыдэщыІэхэр къытиІогъах, о сыда узыпылгыжыр?

— Хъау, пап! — сыкууи, сыкъызыщылъэтыгъ. ЕІани нахъ Іэежъэу къысауи, солдатым пхъэнтІэкІум сытыригулІэжыгъ. ЕсІуагър амышІэу къысщыхъэхи шъхъае, сафеуцолІэжыгъэп, зэрэзэхэукІыхъагъэм пае, сыкууагъэу ясІуагъ. Тэлмащэм шІуи бзаджи къыІуагъэп.

Сыщысызэ Іулэ къызычІахъэм, ащ ралу, ащ рашІ. КъысэупчІыхэ хъумэ щысынэу лъагъэкІогъагъэнхэ фае, ау къэгужъуагъ. Ежъ хъэ лъэщэжъым зеутІыІу, мэкІэззы. Бэскъэжыгъэу столым кІэрыс офицерым старост ІэнатІэр Ихыжыынэу къызыреІом, а сибэу, ащ зызэрегъэпс, ащ зызэрешІ. КІо, сыдэу хъугъэми, тумы тхъам ешІ. Тинасыпибл къызэрэгужъуагър.

Уитэтэжъ, сикІал, лъэшэу къысфэрэзагъ. Къызыхимыгъэщыпэу гохъэу къысэплги, ышъхэ макІэу къыгъэсысыгъ...

Мамэ ащ фэдызыр къысфеІотэфэ сыжэ укыгъэу сыдэплъыеу, сІони сшІэни сымышІэу сыщытыгъ. Илыягъэу жыы къэсщэнышъ, сыхъыенышъ, къэбар цынагъоу, гъэшІэгъонэу къыІуатэрэр зэпызгъэуным сытещтыхъэщтыгъэ.

Сянэ къызэриІотагъэмкІэ, тэтэжъ зи рашІэнэу къагъэнагъэ щыІэп. Ынэгу зэкІэ зэхакъутагъ. ЫкІышъуи Іапэр тебгъэуцонэу зы псау къыхэнэжыгъэп. Мам къызэрэщыхъугъэмкІэ, ситэтэжъ ыІэ сэмэгу ихъафым фэдэу ымыгъэІорышІэжышъуштыгъэу ары. Мафэ къэс пчъагърэ еупчІыщтыгъэх. Къуаджэм къэбарэу дэлъыр партизанхэм зэрашІагъэм тэтэжъ фэдэ горэ хащэу зэриІэм ахэми гу лъатэщтыгъэ, ау теубытэгъэ дэдэу ашІэщтыгъэп.

Саугъэтым цыщэу адэ къэнагъэм икІодыкІэ сымышІэу сэри сигъэгумэкІыштыгъэ. Шъыпкъэ дэдэмкІэ, бэмэ зэдашІэ-

щтыгъэмэ, зыгорэм кыблоньеба. МыдыкIэ Iулэ тэтэжъ акIэкIилъхъагъэти, еупчIыхэ къэс, зи кызафимыIокIэ, иакъыл щэофэ аукIыти, къакъырыжъым радзэщтыгъэ.

ТхъамыкIагъом ианыхъ мэфэ хылыгъэхэри къэсыгъэх. Мафэм тыгъэхъажъури джэгоу дунаем зыщидэхэгъум Хъасаныкъом икуп къуаджэм кыыхахъи, къумбылыжъ чIэгъым дэжъ зэкIэми тырафылIагъ. Хъэцэкъэнэу узэндыхъыгъэхэу нэмыщхэм къумбыл чыгыр зэлъаIыгъыгъ. Азыныкъом анэгу тэ кыытфэгъэзэгъагъ. Адрэхэм ящикхэр зэтрагъэуцоштыгъэх. КIапсэр къумбылыжъ къутамэм солдатым пишIагъ. ТIэкIу тешIагъэу нэмыщ нэбгыриплIымэ азыфагу итэу тэтэжъ къащэу слъэгъугъэ. ШIу зэрэщымыIэр къашIи, цIыфхэр къэгумэкIыгъэх, ау солдатхэм зыкъагъэпхъэшагъ, къашъхъапырыугъэх. ЗэкIэри Iэсэжыыгъэ. Тэтэжъ кIэлъыраци, ящик зэтетхэм атырагъэуцуагъ. Джыри а чIыпIэр, непэ слъэгъугъэм фэдэу, сынэгу кIэт.

Тэтэжъ гупсэфэу, ынэ ежъэшъо цIыкIухэу куоу итIысхъажыгъэхэр Iушэу кыилыдыкIыхэу, ыпкъышхо од къупшъхъэхэу кыыхэцэыхэрэм гур агъэузэу щытыгъ. Ыбгъэ ишIагъэм ерагъэу сыкъеджагъ. А гущыIэхэри сщыгъупшэжъыщтхэп. «Так будет со всеми, кто с партизанами».

КIэрахъом рыджэгузэ, нэмыщ офицерыр ситэтэжъ ыпашъхъэ кыиуцуи, хэкIыикIызэ зы куп кыызэхилъэшъуагъ. А сэраджэр сищыпэлъэгъугъ, ау IэутIэ ышIы зэхъум, ынэкIапэ, шъоякI пIонэу, кыычIэзыгъэти, бэрэ слъэгъугъэм фэдэу кыысщыхъугъ. Ары, Гитлер исурэтэу еджэпIэ пчъэIум пылгагъэм езгъэхъащырыгъ. КъыIуагъэр тэлмащэм кыызызэредзэкIым, Хъасаныкъо делэми гущыIэр кыырити, зы куп кыыригъэIуагъ. Ау сэ зи зэхэсхыжъыщтыгъэп. Сыкъыгъэу, сычъыгъэу, сIощти сшIэщти сымышIэу сыщытыгъ.

Тэтэжъ фашист солдатыр къекIуалIи, кIапсэр ыпшгъэ кыыридзагъ. Дунаим темытыжъым яхыщырэу щытыгъэ тэтэжъ ошъо къаргъом фэхъуапсэу, кIэпсанэм ибыбыкIэу бзыу тэмабгъоу огум ибыбэмэ шIоигъоу лъагэу, лъагэу дэплъыагъ. Ынэ цIыкIухэу тыжыныпсыр кыызыкIэлыдыкIыхэрэм щыIэныгъэм имашIо къащызэкIэнэжыыгъ.

— О сидунай, ори сыдэу удаха, сыдэу уIэшIуа! О укъэзгъэушIоркъырэм сыд епшIэми ифэшъуашэба, — шъабэу ежъ зыфеложъыба пIонэу лъэшэу жыы кыыщи, кыыIуагъ тэтэжъ.

Къэушчыжыыгъэм фэдэу, етIанэ цIыфхэм къахэплъагъ, псын-кIэу, гузажъоу, кыыIожъырэ гущыIэхэр шIомакIэу кыыригъэжъагъ.

— Скъошхэр, о сигъашІә зыдэзгъэшІәгъэ чыл! Адыгэмэ «чэтэ чІәгъым нан щымыІожь» аІошъ, сытхъаусыхэрэп. Сыкъащтэрэп, сызыфәкІодырэр сэшІә. Мы хъажъхэм ятетыгъо кІәкІы мэхъу, шъугу шъумыгъәкІоды. Къэсыжыщтых тәтиехэр, шІәхәу къэсыжыщтых...

Ащ нахъыбә тэтәжъ къырагъәІожыгъәп, Хъасаныкъо Іулә ІәутІә ышІәу, куоу къызежъэм, нәмыщ солдатыр ищазымә-жъхәмкІә къеуи, ящыкыр кІиутыгъ. Цыфхәм пцІымәмә-хъэаб макъэхэр къахәІукІыгъәх. Сә зысыукІыжъәу сежыи шъхъае, зыгорәм пытәу-пытәу, ыбгъә сыкІиубыти, зесыутәкІыжызыә, сыкъахихыжыгъ.

ПкІыхъапІәм сыхәтым фәдәу, агу хәкІәу къаІоштыгъә гу-щыІә зырызхәри зәхәсхыжыгъәх.

— Джары, сибәу, лЫр лЫзә мәлІәжыи зыфаІуагъәр...

— Адә уләным лЫгъә хәлъ, Дәхәнагъу, — къыриІожыгъ адрәм.

Ащ нахъыбә зәхәсхыжыгъәп. Сыгъогызә тадәжъ сыкъахы-жыгъ. Мамә тхъамыкІәри мэхыгъәу ерагъәу къагъәсыжыгъ.

Чәщым сычъыягъәуи сымычъыягъәуи сшІәрәп. ПкІыхъапІә Іаехәу слъэгъухэрәм сыкъыкІагъащтәмә, джынәузым фәдәу, пІәгум сыкъытІысхъәзә, нәфыр шъыгъә. Пчәдыжыпәм топ гъогъо макъэхәу чыләм пәмычыжъәу къәІухэрәм сыкъагъәлътә-тагъ, зәрәкъуаджәуи къагъәушчыжыгъ.

Трусик пІонәкІәу унәм сыкъыльтәтыгъ. ТикъәблчъәІу сыІу-уцуи зысплгыхъагъ. Цыфхәр джыри гумәкІ горәм зәрифәщ-тыгъәх. Спәмычыжъәу нәбгыритІоу бләкІыхэрәм къаІоу зәхәсхыгъәр гъәшІәгъоны. Къумбылыжъ чІәгъым къәрәгъуләу чІәтыгъә нәмыщ солдатитІур хъадәу, тэтәжъ зыпылтәгъәгъә куамәм Хъасаныкъо Іуләр ихъажыи нәхәр къырифыжыгъәхәу пылгәу къуаджәр нәф кыкІыгъәу къаІуагъ. Лгыхъухи шъхъае, тэтәжъ ихъадә амыгъотыжыгъәу ары.

А къәбарыр зәрәзәхәсхәу сылгәәзә, къумбылыжыгъым дәжъ сычъагъ. Ары, ситәтәжъ пылгыжыгъәп. Ынәхәр къыщи-фыжыгъәу Хъасаныкъор пылгәгъагъ. Сщыгъупщәжыихэрәп, ыбгъәгу тэтәжъ ыпшгә ралъхъәгъәгъә пхъәмбгъу цыкІум фәдә телгыгъ. Ащ мырәушчтәу тетхәгъагъ: «Къумалыгъә зезыхъәрәм джар къехъулІәщт!»

КъэзгъәкІәрәхъожыи, тадәжъ сыкъәчъәжыгъ. Симамә къәбарыкІәр еІо сшІоигъуи шъхъае, хъугъәп, джыри хәІоры-жъорыхъәу, цыфхәр фызбләкІыхәу иІоф дәигъә. Ащ ыуж бәрә сегупшысәжыгъ нәмыщхәм Хъасаныкъор зәрәпамыхыжыгъәм.

Ар сәло шъхъаем, Гулэжъыр хэт шлолофыжыгыга. Ядзэ кыызэ-хагъэтэкъуагыэу тәтиехэр къэблагъэхэу чэщым кыызараюм, сыгу-сыбгыгә алозә, нәфшъагыом кIаIәжыгыгъ. Ежъхэр гулагъэх шъхъае, хъадэгъур кызысыкIә...

Бужым кыызэрәотәжыгыгәмкIә, мзә Iапчъэм партизанхэм ащылуупIәхи, зы нәбгыри псаоу хәкIыжыгыгәп. Хъасаныкъор хәгъәкIи, ежъхэм ясолдатхэу чэщым аукIыгыгәхэр амыгъәтIы-лтыжыгыгәхэу, кIаIәжыгыгәба!

Пчәдыжыым ахэр дәкIыжыгыгәхэу щәджәгъоужым тисол-датхэр къуаджәм кыдәхъажыгыгәх.

Къадыри, Нухъә цIыкIуи, гушIохзәэ, садәжъ къэсыгыгәх. Дунаир тфәмыхъужыэу къакъырым тилъади, саугъәтым ышъхъә къитхыжыгыгъ. ПлгъәкIыжыныэу уукъәбзыжыныэу щытыгыгәп. Сә ар бәу къабзәу сIыгыгыгъ.

Дзыоми итымылъхъажыэу, тыфәсакъыпзәэ, нәбгырищыми саугъәтым ышъхъә етхыжыжыгыгъ. Ар зыдәщытыгыгә пчәгум ит солдатхэм тазыхахъэм, тапхъуати, нәбгырищыми тыдадзыемә тыдадзыезә, тшъхъэхэр агъәунзәагыгәх.

Чәф-гушIо жъотым тыхәтзә тызәплгъэм, кум цIыфхэр готхэу урамым кыдәкIыхәшъ, пчәгоу тызәрытым къәкIух. СIәгу сынатIә тезгъәуцуи, сынәхэр сыуцIыргъухзәэ, сыплъагыгъ. Джы нәс сызгъәгумәкIыщтыгыгә упчIәм иджәуап сынитIукIә сәлгәгыгәу: саугъәтым ыпкъ къашәжыы.

А мафәр кыызэрәIожыщтыр сшIәрәп. ТикъуаджәкIә ар мәфәкI шъыпкъә хъугъагыгә. Тичыләхәри солдатхәри зәхәтхэу орәд къәлощтыгыгә, кыызәдашъощтыгыгәх, зәрәгъәчәфыщтыгыгәх.

Дунәе гушIуагыгәу тызхәтым куо мәкъәшхо ошIә-дәмышIәу кыыхәIукIыгыгъ:

— ШъәошIудыхэр къәкIожыых, тапәжъугъәгъокI!

ЗәкIә пчәгум итыр къәIәсагыгъ, зы цыс къахәIукIыжыырәп. КъыздикIыжыыхәрәмкIә маплгәх.

ШъәошIурә урыс солдатәу тәтәжъ псыхъом чәщым рищы-гъагыгәмрә апә итых. Пхъә зәхәпхагыгә атамә телъ. КъыкIутынәу зыгорә аIыгыым фәдәу фәсакъыпәхзәэ къәкIох. АужкIә кIәтхәр зәблахъугъәх. ШъәошIурә солдатымрә кIәкIыгыгәхәп. Пхъә зәхәпхагыгәм зыгорә зәрәтелгыр гъуащәрәп.

Къэсыгыгәх. Солдатхәри къуаджәм щыщхәри ячъалIәхи, мәкIәмәкIәжыыеу зәдәIәхзәэ, чIыгум агъәтIылтыгыгъ.

— Тәтәжъ, ситәтәжъ! — зәрәслгәгыгәу сыкъәкууагыгъ. Сахә-чъи, ыпашъхъә лгәгонджәмышъхъәкIә ситIысхъагыгъ. — Тәтәжъ,

а тэтэжъ, псы пЮзэ уллагъэшъ, сычъэнышъ джыдэдэм псы тасышхо къыпфэхьыцт. Хъунба, тэтэжъ? — сынэпсыхэр ыбгъэ тетакъохэзэ сеупчIыгъ, ынэгу зэлъагъэ Iэ щысфагъ.

Солдатхэм япаIохэр зыщахыгъэх, афэмылкъIыжъэу зэкIэ шъхъарытхэм анэпсхэр къашIокIуагъэх. Бзылфыгъэхэр нэмыIэмэ, къырагъэчъэбзэхыщтыгъ.

Сыкъэтэджыгъ, ШъэошIуи, ышнахыжъ шIу дэдэ ылтэгъу-щтыгъэн фае, егъашIи есымылтэгъуллагъэу платыкур ыIупэ Iулъэу гъыщтыгъэ. Сыгу къызэхэхъагъэу секIолIагъ сэри ШъэошIу, есIуагъ:

— О зызакъор ары джы сэ тэтэжъэу къысфэнэжыгъэр.

— Ары, сишъау, ары. Хъугъэ, умыгъ. Мары сэри сыгъы-жъырэп. ЗэIун.

СызэIунэн слъэкIыщтыгъэп. Сыгоу къэбэгыгъэм жьы сигъэгъотыжъыщтыгъэп. ШъэошIу къызэрэсэушъыири къысхэ-хъагъэп. Сыгъи, зызгъэгъыкIи, сэр-сэрэу сызэIунэжыгъ.

А чIыпIэм зэрэчылэ ягуапэу, тэтэжъ ихъадэ къоджэ пчэгум цагъэтIылыгъ.

Уз Iае горэм тыкыкIэзыжыгъэм фэдэу, а мэфэ гухэкIхэр мэкIэ-макIэзэ тщыгъупшэжыгъэх, тиеджапIи зэIытхыжыгъ. Шэщы ашIыгъэгъэ классхэри къэгъэгъамэр арихэу дэгъоу тыукъэбзыжыгъэх. Еджэныр едгъэжъэжыгъ. Нахъыпэм зэрэсишэныгъэу, еджапIэм сыкыкIыжъ зыхъукIэ, саугъэтэу агъэуцужыгъэм сыкъекIолIэжытыи, ынэгу ихыгъэ сыкIаплъээ, есIощтыгъэ: «Тэтэжъ, непи тфы къэсхыгъ, къысфэгушIу. Неуци неуцымыкIи мафэ къэс джауцтэу седжэцт!»

Тэтэжъ къысфэгушIощтыгъ. Ау тэтэжъ... тэтэжъ щыIэ-жыгъэп. Ситэтэжъ дахэу къысэмызэщыжъэу сауж итыгъэр щыIэжыгъэп, ымэкъэ шъабэу, орэдхэу, пшысэ гъэшIэгъонхэу, сэ дунаеу сиIагъэхэр зэхэсхыжъыщтыгъэхэп, ылэ пхъашэхэр сигъатхэу спъхъашъо къынэсыжъыщтыгъэхэп. Ау зэрэ-къуаджэу зэращымыгъушшэрэр, зэрагъэлъапIэрэр сыгу къызы-кIыкIэ, Iупе стырэу счый изыстыкIырэр ехыжытыи, ситэтэжъ сырыгушхоэ, ыдэжъ сыIухъэщтыгъэ.

Iсурэт хэтэу тэтэжъ икъэ саугъэт тырагъэуцагъ. МэфэкI зыхъукIэ, ащ ыпашъхъэ къэгъагъэм къыхэмыщыжъ ашIы. КIэлэцIыкIухэр ац бэрэ хъакIэу къыфэкIох, зи амыIоу ыпашъ-хъэ етых. Сэри сигуапэу зэсэIожьы: «УлIагъэп, тэтэжъ о, ущыI! ЕгъашIэм ущыIэцт!».

1. Мы рассказыыр зытхыгээр тхаклоу Кошбэе Пшымаф. Ау хэта а рассказыыр кызытегушылэрэр, кызылуатэрэр? Хэт ыцлэклэ авторым ар кыитфилуатэра?
2. «Тэтэж» ылуи, авторыр еджагь рассказыым. Адэ Тэтэжэ закьор ара рассказыым хэтыр? Хэтха мыщ нэмыклэу джыри мы произведением тызцылуклэхэрэр? Зэклэлыклоу ахэр кыыхэжьугъэщых, ацлэхэри кыашьулох.
3. Кызылотэрэ клэлэцыклум кьелотэ кьодыя хьауми хьугъэ-шлагъэхэу рассказыыр кызытегушылэхэрэм ахэлажьа? Хэта ащ игьусэхэр?
4. Кызылуатэрэм зегъэушьомбгьугъэу характеристикэ кьешьут — ыныбжьи, ятэ заом зэригьэклотэгъэ шлыклары, янэ зэрэфыщытыри, Тэтэжэ зэрэфыщытыри.
5. Тэтэжьи джащ фэдэу шьукытегушыл — солдат клэлэм зэрэдэлэпылагъэри, пыйхэр кызыэрэдэеклуагъэхэри, кыырашлагъэри. Кызылуатэрэм Тэтэжэ кыырашлагъэм пае ыгу щыхьагъэри.
6. «Къэсэшлэжьи: мамэ ылэхэр клээзыхэзэ, письмэр зэтыричыгь, еджагь», — елошь хэт текстым. А чьплэр кыыхэжьугъэщ ыкли ар зэпхыгъэ лофыгьор кьэжьугъэнаф.
7. Саугъэтэу клэлэцыклухэм агъэбылгыгъэм икьэбар кьэшьулуат. Апэу ар рассказыым кыизщыхэфагъэм кыщцежьугъажьи, клэухэу ащ фэхьугъэм нэсэу.
8. Нэмыц фашист тхаклохэм яхьылагъэу кьалуатэу зэхэшьухыгъэхэм ащыщ лыпасэу илэу рассказ клэкл цыкыу кыизэхэжьугъэуцу. Е мы шьузэджагъэм тетэу кьэшьутх.

БЭГЪ НУРБЫЙ (1937—1994)

Я ХХ-рэ лэшлэгьоу блэкыгъэм ия 60-рэ ильэсхэм адэжэ типозэие кыыхэхагъэхэм ащыщыгь Бэгъ Нурбый. Поэзием зэрэхэлажьэрэм фэшхьафэу Нурбый журналистэуи щытыгь.

Усэхэр зыдэт тхыль пчьагъэ ащ кыыдигьэкыгь. Ахэмэ ащыщых мыхэр: «Хьярым пчээр фылуэсхы», «Тыгъэпс», «Гъэбэжьу огьот», «Гъэтхэпэ нэплээгъу», «Къошыныжьым итхыд», «Чыгум игупсэф» ыкли «Гъэшлэрэ тын». Усэклэ тхыгъэ романи ежэ щымылэжьэу 1997-рэ ильэсым кыыдэклыгь.

Урысыбзэклэ зэдзэкыгъэу «Поле добра» ыцлэу 1982-рэ ильэсым итхыль усэхэр дэтхэу Москва кыыщыдэклыгь.

Мыщ кыыклэлыклоу ытхыгъэхэм ащыцэу мы уситлум шьуяджэж.



СЫРИГЪУС ЧЫГУ РЭХЪАТЫМ

Силгэуж кыыдэзгъэушэу
Гъэмэфэ губгъом сыхьагь.

Осәпс нәгүпсәу, нәңх-гуңхәу
КъыспәгъокІыгъ ирәхъат.

Аргъәнхәр резгъәтІылтәкІхәу
Щәмәджыр къыщесәңкІы.
ІәшІумәу мәкъу зәхакІәм
Къыхихрәм укъегъәшхәкІы.

ОшІә-дәмышІәу зепхъуатәшъ,
Ныбгъур сшъхъәрәбыбыкІы.
Инабгъо къыхәсәгъуатәшъ,
СыбләкІы хәсымыгукІәу.

Къәңгъонә быныр пыпшІәпшІәу
Щәепкы гъугъәр къләгъо —
НахышІу аң пчәдыжы ошІум
Зыфемыгъәхъымә благъәу.

Мәзы шъолтырәу мәкъупІәм
ПәІултым жыр макІәу кІәпщы.
УедәІумә, пщынәбзә шъыпкәу
Бзы макъәм зыцкІырегъәщы.

Щәмәджым мыжъор дәсыдзәу
Загъорә сыкызыуцурәм,
Рәхъатым цызәбгырызәу
Ымәкъә чан сыхәуцо.

Тыгъә нәбзыймә осәпсым
ПәшІәтхәу зыкысапшІәкІы.
Уң шхъонтІә нәгүм сынәсышъ,
СІәгу шынә зырысәлтәкІы...

Дәхагъәм сыришыхъатышъ,
Сизакъоу сә зыслгытәжырәп.
Бзә шъхъафкІә зыкыІотәжәу,
Сыригъус чІыгу рәхъатым.

② Мы усәм гур шъабә къышләу, уигъәласәу, уигъәрәхъатәу усақлом ытхыгъ.
Узәрәджагъәм тетәу, ар зәкІәм зәхәошлә.

1. Сыд фэдә сурәтха, образха ауцтәу ар къләзышырәр? Ахәр шъор-шъорәу
къыхәжъугъәщых ыкІи шъукъяджәж ыкІәрыкІәу.

2. А сурәт шлагъохәм тахицәнным ыкІи усәр тыгу нахъ хәхъаным, нахъ благъә
къытфишыным фәшІ, тауцтәу авторым ар кыригъажъәра?

3. Аужырэ строфым мы сатырэр хэт: «Сизакъоу сэ зыслытэжъырэп» елошь. Сыда арэу ащ езгалоэрэр ыкӀи зыкӀиорэр, сыда ащ махъанэу хильхьэрэр усаклом? Текстыр шъуилэпылэгъоу ар къэжъугъэнаф.

4. Зэфэхьысыжыгъэу къэплон хъумэ, пчэдыжкым исурэтэу усаклом тапашъхьэ кыыригъэуцагъэм тауштэу кӀэлӀ шъыпкъэу уеджэщта?

КЪУЕКЪО НАЛБЫЙ (1938—2007)

Адыгэ литературэм пкъы фэхъугъэу, ащ кыыхэщэу лъапсэ фэзышыгъэхэм Къуекъо Налбый зыкӀэ е, нахь тэрэзэу къапломэ, апэрэу ащыщ. Ар узхэмыукъожьын лӀф. Литературэр зэрэпсаоу зыпштэклэ, ащ ижанрэу, иамалэу, изэшлӀклэу, итхыкӀэу ар зыфэмылазэр къэгъотыгъуай! Усэми фэлаз, прозэри лъэкӀышхо фырилэу, лъэшэу кыдэхъоу инэу фызэшлӀокӀыгъ, драматургиери уемыджэнджэшыжынынэу икӀукӀэ ылэ кыыригъэхьагъ.



Джащ фэдэу юмористическэ рассказхэри, щхэн кӀэнэклалъэхэри, сэмэркъэу зэкӀоцӀыльхэри, зыкӀэпшӀэжынынэу узышырэ гушылэхэри — зэкӀэ плӀми хъунэу ащ илэпылэсэнныгъэ кыуыбытыгъ, кыдэхъугъ ыкӀи сьд фэдэ жанрэм фэгъэзагъэми ишъыпкъэу, теубытагъэ хэлъэу тхэн ыльэкӀыщтыгъэ, италант сьд фэдэрэ лъэныкӀуи фи́гъэорышлэщтыгъэ. Ары ащ ижабзи, итхакӀи, игушыли, иусэ сатыри лупкӀэу, дахэу, зыми хэмыгъоцэнэу, гум кӀинэжъэу зыкӀыщытыр ыкӀи Къуекъо Налбый итхакӀэ шъхьафэу, узылэпызыщэрэ тхакӀэу къэзышырэр.

Налбый иеджэн ежъ къуаджэу кызыщыхъугъэм кыыщыригъажьы, ыпэкӀэ лъыкло-тагъ — Адыгэ къэралыгъо педагогическэ институтыр дэгъу дэдэу кыуухыным нэсэу.

Зэреджэгъэ шыкӀэм щытхъу фэшъхьаф фэплонэу щытэп.

Иеджэн кызыеухым ыуж, лэнэтлэ зэфэшъхьафхэр зэрихьагъэх — телевидениемрэ радиомрэ я Комитет щылэжъагъ, Адыгэ хасэм игъэзетэу «Гъуазэ» зыфилорэм иредакторэу, Адыгэ Республикэм ителерадиокомпание радиомкӀэ идиректорэу лӀф ышӀагъ, Адыгэ Республикэм итхыль тедзаплэ иредактор шъхьалэу щытыгъ.

Адыгэхэм якультурэ, ялитературэ яхэхъоныгъэ илахэу хишлахыгъэм пае, Адыгэ дунэе шлухьафтынэу Къандурэм ыцӀэкӀэ щытыр кыыфагъэшъошагъ. Ащ нэмыкӀэу шӀэныгъэхэмкӀэ Адыгэ дунэе академием хэтыгъ. Урысыем итхакӀохэми 1974-рэ ильэсым аштэгъагъ.

УсэхэмкӀи, драматургиемкӀи, прозэмкӀи тхыль пчъагъэ кыдыдигъэкӀыгъ. Ахэр тилитературэ нэклубгъо гъэшлэгъонэу, нэклубгъо лъаплэхэу кыыхэхьагъэх, къагъэбаигъэх.

Ытхыгъэхэр адыгабзекӀи урысыбзекӀи зэдзэкӀыгъэхэу пчъагъэрэ Мыекъуапи, Краснодари, Москви къащыдэкӀыгъэх. Дунаим щыцӀэрыло пьесэхэм яздзэкӀыни

Налбий ишыпкэу пылыгы. Джащ фэдэу зэридзэкыгъэхэм ащыщых Шекспир, Гольдони, Мольер, Гоголь, Чехов ахыгъэхэр. Ытхыгъэ пьесэхэри кыдэкыгъэх, театрэм исцени цагъэуцугъэх.

СЯТ

Сиху Рэмзанэ фэсэтхы

Сэ сыцІыкІуэ кысэупчІыгъэх:
— Уятэ плъэгъумэ, къэпшІэжына?
ЛІы сыхъугъэу кысэупчІыгъэх:
— Уятэ плъэгъумэ, къэпшІэжына?

Сятэ слъэгъумэ, къэспІэжына? — сыцІыкІугъ,
Сысабыеу зэо машІом ар екІугъ.
«Сят» зэсІони симыІэжъу,
КъэмыкІожыгъэм ипсэхэчэу сыкъэнагъ.

ЧІыгуми огуми сэ сяупчІы:
Сятэ шъулъэгъумэ, къэшъушІэжына?
Шъори, цІыфхэр, сышъоупчІы:
Сятэ шъулъэгъумэ, къэшъушІэжына?

Огум еІо: «Мэфэ нэфэу ежъэгъагъ».
ЧІыгум еІо: «Чэщы шІункІэу хэкІодагъ».
Ыпсэ закъо шъхъамысыжъэу,
«ЛІыхъужъ шъыпкъэу ихэгъэгу фэзэуагъ».

Пыир огум зыдэкІуаем,
ПчыкІэу сэшхо кыфырехы.
Пыир жыыбгъэу кызэуаем,
Мэзы кІырэу зыпегъохы.

ГъучІэу уагъэм къушъхъэ лъагэу пэІууцагъ,
МэшІо лыгъэм псыхъо инэу зыпидзагъ.
ЧІыгуми огуми щыошІунэу,
ЧІыгуи огуи ыгу нэфынэ ахилъхъагъ.

Мамыр мафэр, сыоупчІы:
Сятэ плъэгъумэ, къэпшІэжына?
Чэщ рэхъатыр, сыоупчІы:
Сятэ плъэгъумэ, къэпшІэжына?

Чыр рэхьатмэ, ор мыфэхмэ — сятэ фэд,
Шьори, цыфхэр, шъуинасыпы сятэ фэд.
Огу нэфынэу, чыгу нэхъоеу,
Къызэхехы непэ сятэ сиорэд.



1. Ыпэралшэу мы усэр зэхьылэгэ темэр къэжьугэнаф. «Сят» — джары ащ авторым фиусыгээр. Ау усэм зэреджэгэ къодьемкIэ ащ кыIо шлоигьор къэшлэгъуай. ЗэкIэ анахь мэхьанэ иIэу зыфэкложьырэр ятэ фэгэхьыгъэу, ащ ышлагъэу усаком кыIуатэрэр ары.

2. Адэ сыда ятэ ышлагъэу, къехулагъэу усэмкIэ Къуекъом кытыгъашIэрэр? Сьд фэдэ шыкIа, ар кытыгъэшIэным фэшI, ащ кыыхыгъээр?

3. Усаком (е, нахь тэрзэу къапомэ, лирическэ героим — джары авторым, усаком ыгу ихьыкырэр, игушысэхэр усэм шызезыхъэу, кышызыIуатэу шытым зэреджэхэрэр) ятэ кышлэжьырэр, чыгуи, огуи яупчы. Ау а упчIэм иджуап ащ кыфэгъотырэр. Арэу шытми ятэ зэрзэогэ шыкIэр, ащ лыхъужьныгъэу зэрихьагъэр кышлагъ.

4. Сьд фэдэ сатыра ар авторым кыIотэнэу кызыщыригъажьэрэр? Ар шьор-шьорэу кыхэжьугъэщ.

5. Арэуцтэу ятэ зэрзэуагъэр кыIуатэзэ, усаком ащ изэуакIэ пкъыгъо зэфэшхьафхэм афегъадэ. Е нэмыкIэу къапомэ, ащ илыгъэ зыгорэхэм афегъадэ — сравнение (фэгъэдэныр), метафорэ зыфалохэрэр (ахэмэ шьуащыгъозэгъах) ыгъэфедэхэзэ. Ащ фэдэхэр (зэфэгъэдэнхэр, метафорхэр) текстым кыхэжьугъэщыцх.

6. Ятэ кымышлэжьми, ащ сьд лэуж лъапIа кыгъэнагъэу усаком зигугъу кышырэр ыкIи сыда ар зыфигъадэрэр?

7. Ащ иджуап къешьутыжьыным фэшI, усэм иаужырэ сатыриплIым джыри зэ шьукъаджэжь.

ТЕУЦОЖЬ ЦЫГЪО ЫЦIЭКИЭ

Ащ иIуагъэ хэгъэгум из,
Ащ ипсалгъэ
Къэхалгъэмэ ялгъэ.
ИгуцыIэ щынэ ымышIэу,
Пщыхэри егъэхъупшIапшIэ,
Оркъэхэми агу егъэпшIатэ,
Взаджэми ыгу егъэутысэ,
Iушыри регъэгупшысэ.
Дахэмэ,
Цыгъо иорэд зэхахмэ,
Псэ IэшIухэр агу кыдехьые.
Лыхъумэ,
Цыгъо иорэд къаIо зыхъукIэ,

Алэхэр пчыкIэу мэлэбэх,
Къушъхьэхэу мэлъэубабэх,
Агухэр гуишъэу зэхакIэ,
Шыблэу яджэгъогъумэ затраунакIэ.

УсакIом орд ымыгумэ,
Тигъогухэр аубытых пцIыгумэ,
Цыфыгухэр кIэй нэкIэу егъукIых,
Джэгъуанэхэу зэфызэплъэкIых,
Сэшхомэ афызэплъэкIых,
Сэшхомэ афызэлэбэкIых —
УсакIом орд ымыгумэ.
УсакIом шъуеплъ къыкIэныгъэм:
Къоджэшхор, къэлэшхор, хэгъэгур.
Хэт ышIэра — адыгэ усэр
КъыщакIон дунэе пчэгум!
КъышкIэныгъэр алэжы, алажъэ:
УсакIом ылэжыгъэр лажъэрэп!



1. Ыпэ рапшIэу Теуцожъ Цыгъо ыусыгъэхэу шъузеджагъэхэр шъугу къэжъугъэкIыжыых ыкIи ахэмэ ацIэхэр къешъулох.
2. Сыда арэу къыхэщэу Теуцожъ Цыгъо иорэд авторым зыкIигъэлъапIэрэр?
3. «УсакIом ылэжыгъэр лажъэрэп!» — ело авторым. Сыда а гущыIэхэм ац къаригъэкIырэр?
4. Нэрлэгъушъ, Къуекъом иусэхэу шъузеджагъэхэр зэфэдэхэп. Сыда адэ ахэр ауцтэу зэфэмыдэхэу зышIырэ пкъыгъор? ШъуишIошIыхэр къэшъулох ацкIэ.

МЭХЪОШ РУСЛЪАН (1940)

Непэрэ тилитературэ ихэхъоныгъэ зишъыпкъэу хэлажъэрэмэ Мэхъош Руслъани зыкIэ ащыщ.

Ытхыхэрэр хиутыхэу зыригъэжыагъэр 1975-рэ илъэсыр ары. Анахь къыхэщэу Iоф зыдишIэрэ жанрэхэр усэ, поэм, ордэ. Иусэхэр тхылъ зэфэшъхьафхэм къадэхьагъэх. Ежьми шъхьафхэу тхылъхэр къыдигъэкIыгъэх: «Ахьрэри мэугъэ», «Заор, заор!»

Мыхэмэ афэшъхьафэу тилъэпкъ къырыкIуагъэм, ац ихъишъэ яхьылэгъэ тхылъ гъэшIэгъонхэри Руслъан ытхыгъэх: «ШIэжь», «Мардж», «Гугъэлыаг» зыфиохэрэр. ЕджэпIэ программэхэми, еджэнымкIэ IэпыIэгъухэми Iоф адешIэ.



ЛЫМ ИЛЫЖЬЫР ЧЫЛЭМ ЦАГЪЭЕЖЫ

Гъыбзэр къеІошъ щыс адыгэ, щыс адыгэ ныор.
ИлЫжъ закъоу фэхыгъэм шъхъарыс.
Кавказ гупсэм къыздрагъажьэм, къыздрагъажьэм заор
Лыжъы пэтзэ, унэм афимыс.

Хэупхъуахъи, хэупхъуахъи ар иІэшэ-шъуашэ,
Иш къырищи къакъырым, ешэс.
Ригъахышъоу, ригъахышъоу пным ифэшъуашэ
МыІэлэжъми, гуаоу жэхэдыс.

Ау къыфэси, ау къыфэси ихъадэгъу дахэ,
Аджалыщэм ыпсэ къыІуихыгъ.
Къэхъугъ ныом, къэхъугъ ныом иунэ мэзахэ,
Ирэхъат щыІакІэ ыухыгъ.

Егъэежы, егъэежы лыжъэу лы зэкІагъэр.
Егъэежы якІэлэгъу быжъот...
Ыгу хитхъыжъэу егъае мамырэу аукъуагъэр.
ИмыІэжъэу къэнагъ шъхъагъырыт.

Мэгъы, мэгъы, мэгъы ныор илЫжъ ышъхъагъ исэу,
Ауми ыгукІэ шъхъэгъусэм фэраз:
Фэегъахэп, фэягъэп щыІэнэу хъакум Іусэу
Зэо машІом зештэм и Кавказ.

Лыгъэ хэлъэу, лыгъэ хэлъэу лы закІэу фэхыгъэ. —
Икъэбар хъакІэщым щаІотэн!
Фэкъулаеу заорэр ичатэкІэ, фэхыгъэ.
Зэхэзыхрэр икъэбар, — фэдэн!

Лъэпкъы хабзэу, Лым илЫжъыр чылэм цагъэежы
Тырахъанэу иаужрэ гъогу...
Ахэмтыжъым ицІыфыгъ, илЫгъэ агу къэкІыжы.
Мэшъыгъо, зыдизэу цІыф, иІэгу.



1. Нэрлэгъушъ, мы произведениер тІоу зэхэлъ — зымкІэ, мыр усэ, адрэмкІэ — оред, оред хыль, шыгъо оредэуи щыт, гыбзэ шъуашэмми техъэ. Сыда ащ фэдэу авторым итхыгъэ зыкІыгъэпсыгъэр — гукъаор къыІотэн къодыер ара хъауми а гукъаор зэрэгукъао иныр кІыгъэтхы шІоигъоу, къыхыгъэщыныр игухэлъэу а амалитІур зэрпхыгъа? А упІэм иджуап мэхъанэ иІэу щыт. Сыда зыпкІэ, ащ жанрэу мы произведениер зэрэтхыгъэри къегъэнафэшъ ары.

2. Сыда авторым «Лым илЫжъыр чылэм цагъэежы» зыІокІэ, мэхъанэу ащ къыригъэкІырэр?

3. Сыда мы усэ-орэдым иавтор поэзием ыльэныкьоклэ ащ фэдизэу льягэу кьылэтырэр? Лыгьэр ара хьауми цыфыгьэр ара? Е хьауми тлури зэгьусэу, зэхэтэу ара? Ащ шьукьегупшыс, ар зэрэщытыр кьызэхэшбуф, текстымклэ кьэжьугьэнаф.

4. Адыгэхэм тихабзэу, тилгэпкь хабзэу сыда авторым щытхьушхоу, лэпкьым ыгьэхабзэу оредыр зэхьылагьэр?

5. Хэта лым илыжьым фэшьыгьорэр, сыда ащ фэдизэу а лым зыкыфэшьыгьохэрэр?

НЭХЭ РУСЛЪАН (1941—1997)

Типозие хэхьоныгьэу ышыгьэм, ыпклэ хэпшыклэу зэрэлыклотагьэм зишыпкьэу хэлэжьагьэмэ ащыщ Нэхэ Руслъани. Руслъан тхэкло гьэшлэгьон, иусэхэр куух, гупшысэ ин хэлэу тхэцтыгьэ.

Кьызщыхьугьэр адыгэ кьуаджэу Очэпщый, Теуцожь районыр ары. Иеджэни, игупшысэни, итхэни джащ кьыщыригьэжьагь, джа шу ыльэгьоу иныбжьыклагьэ зыщыкылагьэм.

Адыгэ кьэралыгьо клэлэегьэджэ институтыр 1967-рэ ильэсым кьызеухым ыуж, Адыгэ телевидениемрэ радиомрэ я Комитет Ioф щилагь. Етланэ Москва Апшэрэ литературнэ курсхэр 1979-рэ ильэсым кьыухыгь. Ащ ыуж Адыгеим итхаклохэм я Союз щылэжьагь. ЫужккИ Адыгэ радиом илофышлэу щытыгь.

Иныбжьыкыгьэу тхэн ригьэжьагь. Апэрэ усэхэр кьызыхеутым, ильэс тлокли ыныбжьыгьэп Руслъан. Адыгабзэклэ тхыль пчьагьэ кьыдигьэкыгь, урысыбзэкли зэдзэклигьэу тхыльхэр кьыхиутыгьэх, журнал зэфэшхьафхэми иусэхэр кьащыхиутыгьэх.

Ытхыгьэхэм гупшысэ ин ахэль, образхэу, темэхэу, идеехэу ытхыгьэхэмклэ кьытыхэрэм бэмэ уалылысынэу укьашы. Иусэхэр лэзшэу кьочлэшхо зыхэль тхыгьэх.

Ипроизведение зэфэшхьафхэм шылаклэм куоу ухэплэным укьыфалэты. Дунаир (ежьми а гущылэр буквэ инклэ кьыхехы — «Дунай») инэу, дахэу, гьэшлэгьонэу, узлэпищэу зэрэщытыр кьылотэным пыль. Ар ыкли иусэхэмклэ икьоу кьыдэхэу.

Ытхыгьэхэм ухахалпэлэклэ, узэджэклэ, усаклом талант ин зэрилагьэр кьэошлэ, иусэхэми, ипоэмэхэми угу кьыбдиштэу уяджэ.

Ау Руслъан ытхыгьэмэ ащыщэу сэ нахь сыгуклэ кьыхэсхэу, цыфыгьэм ехьылагьэу, дэхагьэм, кьочлэ иным фэгьахыгьэу, лэзшэу сыгу риубытагьэу, сызлэпищэу щытыр «Тян» зыфилорэ поэмэр ары. Усэхэу, поэмэхэу маклэп Руслъан ыужыкли ытхыгьэхэр, ау мыщ фэдэу лэзшэу ащ ытхыгьэу сэ шлэрэп. Мары ащ щыщэу сатырэ заул мы чьыплэм кьыщысхьын:



О пц|э кьаслозэ,
Псыхьом, губгьом зэхязгьэхыщт.
О пц|э кьаслозэ,
Зэк|э псэ зилэр езгьэдэлуцт.
О пц|э кьаслозэ,
Машлом ыштагьэр згьэклосэжьыщт.
О пц|э кьаслозэ,
Пчыхьэм сабыир згьэгьольыжьыщт.
О пц|э кьаслозэ,
|анэм ныбджэгьухэр пэзгьэт|ысхьащт.
О пц|э кьаслозэ,
Унэм сик|ыни, гьогу сьтехьащт...

Джащ фэдэу куоу, шулэгуныгьэ иныр хэлэу гум кьигушы|ык|эу тхэщтыгьэ
Нэхэе Рус|ьан. Арэуцтэу гупшысэ хэлэу тхыгьэх мы кьык|эл|ьык|орэ усэхэри:

УМЫТЫГЬЭУ ТЫГЬЭУ УКЬЕПСЫНА?

Умытыгьэу тыгьэу укьепсына?
Упсыхьомэ,
Псыхьоу зызэк|эш.
Умытыгьэу тыгьэу укьепсына?
Ульэмыджмэ,
Льэмыджэу псым сищ.
Умыжьомэ,
Мыжьоу сып|орэк|.
Учьыгымэ,
Чьыгы льягэу кьэк|.
Умытыгьэу тыгьэу укьепсына!
Умаш|омэ,
Яжьи о пк|эрэлъ.
Учатэмэ,
Уилыгьэ п|орэлъ.
Умытыгьэу тыгьэу укьепсына!
Упсынэмэ,
Псы чьы|э сэгьэгьот.
Угьогумэ,
Ц|ыфхэр зытегьэт.
Ууцымэ,
Уцэу укьэрэк|.
Улэжьи|гьэмэ,

Шъхьалым удэрэкI.
Умытыгъэу тыгъэу укъепсына?!

* * *

Чъыгымэ зэфэдэу къапэкIа?
Зы чъыгым къырещэхыжыы,
Адырэм макIэу къыпэщы.
Ащ пай чъыгхэр зэпэкIа?
Зым пытыр нэшъоу пэзыжыы,
Адырэм псаоу пачыжыы.
Чъыгымэ зэфэдэу къапэкIа?
Ащ пай ахэр зэпэкIа?..
Зы чъыгыр комэшхоу зэгокIы,
Адырэр нахь псыгъоу зэхэкIы.
Зы чъыгыр ошъогум кIао,
Адырэр псы шъхьашъом хао.
Зы чъыгым жьаупIэу чIахъэх,
Адырэм чэмыхэр чIапхэх.
Зы чъыгыр ренэу псым хэты,
Адырэр гъогу напцэм Iоты.
Зы чъыгым щэр хэлъэу хахъо,
Адырэм зэкIэми зыщахъо.
Зы чъыгыр къэгъагъи хъужьрэп,
Ныбжыкъушъ аужрэр — ыдзыжьрэп...
Адырэм шхъонтIамэр пехы,
Итхьапэмэ огур зэIуахы.
ЦIыфыIэу икуамэ щэигъэ,
Ащ екIоу гъогуишъэ убагъэ.
Ауцтэми зэнэсых, зэхэтых,
Зытетми чъыгхэр еIэтых.
Рэхъатым хэтэу къадэчъых,
Рэхъатым хэтэу мэлажъэх...

АДЫГЭ ПШЪАШЪЭХЭР

Адыгэ пшъашъэмэ ягукъэбзагъэ
Мэзэгъо чэщым сэ фэзгъэдагъ.
ЯнэшIуцIагъэ, яшъхьацIагъэ
Хъишъэр дунаим щыфаIотагъ.

Яцые дыгъэ бгъэгур кыџџэтэу
Ллэшлэгъу пчъагъэм тыфэусагъ.
Ямыхъамелэ Іэшлџ-гъэретэу
Адыгэ Іанэм телъэу тесагъ.

Адыгэ пшъашгъэм хэта пэшлџщтыр?
Блэ тыгъэпсэу зэрэщэигъ.
Чэщы шлунклџбзэр зэкъозыутыщтыр
Адыгэ пшъашгъэм игущылэ тыгъ.

Тыгъэм инурэ зынэгу кыџклџхырэр
Сшыпхъу класэу сыгум имашлџ.
Адыгэ пшъашгъэм шлџлгъэгоу ышлџрэр
Лъэпкыџ гъэбагъошъ, тынасыпышлџ.

Адыгэ пшъашгъэхэр, шъуэфэсакыџъ,
Іаеклэ нибжыи шъуакыџхэмыщ.
Дахэу шъуфалџуагъэр къэшъуухъум,
Цлџфыр щэлэфэ напэ шъуфэхъун.

Тикъушъхъэ псыхъохэр зэрэпсы къаргъохэу
Шлџлгъэгур шъуџэты гуеутэхэу.
Адыгэ пшъашгъэхэр, ей шъоу занэхэр!
Гур зыгъэхъужъэу шъоры сэлэхэр.



1. Сыда мы усэхэм анахъ къахэщырэ гупшысэхэу шъо шъугу риубытагъэхэр?
Сыдклэ зэтэклхэра ахэр?
2. Сыда мыхэр анахъэу шъугу зэрэрихыхэрэр?
3. Сыд фэдэ образха, гущылэха шъугу, шъуизэхэшлџкыџ кыџлџылэсхэу мы усэхэм
ахэшъульэгъуагъэр? Текстхэм къахэжъугъэщы, ахэр щысэхэу къэжъугъэлыагъу.

ЛЫХЭСЭ МУХЪДИН (1955)

Лыхэсэ Мухъдин зыныбжы икъугъэу, зиталант
къэнэфагъэу, поэзием чанэу хэлажъэхэрэм ащыщ. Тхэн
лџфыр пасэу ригъэжыагъ, ау хиутэу зиублагъэр 1975-рэ
илъэсыр ары.

Иусэхэмрэ оредхэмрэ дэтхэу тхылы пчъагъэ Мухъдин
кыџидигъэкыџыгъ: «Гугъэм илыагъу», «Дэе мээ», «Жъогъо
Іапчъ», «Шлџлгъэгур щэлэфэ», «Гум илгъапл».



Усэхэмрэ оредхэмрэ афэшхьафэу, Мухьдинэ пьесэхэри етхых. Ахэмэ ащыщхэри Адыгэ национальнэ театрэм ыгъэуцугъэх.

НЭФЫЛЬ КЪЭКЮФЭ

Баллад

Абхъаз чыгум ишхьафитныгъэ
пае фэхыгъэ лыхъужъэу Хъодэ Адамэ
фэгъэхьыгъ

Уикъин
КъекЮлАгъэ пэпчъ
Мыжъо ыдзыгъэмэ,
Янэрыльэгъоу
Юшхьэшхо хъуни...

Шъэогъу
Шъыпкъагъэр
Зымыльэгъугъэмэ
УиныбджэгъушЮмэ
Арагъэльэгъуни.

Шъыпкъагъэр арба
Ори утэджи
Къошы чыналъэм
Уфэзыхьыгъэр!

Гум фэгъэпсыгъэу
Щэр къызыптефэм
Пыищэ хафэм
ФэмыукЮгъэр!

Шъыпкъагъэр ары
Гу языгъэшЮу
Къошы Юхьылмэ
КъакЮуцуагъэр

Хымэ хэгъэгуи
Чыналъэ чыжьи
Цыфишгъэ пчъагъэ
КъезыщэлАгъэр.

242

Шъыпкъагъэр ары
Адыгэ лъэпкъыри
ЛЮшЮгъу жъалымэм
ЗыкЮрихыгъэр!

Уисабыигъом
Къыщегъэжъагъэу
Ащ игумэкЮа
Гум зэхихыгъэр!

Ащ пае слъэпкъи
КЮдыжыпэнэу
ЗыЮрэ петэумэ
ЯсЮ сшЮоигъу:

Ощ фэдэ цыфмэ —
МыкЮдыжынынэу —
Лъэпкъым, сичЮгу
БЮсэ аЮгъ!

Джащ пае ренэу
Тыгу зыщыкЮдрэм,
Тыгу зыщымакЮрэм
Зыгорэ къанэ:

Шъыпкъэгъэ закъоу
Жъуагъоу мыщынэрэр
Гугъэ нэфыпсэу
Ом къыщыханэ.

Джащ пае сЮо:

Нэфыль к'ээк'офэ,
Уиж'ог'о нэфи
Огум итын.

Сл'эек'ыщтыр арыш'ь,
Ш'ыпк'яаг'э хэл'гэу
Ощ пае стхыг'ээр
Ц'ыфмэ ястын!

- ① 1. Ыпэрапш'эу теж'у'гэпл'ь мы произведениер зэрэг'эпсыг'эм: ш'х'эу и'эм к'ык'лэл'ык'лоу, ыч'лэг'эу «баллад» зыфилорэ гущ'илэр тэл'эг'эу. Сыда ащ к'ик'ырэр? К'ик'ырэр усэр зэрэтхыг'э жанрэр ары. Ащ ш'о джыри ш'уушыг'уазэгоп, ау мы упч'лэхэм яджэуап, ш'уеуепшысэзэ, к'ызеш'утыж'ык'лэ, ар зыфэдэ усэ г'эпсык'лэм ш'уушыг'озэшт.
2. Хэта мы усэр зыфэг'ахыг'ээр? Сыда ащ ыш'лаг'эу усаклом зыфилорэр? Тауштэу а к'алэм ыч'лэ зэрэл'уг'эр?
3. Сыда ащ ыш'лаг'эу зигуг'эу к'ыш'ырэр балладэм, с'ыд щытх'уа героим, лых'ужым ехылаг'эу усаклом к'ылуатэрэр? А к'ылуатэрэр зэрээк'лэл'ык'лорэ шык'лэм ш'ульпыл'ь.
4. Ет'анэ ащ к'ык'лэл'ык'лоу мыр к'эж'у'г'энаф: Х'уадэ Адам лых'ужыг'эу зэрих'аг'ээр к'ылуатэрэм епхыг'эу, фэг'ахыг'эу еж'ь усаклом ыгу ихык'ыхэрэр, ар зэрызэх'иш'лэрэр усэм к'ег'эл'яг'уа?
5. С'ыд фэдэ чып'лэр ара ар анах'ь к'ызэх'эщ'ырэр? Ар к'ызыж'у'г'отык'лэ, усэм ш'х'эу и'эм имэх'анэ к'ик'ырэм иджэуапи к'эж'у'г'отышт.
6. Арэуштэу героим лых'ужыг'эу зэрих'аг'эмрэ ащ еж'ь авторыр зэрэфыщ'ытымрэ произведением зэу щызэх'эж'ахык'ых. Ар балладэм иг'эпсык'лэ л'апсэу фэх'у'г'ь. Ары ык'и Мух'дин мы шык'лэр зык'иг'эфедаг'эри.

ЦЫФЫМ ПАЙ УНЭ

— Ущ'илэмэ, сик'лал,
Псыми ымых'эу,
Маш'ломи ымыстэу,
Щыфыбэ к'ых'эу,
К'ых'эрэм рил'х'эу,
Ик'ырэм рих'эу
Унэ ш'ы.

— Ет'лани к'е'ло
К'ыызгурымы'лоу:
Убг'эгу зэх'иш'лэу,
Угу ины ыш'лэу,
Уипыик'лэ мыш'лоу,
Ныбджэг'ур пфэг'уш'лоу,
Л'ы ух'умэ — пш'лэн!

— С'ыдэуштэу, — с'луаг'э, —
Псыми ымых'эу,
Маш'ломи ымыстэу,
Щыфыбэ их'эу.
Их'эрэм рил'х'эу,
Ик'ырэм рих'эу,
Унэ сш'ын?

... Ар зых'у'г'аг'эм
Ил'эсхэр теш'лаг'эу,
Гум ипч'э'лупэ
Щыфыбэ к'ы'лох'э —
К'ыныр стырахы,
Х'ярыр к'ырах'э,
Сищ'ылэныг'э щызэ'лэпахы!



1. Мы усэр джырэ нэс шьуэзджэгъэ пстэуми атеклы, ахэмэ афэдэу тхыгъэп. Арышь шьуегупшыс — сыда мыр зыфэбгъэдэн плъэкыщтыр? Адыгэ гушылэжъмэ афэдэхэу сатырхэр гъэпсыгъэха хьауми хьохъу шыклэм тета? Хьауми ттури мыш цызэпхыгъэхэу, зэхэтхэу ышыгъа авторым? Ащ иджуап тэрэз къэжъугъот.

2. Сыд акыла калэм ыпэрапшэу кыгурымылаугъэу кыгыботыгъэр? Ар къэзыушыхьатырэ, къэзыгъэлъэгьорэ чыплэр текстым кыыхэжъугъэщ.

3. Нэрлэгъушь диалог зыфэтлорэ амалыр (тир зэдэгущылэныр) усаклом ипроизведение цигъэфедагъ. Сыда а шыклэр мы усэм пае ащ кызыкыхыгъэр? Ащ мэхъанэ горэ ила хьауми джау сыдми усэм кыыхыгъэфагъа?

4. Строфы пэлчъ сатырэ пчъагъэу зэрэхьурэр къэшъулыт. Етланэ строфы пэлчъ зриухьыкырэ шыклэм шьулыплъ. Апэкэ цылэ сатырхэм афэдэха ахэр?

5. Аужырэ строфыр точкищыкыкэ авторым кыырегъажьэ. Ащ мэхъанэ горэ илэу щыта?

ДЭРБЭ ТИМУР (1974)

Дэrbэ Тимур 1991 илъэсым щегъэжьагъэу итхыгъэхэр кыдэккы. Тхыль пчъагъэ кыдыгъэккыгъ: «Огум ишульэгъу», «Гум ишьэф», «Клэлэцыклом идунай», «Сызэжэгъэ ошхыр», «Сыадыг», «Лъэуж шуцл», «Лъэпкыым ишьэо клас», «Еджаклэ зэтэгъашлэ», «Лъэхъаным инэфал», «Тэпышэс», «Гъэшлэрэ лъэпчлас». Урысыбзэклэ кыдыгъэккыгъ усэхэр зыдэт тхыльэу «Стихи Адыга».

Дэrbэ Тимур 2001-рэ илъэсым щыублагъэу Урысые Федерацием итхаклэхэм я Союз хэт.

Адыгэ Республикэм изаслуженнэ журналист.

2007-рэ илъэсым кыщегъэжьагъэу лъэпкъ гъэзетэу «Адыгэ макъэм» иредактор шхьабау мэлажъэ.



ХЭКУЖЪЫМ ТЫГЪЭКЮЖЪ

Тэгъэккыжы пкышъолыр илъэсишъэм къехъугъэшъ,
Улэгъэжъэу ттещагъэр гум ылъачлэ щыпцлагъэшъ.
Къытпэгъоккы ти Тыгъэ, ащ инурэ гугъаплэу
Къытпэгъоккы хэхэсыр, нэгущъхъэм ифабэу.

Тыкыздиклэр ащ ешлэ, щыгъупшагъэп ихэку,
Хым зеккыжыым теккыгъэп адыгагъэр ынэгу.

Сыд дгощынэу тэ тиІэр, сыд зэтетхрэр, сикъош,
Ори сэри зы лъэпкъым тыщыщ – тыадыг.

Ори сэри тызфаер зы закъу – зыкІыныгъ,
Насып лъагъор нэфынэу Тхъэм тфыхерэщ!
Адэ, некІоба, некІо, гъогу тытегъахъ,
Къыддежъэжъи тадэжъ, тихэкужъ тыгъэкІожъ,
ТэмыгъэшІ тичІыгужъи тэ пхъэтэпэмыхъ,
Ар кыыожэ бэшІагъэу, ар о кыыоджэжъ!

УкъэкІожъмэ плъэгъун: дышъэпс нур тинэфшъагъо,
ЧІыгуи огуи нэфыпскІэ, тыгъэпскІэ ушъагъэ.
Ащ щэбагъо лэжыгъэр, хъэсэ-хъасэу Іуахыжъы,
Раутыжърэ чылапхъэр икІэрыкІэу къэкІыжъы,

Лъэхъэй пчъагъэу хъамбарым тырацагъэр щэшІэты,
Пэджэгужъхэу ошъогум, тхъэркъо нэфмэ заІэты.
Алрэгъу нэгоу тишъофхэр, тимээхэр къэлъагъох,
Къушъхъэ сыджхэр гуІэтых, тишъэфы лъагъох.

Псыхъо чъэрмэ анэгумэ ошъогур къакІэщы,
Псыкъефэхмэ ядахэ пэхъэ фыжъмэ аумэхъы,
Шы гъэчъэнхэр, шы лъэпкъхэр чэщыгум къыхэщых,
Джэрпэджэжъэу бзыу макъэр мэз пырпыцум къыхехы.

УкъэкІожъмэ плъэгъун: тичІыгу нэпскІэ шъокІыгъэ,
Ау зэфагъэм тыфэкІошъ, тэ тпкъышъоли кІыжъын.
Херэгъахъу, зерэужыжъ, орэбагъо тилъэпкъ,
Тинартыжъмэ ямашІо щэрэбл тионджэкъ!



Сыд гупшысэха мы усэм шъузедрэм шъугу къыхагъэхэр?

ДЭТХЭР

Ухэзыщэрэ ублапl	3
АДЫГЭ ЮРЫУАТ	4
НАРТ ЭПОСЫР	4
ШЭБАТНЫКЪУ	5
ТЕКСТЫМ ЕХЬЫЛІЭГЪЭ ГУЦЫИАЛЪ	7
КЪОЛЭЖЪЫМЫКЪО ЗЕЗЭРЫХЪЭ ИТАУРЫХЪ	9
ТАУРЫХЪХЭМ ЯХУДОЖЕСТВЕННЭ ГЪЭПСЫКИ	15
КЪОДЖЭБЭРДЫКЪО МЫХЪАМЭТ ИГЪЫБЗ	16
ТЕКСТЫМ ЕХЬЫЛІЭГЪЭ ГУЦЫИАЛЪ	17
Гъыбзэмэ ягъэпсыкl	18
АДЫГЭ ЛИТЕРАТУРЭР	20
Хъаткъо Ахъмэд (1901—1937)	20
ТИПСЫ ШХЪУХЪАШИ	20
МЭКЪУОНЫГЪО МАЗ	23
ЛЭЖЪЫГЪЭМ ИМАФ	24
Литературэм итеорие. Темэ зыфалорэр	25
Кіэрэщэ Тембот (1902—1988)	27
ТХАКИОР КЪУАДЖЭМ МАКИО	28
Литературэм итеорие	41
Клубэ Цэбан (1890—1974)	41
ТУМАН-БЭЙ	42
ШАХЪОМ ИОРЭД	54
ШАХЪОМ ИОРЭД ЕХЬЫЛИАГЪ	56
Ащкъэнэ Исмахыл (1911—1937)	57
ИЛЯС	57
Теуцожь Цыгъу (1855—1940)	77
СИЖЪЫШЪХЪЭМ СЫЖЪУДЭБЭКЪОН	78
Литературэм итеорие. Импровизацие зыфалорэр	81
Лъэустэн Юсыф (1913—1998)	82
АСХЪАДРЭ СУРЭТРЭ	82
Асхъад ядэжъы къегъээжъы	82
Сурэт изы гухэль мэкьутэ — нэмыкl гухэльым еусэ	85
Файзэт звено зэхищэнэу Асхъад къыгъэгугъагъ	90
Мыри фронт, нахъ къиныхэнкl мэхъу	96

Хэта ар ауштэу зыплугэр?	99
Пэрэныкьо Мурат (1912—1970)	107
ОРЭДЫР ФЭМЫГЪЭКИОСЭН	107
БАДЖЭМРЭ КЪЭРЭУМРЭ	109
Литературэм итеорие	110
Еутых Аскэр (1915—1999)	111
ЛЪЭПКЪЫМ ИШЪЭО КІАС	111
НЫМ ФАКІО	114
Кэстэнэ Дмитрий (1912—1985)	116
ПЩЫПЫЙ	116
Литературэм итеорие. Композициер	126
Яхьулэ Сэфэр (1914—1977)	127
ДОМБАЙ ГЪЭХЪУНЭМ	127
АЛЫРЭГЪУ	128
ШЪЫПКЪЭНЫГЪ	129
Жэнэ Къырымыз (1919—1983)	130
ЕЛМЫЗЭ ИБЗЫУХЭР	130
ЦЫФЫГЪЭР СЫДА ЗЫФЭДЭР	132
Андырхъое Хъусен (1920—1941)	136
МЫКИОСЭЖЬЫН ЖЪУАГЪУ	136
КАВКАЗ	138
ГЪЭМЭФЭ ПЧЭДЫЖЬ	138
ТИЧЪЫГЫЖЬ ДЭЖЬ	139
Мэщбэшлэ Исхьякь (1931)	140
ЧЫРЭКИО КІАЛЭХЭР	140
НАРТМЭ ЯДЖЭГУ	153
Литературэм итеорие. Метафоры	154
Іэшъынэ Хъазрэт (1926—1994)	155
НЭНЭЖЪЭУ НЫСЭНОР	156
Пэнэшъу Сэфэр (1930)	167
УІЗГЪЭЖЬ	168
Шъэукласэ иклодыкІ	168
Гугъэм цыфыр щегъалэ	185
Бэрэтэрэ Хъамид (1931—1995)	197
ХЪАТХ МЫХЪАМЭТ-ГЪУАЗ	198
ЗЫ ЛЪЭПКЪ ЧЪЫГ	203

Литературэм итеорие. Аллитерациер.....	204
Къумпыл Къадырбэч (1934—1990).....	206
СИЛЪЭНЫКЪО ГУПС	207
ДЖЫРИ УИХЪАКУ О МЫКЮСАГЪ.....	208
Коцбэе Пщымаф (1936—2014).....	209
ТЭТЭЖЪ.....	210
Бэгъ Нурбый (1937—1994)	231
СЫРИГЪУС ЧЫГУ РЭХЪАТЫМ	231
Къуекъо Налбый (1938—2007).....	233
СЯТ.....	234
ТЕУЦОЖЪ ЦЫГЪО ЫЦІЭКІЭ.....	235
Мэхъош Руслъан (1940).....	236
ЛЫМ ИЛЫЖЪЫР ЧЫЛЭМ ЦАГЪЭЕЖЪЫ	237
Нэхэе Руслъан (1941—1997).....	238
УМЫТЫГЪЭУ ТЫГЪЭУ УКЪЕПСЫНА?	239
АДЫГЭ ПШЪАШЪЭХЭР	240
Лыхэсэ Мухьдин (1955).....	241
НЭФЫЛЬ КЪЭКЮФЭ.....	242
ЦЫФЫМ ПАЙ УНЭ	243
Дэрбэ Тимур (1974).....	244
ХЭКУЖЪЫМ ТЫГЪЭКЮЖЪ	244

Учебное издание

АДЫГЕЙСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

*Учебное пособие для 7 класса
На адыгейском языке*

Технический редактор: Т.В. Кондрашова
Корректоры: Ш.С. Хавдок, Л.И. Калугина
Компьютерный набор З.Ю. Шебзухова

Подписано в печать 03.07.2015 г. Печать офсетная.
Формат 60х90/16. Усл.п.л. 15,5. Тираж 800 экз. Заказ № 127.
ООО «Качество», ИНН 0105004524, 385000, г. Майкоп,
ул. Крестьянская, 221/2, тел.: (8772) 52-36-87, 57-09-92.